T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI

SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM YAKLAŞIMI İLE BURSA TURİZMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

(DOKTORA TEZİ)

Bu çalışma Bursa Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projelerince desteklenmiştir.
Proje Kodu: SDK-2023-1232

HATİCE ERDOĞAN

BURSA- 2024

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI

SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM YAKLAŞIMI İLE BURSA TURİZMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

(DOKTORA TEZİ)

HATİCE ERDOĞAN

Prof. Dr. Serhat ZAMAN

BURSA- 2024

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı: Hatice ERDOĞAN
Üniversite: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı: Coğrafya
Tezin Niteliği: Doktora Tezi
Sayfa Sayısı: XII + 282
Tarihi: 25/12/2024
Tez Danışman(lar)ı: Prof. Dr. Serhat ZAMAN

SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM YAKLAŞIMI İLE BURSA TURİZMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu doktora tez çalışmasında sürdürülebilir turizm, dinamik bir süreç olarak değerlendirilmekte ve bu karmaşık sistemin çalışma alanı özelinde anlaşılması amaçlanmaktadır. Konunun çok yönlülüğü, turizm araştırmalarında güncel bir konu olarak yer alması ve sektörel karşılığının bulunması, mevcut yapının iyileştirilmesi ve alternatif bir çözüm yaklaşımı geliştirilmesinde etkilidir. Söz konusu etkisi ve öneminden dolayı çalışmamızda sürdürülebilir turizm göstergeleri yardımıyla aktör gruplarından bilgi toplanmıştır. Göstergeler bir topluluğa, işletmeye, destinasyona ve ülkeye sürdürülebilir turizm hedeflerini belirleme ve önceliklendirmede yardımcıdır. Çalışmamız özelinde de sürdürülebilir turizm gösterge, kriter ve ilkelerinden turizmin niteliği ve anlamını anlamak için yararlanılmıştır. Bu doğrultuda turizmin aktör grupları üzerindeki etkisi ve anlamı sorgulanmıştır. Görüşme, gözlem ve doküman analizi ile toplanan verilerin analiz edilmesi ile çalışmada turizmin bir insan faaliyeti olduğu ve bu nedenle insan faktörünün sürdürülebilir turizmdeki rolünün anlaşılmasının önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda sürdürülebilir turizm göstergelerinin yalnızca ölçme ve değerlendirme aracı olmadığı, anlamak için de etkili araçlar olduğu ortaya konulmuştur. Doktora tez çalışması nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Belirlenen 7 örneklem alanında 55 katılımcı ile görüşme yapılmış, görüşme dökümleri MAXQDA yazılımı ile analiz edilmiştir. 3809 kodlama yapılarak örüntüler tespit edilmiştir. Ham verinin ne anlattığını anlayabilmek için içerik ve betimsel analiz yapılmıştır. Bu sayede turizme katılan, turizmden etkilenen ve turizmi etkileyen tüm aktörlerin sesine yer verilmiştir. Eylem ve söylem arasındaki ilişkiyi anlamak için gözlemler yapılmış, katılımcıların anlatımlarındaki güçlü ayrıntıları doğrulamak için dokümanlardan (kurumların faaliyet raporları, turizm strateji ve eylem planları, izleme ve ölçme raporları gibi belgeler) yararlanılmıştır. Analiz bulgularımıza göre en fazla vurgu yapılan başlık, sürdürülebilir yönetim ve sosyo-ekonomik sürdürülebilirliktir. Hem doküman hem de aktör görüşmelerindeki örüntülerde de aynı sonuca ulaşılmıştır. Ancak kodların birlikte oluşma modeli ve vurgu kapsamı, uygulamaların çıktılarının her zaman olumlu olmadığını göstermektedir. Sonuç olarak sürdürülebilir turizmin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için toplulukların kavramı kavrayışına dikkat çekilmiş, yukarıdan aşağıya şekillenen sürdürülebilirlik söylemlerinin, aşağıdan yukarıya bir modelle başarılı olacağı ifade edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sürdürülebilir Turizm, Bursa, Turizm Planlaması.

ABSTRACT

Name and Surname: Hatice ERDOĞAN
University: Uludag University
Institution: Social Science Institution
Field : Geography
Degree Awarded : PhD
Page Number: XII/282
Degree Date: 25/12/2024
Supervisor (s): Prof. Dr. Serhat ZAMAN

EVALUATION OF BURSA TOURISM WITH SUSTAINABLE TOURISM APPROACH

In this doctoral thesis, sustainable tourism is evaluated as a dynamic process and this complex system is examined comprehensively in the field of study. The multidimensionality of the subject, its position as a current topic in tourism research, and its relevance to the sector play a crucial role in improving the existing structure and developing an alternative solution approach. Due to its impact and importance, data were collected from stakeholder groups in our study through the use of sustainable tourism indicators. These indicators assist communities, businesses, destinations, and countries in identifying and prioritizing sustainable tourism goals. Specifically, in our study, sustainable tourism indicators, criteria, and principles were employed to comprehend the nature and meaning of tourism. In this context, the impact and significance of tourism on stakeholder groups were examined. The analysis of the data obtained from documents, interviews, and observations has concluded that tourism is a human activity, and therefore, understanding the role of the human factor in sustainable tourism is crucial. In this context, our study has demonstrated that sustainable tourism indicators are not only tools for measurement and evaluation but also effective means for understanding. The doctoral dissertation was designed as a qualitative research study. Interviews were conducted with 55 participants across 7 selected sample areas, and the transcripts were analyzed using MAXQDA software. A total of 3,809 codes were generated, revealing patterns. To understand the meaning of the raw data, content and descriptive analyses were performed. In this way, the voices of all stakeholders involved in tourism, affected by tourism, and influencing tourism were represented. Observations were conducted to understand the relationship between action and discourse, and documents (such as institutional activity reports, tourism strategy and action plans, and monitoring and evaluation reports) were used to verify the detailed accounts provided by participants. Our analysis findings reveal that the most prominently emphasized theme is sustainable management and socio-economic sustainability. This conclusion is corroborated by patterns identified in both the documents and stakeholder interviews. However, the co-occurrence model of the codes and the scope of emphasis suggest that the outcomes of these practices are not uniformly positive. As a result, it was emphasized that for sustainable tourism to be successfully implemented, attention must be paid to the community's understanding of the concept. Additionally, it was highlighted that top-down sustainability discourses would be more successful if applied through a bottom-up model.

Keywords: Sustainable Tourism, Bursa, Tourism Planning.

ÖNSÖZ

Sayısız fikrin, düşüncenin ve anlayışın yer aldığı sürdürülebilirlik fikri, geçmiş, bugün ve geleceğe hitap eden multidisipliner bir araştırma alanıdır. Kavrama eşlik eden tarım, ekonomi, kent, sanayi, çevre, yaşam gibi ifadeler, karşılaşılan zorluk ve olumsuzluklara sürdürülebilirlik ile çözüm arandığını göstermektedir. Farklı bakış açıları ile sürdürülebilirliğin incelendiği alanlardan biri de turizmdir. Bu doktora tez çalışmasında bir paradigma olarak sürdürülebilir turizmin ne olduğu ve nereye evrildiği, coğrafi perspektifi, boyutlarının ne olduğu ortaya konulmuştur. Ardından Bursa ölçeğinde sürdürülebilir turizm yaklaşımı aktör algıları ile tartışılmıştır. Bir ihtiyaç ve gereklilikten dolayı ortaya çıkan kavramın bütüncül olarak değerlendirilmesine imkân veren göstergeler yardımıyla sürdürülebilir turizm fikri sorgulanmıştır. Bu konunun seçilmesinin nedeni, Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü Genel Sekreteri Francesco Frangialli'nin belirttiği gibi, sürdürülebilir turizmin seyahat alışkanlıklarımızı ve yolculuklarımızın dünya üzerindeki etkisini yeniden düşünmemize olanak tanıması, aynı zamanda ekonomik kalkınmaya, çevrenin korunmasına ve sosyal katılıma olumlu katkılar sağlamasıdır. Hazırlanan çalışmanın, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir turizm konusunda farkındalık kazanmak isteyen bireyler için değerli bir rehber olmasını temenni ediyorum.

Doktora tezi yazma süreci, oldukça meşakkatli ve zaman alıcı bir süreçti. Bu bilimsel yolculuğun sonuna yalnız başıma değil birçok kişinin desteği ile geldim. Onların desteği olmasaydı bu çalışmayı tamamlayamazdım. Bu sebeple onlara teşekkür borçluyum. Öncelikle bu uzun soluklu süreçte beni her zaman yapıcı eleştirileri ve sabırlı yaklaşımı ile karşılayan ve öğrencisi olmaktan gurur duyguduğum saygıdeğer hocam Prof. Dr. Serhat Zaman'a yürekten teşekkür ederim. Tez izleme komitemde yer alan ve bana yol göstererek tezimin daha iyi bir hale gelmesi sağlayan Doç. Dr. Ahmet Çavuş ve Dr. Öğr. Üyesi Erol Uzun'a çok teşekkür ederim.

Bana her türlü kolaylığı sağlayan ve destekleyen Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Coğrafya Bölümü'ndeki hocalarım Prof. Dr. Emre Özşahin, Dr. Öğr. Üyesi İlker Eroğlu, Prof. Dr. Vedat Şahin, Doç. Dr. Ziya İnce, Doç. Dr. Kübra Erhan, Arş. Gör. Dr. Faruk Sarıusta, Arş. Gör. Dr. İpek Özalp, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Özdeş ve Doç. Dr. Güven Şahin'e teşekkür borçluyum. Aynı ofisi paylaştığım hocalarıma anlayış ve hoşgörülerini eksik etmediklerinden dolayı ayrıca teşekkür ediyorum.

Süreci daha kolay hale getiren arkadaşlarım Zehra Aydoğdu, Mustafa Turgay Özdemir, Arş. Gör. Dr. Yunus Emre Mutlu, Gizem Gedik, Arş. Gör. İbrahim Eşim, Arş. Gör. Soner Duman, Mustafa Hasbek ve Dr. Öğr. Üyesi Murat Fıçıcı, destekleriniz için teşekkürler…

Sevgili ailem bugüne gelebildiysem sizin sayenizdedir. Tez yazma sürecim boyunca beni desteklediğiniz, bana inandığınız ve güvendiğiniz için size minnet borçluyum. Yaşamımı kolaylaştırdığı için öncelikle annem Kevser Erdoğan ve babam Kadir Erdoğan'a, neşeleri ile benim her zaman yüzümü güldüren sevgili kardeşlerim Büşra Erdoğan, İbrahim Erdoğan ve Merve Erdoğan'a teşekkür ediyorum.

Son olarak Bursa Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne desteklerinden ötürü teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ---------- **I**
ABSTRACT ---------- **II**
ÖNSÖZ ---------- **III**
İÇİNDEKİLER ---------- **IV**
TABLOLAR ---------- **VII**
ŞEKİLLER ---------- **VIII**
HARİTALAR ---------- **IX**
FOTOĞRAFLAR ---------- **X**
GÖRSELLER ---------- **XI**
KISALTMALAR LİSTESİ ---------- **XII**

GİRİŞ

ARAŞTIRMA PROBLEMİ 3
ÇALIŞMANIN KONUSU VE AMACI 4
ÇALIŞMANIN ÖNEMİ 5
ARAŞTIRMA SORULARI 6
Araştırma soruları cevaplanmazsa ne olur? *6*
Konu hakkında ne bilmiyoruz? *7*
Sorunun ne önemi var? *7*
SINIRLILIK VE KISITLAMALAR 7

BİRİNCİ BÖLÜM
"SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM" KAVRAMINA YÖNELİK ELEŞTİRİLER VE ARAŞTIRMANIN KURAMSAL TEMELLERİ

1.1. SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ 8
1.2. KAVRAMIN ORTAYA ÇIKIŞI VE ÇEVRE HAREKETLERİNİN ROLÜ 8
1.3. SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM VE ULUSLARARASI GİRİŞİMLER 10
1.3.1. Stockholm Konferansı'ndan Rio Konferansı'na *12*
1.3.2. Rio'dan Günümüze *13*
1.4. TÜRKİYE'DE SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM UYGULAMALARI 14
1.5. TURİZM VE SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM LİTERATÜRÜNÜN TARİHSEL BAĞLAMDA DEĞERLENDİRİLMESİ 20
1.5.1. Coğrafya ve Turizm İlişkisi *22*
1.5.2. Coğrafya Disiplininde Sürdürülebilir Turizm *25*
1.5.2.1. Sürdürülebilir Turizmde Kaynak Odaklı Yaklaşım 27
1.5.2.1.1. Taşıma kapasitesi 28
1.5.2.2. Faaliyete Dayalı Sürdürülebilir Turizm Yaklaşımı 28
1.5.2.3. Toplum Odaklı Sürdürülebilir Turizm Yaklaşımı 29
1.5.2.4. Sürdürülebilir Turizme Yapısalcı Yaklaşım 30
1.5.2.5. Sürdürülebilirlik ve Alternatif Türler 30
1.5.2.6. Sürdürülebilir Turizm ve Yapılaşma Teorisi 31
1.5.2.7. Sürdürülebilir Turizm ve Feminist Yaklaşım 33
1.5.2.8. Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Sürdürülebilir Turizm 35
1.6. SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZMİN ÖZELLİKLERİ VE HEDEFLERİ 36
1.7. SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM PLANLAMASI 39
1.7.1. Sürdürülebilir Turizm Göstergelerinin Geliştirilmesi ve Göstergelerin Tarihsel Arka Planı *39*
1.7.1.1. Değişikliği Kontrol Etmek İçin Sürdürülebilir Turizm Göstergeleri 40
1.7.1.2. Ölçmek İçin Sürdürülebilir Turizm Göstergeleri 41

1.7.1.3. Anlamak ve Değerlendirme Yapmak İçin Sürdürülebilir Turizm Göstergeleri 42
1.8. SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZMİN BOYUTLARI 43
1.8.1. Sosyal-Kültürel Boyut 43
1.8.2. Ekonomik Boyut 44
1.8.3. Çevresel Boyut 44
BÖLÜM ÖZETİ 45

İKİNCİ BÖLÜM
ARAŞTIRMA STRATEJİSİ VE ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1. ARAŞTIRMA ÇATISI VE FELSEFİ VARSAYIMLARI 57
2.2. ARAŞTIRMA TASARIMI 58
2.2.1. Durumun Belirlenmesi ve Analiz Biriminin Saptanması 58
2.3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE GEREKÇESİ 61
2.3.1. Gösterge ve Kriterler ile Çalışma Nedeni 61
2.3.2. Göstergelerin Tanımlanması ve Tasarımı 62
2.3.2.1. Göstergelerin Organize Edilmesi 62
2.3.3. Veri Toplama Süreci ve Veri Toplama Araçlarının Belirlenmesi 71
2.3.3.1. Doküman İncelemesi 73
2.3.3.2. Gözlem 74
2.3.3.3. Görüşme Sorularının Yazılması 74
2.3.3.4. Araştırma Sahası ve Örneklemin Belirlenmesi 75
2.3.4. Çalışma Grubunun Belirlenmesi 87
2.3.5. Araştırmacının Rolü ve Bakış Açısı 87
2.3.6. Veri Çözümleme Stratejileri 89
2.3.7. Veri Analizi ve Raporlama 90
2.3.8. Bulguların Geçerlilik ve Güvenirliğini Sağlama Stratejileri 92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BURSA'DA TURİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE MEVCUT DURUM

3.1. BURSA TARİHİNE GENEL BAKIŞ 96
3.2. BURSA'DA TURİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİ 105
3.2.1. 19.Yüzyıldan Cumhuriyete Kadar Olan Dönemdeki Durum 109
3.2.2. Cumhuriyetten Planlı Kalkınma Dönemine Kadar Olan Durum 111
3.2.3. Planlı Kalkınma Döneminden 2014 Yılına Kadar Olan Durum 119
3.2.4. 2014 Yılından Günümüze Kadar Olan Durum 129
3.3. BURSA'DA TURİZMİN SEKTÖREL GELİŞİMİ 137
BÖLÜM ÖZETİ 148

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM PERSPEKTİFİNDEN BURSA'DAKİ TURİZM UYGULAMALARI

4.1. SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM UYGULAMALARINA YÖNELİK ÖRNEKLER 158
4.2. BURSA'DA TURİZMİN GÖSTERGELER ARACILIĞIYLA İNCELENMESİ 159
4.2.1. Örneklem Alanlarında Sürdürülebilir Turizm Uygulamaları 169
4.2.1.1. Osmangazi 169
4.2.1.2. Nilüfer 180
4.2.1.3. Büyükorhan 185
4.2.1.4. Gürsu 186
4.2.1.5. Mustafakemalpaşa 187
4.2.1.6. İznik 191

5.2.1.7. Yıldırım 194
4.3. AKTÖR GÖRÜŞMELERİNDEKİ ÖRÜNTÜLER 198
4.4. SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZMİN İNŞASI: TURİZMİN YÖNETİMİ 201
4.4.1. Kaynak Yönetimi 202
4.4.2. Yönetişime Geçiş 205
4.4.3. Karar Vericiler Arasındaki Bakış Farklılıkları 207
4.5. MEKÂNIN DİZAYNI VE MEKÂNSAL DEĞİŞİM 211
4.5.1. Dönüşüm Katalizörü Olarak Sürdürülebilir Turizm ve Turistikleşme/Turizmleşme Süreci 212
4.5.2. Mirasın Sahnelenmesi ile Turistik Mekânın Oluşturulması 217
4.6. TURİZMİN DEMOKRATİKLEŞMESİ 225
4.6.1. Ziyaretçi Olma/Olmama Durumu 226
4.7. SEKTÖR OLARAK VE SORUN OLARAK TURİZM 229
4.7.1. Gerilim ve Uzlaşılar: Turizmin Artı ve Eksileri 233

SONUÇ

TARTIŞMA VE ÖNERİLER

KAYNAKÇA ---------- 248
EKLER ---------- 271
EK 1. BİLGİLENDİRİLMİŞ ONAM FORMU VE GÖRÜŞME SORULARI 271
EK 2. LİSANSÜSTÜ TEZ PROJESİ BEYAN FORMU 277
EK 3. ETİK KURUL KARARI 278
EK 4. BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROJELERİ BİRİMİ TARAFINDAN KABUL EDİLEN LİSANSÜSTÜ TEZ PROJESİ ONAYI 279
EK 5. GÖZLEM PROTOKOLÜ 280
ÖZGEÇMİŞ ---------- 281

TABLOLAR

Tablo 1. Gösterge belirleme süreci/1993 39
Tablo 2. Gösterge belirleme süreci/1996 40
Tablo 3. Kelime analizi 47
Tablo 4. Araştırmacıların performans analizi 48
Tablo 5. Ülkelerin bibliyografik bağlantısı 50
Tablo 6. Dergilerdeki bibliyografik bağlantı 54
Tablo 7. UNWTO'ya göre sürdürülebilir turizm göstergeleri 63
Tablo 8. Bellagio İlkeleri 63
Tablo 9. Sürdürülebilir turizm kriter, gösterge ve hedefleri 68
Tablo 10. Gösterge kümesi kullanılarak çalışmanın dizayn edilmesi 70
Tablo 11. Bakanlık ve mahalli idarelerce belgelendirilen konaklama tesislerine giriş yapan toplam ziyaretçi sayısı 78
Tablo 12. Örneklem alanlarının belirlenmesi 79
Tablo 13. 1934 İl Yıllığına göre konaklama tesisi bulunan lokasyonlar 114
Tablo 14. 1967 İl Yıllığına göre konaklama tesisi sayısı 117
Tablo 15. 1973 İl Yıllığına göre konaklama tesisi sayısı 121
Tablo 16. 1933 İl Yıllığına göre konaklama tesisi sayısı 125
Tablo 17. İşletme, yatırım, basit konaklama işletme belgeli tesislere ait istatistikler 139
Tablo 18. 2008-2023 yılları arasında tesise giriş yapan yerli ve yabancı ziyaretçi sayısı 139
Tablo 19. 2008-2023 yılları arasında işletme ve basit belgeli konaklama tesislerine tesise giriş yapan yerli ziyaretçi sayısı 141
Tablo 20. 2008-2023 yılları arasında işletme ve basit belgeli konaklama tesislerine tesise giriş yapan yabancı ziyaretçi sayısı 144
Tablo 21. Mekânsal, sosyal ve çevresel faaliyetlere ilişkin kod ilişkileri tarayıcısı 156
Tablo 22. Altbaşlıklar arası ilişkiler kod ilişkiler tarayıcısı 161
Tablo 23. Kamunun bakışı kod ilişkiler tarayıcısı 168
Tablo 24. Göstergelerin belgeler içindeki kod kapsamı 198
Tablo 25. Kod sisteminin belgelere göre frekansı 199
Tablo 26. Kodlu belgelerin vurgu kapsamı 200
Tablo 27. Örneklem alanlarında yapılan görüşmelerden ziyaretçi profiline ilişkin aktarımlar/bölümlerin frekans ve yüzdeleri 230
Tablo 28. Turizm destinasyonları ve sektöre ilişkin aktarımların frekans ve yüzdeleri 233

ŞEKİLLER

Şekil 1. Sürdürülebilir turizm ve uluslararası girişimler 11
Şekil 2. Sürdürülebilir Turizmin Hedefleri (WTO, 2005) 37
Şekil 3. Kelime analizi 46
Şekil 4. Araştırmacıların performans analizi 48
Şekil 5. Ülkelerin bibliyografik bağlantısı 50
Şekil 6. Araştırmacıların ortak alıntı analizi 52
Şekil 7. Dergilerdeki bibliyografik bağlantı 53
Şekil 8. Araştırma sürecinin dizaynı -Araştırma soğanı 56
Şekil 9. Çalışmanın tasarımı (Yin, 2017) 60
Şekil 10. Alt analiz birimleri 60
Şekil 11. Veri toplama süreci ve veri toplama araçlarının belirlenmesi 71
Şekil 12. Dokümanların incelenmesi ve analizi 72
Şekil 13. Veri toplama süreci ve veri toplama araçlarının belirlenmesi 73
Şekil 14. Veri analiz süreci 90
Şekil 15. Pilot görüşme dosyasının kodları 91
Şekil 16. Sürdürülebilir turizm boyutlarına göre sürdürülebilir kalkınma için küresel amaçlar 153
Şekil 17. Mekânsal, sosyal ve çevresel faaliyetlere ilişkin kodların birlikte oluşma modeli (çakışan kodlar) 155
Şekil 18. Mekânsal, sosyal ve çevresel faaliyetlere ilişkin konumsal kodların portresi (Soldaki) (Sırasıyla Osmangazi, Nilüfer, Bursa, Yıldırım, Mudanya, İznik, Karacabey, İnegöl, Gemlik, Orhangazi, Yenişehir, Mustafakemalpaşa, Kestel, Orhaneli, Gürsu, Keles, Büyükorhan, Harmancık) 157
Şekil 19. Durumlar arası ilişkiler 158
Şekil 20. Durumlar arası ilişkiler kod ilişkiler tarayıcısı 159
Şekil 21. Alt başlıklar arasındaki ilişkiler 160
Şekil 22. Kod satırı- Durumlar ve lokasyonlar 165
Şekil 23. Durumlar ve lokasyonlar arasındaki ilişki 166
Şekil 24. Durumlar ve lokasyonlar arasındaki ilişki kod ilişkiler tarayıcısı 166
Şekil 25. Kamunun bakışı kod birlikte oluşma modeli (çakışan kodlar) 167
Şekil 26. Osmangazi kodu –Çakışan kodlar modeli 179
Şekil 27. Göstergelere ilişkin olumlu-olumsuz ve nötr aktarımlar (Kodların birlikte oluşma modeli) 200
Şekil 28. Bursa'da turizm sektörünün kurumsal yapısı 201
Şekil 29. Örneklem alanlarında yapılan görüşmelerden ziyaretçi profiline ilişkin aktarımlar/bölümlerin frekansları 229
Şekil 30. Turizm destinasyonları ve sektöre ilişkin aktarımların frekansları 233

HARİTALAR

Harita 1. Örneklem alanlarının konumu 76
Harita 2. Nilüfer ilçesinin konumu 80
Harita 3. İznik ilçesi Orhangazi, Karamürsel, Gölcük, Başiskele, Osmaneli ve Yenişehir ilçeleri ile çevrilidir. 81
Harita 4. Osmangazi ilçesinin konumu 82
Harita 5. Mustafakemalpaşa ilçesi Susurluk, Orhaneli, Büyükorhan, Dursunbey, Kepsut, Karacabey ve Nilüfer ilçeleri ile çevrilidir. 83
Harita 6. Büyükorhan ilçesinin batısında Mustafakemal ilçesi, güneyinde Dursunbey ilçesi, doğusunda Harmancık ilçesi kuzeyinde ise Orhaneli ilçesi yer almaktadır. 84
Harita 7. Gürsu ilçesi Osmangazi, Yıldırım, Kestel ve Gemlik ilçeleri ile çevrilidir. 85
Harita 8. Yıldırım ilçesi Osmangazi'nin kuzeyinde Kestel ve Gürsu'nun doğusunda yer almaktadır. Güneyinde Uludağ, kuzeyinde ise Bursa Ovası yer almaktadır. 86
Harita 9. Çalışma alanının konumu 94
Harita 10. Antik Dönem yerleşim adları ve Neolitik Dönem yerleşimleri 97
Harita 11. Kumyaka, Esence ve Kurşunlu'daki kıyı şeridi kullanımı 122
Harita 12. Narlı, Karacaali ve Kumla'daki kıyı şeridi kullanımı 123
Harita 13. Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu Miras Alanı 131
Harita 14. Çalışma alanındaki orman alanları 133
Harita 15. Uluabat Gölü sulak alanı 134
Harita 16. Çalışma sahası sınırları içerisine yer alan belediye belgeli ve turizm işletme belgeli konaklama tesisleri 138
Harita 17. UNESCO Dünya Mirası -2. Murad Külliyesi 170
Harita 18. UNESCO Dünya Mirası -Yeşil (1. Mehmed Külliyesi) 171
Harita 19. UNESCO Dünya Mirası -Hüdavendigar 1. Murad Külliyesi ve Eski Kaplıca 172
Harita 20. UNESCO Dünya Mirası -Hanlar Bölgesi Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri 172
Harita 21. UNESCO Dünya Mirası -Yıldırım 1. Bayezıd Külliyesi 174
Harita 22. Osmangazi turizm haritası 174
Harita 23. Sağdaki Henry Prost planı soldaki Karl Lörcher'in planı 175
Harita 24. Luigi Piccinato Planı 176
Harita 25. Osmangazi'nin tarihi ve kültürel kaynakları 178
Harita 26. Uluabat Gölü'nün doğusu (Mango, 1979; Yurtkuran Tok, 2010) 181
Harita 27. Gölyazı'daki tarihi ve kültürel alanlar 182
Harita 28. Gümüştepe Mahallesi'ndeki tarihi ve kültürel alanlar 184
Harita 29. Nilüfer ilçesi turizm haritası 185
Harita 30. Büyükorhan ilçesi turizm haritası 186
Harita 31. Gürsu ilçesi turizm haritası 187
Harita 32. Mustafakemalpaşa ilçesi turizm haritası 188
Harita 33. Mustafakemalpaşa'da Osmanlı Dönemi'nden kalan miras alanları 189
Harita 34. İznik ilçesi turizm haritası 191
Harita 35. İznik ilçesi doğal, tarihi ve kültürel kaynakları 193
Harita 36. Yıldırım ilçesi turizm haritası 196
Harita 37. UNESCO Dünya Mirası -Cumalıkızık Köyü 197
Harita 38. Osmangazi ilçesi konaklama tesisi haritası 232

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1. Sürdürülebilir turizm sertifikası almış bir konaklama tesisi - Mustafakemalpaşa.....202
Fotoğraf 2. Sıfır atık köyü Cumalıkızık etiketi -Yıldırım.....204
Fotoğraf 3. Yeniden işlevselleştirilen yapı örnekleri –Gürsu Tarihi Değirmen Millet Kıraathanesi ve Osmangazi –Irgandı Köprüsü 207
Fotoğraf 4. Mirasın korunmasına ilişkin aktör grupları arasında karmaşa –Gürsu ve Mustafakemalpaşa.....209
Fotoğraf 5. Büyükorhan –Kırsal turizm ve rekreasyonel faaliyetleri İpek Böceği termal park yatırımı Türkiye Cumhuriyeti ve AB Destekli Proje (Soldaki) Mustafakemalpaşa – Muradiyesarnıç etrafındaki bungalovlar (Sağdaki).....209
Fotoğraf 6. Gürsu –Adrenalin Park, Nilüfer –Bursa Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesi.....211
Fotoğraf 7. Gölyazı (Nilüfer) ve Cumalıkızık'ta (Yıldırım) turizmin yaygınlaşması ekonomik faaliyetlerin değişmesinde etkili olmuştur. 214
Fotoğraf 8. Irgandı Köprüsü'nde hediyelik eşya satışı ve İznik'te somut olmayan mirası çinicilik ile kadın girişimciler desteklenmektedir. 216
Fotoğraf 9. Katılımcı (Mustafakemalpaşa/Ev Sahibi Toplum/Kadın/67)'ın tarif ettiği lokasyona ilişkin görsel.....219
Fotoğraf 10. Mirasın korunması ve yaşatılması adına atılan çeşitli adımlar 220
Fotoğraf 11. 2022 Bursa Türk Dünyası Kültür Başkenti –Osmangazi ve Bursa Somut Olmayan Miras Müzesi –Nilüfer 222
Fotoğraf 12. Lalaşahin Paşa Türbesi–Mustafakemalpaşa, Gölkapı –İznik.....223
Fotoğraf 13. İstiklal Mahallesi –Gürsu, Derecik Bazilikası –Büyükorhan.....224

GÖRSELLER

Görsel 1. Bursa'da 19. ve 20.yy'da açılan otellere ait görseller (Yaşayanlar, 2013)...110
Görsel 2. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun hazırladığı broşürler (1940).....112
Görsel 3. 1934 yılına ait Uludağ görüntüleri (Akçura, 2017) 114
Görsel 4. Medya kaynaklarında Bursa turizmi ile ilgili yapılanlar/atılan adımlar.....116
Görsel 5. Bursa Turizm ve Tanıtma Derneği'nin Organize Ettiği Bursa Festivali Afişleri (Yetişen, 2019).....118
Görsel 6. 1975 yılına ait Bursa broşürü.....120
Görsel 7. Medya kaynaklarında Bursa turizmi ile ilgili yapılanlar/atılan adımlar ve sorunlar.....124
Görsel 8. 6 Haziran 1988/ Bursa Hâkimiyet Gazetesi.....125
Görsel 9. Medya kaynaklarında Bursa turizmi ile ilgili yapılanlar/atılan adımlar.....127
Görsel 10. 2008 yılına ait bir broşür.....128
Görsel 11. Dünya Mirası Beratı.....130
Görsel 12. Tanıtım materyali.....162
Görsel 13. Yeni Ant Gazetesi -1958 Bursa Yangını 176

KISALTMALAR LİSTESİ

UNWTO: Dünya Turizm Örgütü

IUCN: Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği

UNESCO: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

GSTC: Küresel Sürdürülebilir Turizm Konseyi

WCED: Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu

UNCED: Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı

BM: Birleşmiş Milletler

BEBKA: Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

KTB: Kültür ve Turizm Bakanlığı

ÇED: Çevresel Etki Değerlendirmesi

TÜRSAB: Türkiye Seyahat Acentaları Birliği

ÇEKUL: Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı

WEF: Dünya Ekonomik Forumu

ICOMOS: Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi

EHTTA: European Historic Thermal Towns Association (Avrupa Tarihi Termal Kentler Birliği)

GİRİŞ

Mevcut üretim ve tüketim biçimlerinin mekânı değiştirip dönüştürmesi, geri dönüşü olmayan olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu doğrultuda insan ve çevre arasındaki ilişkinin yeniden kurulması için bütüncül bir dönüşüme ihtiyaç duyulmuştur. Doğal kaynaklarının korunması ve gelecek nesiller için adımlar atılması gerektiğinin altını çizen sürdürülebilirlik, söz konusu bütüncül dönüşümün anahtar kelimesi olmuştur. Bu sebeple sürdürülebilirlik etik bir ilke olarak tanımlanmış ve uluslararası ölçekte adımlar atılmıştır (Karaca, 2007). Ulusal ve uluslararası kuruluşların konuya yönelmeleri 20.yy'ın ikinci yarısı itibariyle başlamıştır. Turizm ve sürdürülebilirlik arasındaki ilişki her zaman var olmuş olsa da sürdürülebilir turizm kavramının resmî kurumlar tarafından tanınması ve tanımlanmasına kadar odak yalnızca çevresel boyuttaydı. 1970'li yılların ortalarına kadar Dünya Turizm Örgütü'nün (UNWTO) doğal kaynakların korunması yönündeki çalışmaları, çevresel sürdürülebilirliğe örnek olarak verilebilir (Torres-Delgado & Palomeque, 2014). Buradaki yenilik; sosyal, çevresel ve ekonomik ilkelerin birleştirilmesi ile bütüncül bir turizm anlayışının benimsenmesidir (Yoopetch & Nimsai, 2019). Sürdürülebilir kalkınma kavramının ilk olarak ifade edildiği Stockholm Konferansı'nın ardından ortaya çıkan sürdürülebilir turizm kavramı, 1990'lı yıllardan günümüze değin ilgi konusu olmuştur. Sosyo-ekonomik ihtiyaçların değişmesi, turizm sektörünün de değişmesine neden olmuştur. Böylelikle "sürdürülebilir turizm" 21.yy'ın paradigması haline gelmiştir (Torres-Delgado & Palomeque, 2014).

Esasında turizm literatürü, sürdürülebilir kalkınma kavramını 1987 Brundtland Raporu'nun sözleriyle açıklamakta ve sürdürülebilir kalkınmanın, kaynak kullanımına ilişkin bir takım kurallara uyulması ve "doğru olanın" yapılmasıyla ulaşılabilecek ve sonsuza kadar sürdürülebilecek bir hedef olduğunu öne sürmektedir (Miller & Twining-Ward, 2005). Fakat son zamanlarda yapılan araştırmalar bunun gerçeklikten uzak olduğunu göstermektedir. Bu sebeple doktora tez çalışmasında sürdürülebilir turizm süreci, karmaşık bir sistem olarak ele alınmıştır. Bu karmaşıklığın bilincinde olarak kavram, statik bir hedeften ziyade dinamik bir süreç olarak görülmüştür. Bu doğrultuda bir değişim süreci olarak tanımlanan sürdürülebilir turizm kavramı, ilk etapta farklı düşünme biçimleri ile kavramsallaştırılmıştır. Sürdürülebilirliğin zamana ve mekâna göre değişen ve sürekli izleme gerektiren bir süreç olduğu hem turizm araştırmacıların çalışmaları ile hem de uluslararası anlaşmalar ile ortaya konulmuştur. Erken dönem

çalışmalarında kirlilik, doğanın tahribatı ve kaynakların tükenmesi konularına odaklanılmaktaydı. Daha sonraki çalışmalarda "ekonomik sürdürülebilirlik" konusuna odaklanılmıştır. Günümüzde sürdürülebilir turizm sosyal, ekonomik ve çevresel konuları dikkate alacak şekilde genişlemiştir. İlk eğilimler kavramsal modeller (Butler, 1999) geliştirmeye yönelik araştırmalar iken, güncel literatür, sürdürülebilirlik ile ilgili kavramları bütünleştirmeye çalışmaktadır (Yoopetch & Nimsai, 2019). Bu doğrultuda yönetişim, aktör katılımı, tutum ve algıların belirlenmesi gibi araştırma başlıkları ile sürdürülebilir turizm ele alınmaktadır.

Araştırma konusu her ne kadar amaçları ve ilkeleri ile ulaşılması gereken bir hedef olarak görülse de tartışmaların da merkezinde yer almıştır. Literatürde turizmde sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir turizm şeklinde ifade edilmesi, öte yandan yayınlanan kitap, makale ve bildiri gibi akademik kaynaklarda sanki turizmin bir çeşidi olarak algılanması kavramsal ve tanımsal tartışmaların halen devam ettiğini ortaya koymaktadır (Pelit vd., 2015). Ek olarak sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir turizmin birbirleri yerine kullanılması eleştirilmektedir (Pelit vd., 2015). Bir diğer yandan sürdürülebilir turizm çevre, ekonomi ve toplum gibi birbiriyle çatışan unsurları bir araya getirerek planlamaya dâhil etmektedir ki bu da kavramı pratiğe aktarmada güçlüğe sebep olmaktadır. Tüm bu tartışmalar ve eleştiriler kavramın olgunlaşmasında elbette etkili olmuştur. Coğrafya disiplini de coğrafi bakış açısı ile kavramı çalışarak sürdürülebilir turizm literatürünün zenginleşmesine katkı sağlamıştır. Hiç şüphe yok ki turizmin kitleselleşmesi sektörün coğrafi kapsamını genişletmiş, paralel olarak turizmin ortaya çıkardığı sorunlar da artış göstermiştir. Butler, Bramwell, Lane, Jamal, Getz, Sharpley ve Hunter gibi isimler turizm ve ilişkili sorunların çözümü için paydaş katılımı, tutum ve algıların belirlenmesi ile kaynak planlaması, turizm yapısı ve turist davranışı, ziyaretçi bakış açısı ve turizm etkileri gibi başlıkları dikkate almıştır (Butler, 1999; Dolnicar vd., 2008; Echtner & Jamal, 1997; Getz & Timur, 2004; Hunter, 1997; Nunkoo vd., 2013; Ryan, 2002; Ryan vd., 2011; Sharpley, 2000). Güncel sürdürülebilir turizm literatürü de paydaşların destinasyon gelişiminde kilit rol oynadığının altını çizmektedir. Bu çalışma kapsamında da aktörler turizm gelişimini etkileyen ve bundan etkilenen grup ve bireyler olarak tanımlanmış ve çalışmaya dahil edilmiştir. Aktörler olarak tanımlanan karar vericiler, hizmet sağlayıcılar, ev sahibi toplum, ziyaretçiler ve sivil toplum kuruluşları sürdürülebilir turizm stratejisinin başarılı bir şekilde uygulanmasında kilit rol

oynadığından dolayı belirlenmiştir (Torres-Delgado & Palomeque, 2014). Aktörlerden göstergeler aracılığıyla bilgi toplanmıştır. Göstergeler bir topluluğa, işletmeye, ülkeye veya STK'ya sürdürülebilirlik hedeflerini oluşturmada, sürdürülebilirlik ile ne kastettiklerini tanımlamada ve daha fazla çalışma için alanları önceliklendirmede yardımcı olduğundan dolayı seçilmiştir. Hangi göstergelerin kullanılacağı, göstergelerin türü, bu göstergelerin nasıl organize edileceği, nerede ölçüleceği ve verilerin nasıl sunulacağı gibi konular, detaylıca araştırma stratejisi ve araştırmanın metodolojisi başlığı altında ifade edilmiştir.

Genel değerlendirme, sonuç ve öneriler başlığı altında sonuçlarının nasıl somut eyleme dönüştürüleceği konusuna odaklanılmıştır. Çalışma neticesinde değişimin kaçınılmaz olduğu ve ortaya çıkan fırsatlardan yalnızca hazırlıklı olanların yararlanabileceği görülmüştür. Sürdürülebilir turizm göstergelerinin bu konuda önemli bir rol oynadığı açıktır. Hedeflerin geliştirilmesi, kalite kontrol, paydaşlarla iletişim, farklı ölçeklerdeki sorunlara nasıl yanıt verileceğinin öğrenilmesi, yönetim hedefleri göz önünde bulundurularak göstergelerin tasarlanması ile sürdürülebilir turizm gelişimi sağlanabileceği araştırmanın çıktıları arasında yer almaktadır.

Araştırma Problemi

Yapılan bu çalışmada Bursa'da sürdürülebilir turizm teması üzerine temellendirilmiş uygulamaların yönetsel, sosyal, ekonomik ve mekânsal çıktılarının kavramla bağlantılı olup olmadığı sorunsallaştırılmıştır. Araştırma problemine yönelik kişisel tecrübeler ve gerçek yaşam sorunları sürdürülebilir turizmin çalışma alanı içinde sorunsallaştırılmasında etkili olmuştur.

Girift hale gelen çıktıları anlayabilmek ve çalışmayı şekillendirebilmek için öncelikle şu temel sorular (açıklama gerektiren, zaman-mekân bağlantılı, bir süreç ile ilgili) sorulmuştur:

- Çalışma sahasında sürdürülebilir turizm kavramı nasıl anlaşılmakta ve nasıl bir mekânsal görüntü olarak karşımıza çıkmaktadır?
- Çalışma sahasındaki aktörler turizmi nasıl algılamaktadır? Bu algı ve algılara bağlı davranışlar nasıl oluşmuştur? Sosyal gruplar arasındaki farklar nelerdir? Farklılık ya da benzerlikleri ortaya çıkaran pratikler nelerdir?

Turizmin çalışma alanı dâhilinde araştırılması ile yönetimlerin sürdürülebilir turizm konusunda ne tür çalışmalar yaptıkları ve bu çalışmaların çıktıları ortaya konulmuştur. Sürdürülebilir turizm kavramı uygulayıcılar ve yararlanıcılar için çok önemlidir. Sorunların tespit edilmesi ve çözümlenmesi için; sayıların arka planındaki kişileri aydınlatmak, istatistiklere kimlik kazandırmak ve anlayışı derinleştirmek gereklidir (Patton, 2018). Bu sebeple katılımcıların hikâyeleri, deneyim ve fikirlerine başvurulmuştur. Dolayısıyla problem nitel bir yaklaşım ile araştırılmıştır.

Çalışmanın Konusu ve Amacı

Geçmişin bağlamı bugünün turizmini şekillendirdiği gibi bugünün bağlamı da yarının turizmini şekillendirir. Nitekim sürdürülebilir turizmin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi incelendiğinde sürdürülebilir turizmi ortaya çıkaran aşamaları tanımlamak mümkündür. Bu doğrultuda sürdürülebilir turizm kavramının bir ihtiyaç ve gereklilikten dolayı ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Yani kavram bir dizi entelektüel, teknolojik, ekonomik, estetik ve politik gelişmeyle yakından bağlantılıdır.

Günümüzde turistler geçmişte olduğu gibi dini inançları gereği, kaplıcalarda sağlık bulmak amacıyla veya herhangi bir sportif aktiviteye katılmak ya da izlemek ve benzeri amaçlarla seyahate çıkmaktadır. Fakat artık ölçek çok daha büyük. Bugün insanların hareketliliği daha geniş alana yayılmış vaziyettedir. Bir zamanlar belirli bir zümrenin ilgi alanı olan turizm, bugün hemen hemen herkesin dâhil olduğu bir etkinliğe dönüşmüştür. Bu dönüşümün izlerine ilk olarak on dokuzuncu yüzyılda rastlamaktayız. Demiryollarının seyahati hızlı ve uygun hale getirmesi turizmin sektör haline gelmesine neden olmuştur. Yirminci yüzyıla gelindiğinde ise turizm siyasi ilginin odağı haline gelmiş, politik yelpazenin hem sağındaki hem de solundaki rejimler onu kendi amaçları ve hedefleri için kullanmışlardır. Havayollarının yaygınlaşması, artan tatil süreleri ve yaşam standartlarının yükselmesi endüstrinin boyut ve kapsam olarak genişlemesine neden olmuştur (Zuelow, 2015). Bunun bir sonucu olarak 1980'lere gelindiğinde turizmin ekosistem ve kültür üzerindeki etkisi tartışılmaya başlamıştır.

Turizmin politika düzeyinde ele alınması ulusal, uluslararası, bölgesel ve yerel düzeyde planlama yapılmasını gerekli kılmıştır. Kuşkusuz her politikanın ölçeği ve hedef grubu farklıdır. Bu sebeple yarattığı etki de farklıdır. Aktörler meydana gelen değişime direnç gösterebilmekte, destekleyebilmekte ya da tedirginlik yaşayabilmektedir. Bu

sebeple uygulamaların doğrudan ya da dolaylı etkilerini ortaya koymak için tez çalışmasında turizmi etkiyen ve turizmden etkilenen tüm gruplar incelenmiştir.

Bu çalışma turizm yapılarının ve turist deneyimlerinin birbirlerini karşılıklı olarak şekillendirdiği savunmaktadır. Bu sebeple araştırmada turizmin karmaşık doğasını bütüncül olarak değerlendirilmesine imkân veren göstergeler kullanılmıştır. Göstergeler destinasyonların planları ve politika hedefleri için değerli bir başlangıç noktası olarak görülmektedir. Göstergeler destinasyonlar için hazırlanmış bir yönetim, bilgi ve izleme aracıdır. Her ne kadar göstergeler ortak dil oluşturmak ve değişimi izlemek amacıyla oluşturulmuş olsa da her destinasyonun yönetişim mekanizması farklı olduğundan dolayı her saha ve destinasyona özgü gösterge oluşturmak gerekmektedir (Torres-Delgado & Palomeque, 2014). Sonuç olarak da farklılaşmış gösterge kümeleri ortaya çıkmıştır. Bu çalışma kapsamında da kurumların oluşturduğu gösterge kümeleri incelenmiş, çalışma sahasına uygun göstergeler belirlenmiş ve gruplandırılmıştır.

Çalışmanın Önemi

Turizmde insan faktörünün kaynakları kullanan ve yeni kaynaklar yaratan bir başlık olarak ele alınması meydana gelen değişimi anlama hususunda önemlidir. Sürdürülebilir turizm yaklaşımı, turizm araştırmalarında var olan *"teori-pratik", "akademi-sektör"* ve *"kamu-özel"* ikiliği ve gerilimini azaltan bir kavram olduğu için dikkate değer bir konudur. Araştırma sahasında *"sektör olarak turizm"* ve *"sorun olarak turizm"* başlıkları sürdürülebilir turizm kavramı altında incelenmiştir. Bu bakımdan çalışmanın akademik ve pratik katkıları olacağı düşünülmektedir. Ek olarak nitel çalışma olarak tasarlanan ve göstergeler yardımıyla Bursa turizm faaliyetlerinin sürdürülebilir turizm çatısı altında incelendiği bu doktora tezinin sosyal, yönetsel ve sektörel uygulamalar için fayda sağlayacağı öngörülmektedir. Çalışma konusu olan sürdürülebilir turizm yaklaşımının çok yönlülüğü, turizm araştırmalarında güncel bir konu olarak yer alması ve sektörel bir karşılığının bulunması, teorik ve pratik önemini ortaya koymaktadır. Çalışma çıktıları sayesinde mevcut yapının iyileştirilmesi ve alternatif bir çözüm yaklaşımı geliştirme imkânı elde edileceği öngörülmektedir.

Araştırma Soruları

Çalışmada 5 araştırma sorusu yer almaktadır. Durumun alt analiz birimi olan sürdürülebilir yönetim, sosyo-ekonomik sürdürülebilirlik, kültürel sürdürülebilirlik ve çevresel sürdürülebilirlik ile ilgili araştırma soruları oluşturulmuştur.

1. Kategori: Sürdürülebilir Yönetim

Turizm gelişimi hangi mekânsal sonuçlar ortaya çıkarmıştır? Yönetimin sorumluluğu nedir?

Mekânsal değişim nasıl yönetilmektedir? Çatışma yaratan ve iş birliği sağlanan konular nelerdir?

2. Kategori: Sosyo-ekonomik sürdürülebilirlik

Turizm gündelik hayatta nasıl bir değişime sebep oldu? (mekânsal, ekonomik, sosyo-kültürel)

3. Kategori: Kültürel Sürdürülebilirlik

Destinasyon imajının yaratımı ve korunmasında somut ve somut olmayan mirasların kullanım durumu nedir? Mekânsal olarak görünür mü?

4. Kategori: Çevresel Sürdürülebilirlik

Turizmin ortaya çıkardığı mekânsal değişim destinasyonlar bazında karşılaştırıldığında nasıldır?

Araştırma soruları cevaplanmazsa ne olur?

Nitelik günümüzün anahtar kelimesidir. *"İnsanlar bilgi-yoğun toplumlarda daha iyiyi daha fazlaya tercih ederler* (Patton, 2018)*."* Bu doğrultuda turizmde yirminci yüzyılın sonu itibariyle nicelikten çok nitelik üzerine yoğunlaşılmıştır. Günümüzde sektördeki eksikleri gidermeye, hataları düzeltmeye ve korumaya yönelik adımlar atılmaktadır. Bundan dolayı da süreç ve çıktı üzerine yoğunlaşıp değerlendirmeler yapılmaktadır. Sürdürülebilir turizm de turizm sektörünün hem niteliğini hem de niceliğini arttırmaya yönelik bir çabanın çıktısıdır. Çalışma alanında kavram çatısı altında turizm mekânları oluşturulmakta, mevcut mekânlar yeniden üretilmektedir. Bu doktora tez çalışmasının belirgin güçlü yanı sürdürülebilir turizm ilke, boyut ve göstergelerinin yardımıyla niteliğin doğasını ve anlamını ortaya çıkarma uğraşı olmasından

kaynaklanmaktadır. Ayrıca turizmin sayısal olarak ölçülebilen birçok çıktısına ek olarak turizmin etki ve anlamını ortaya koyma uğraşıdır. Meydana gelen değişimin anlamı, aktörleri nasıl etkilediği ve etkileşim gibi konular nitelik ile ilgili bir mesele olduğu için araştırma sorularının cevaplanması gerektiği düşünülmektedir.

Konu hakkında ne bilmiyoruz?

Çalışma sahasında turizmin niceliği hakkında bilgi sahibi olsak da meydana gelen değişimin birey, toplum ve kurumlar açısından anlamını bilmiyoruz. İçinde insan olan ve insanı etkileyen her bir olgu insan zihninden bağımsız değildir. Değer ve ideoloji yüklüdür (Knutsen & Moses, 2020). Bundan dolayı çalışma, anlama ve yorumlama üzerine yoğunlaşmıştır.

Sorunun ne önemi var?

Turizmin karmaşık yapısı, turizmin yalnızca sayılarla ifade edilmesinin önünde bir engeldir. Bu sebeple sürdürülebilir turizm kavramı istatistiklerin yanı sıra hikâye ve yönetişime de dikkat çekmektedir. Çalışma alanı kapsamında da sürdürülebilir turizm kavramından yararlanarak istatistiklerin ardındaki insan yüzleri ve hikâyeleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu sayede Bursa'da turizm uygulamaları ve sonuçlarını yorumlarken kritik bir bağlam sağlanmıştır.

Sınırlılık ve Kısıtlamalar

Araştırma süresince belirli zorluklar ile karşılaşılmıştır. Bunlar: örneklem alanı ve katılımcı sayısını belirleme, katılımcıların sahip olduğu kaygılardan dolayı görüşme talebini reddetmesi ve erişim ile ilgili zorluklardır. Öncelikle kaç örneklem alanı belirleneceği ve kaç katılımcı ile çalışılacağı hususlarında belirsizlikler yaşanmıştır. Örneklem alanı belirlenirken amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Araştırma, durum çalışması olarak tasarlanmış ve sürdürülebilir turizmi sorgulamak amacıyla 55 katılımcı ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Ancak saha çalışması esnasında bazı katılımcıların yanıt vermek istememesi önemli bir sınırlılık oluşturmuştur. Bir diğer yandan ses kayıt cihazı ile görüşmelerin kayıt altına alınması katılımcılarda ilk etapta tedirginlik yaratmıştır. Bilgilendirilmiş Onam Formu ile görüşmelerin yalnızca akademik çalışma için kullanılacağının aktarılması üzerine görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Bu tür yanıt vermeme durumları ve yaşanan tedirginlikler araştırmamızın kısıtlılığıdır ve veri toplama sürecinin planlanan takvime uygun olarak ilerlemesini engellemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

"SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM" KAVRAMINA YÖNELİK ELEŞTİRİLER VE ARAŞTIRMANIN KURAMSAL TEMELLERİ

1.1. Sürdürülebilir Turizm Kavramına Genel Bir Bakış

Sürdürülebilir turizm kavramının sektör ve akademi çevrelerince benimsenmesi, esasında sürdürülebilir kalkınma fikrinin ortaya çıkışı ile olmuştur (Garrod & Fyall, 1998). Sürdürülebilirlik birçok disiplin ve alanda kullanılan stratejileri, hedefleri ve ilkeleri olan bir terimdir. Kıtlık, kuraklık, nüfus artışı, savaşlar, küresel iklim değişikliği, atık malzemelerin artması ve endüstriyel kirlenme gibi etkenlerin ortaya çıkardığı çevresel bozulmanın fark edilmesiyle ortaya çıkan sürdürülebilir düşüncenin temelinde birbiriyle çatışan unsurlar yer almaktadır (Rodwell, 2008). Bu unsurlar çevre, ekonomi ve toplumdur. Söz konusu unsurlar arasındaki karmaşık ilişki, uzun yıllar sürdürülebilirliğin nasıl sağlanacağı sorusuna net bir yanıtın verilememesine neden olmuştur (Hunter, 1997). Netice itibariyle sürdürülebilir turizm tanımlamaları da bu doğrultuda yapılmıştır. Weaver ve Lawton (2012) kavramı bir amaç ve araç olarak tanımlamakta ve sürdürülebilir turizmi ulaşılması gereken bir hedef olarak görmektedir. Hughes (1995) sürdürülebilir turizmi turistlerin ve yerel halkın ihtiyaçlarını gözeterek kaynakların kullanılması ve korunması şeklinde tanımlarken, Clarke (1997) turizmin başarmak için çabalamak zorunda olduğu bir amaç olarak tanımlamıştır. Butler (1999) sürdürülebilir turizmi kitle turizmin zıttı olarak görülmesini eleştirerek, sürdürülebilir turizmin herhangi bir turizm şekli olarak tanımlanmaması gerektiği eleştirisini yapmaktadır. Bu yaklaşımın problemli olduğunu belirterek tüm turizm türlerinin belirli oranlarda bulunduğu alanı olumsuz etkilediğini ifade etmektedir. Araştırmacıya göre sürdürülebilir turizm ile ilgili en önemli nokta aktör katılımın sağlanmasıdır (Butler, 1999). Sonuç itibariyle yaklaşımın odak noktası paydaş beklentilerinin karşılanması ve etkilerin ortaya konulmasıdır.

1.2. Kavramın Ortaya Çıkışı ve Çevre Hareketlerinin Rolü

İnsanoğlu uzun yıllardır koruma ve kaynak kullanımı ile endişelerini dile getirmektedir (Seçkin, 2016). Örneğin sulak alanların korunması ile ilgili ilk çabalara M.S. 6 yüzyılda Çin'de rastlanmaktadır (Conca & Dabelko, 2004). Modern koruma

hareketlerinin kökeni ise geleneksel fikirlerin yerini "*koruma etiği*"nin aldığı 19. yüzyıla tarihlenmektedir (Hall & Lew, 1998).

Çevre hareketlerinin yükselişi tarihçilere göre 1900'lü yıllarda başlamıştır. Çevre konusundaki endişelerin hızla artmasına neden olan liberalizmin yeniden canlanması, orta sınıf kadınların hoşnutsuzlukları ve karşı kültür protestoları ile 1960'lar çevre hareketlerinin yoğun yaşandığı yıllar olmuştur (Rome, 2003). Elbette çevreciliğin tek destekçileri liberaller, orta sınıf kadınlar ve gençler değildir. Ancak bu üç grubun üyeleri çevreciliğin ortaya çıkışına katkıda bulunmuşlardır. Çevre hareketi, aynı zamanda birçok meslek grubunun kurumsal desteği ile de şekillenmiştir. Jeologların, inşaat mühendislerinin, toprak bilimcilerin, mimarların ve biyologlarının farklı zamanlarda farklı şekillerde yaptığı araştırmalar ile çevre gündemi desteklenmiştir.

Liberallerin, orta sınıf kadınların ve düzen karşıtı gençlerin katkıları, hareketin kronolojisini anlamada kritik bir öneme sahiptir (Orhan, 2019). 1960'ların başında liberal aydınlar çevreyi uluslararası gündeme taşımıştır. Orta sınıf kadınlar ise çevreyi tabanda bir sorun haline getirmiştir. 1960'ların sonlarında gençlerin artan katılımı, çevre hareketlerine yeni bir enerji kazandırmıştır. Bu sayede çevre hareketleri tüm dünyaya yayılmıştır. Özellikle çevre hareketlerinin dört farklı lokasyonda bariz etkileri olmuştur. Bunlar ABD, Almanya, Norveç ve İngiltere'dir (Dryzek vd., 2003). Söz konusu sahalarda çevre hareketlerinin yoğun bir şekilde gerçekleşmesi, demokrasi ve çevre kavramları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Demokrasi ve çevre birbirini güçlendiren değerlerdir. Xie ve Van Der Jeijden (2010)'a göre çevre aktivizmi ile demokrasi arasında güçlü bir ilişki vardır. Dünyanın dört bir yanında çevre örgütleri, insan sağlığına ve doğal çevreye yönelik tehditlerin belirlenmesinde, sorunların yasa koyucuların dikkatine sunulmasında ve politika geliştirilmesine rehberlik etmişlerdir (Özler & Obach, 2018). Görüldüğü üzere çevre hareketlerinin birçok konu ile doğrudan veya dolaylı bir şekilde bağlantısı bulunmaktadır. Bununla ilgili akademik literatür de oldukça gelişmiştir.[1] Çevre hareketlerine ilişkin zengin literatür içerisinde turizm ile ilgili yapılan çalışmalar oldukça

[1] Özellikle ekoloji alanındaki çalışmalar sürdürülebilir kalkınma kavramı için temel oluşturmuştur. Atılan önemli adımlara rağmen 1970'lere kadar kalkınma politikaları ekolojik veya sosyal olmaktan ziyade tamamen ekonomik odaklıydı. Dönemin politikaları insanların teknoloji ve refah ekonomisi yoluyla sosyal sorunların üstesinden gelebileceği ve doğayı iyileştirebileceği fikrine dayanmaktaydı (Hardy vd., 2002). Dönemin politikalarının ortaya çıkardığı sorunlar (sömürücü ticari ilişkiler, zengin ve fakir arasında giderek büyüyen uçurum, yaşam kalitesinde kötüleşme, bozulan çevre) 1972'de Stockholm'de düzenlenen konferansta ele alınarak sürdürülebilirliğe yönelik ilk resmi adım atılmıştır.

yetersizdir (Bramwell & Lane, 2008). Turizm çalışmalarında çevre hareketlerinin yaygınlık kazanması turizmin dezavantajlı insanlar, düşük gelirliler ve azınlık toplulukları üzerindeki olumsuz etkilerine ilişkin artan farkındalık ve huzursuzluk ile olmuştur (Qiao & Chen, 2021). Çevre hareketlerine turizmin dahil olması ile azınlık topluluklarına, yoksullara, etnik gruplara ve kalkınmanın yarattığı çevresel risklere maruz kalan ve bu risklerin sonuçlarına katlanan bireylere dikkat çekilmiştir (Schlosberg, 2013). Çevresel eşitsizlik zamanla sivil haklar, emek, iş sağlığı, gıda erişimi ve güvenliğini kapsayacak şekilde genişlemiştir (Schlosberg, 2013). Farkındalık yaratan bu hareketler, uluslararası düzenlemelerin yapılmasına sebep olmuştur. Yani Schlosberg (2013)'ün de belirttiği üzere çevre hareketleri hem teoride hem de pratikte yeni alanlara doğru genişlemiş ve küresel bir boyut kazanmıştır. Uluslararası alana taşınan kavram ile küresel atık yönetimi, kitlesel seyahat, iklim değişikliği gibi uluslararası problemler tartışılmıştır. Bu doğrultuda çevresel sürdürülebilirlik gündemi ülkelerin gündemine dâhil olmuştur.[2]

Brundtland Komisyonu'nun "sürdürülebilir kalkınma" kavramını, *"mevcut ve gelecek nesiller arası eşitlik"* olarak ifade etmesiyle adalet, su kıtlığı, su kalitesi, çevresel bozulma ve doğal kaynaklara eşitsiz erişim konuları üzerine yoğunlaşılmıştır.[3] Ek olarak dışlanma ve yerinden edilme konuları üzerine de yoğunlaşılmıştır. Turizmin sebep olduğu arazi fiyatlarındaki ve yaşam maliyetindeki artış nedeniyle yerel halkın artık dinlenme ve boş zaman olanaklarından mahrum bırakılması tartışılmıştır. Dolayısıyla çevresel ve sosyal eşitsizliklere ek olarak ekonomik eşitsizlik hususu da çevre hareketlerinin gündemine dahil olmuştur. Böylelikle Dünya Koruma Birliği (IUCN) ve Birleşmiş Milletler Eğitim, Sosyal ve Kültür Örgütü (UNESCO) gibi uluslararası kuruluşların yardımıyla insan, doğadan ayrı, üstün ve ona düşman olmaktan ziyade, doğanın bir parçası olarak anlaşılmaya başlanmıştır.

1.3. Sürdürülebilir Turizm ve Uluslararası Girişimler

Çevresel konular hakkında artan bilgi ve ilginin bir sonucu olarak turizmde sürdürülebilir yaklaşımlar politikalarda da sıkça yer edinmeye başlamıştır (Holden,

[2] Daha sonraki yıllarda koruma ve kullanma kavramlarını tek bir şemsiye altında kucaklamak için adımlar atılmıştır. *"Sessiz Bahar, The Tragedy of the Commons, Büyümenin Sınırları, Küçük Güzeldir"* gibi etkili yayınlar sayesinde insan faaliyetlerinin yıkıcı çevresel etkilerinden daha geniş bir kitle haberdar olmuştur (Carson, 2011; Dennis, 1990; *Ekonomik Büyümenin Sınırları*, 1990; Hardin, 1968; Schumacher, 2019).

[3] Buna yönelik ilk çalışmalar arasında turistler ve yerel halk arasında turist ve yerel halk arasındaki su tüketimi (Gössling, Peeters, vd., 2012), turizmin yarattığı kirlilik seviyesi (kanalizasyon atıkları özelinde) (Crisman & Winters, 2023), sınırlı su kaynakları (Stonich, 1998) gibi konular yer almaktadır.

2003). Turizmdeki büyüme ve etkiler her ne kadar küresel olsa da günümüzde araştırmacıların ve karar vericilerin odak noktası destinasyon düzeyinde turizm büyüklüğünün tespit edilmesi ve büyümenin sınırlarının belirlenmesidir. Ancak uluslararası alanda atılan ilk adımlar küresel ve bölgesel ölçekte olmuştur (Şekil 1).

Şekil 1. Sürdürülebilir turizm ve uluslararası girişimler

1.3.1. Stockholm Konferansı'ndan Rio Konferansı'na

Sürdürülebilirlik adına atılan ilk adım 1972 yılında Stockholm Konferansı ile olmuştur. Bu konferansta çevrenin korunmasına yönelik başlıklar belirlenmiştir. Daha sonra 1980 yılında Uluslararası Doğal Kaynakları Koruma Birliği tarafından Doğa Korumacılığı Stratejisi yayınlanmıştır.

Sürdürülebilir kalkınma terimi, IUCN ve ilgili kurumların 1970'li ve 1980'li yıllardaki çalışmalarından ve eko-kalkınma çalışmaları ile büyük ölçüde geçerlilik kazanmıştır. Ancak sürdürülebilir kalkınma Brundtland Komisyonu'nun *Ortak Geleceğimiz* adlı raporu ile yaygınlaşmıştır (Sachs, 1974). 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun hazırladığı rapor, turizm açısından da bir dönüm noktası olarak algılanmaktadır. Sürdürülebilirlik fikrinin turizme aktarılması, resmi olarak Brundtland Raporu'nda yer alan sürdürülebilir kalkınma fikrinden sonra olmuştur. Brundtland Raporu'ndan önce de sürdürülebilirlik ve turizmde büyümenin sınırları ile ilgili bazı akademik ve politik tartışmalar bulunmaktaydı. Fakat rapordan bu yana sürdürülebilirlik, özellikle destinasyonlardaki artan sorunlarla birlikte turizm politikalarının ana teması haline gelmiştir. Komisyon raporda sürdürülebilir kalkınmayı *"gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmadan şimdiki nesillerin ihtiyaçlarını karşılayan süreç"* olarak tanımlamıştır (WCED, 1987, 27. Madde).

1992 yılında ise Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Zirvesi) yapılmıştır. Rio Zirvesi'nden sonra teori ve söylemler ile ele alınan sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınmayı yönetecek ulusal ve uluslararası aktörlerin de katkısıyla pratiğe aktarılmıştır. Brundtland Komisyonu'nda sorunların üstesinden gelmek için küresel ölçekte çalışmanın önemi vurgulansa da (WCED, 1987) sürdürülebilir turizm stratejilerini küresel ölçekte uygulamanın zorluğunun anlaşılması ile Rio Zirvesi'nde Yerel Gündem 21 ortaya çıkmıştır.

Rio Sözleşmesi'nin imzacıları olan hükümetler, ulusal turizm politikalarını Gündem 21'in çevresel hedefleriyle uyumlu olacak şekilde yeniden şekillendirmişlerdir. Dünya Turizm Örgütü de Rio Zirvesi'nden sonra sürdürülebilir kalkınma ilkelerini resmen benimsemiştir. Bu durum Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası gibi kuruluşların finansal desteği ile mümkün olmuştur. Ayrıca Dünya Doğayı Koruma Vakfı, National

Audubon Society ve The Nature Conservancy gibi çevreci gruplar tarafından sürdürülebilir turizme destek verilmiştir.

1.3.2. Rio'dan Günümüze

Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (UNCED) (Rio Zirvesi) sürdürülebilir kalkınma tartışmasında önemli bir yön değişikliği olarak görülmektedir (Miller & Twining-Ward, 2005). Gündem 21'in etkili olduğunun kanıtlanması ile sürdürülebilir kalkınmanın yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde uygulanmasının önündeki engel büyük ölçüde kalkmıştır (Miller & Twining-Ward, 2005). Toplantıda uluslararası iş birliğinin geliştirilmesi çağrısında bulunulmuş, 2000 yılında 191 Birleşmiş Milletler (BM) Üye Devleti tarafından Binbir Kalkınma Hedefleri imzalanmıştır.

Bu uluslararası anlaşmalar sonucunda kaydedilen ilerlemeye rağmen, aktörlerin sürdürülebilir kalkınma fikrine farklı açılardan yaklaşması sürdürülebilir kalkınma kavramının uygulanmasının önünde engel oluşturmuştur.[4] Bazı gruplar çevrenin daha fazla dikkate alınması gerektiğinin altını çizerken, diğerleri ekonomik büyüme, ticaret ve teknolojinin rolü ile uluslararası eşitliğin altını çizmektedir (National Research Council, 1999). National Research Council tarafından vurgulanan temel sorun, ekonomistler ve korumacılar arasındaki anlaşmazlıklar değil, çağdaş sürdürülebilir kalkınma çalışmalarının deterministik olmasıdır. Bundan dolayı Folke vd. (2002) insan ve doğal sistemlerin ayrı olmadığı ve çevrenin insan eylemlerine doğrudan tepki vermediğinin altını çizdiği çalışmasını Rio Zirvesi'nde sunmuşlardır. 2002 yılında Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde (Johannesburg) sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşebilmesi için sosyal, çevresel ve ekonomik ilkelerin uygulanması gerektiğinin altı çizilmiştir.

[4] *Bu fikir 1980'lerin başında toplum ve çevrenin karşılıklı bağımlılığına ilişkin bilimsel bakış açılarından ortaya çıktı ve o zamandan bu yana önemli ilerlemelerle birlikte gelişti. Konseptin ilk on yılında, özellikle Brundtland Komisyonu'nun (1983-1987) ve 1992'de Rio de Janeiro'da düzenlenen UNCED'in faaliyetleri aracılığıyla, dünya çapında giderek artan siyasi ilgi ve kabul gördü. Ancak 20. yüzyıl sona ererken, dünyanın dört bir yanındaki insanların sürdürülebilir kalkınma fikrine bağladıkları umutları gerçekleştirmenin zorlukları giderek daha belirgin hale geldi. Bu zorluklar kısmen finansal kaynaklar, eşitlik ve karar vericilerin dikkatini çeken diğer konulardaki rekabete dayanan siyasi sorunları yansıtıyor. Kısmen, neyin geliştirilmesi, neyin sürdürülmesi gerektiği ve hangi dönemde olması gerektiği konusunda farklı görüşleri yansıtıyorlar… Sonuç olarak, sürdürülebilir kalkınma için gerekli siyasi irade mevcut olsa bile, ilerleme kaydedecek bilgi ve teknik bilgi çoğunlukla mevcut değildir* (National Research Council, 1999).

2012 yılında Rio de Jenario'da 2015 yılında ise New York'ta konferanslar düzenlenmiştir. Her ne kadar sürdürülebilir turizm fikri başlangıçta normatif ve pratikte uygulaması zor olarak görülse de yeni bir paradigma olarak kabul görmüştür (Garrod & Fyall, 1998). Sürdürülebilirlik fikri ile paydaşların bir arada bulunabileceği ve eylemlerinin sonuçlarını tartışabilecekleri bir platform oluşturulmuştur. Bir diğer yandan da sürdürülebilir turizmin ekonomi boyutunun yanı sıra sosyal ve mekânsal boyutlarının da ölçülebilmesi adına uluslararası kuruluşlar tarafından endeks ve göstergeler oluşturulmaya başlanmıştır. Örneğin Dünya Turizm Örgütü, Birleşmiş Milletler İstatistik Bölümü'nün desteğiyle "*Sürdürülebilir Turizmin Ölçülmesi*" projesini başlatmıştır. Bu proje sayesinde yeterli sayıda değişkenin yardımıyla destinasyonlar arasında karşılaştırmalar yapılabilmektedir (Uğurlar & Çelikbilek, 2018).

1.4. Türkiye'de Sürdürülebilir Turizm Uygulamaları

Türkiye'de turizm uzun yıllar yönetimlerin makroekonomik sorunları çözmek için başvurduğu bir sektör durumundaydı. Buna bağlı olarak turizm politikalarının temel amacı, ihtiyaç duyulan döviz ve istihdamı sağlamak olmuştur. Fakat 1990'lı yıllarda dünyada ve Türkiye'de artan çevre bilinci sürdürülebilir turizm, sorumlu turizm, ekoturizm gibi yeni kavramların ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Nohutçu, 2002). Netice itibariyle de yeni bir politika konusu gündeme gelmiştir. Bu bağlamda turizme yalnızca ekonomik odaklı yaklaşmanın yanı sıra doğal ve kültürel mirası korunma odaklı da yaklaşılmış ve bu yaklaşım politikalarda yer edinmeye başlamıştır. Bu bölümde kısaca Türkiye'de turizmin geçmişinden bahsedilecek ve sonrasında sürdürülebilir uygulamaları ifade edilecektir.

Türkiye'de turizm yalnızca ekonomik değişkenlerden etkilenerek değil, sosyal ve siyasi değişkenlerden etkilenerek günümüzdeki halini almıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra devletçi ekonomik politikaların benimsenmesi ve desteklenmesi ile gerekli sermaye ve yatırım doğrudan devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında turizm, dönemin kalkınma politikası tercihlerinde öncelikler arasında yer almaktaydı. Ancak atılan adımlar gelen turistlerin seyahat koşullarını kolaylaştırmaya çalışmakla sınırlı kalmıştır. Bu dönemde ilk olarak Atatürk'ün talimatıyla 1923 yılında Seyyahin Cemiyeti kurulmuştur (1926'da Türkiye Turing Kulübü, 1930'lardan sonra Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu). Cemiyet ülkenin tanıtımını yapmak için Uluslararası Turizm Birliği

ve Balkan Turizm İttihadı gibi cemiyetlerle uluslararası turizm toplantıları yapmış, yol haritaları oluşturmuş, turist rehberleri için sınavlar yapmış, turizm ile ilgili araştırma, toplantı ve konferanslar düzenlemiştir (Nohutçu, 2002). Devletin turizme ilk fiili katılımı ise 1930'lardan sonra olmuştur. 1934 yılında Ekonomi Bakanlığı, 1940 yılında Başvekalete bağlı Matbuat Umum Müdürlüğü ve 1943'te Başvekalete bağlı Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü bünyesinde turizm temsil edilmiştir. 1949 yılında ise bu yapı Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren turizme yönelik yatırımlar yapılsa da devletin gerçek ilgi ve müdahalesi 1949 yılında ilk Turizm Danışma Komitesi'nin toplantısından sonra olmuştur (Nohutçu, 2002).

1950'li yıllarda liberal politikanın benimsenmesi ile ihracat ihmal edilmiş ve ithalatın da artması ile ödemeler dengesinde açıklar ortaya çıkmıştır. Bu da ülkenin döviz rezervlerinin azalmasına neden olmuştur. Turizm döviz açığının giderilmesi için temel bir çözüm olarak görülmüştür. Bunun için uluslararası talebi çekebilmek için projeler oluşturulmuştur. Öncelikle 1953 yılında 6086 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu yayınlanmıştır. 1954 yılında da Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu yayınlanmıştır. 1955 yılında özel yatırımı desteklemek ve özel yatırıma örnek olacak yatırımlar yapmak amacıyla Turizm Bankası kurulmuştur (Nohutçu, 2002; Doğanay & Zaman, 2024).

1960 askeri müdahalesi sonrasında 1961 Anayasası ile planlı kalkınma dönemine geçilmiş, Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü 1963 yılında Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'na dönüştürülmüştür. Yine bu dönemde Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuş ve ekonomiye müdahaleler artmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı incelendiğinde kıyı turizmi ve kitle turizmini geliştirmeye yönelik hedeflerin yer aldığı görülmektedir (DPT, 1963). Söz konusu hedefleri gerçekleştirebilmek için büyük ölçekli yatırımlar yapılmıştır. Bu yatırımları gerçekleştirebilmek için de ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı'ndan kredi ve hibe sağlanmıştır. Turizm bölge planlama yetkisinin bakanlığa devredilmesiyle batı ve güney kıyıları öncelikli alan ilan edilmiştir. Genel hatlarıyla 1950-1960 yılları arası fiziksel altyapının iyileştirilmesi ve genişletilmesine odaklanılmıştır (Nohutçu, 2002).

1970 yılı itibariyle ziyaretçi sayısı ve gelirinde istikrarlı bir artış olmuştur. Turizm adına gerçekleşen diğer bir önemli gelişme ise 1972 yılında Türkiye Seyahat ve Acenteler

Birliği'nin (TURSAB) kurulmasıdır. Ancak 1974 petrol krizi ile ziyaretçi sayısı ve gelirleri düşmüştür. Toplumsal huzursuzlukların artması, terör faaliyetleri, siyasi yapının kutuplaşması ve otorite boşluğu turizmi bu dönemde etkileyen olumsuz başlıklar olarak listelenebilir.

1980 yılına kadar sektörde başka aktörler yer alsa da yetki devlet elindeydi. Fakat 1980'ler itibariyle turizm politikalarında özel sektörün rolü artmaya başlamıştır. Bunun altında yatan sebepler ise 24 Ocak Kararları'nın benimsenmesinin ardından Türkiye'de liberalleşmenin yolunun açılmasıdır. Netice itibariyle kamu sektörünün rolü azaltılarak özel sektör teşvik edilmiş ve serbest piyasa ekonomisi kurmak amaçlanmıştır. Bu dönemde turizm, karar vericiler tarafından sürdürülebilir turizm ilkeleri dikkate alınmadan teşvik edilmiştir. Turizmin ekonomik faydalarından yararlanabilmek için 1982 yılında 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. Kanun ile uygulanan düzenlemeler mekânsal yoğunlaşma yaratmıştır. Bir diğer yandan sektöre sağlanan kaynak tahsisi girişimcilerin yanlış yatırımları ile yerel topluluklar pahasına mekânın şekillenmesine neden olmuştur (Tosun, 2001). Kitle turizmi geliştirmeye yönelik olarak atılan adımlar doğrultusunda Akdeniz ve Ege kıyıları konaklama endüstrisi için yatırımcılara tahsis edilmiştir.

1980'ler Türkiye turizmi için önemli bir milat olarak kabul edilmektedir. Bu yıllarda Türkiye *"deniz, kum, güneş"* ülkesi olarak tanıtılmıştır. Uygulanan kitle turizm politikası, turizm talebinde artışa sebep olmuştur (Akiş, 1999). Yaşanan yükseliş ve ilerleme ne yazık ki 1990'larda devam etmemiştir. Irak ve Kuveyt arasındaki gerilimler, Körfez Savaşı'nın yaşanması Türkiye'nin turizm imajına zarar vermiştir. Söz konusu olumsuz atmosfer içinde koalisyon hükümetleri, daha kaliteli hizmet verebilmek ve çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunabilmek için turizm politikalarına sürdürülebilir turizm temasını eklemişlerdir. Hem çevresel sürdürülebilirliği sağlamak hem de turizmin bölgesel dengesizliğini azalmak için çeşitlendirme politikaları da bu dönemde başlamıştır ve günümüzde de aynı yaklaşım ile turizm politikaları üretilmektedir (Barutçugil, 1986).

Sürdürülebilir yaklaşımın benimsendiği bu yıllar yalnızca ülke sınırları ile sınırlı değildir. Küresel ölçekte değişen bir anlayışın benimsenmesidir. Aslında politika değişikliği 1992 yılında Rio de Janerio'da düzenlenen konferansta belirlenen ilkelerden kaynaklanmıştır. Düzenlenen konferansta çevre ve kalkınma stratejileri tüm alt başlıkları

ile irdelenerek "Gündem 21" oluşturulmuştur. Türkiye sürdürülebilirliği sağlama noktasında belgeyi rehber olarak kabul etmiş ve kendi ulusal hedef ve önceliklerini göz önünde bulundurarak Ulusal Gündem 21'ini oluşturmuştur (*Sürdürülebilir Kalkınma*, 2021). Ulusal planlar ve kararlar ile turizmde sürdürülebilirlik adına adımlar atılmıştır ki bunun yansımalarını kalkınma planlarında da görmek mümkündür. Örneğin Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ilk defa ekolojik dengeyi korumaktan bahsedilmiştir. 1985-1989 yılları arasını kapsayan bu plandan sonra festival, kongre, sağlık, kış ve golf turizmi gibi alternatif türleri geliştirmeye yönelik hedefler konulmuştur (DPT, 1989). Ulusal düzeyde politikalarla desteklenen yaklaşım, ayrıca uluslararası anlaşmalar ve sözleşmelerle de desteklenmiştir. Örneğin *"Akdeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi"* 1983 yılından bu yana Türkiye'nin taraf olduğu sözleşmelerden biridir. Sözleşmenin *"Akdeniz'in Kara Kökenli Kaynaklardan Kirlenmeye Karşı Korunması"* ve Akdeniz'de özel koruma alanlarına ilişkin protokolleri ile Akdeniz ve çevresinin korunması hedeflenmiştir. Doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilirliğine ilişkin bir diğer anlaşma olan *"Yaban Hayatı ve Doğal Yaşam Ortamlarını Koruma Sözleşmesi'ne (Bern)"* 1984 yılında taraf olunmuştur. Bu noktada özel korumaya değer alanlar belirlenerek yönetim planlarının oluşturulması hedeflenmiştir. 1992 yılında ise *"Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi"* imzalanmıştır. Çevreye duyarlı turistik tesislerin uygulamalarını teşvik etmek ve özendirmek amacıyla 1993 yılından itibaren Kültür ve Turizm Bakanlığınca Çevre Dostu Kuruluş Belgesi (Çam Simgesi) verilmektedir. Mavi Bayrak uygulamaları ise 1993 yılından beri uygulanmaktadır. Belge, işletmelerin talebi doğrultusunda verilmekte olup uygulama esaslarında belirtilen kriterleri karşılaması gerekmektedir (Çevre Dostu Kuruluş Belgesi, 2021). Sulak alanların kullanımı ve korunmasına ilişkin bir sözleşme olan Ramsar Sözleşmesi'ne Türkiye 1994 yılında taraf olmuştur (Arat vd., 2002). Çevre boyutunda sürdürülebilirliği sağlamaya yönelik bir diğer uygulama ise Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) raporunun talep edilmesidir. ÇED, planlanan bir projenin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini önlemeye yönelik bir karar verme sürecidir (Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED), 2021). Cittaslow hareketi ile de sürdürülebilir el sanatlarına, doğasına ve kültürüne sahip çıkan fakat aynı zamanda yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanan ve altyapı sorunu bulunmayan kentlerin tanıtımı yapılmaktadır. Türkiye'de ilk defa 2009 yılında Seferihisar Cittaslow ilan edilmiştir (Cittaslow Nedir?, 2021). Sürdürülebilir şehirleşme kapsamında

değerlendirebileceğimiz bu hareket, aynı zamanda şehirlerin tanınmasında etkin rol oynamıştır. Bu da kentlerde turizm hareketliliğini arttırıcı bir etkendir.

Sürdürülebilir turizm girişimlerinin desteklenmesi ve mevcut uygulamalarda sürdürülebilir turizm uygulamalarının benimsenmesi için Türkiye Seyahat ve Acentaları Birliği ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı 2019 yılında bir mutabakat imzalanmıştır (Sürdürülebilir Turizm İşbirliği, 2021). Akdeniz'deki Deniz Koruma Alanlarında Sürdürülebilir Ekonomik Aktiviteler Projesi 2014 yılında imzalanan protokol ile hayata geçirilmiştir (Kaş-Kekova'da Sürdürülebilir Turizm için İmzalar Atıldı, 2021). "*Gelecek Turizmde*" adlı girişim turizm eksenli yerel kalkınma modeli geliştirme amacıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı desteği ile ortaya çıkmıştır. İlk olarak Doğu Anadolu Turizm Geliştirme Projesi ile (DATUR) çeşitli aktivite ve yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Bu proje sayesinde bölgede sürdürülebilir turizm modelinin kalıcılığı sağlanmıştır. Atılan adımlar ile başarılı sonuçlar elde edilmiştir. 2013 yılında sürdürülebilir turizmi desteklemek amacıyla Gelecek Turizmde Sürdürülebilir Turizm Destek Fonu oluşturulmuştur. Bu sayede her yıl farklı projelere eğitim, planlama ve teknik destek verilmiştir. 2024 yılı itibariyle *"Gelecek Turizmde"* girişimi ile 20 proje gerçekleştirilmiştir (*Gelecek Turizmde*, 2024). Bu projelerden biri *"Kars Peynir Rotası"* projesidir. Bölgedeki geleneksel üretim tekniklerini kullanarak turizme katkı sağlaması ve Türkiye'nin ilk peynir rotasının oluşturulması amaçlanmıştır. Benzer bir şekilde *"Troya Kültür Rotası"* projesi ile Ezine ve Ayvacık ilçelerinden geçen yürüyüş rotası üzerindeki ve çevresindeki kültürel mirasın ve kimliğin korunması amaçlanmıştır. *"Ovacık Köyünde Bir Gün"* adlı projede atölye çalışmaları ve ekolojik bahçe uygulamaları ile deneyim temelli turizm modeli geliştirilmesi amaçlanmıştır. *"Perşembe'nin Işıklarını Kadınlar Yakacak"* projesi, kadın girişimcilerin desteği ile sahanın sürdürülebilir turizm gelişimini sağlamayı hedeflemektedir. Unutulmaya yüz tutmuş geleneksel üretim tekniklerinden biri olan keten üretimi *"Ayancık'ta Ketenin Yolculuğu"* projesi ile turizme kazandırılmıştır. Toplum temelli turizm anlayışı ile ortaya çıkan *"Aromatik Bitkiler Evi Köyceğiz"* projesi sakin şehir olan Köyceğiz'in tanıtımı ve turistik ürün çeşitlendirmesine katkıda bulunmaktadır. *"Likya Yolunda Bir Tarih Molası"* projesi ile bölge halkına eğitimler verilmiş ve sürdürülebilir turizm konusunda farkındalık yaratılmıştır. *"Kuşlar Sizi Çağırıyor"* projesi ile Denizli'nin Buldan ilçesindeki biyolojik zenginliği tanıtmak ve alternatif bir yürüyüş

rotası oluşturmak amaçlanmıştır. Sürdürülebilir turizm planı hazırlama amacı ile ortaya çıkan bir diğer çalışma ise *"Dört Mevsim Foça"* projesidir. *"Kendi Kelebeğini Keşfet"* projesi Adana'nın Saimbeyli ilçesinde hayata geçirilmiş bir diğer çalışmadır. Proje ile sahanın önemli bir niş turizm merkezi haline gelmesi amaçlanmıştır. Projenin katkısı ile Obruk Şelalesi Tabiat Parkı ilan edilmiştir. Isparta'nın Kuyucak Köyü'nde kırsal turizme katkı sağlamak için "*Lavanta Kokulu Köy*" projesi hayata geçirilmiştir. Yerel tatları turistik ürüne dönüştürmek ve kadın istihdamına katkı sağlamak amacıyla *"Nar Kadın ile Edremit'in Yöresel Tatları"* projesi hayata geçirilmiştir. *"Dünyanın En Eski Tapınağı Göbeklitepe'de Taş İşçiliği", "Malatya'nın Mirası Arslantepe", "Safranbolu Hatırası"* gibi projelerle tanıtım için gerekli adımlar atılmıştır. Kadın girişimciliğini teşvik eden *"İpekyolu Misafirevi"* projesi sürdürülebilir turizm ilkeleri göz önüne alınarak yapılan çalışmalardan bir diğerdir. *"Seferihisar'ın Geleneksel Mutfağı"* geleneksel mutfak kültürünü tanıtmak ve turizmde kaynak değer olarak kullanılmasını sağlamak hedefiyle hayata geçirilmiş bir projedir. Bursa'nın unutulmaya yüz tutmuş zanaatlarından biri olan ipekböcekçiliğini canlandırmak ve yerel halkın gelir elde etmesini sağlamak amacıyla Misi Köyü'nde *"Gel Bir Gün Misili Ol"* projesi hayata geçirilmiştir. *"Doğu Anadolu Turizm Geliştirme Projesi"* ile Çoruh Vadisi ve çevresi koruma-kullanma dengesini gözeterek turizm sektöründe büyümeye devam etmektedir. Tüm bu projelerin dışında koruma-kullanma dengesini sağlamak amacıyla farklı koruma kriterleri belirlenmiştir. Türkiye'de korunan alanlar 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu ile oluşturulmakta ve işletilmektedir. Resmi verilere göre Türkiye'de korunan alanların büyüklüğü 67.773 km²'dir. Korunan alanların ülke yüzölçümüne oranı ise %8,7'dir (Doğanay & Zaman, 2024). 2000 yılında yerel yönetimler ile çalışan Tarihi Kentler Birliği ise yerel ve bölgesel ölçekte koruma çalışmaları yürütmektedir. Çalışmalarına devam eden birlik, 2012 yılında ÇEKÜL Vakfı ile birlikte çalışarak kültür öncelikli bölgesel yol haritaları üretmeye başlamıştır (Kültür Öncelikli Bölgesel Yol Haritaları, 2021).

Günümüze kadar geliştirilen politikalar ve söylemlerdeki ortak görüşlere rağmen turizm hareketliliği içerik, ürün ve zaman boyutlarında beklenenin altında kalmıştır. Ziyaretlerde yerli ve yabancı turistlerin beklentileri artık kıyı turizminin ötesine geçmiştir. Beklentileri karşılamak ve destinasyonlardaki sürdürülebilirliği sağlamak için turizmin mekânsal, sosyo-kültürel ve ekonomik boyutlarının iyi analiz edilmesi gerekmektedir (Turizmde Dönüşüm Senaryoları Raporu, 2019). Bu bağlamda her ne

kadar sürdürülebilir turizme vurgu yapılsa da Euromonitor International tarafından geliştirilen Sürdürülebilir Seyahat Endeksine göre Türkiye 99 ülke arasında 66. sırada yer almaktadır (Sürdürülebilir turizmde Türkiye'nin karnesi kötü, 2021).

Özetle turizm sektörünün hem sosyo-ekonomik yapıda hem de kamu yönetim sisteminde önemli değişiklik olmaksızın o ülkenin sürdürülebilir kalkınmasına katkıda bulunmasını beklemek gerçekçi değildir (Tosun, 2000). Türkiye'de turizm 61 yıldır bakanlık düzeyinde temsil edilmektedir. Ancak tarihsel süreç içerisinde sektörün gelişimi incelendiğinde, temel amacın arz-talep büyümesini sağlamak olduğu görülmektedir. Kalkınma planları bazında değerlendirildiğinde belirlenen hedeflerin ekonomik büyüme politikasının bir parçası olduğu belirtilebilir. Günümüzde sürdürülebilir turizm uygulamalarına yönelik ulusal ve yerel düzeyde çeşitli adımlar atıldığı görülmektedir. Fakat siyasi değişiklikler, politika ve personel değişikliklerinin yapılması planların kısa vadeli olmasına neden olmuştur (Sezer & Harrison, 1994).

1.5. Turizm ve Sürdürülebilir Turizm Literatürünün Tarihsel Bağlamda Değerlendirilmesi

1950'li ve 1960'lı yıllarda turizm endüstrisi, ekonomik açıdan her derde deva bir ilaç olarak görülmekteydi (Lozano-Oyola vd., 2012). Endüstri genişledikçe, turizm araştırmacıları arasında tartışmalar ortaya çıkmış ve turizmin her derde deva olarak sorgusuz sualsiz kabul edilmesinin yerini 1970'ler ve 1980'lerin başında büyük eleştiriler dönemi almıştır.

Turizm, 1950-1960 yıllar arasında gelişmekte olan "Güney" için bir zenginlik kaynağı ve daha zengin "Kuzey"den gelen gelirin yeniden dağıtılması için bir araç olarak görülmekteydi. Bundan dolayı söz konusu yıllar arasında olumsuz etkileri büyük ölçüde sorgulanmamıştı. Ürün basitti ve yüksek oranda tekrarlanabilirdi ve bunun sonucunda birçok yer destinasyon haline gelmişti. Kârlı döviz kazançları, vergi gelirleri ve potansiyel turizm çarpanlarının cazibesine kapılan birçok destinasyon, yabancı yatırımcılar ve çokuluslu oteller için cazip hale gelmiştir (Poon, 1993). Sektörün bu denli büyümesi ve genişlemesinde BM, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların da etkisi bulunmaktaydı (Brohman, 1996).

1970'ler ve 1980'lerin başında kitle turizmi geliştirme modellerinin dayandığı neoklasik ekonomik teorilere karşı çıkılmış ve turizm, zengin ve fakir arasındaki uçurumu

genişlettiği, suç oranlarını arttırdığı ve geleneksel yaşam tarzlarını bozduğundan dolayı eleştirilmiştir (Cohen, 2002; Doxey, 1975; Krippendorf, 1982). Kimi araştırmacılar kitle turizmin, *"sömürgeci güçlerin ekonomik ve politik gereksinimlerini karşılamak için"* tasarlandığını savunmuştur (Britton, 1982). Bu dönemde eleştirel tutuma sahip önemli bir diğer araştırmacı ise Plog (1974)'dur. Onun *"Destinasyonlar, daha fazla ticarileştikleri ve niteliklerini kaybettikleri için, kendi yıkımlarının tohumlarını taşır"* şeklindeki ifadesi turizmin olumsuz sosyo-kültürel ve çevresel etkileri üzerine sorgulamalar gerçekleştirdiğini göstermektedir (Plog, 1974).

1980'lerin ortalarında kitle turizme karşın alternatif turizm terimi şemsiye kavram olarak kabul görmüştür. Kitle turizme karşıt bir kavram olarak gelişen alternatif turizm terimini Weaver (1998) şöyle açıklamaktadır: *"Aşırı basitleştirme riskine rağmen, "eski" ve "yeni" turizm biçimleri arasındaki temel ayrım, odak noktasının turizm endüstrisinin refahından ev sahibi toplumun refahına doğru kaymasıdır."*

Sürdürülebilir turizmin ilk pratik örneğine Senegal'de rastlamaktayız (Kadt vd., 1979). Büyük turistik yerleşim bölgeleri yerine, geleneksel mimari ve yerel malzemeler kullanılarak basit turistik konaklama yerleri geliştirilmiş ve projeyi köy kooperatifi yönetmiştir. Ancak kavram farklı sınıfsal önyargıları desteklediği, varlıklı ve iyi eğitimli sınıfa yönelik olduğu iması ile eleştirilmiştir (Butler, 1992). Dahası, alternatif turizmin kitle turizmine bir çözüm olmaktan çok, kitle turizminin gelişimine yeni ve potansiyel olarak daha duyarlı destinasyonlar açarak onun öncüsü olabileceği de ileri sürülmüştür (Butler, 1992; Butler, 1999). Netice itibariyle alternatif turizm bazı yararlı tartışmalara ve birkaç küçük ölçekli başarı öyküsüne sebep olsa da, kitle turizminin genel "sorunlarına" çözüm olmamıştır (Miller & Twining-Ward, 2005).

1980'lerin sonunda turizm araştırmalarında yeni bir tartışma ortamı oluşmuştur. Bu yeni tartışma ortamında sürdürülebilir turizm, paradigma haline gelmiştir. Sürdürülebilir turizm anlayışında her türlü turizmin potansiyel olarak daha sürdürülebilir hale getirilebileceği kabul edilmektedir. Anlaşmalar ve konferansların da etkisi ile sürdürülebilir turizm literatürü genişlemiştir. Birçok araştırma alanı literatüre katkı sağlayarak teorik ve metodolojik olarak alanın olgunlaşmasına destek olmuştur.

1.5.1. Coğrafya ve Turizm İlişkisi

Turizmin çevre, ulaşım, eğitim, ekonomi, kültür, sağlık, şehirleşme, küreselleşme vb. olgular ile yakın temasının bulunması farklı disiplinlerin turizmi kendi araştırma pratikleri ile ele almasına imkân tanımıştır. Bu disiplinlerin ayrıştığı noktalar kadar kesiştiği noktalar da bulunmaktadır. Turizm yalnızca belirli kıstaslara göre; turizm geliri, turist sayısı, doluluk oranı vb. mekânları sıralamaktan ibaret değildir. İşletme odaklı olan bu yaklaşım turizmin yalnızca bir boyutta değerlendirilmesine, turizmin sosyal, kültürel ve politik boyutunun göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Toplumsal değişimlerin anlaşılması, küresel düzlemde turizme bağlı meydana gelen hareketlilik ve etkileşimlerin ortaya konulması turizm araştırmaları sayesinde gerçekleşmektedir. Ekonomi perspektifinde değerlendirilirse ulusal, uluslararası, bölgesel ve yerel düzeyde karar vericileri bilgilendirme hususunda turizm coğrafyası çalışmaları önem arz etmektedir (Burns, 2012). İfade edilen önemine karşın, turizm bilim çevrelerince tartışmalı bir araştırma alanı olarak görülmüştür. Bunun nedeni ise net bir tanımının yapılmaması, bilgi üretiminde teorik bir altyapının bulunmaması, felsefi bir yaklaşımının olmaması olarak açıklanmaktadır (Taillon & Jamal, 2009).

Farklı kavramsal yapı ve perspektifleri bünyesinde barındıran turizmi, araştırmacılar tanımlarken kendi disiplinlerinin anlam ve yorumları ile ifade etmektedir. Bu duruma bir eleştiri getiren Defert ve Baretje (1973), araştırmacıların çalışmalarında turizmi tanımlayarak başlamalarının anlamsız olduğunu, turizmin birkaç kelime ile tanımlanamayan, karmaşık ve çok yönlü bir olgu olduğunu ifade etmektedir. Fakat kavramları tanımlama, olgular üzerinde düşünme ve derinlemesine bir anlayış geliştirilmesi için gerekli bir adımdır. Bir diğer yandan araştırmacıların zihin yapılarını da gün yüzüne çıkarttığından dolayı bilimsel bir katkıdır. Farklı kavramsal yapı ve perspektifler bir noktada disiplinlerin birbirlerine katkı sağlamasına imkân tanımaktadır. Bu bağlamda coğrafya perspektifinden turizm; insanların geçici olarak yer değiştirdiği ve bu hareketliliğe çeşitli motivasyonların temel oluşturduğu; turizm endüstrisinin sağlamış olduğu kolaylıklara gereksinim duyan ve belirli süre zarfında gerçekleştirilen faaliyetler bütünüdür. Araştırmacılar arasında süreler tartışılmaktadır. Kimi araştırmacılar günübirlikçiler ve ziyaretçilerin motivasyonlarının ayırt edilemeyeceğini ifade ederek hepsinin turist olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade ederken, kimi araştırmacılar ise 24 saat ile 365 gün aralığında gerçekleşen faaliyetleri turizm olarak tanımlamaktadır

(Towner, 1996). Bu yüzden de coğrafyacıların ilk katkıları boş zaman, rekreasyon, eğlence ve turizm kavramları arasındaki farklılıkları koyma ve tanımlamaya yönelik olmuştur. Bireylerin boş zaman algıları üzerine çalışmalar yapan Collins ve Patmore (1982), Coppock (1982) ve Helbert (1988) tüm başlıkları eğlence kavramının alt kümesi olarak kabul etmektedir. Turizm ve rekreasyon terimlerini Harris vd. (1987) kamu ve özel sektör başlıkları altında değerlendirmiştir. Araştırmacılara göre turizm özel bir alana ihtiyaç duyan ekonomik bir fenomen iken, rekreasyon ise kamusal alanda varlığını sürdüren sosyal bir fenomendir. Her ne kadar kavramsal tartışmalar devam etse de turizm coğrafyası, özgün bulguların araştırılması ve yayımlanmasıyla kurumsallaşmış ve hak ettiği değeri görmeye başlamıştır.

Daha öncesinde de ifade edildiği gibi bilim dallarının turizme yaklaşımlarında benzerlikler olduğu kadar farklılıklar da bulunmaktadır. Bu bağlamda turizmi bir ekonomik faaliyet olarak tanımlayan ekonomistler, turizm talebi, motivasyonu, turizmdeki büyümeyi teoriler ve ekonomi biliminin ilkeleri doğrultusunda açıklamaya çalışmaktadır. Sosyoloji ve psikoloji gibi bilim dalları turist tipolojilerinin oluşturulması, algı çalışmaları, yapılar ve turizm arasındaki ilişkinin ortaya konması noktasında önemli katkılar sunmuşlardır. İnsan yaşamını ve sosyal grupları turizm ekseninde değerlendiren ilk çalışmalardan biri George Simmel'ın eseridir (Kaczmarek, 2017). Araştırmacı turizmi insanların kendi özerkliklerini koruduğu ve rutinden kaçtığı bir alan olarak tanımlamıştır. Boorstin (1987) ise turizmin toplumsal güçler tarafından ortaya konulan kurallara başkaldırma isteğinden dolayı ortaya çıktığını belirtmektedir. Cohen (2002) turizmi benzersiz olma çabası olarak tanımlamaktadır. Sosyologlar kimlik teorisi, otantiklik kuramı, bağdaşmazlık teorisi, öz ahenk teorisi, turist bakışı gibi kavramlar aracılığıyla turistlerin tatil gerekçelerini ve motivasyonlarını belirlemeye çalışmışlardır. Antropoloji disiplinin turizme en büyük katkısı ise turist-yerel halk arasındaki teması ele alınmasıdır. Bir diğer önemli katkısı turizm araştırma yöntemlerine etnografik araştırmayı kazandırmasıdır. Tarih bilimi de turizmin zaman içerisinde değişen yapısını ele alarak sosyal süreçlerin ve durumların anlamlandırılmasına yardımcı olmaktadır (Başar vd., 2021). Coğrafya çalışmalarında ele alınan konular arasında turizmin değişen doğası ve buna bağlı olarak ortaya çıkan tanımlamalar ve disiplinin sınırları yer almaktadır. Turizmin dinamik yapısı elbette farklı teorik ve metodolojik yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Bir diğer yandan turizm araştırmalarında sosyoloji, ekonomi ve psikoloji gibi

bilim dalları ile bağlantılar kurulması araştırma temalarının zenginleşmesine sebep olmuştur. Örneğin postyapısalcı ve kültürel teori yaklaşımları baz alınarak yapılan akademik katkılar ilgi çeken çalışma konularından biridir (Lew vd., 2008). Araştırmacılar küresel-yerel ilişkilerle daha fazla ilgilenmeye başlamışlardır. Bu ilişkiler turist ve ev sahibi toplum arasındaki ilişkileri ele alan lokal çalışmalar olabilmektedir. Ayrıca makro ölçekteki olaylar ve farklı mekânlar arasındaki akıştan meydana gelen turizmin yerleri nasıl yeniden inşa ettiği de coğrafyacıların çalışma konuları arasında yer almaktadır (Terkenli, 2000). Bir diğer yandan turizm adalet, güç, demokrasi ve refah gibi kavramlar ile de ele alınmaktadır. Hughes (2004), Macnaghten ve Urry (1998), Urry (2009), Saarinen (2006) gibi isimler ifade edilen kavramlar üzerinde durarak turizmi değerlendirmişlerdir.

Coğrafyacılar özelinde ele alındığında farklı yaklaşım ve metotlarla turizmin ele alındığını belirtebiliriz. Örneğin davranışsal araştırmalarda turizm hareketliliğinin diğer boş zaman davranışları ile ilişkisi ele alınmaktadır (Prentice, 2004). Politik ekonomi çalışmalarında araştırmacılar sektörün diğer işkolları ile arasındaki ilişkileri değerlendirmektedir (Britton, 1982). Postmodern çalışmalar ise turizm çalışmalarında sınırların bulanıklaşmasını araştırmalarının ana teması haline getirmiştir (Oakes & Minca, 2008). Bu yaklaşımlar turizm coğrafyası çalışmalarına farklı bakış açıları ve sesler getirdiği için temelde bir zenginlik olarak algılanmaktadır. Turizm coğrafyası tarihsel süreçte farklı yaklaşımların benimsenmesi ile günümüzdeki zengin görüntüsüne kavuşmuştur. Örneğin 1930'larda fiziki ve beşerî coğrafya özelliklerini sistematik olarak inceleyerek turizm potansiyellerini ve lokasyonların ziyaret sıklıklarını ortaya koyan çalışmalar yapılmaktaydı. Rekreasyon coğrafyası konusundaki çalışmalara da bu dönemde rastlanılmaktadır. Bu bağlamda ilk turizm coğrafyası çalışmalarının tasviri yaklaşım ile kaleme alındığını söylemek yanlış olmayacaktır. Daha sonraki süreçte Aguste Comte'un öncülüğünü yaptığı bilim yaklaşımından etkilenerek modeller oluşturmuşlardır. Bunlardan bir tanesi de Butler'ın Sayfiye Gelişim Modelidir. Bunun dışında araştırmacılar turizmin coğrafi görünüm üzerindeki değiştirici etkisine de yoğunlaşmışlardır. 1950'lerden sonra yeni metodolojiler benimsenmiş, coğrafyacılar özellikle insan-mekân ilişkisinin ortaya konulması ve turizm modellerinin oluşturulması konusunda alana önemli katkılar yapmışlardır (Mitchell & Murphy, 1991). Taşıma kapasitesi ile turizm ve çevre arasındaki ilişkiyi modelleyen araştırmacılar, turizmin

çevreye zararını en aza indirmeyi amaçlamışlardır. 1970'ler itibariyle yaklaşımların çeşitlendiği görülmektedir (Mitchell, 1969). Post pozitivist yaklaşımların benimsendiği bu dönemde pozitivist yaklaşımda yer alan büyük sözler, büyük kuramlar ve tek doğru anlayışı yerini çoklu gerçekliklere bırakmıştır. Sonuç itibariyle de kökenleri Kant'ın "Saf Aklın Eleştirisi"ne dayanan yorumsamacı yaklaşımın turizme yansıması, bireyin çalışmalarda ön plana alınması ile olmuştur.

1980'li yıllarda çalışma konuları arasına feminist coğrafya ve sürdürülebilir turizm dahil olmuştur. Sürdürülebilir turizm çalışmaları, günümüzde ilgi gören yaklaşımlardan biridir. Genelde turizm çalışmaları özelde ise turizm coğrafyası çalışmaları önemli ilerlemeler kaydetmiş olmasına rağmen feminist yaklaşım ile turizm coğrafyası araştırmaları henüz yeni diyebileceğimiz bir dönemde değerlendirilmeye başlanmıştır. Temsil edilmeyen aktörlerin turizm coğrafyası çalışmalarında yer edinmeye başlaması seslerinin daha net duyulmasına sebep olmuştur ki bu da çok önemli bir ilerlemedir. Aslında turizm araştırmalarındaki bu ilerleme ve değişim yalnızca akademik söylemlerle ilişkili değildir. Aynı zamanda sektör ve yönetimin turizm anlayışındaki değişimin de bir yansımasıdır (Williams vd., 2004).

Sonuç olarak 19.yy'ın sonları 20.yy'ın başlarında bilim insanlarının çalışmalarında yer edinen turizmin metodolojik ve teorik altyapısı ile ilgili halen birtakım eksiklikler mevcut olsa da eleştirel yaklaşım, sürdürülebilirlik gibi yaklaşımların araştırmacılar tarafından benimsenmesi turizmin olgunlaşmış bir alan olduğunun göstergesidir. Nitekim günümüzdeki çalışmalar gözlemlenen bir olguyu yalnızca tasvir etmeye dayalı çalışmalardan ziyade farklı teorik ve felsefi yaklaşımları benimseyerek ortaya çıkmış çalışmalar ile sağlam bir bilimsel temel üzerine inşa edilmiştir (Palmer vd., 2005). Coğrafya disiplini içerisinde sürdürülebilir turizm yaklaşımına araştırmacıların teorik ve metodolojik katkısı bir sonraki başlıkta ele alınacaktır. Tez kapsamında literatürün detaylı bir şekilde ele alınmasının sebebi Butler (1999)'ın ifadesiyle "*ilerlemek için geriye bakma*" gerekliliğindendir.

1.5.2. Coğrafya Disiplininde Sürdürülebilir Turizm

Sürdürülebilir turizm öncelikle tanımsal ve kavramsal incelemeler ile ele alınırken alanın olgunlaşmasını yansıtacak şekilde teori oluşturma ve test etmeye doğru bir geçiş olmuştur. İlk turizm çalışmalarının büyük bir kısmı sürdürülebilir turizmi tanımlamaya,

kavramları gözden geçirmeye, konunun teori ve felsefesini tartışmaya odaklanmıştır. Daha sonra araştırmacılar teorik önermeleri test etmek için ampirik çalışmalar yapmışlardır (Sharpley, 2000). Sürdürülebilir turizm çalışmalarının olgunluğu kavramın yalnızca çevresel konularla ilişkili olmadığının fark edilmesi ve sürdürülebilir turizmin sosyo-kültürel, ekonomik ve politik yönlerinin tanınmasıyla olmuştur (Bramwell, 2007). Sürdürülebilir turizm yaklaşımında çevresel boyutun yanı sıra ekonomik ve sosyo-kültürel boyutlarının göz önüne alınmasının ardından sürdürülebilirlikte etiğin önemi kabul edilmiş ve zamanla yoksul yanlısı turizm üzerine araştırmalar yaygınlık kazanmıştır (Bramwell, 2007). Günümüzde sürdürülebilir turizm yalnızca belirli bir tür turizm türünü geliştirmeye veya çevresel etkileri azaltmaya odaklanmamaktadır. Daha kapsayıcı bir hedef haline gelmiştir. Bu da sürdürülebilir turizm yaklaşımını farklı teoriler ile değerlendiren çalışmaların artmasına sebep olmuştur.

1987 Brundtland Raporu'nun yayınlanmasından bu yana geçen zaman diliminde sürdürülebilir turizm, akademik çalışmalarda baskın hale gelmiştir. 1987-2012 yılları arasında yayımlanan çalışmaların bibliyometrik analizini yapan bir çalışma, sürdürülebilir turizm çalışmalarının niceliksel olarak yıllar içinde artış gösterdiğini, teorik ve metodolojik yaklaşımların ise zaman içinde olgunlaştığını ortaya koymuştur. Ancak makalelerin büyük oranda vaka çalışması, ampirik ve eleştirel çalışmalar olması sürdürülebilir turizm araştırmalarında konu ve temaların sabit kaldığını da ortaya koymaktadır (Ruhanen vd., 2015). *Journal of Sustainable Tourism'*de yayımlanan makaleleri inceleyen Xiao ve Smith (2006) sürdürülebilir turizm çalışmalarında ele alınan dört tema belirlemişlerdir. Bunlar; ziyaretçi davranışı ve tutumu, planlama, turizm etkisi ve sürdürülebilirlik değerlendirmesidir. Aslında araştırmalarda ele alınan temalar turizm araştırmalarında da sıklıkla çalışılan konulardır. Yakın tarihli çalışmalarda ortaya çıkan araştırma temaları ise iklim değişikliği, davranış değişikliği, risk, planlama dayanıklılık, kaynak kıtlığı ve ulaşımdır (Ruhanen vd., 2015). Ulaşım ve iklim değişikliği teması baz alınarak yapılan çalışmalarda turizmi daha ekolojik ve verimli hale getirmek için yapısal çözümler üretilmiştir (Gössling vd., 2002). Bir diğer popüler araştırma konusu ise turistler, arz sağlayıcılar, karar vericiler ve yerel halkın inançları, tutumları ve davranışlarına odaklanan çalışmalardır. Turistlerin sürdürülebilir turizme yönelik tutumlarının olumlu olduğunu ortaya koyan Yan ve Zschiegner (2006), turistlerin bu tutumunun sürdürülebilir turizm hizmetleri için ödeme yapma isteklerine yansımadığını

belirtmektedir. Bir başka araştırma sürdürülebilir turizm yaklaşımının benimsenmesinde turist tiplerine göre farklılaşma olduğunu ortaya koymuştur (Verbeek & Mommaas, 2008). Bu doğrultuda Bohler vd. (2006) turizme bağlı ortaya çıkan olumsuz çevresel etkileri azaltmak için stratejiler oluşturulurken turistlerin algıları ve seyahat etme biçimlerinin farklı boyutlarının da dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir. Anable (2005) tutum ifadelerine dayalı olarak turistler arasında ayrım yapmanın plan ve politikaların kabul görmesi noktasındaki önemini vurgulamaktadır. Dickinson ve Dickinson (2006) ise tutumların zaman ve mekâna bağlı olarak sürekli değiştiğini belirtmiş ve turizme dâhil olan farklı paydaşların sosyal temsillerine odaklanılması gerektiğini ifade etmiştir. Bir diğer yandan turizm daha öncesinde birbirleriyle temas etmemiş grupları bir araya getiren sosyal bir olgudur. Hatta farklı turizm türlerine erişim konusunda dahi keskin bölünmeler bulunmaktadır. Bu ayrışma hem sosyal hem de mekânsal anlamdaki farklılıkları görünür kılmaktadır. Bu bağlamda turizmin eşitsizlikleri yeniden üreten bir hizmet alanı olduğu, sermaye ve emek grupları arasında eşitsiz sosyal ilişkiler yarattığı düşünülmektedir. Eleştirel araştırmalarda turizm bu perspektif kapsamında ele alınmakta ve turizm uygulamalarının sosyal eşitsizlikleri yeniden ürettiği ve derinleştirdiği vurgusu yapılmaktadır.

Sonuç olarak sürdürülebilirlik literatürü ilk olarak doğal kaynaklar üzerine odaklanmıştır. Doğal kaynakların sürdürülebilirliğini sağlamak için taşıma kapasitesi kavramından yararlanılmıştır. Fakat kaynakların sürdürülebilir kullanımının net bir ölçüsünün olmaması bu konuda kargaşa yaşanmasına sebep olmuştur. Bir diğer yandan sosyo-kültürel kaynakların da sürdürülebilirlik yaklaşımında önemli olduğunun anlaşılmasıyla kaynak odaklı yaklaşım yerini faaliyet ve toplum odaklı yaklaşıma bırakmıştır.

1.5.2.1.Sürdürülebilir Turizmde Kaynak Odaklı Yaklaşım

Kaynak odaklı sürdürülebilir turizm geleneği ilk olarak rekreasyon çalışmalarında yer edinmiştir (Stankey, 1982). Tarihsel olarak 19. yüzyılın sonlarında hayvancılık ve vahşi yaşam yönetimi çalışmalarından türetilmiştir.

Yaklaşımın kökenleri pozitivizm ve doğa bilimlerine dayanmaktadır (Jenkins & Pigram, 1999). Bu nedenle, kaynak odaklı yaklaşım nesnel ve ölçülebilirdir. Yani kaynak (fiziksel ve/veya sosyal çevre) turizm için kullanıldığında sınırın ne olacağını tespit etmek

amaçlanır. Kaynak odaklı sürdürülebilir turizm yaklaşımında potansiyel kaynaklar üzerine odaklanılmaz. Bunun yerine kullanılan ve yoğunluğu açıklayan fiziksel, sosyal ve kültürel kaynaklara odaklanılır (Taylor, 2001). Dolayısıyla söz konusu gelenek, kaynakların durumu ve kalkınma ilişkileri arasında doğrudan ilişki kurmaktadır. Bir diğer yandan da sürdürülebilir turizmin boyutlarından biri olan ekolojik boyuta da sıkça vurgu yapmaktadır.

1.5.2.1.1. Taşıma kapasitesi

Taşıma kapasitesi terimi ile olumsuz etkileri araştıran bilim insanları, 90'lı yıllara gelindiğinde taşıma kapasitesi yerine sürdürülebilir turizm fikrine yönelmişlerdir (Butler, 1999).

Coğrafyacılar taşıma kapasitesi üzerine uzun yıllardır araştırma yapmaktadır. Örneğin McMurry (1930) rekreasyon ve turizm araştırmalarında taşıma kapasitesi kavramından yararlanmıştır. Taşıma kapasitesinin sürdürülebilir turizmin bir alt başlığı olarak görülmesinden yola çıkılırsa, aslında coğrafyacıların sürdürülebilir turizm üzerine çok uzun yıllardır katkı sağladığını belirtebiliriz (Butler, 1999). Taşıma kapasitesi, genel olarak, "*fiziksel çevrede kabul edilemez bir değişiklik olmadan ve turist deneyimini de etkilemeden, alanı kullanabilen maksimum insan sayısı"* olarak tanımlanmıştır (Mathieson & Wall, 1982; Özgüç, 2017). Ancak bir destinasyonda kabul edilebilir maksimum turist sayısının mutlak ve nesnel bir hesaplaması için yapılan aramanın başarısız olması, eleştirilerin artmasına neden olmuştur. Sürdürülebilir turizmden farklı olarak, taşıma kapasitesi kavramı tanımında gelecek nesil vurgusu bulunmamaktadır. Bir diğer yandan taşıma kapasitesi kavramı ile küresel ölçekte sorunlara yanıt aranmamakta, yerel düzeydeki sorunlara cevap aranmaktadır. Taşıma kapasitesi ile araştırmacıların yalnızca turist sayısı ve yoğunluğu ile ilgilendiği, değişen algıları ve kriterleri göz ardı ettiği ifade edilmiştir (Butler, 1999).

1.5.2.2.Faaliyete Dayalı Sürdürülebilir Turizm Yaklaşımı

Bu yaklaşım endüstrinin ihtiyaçlarını vurgulayarak sürdürülebilirlik tanımlaması yapmaktadır. Sürdürülebilir turizm için kalkınma ve endüstri odaklı çözümler üreten faaliyet temelli sürdürülebilir turizm yaklaşımı, turistik faaliyetin veya turizm endüstrisinin belirli bir büyüme sınırına sahip olduğunu belirtmektedir (Wall, 1997). Faaliyete dayalı geleneğin kaynak odaklı sürdürülebilir turizm geleneğinden farkı

göreceli olmasıdır. Bu yaklaşım, dinamik ve dönüşen bir turizm alanı fikrine sahiptir. Faaliyetler turizmin değişen ihtiyaçları ve kaynak kullanma kapasitelerine göre değerlendirilmektedir. Örneğin Butler (1992) alternatif turizmin zamanla sürdürülemez değişikliklere yol açacağını belirtmektedir. Küçük ölçekli başlayan turizmin zamanla kitlesel bir destinasyona dönüşeceğini ifade etmektedir. Buradaki temel vurgu turizm kaynakları yerine değişen faaliyetlere, kapasitelere ve ürünlere odaklanılmasıdır. Faaliyete dayalı sürdürülebilir turizm yaklaşımı, turizm endüstrisi ve sektörün yoğunluğu ile sürdürülebilirlik arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

1.5.2.3.Toplum Odaklı Sürdürülebilir Turizm Yaklaşımı

Bu gelenek kaynak odaklı ve faaliyet odaklı yaklaşımı sorunlu bulmaktadır. Toplum kavramı burada hem ev sahibi toplumu hem de turizme dahil olan diğer tüm aktörleri ifade etmektedir (Getz & Timur, 2004). Tüm aktörlerin eşit bir şekilde söz sahibi olduğu bu yaklaşım, sürdürülebilir turizmi yeniden inşa süreci olarak tanımlamaktadır. Toplum odaklı yaklaşımda sürdürülebilir turizmin güç sorunlarıyla dolu olduğu ifade edilmektedir. Burada taşıma kapasitesi, farklı aktörler ve söylemler tarafından oluşturulan güç ilişkileriyle ortaya konmaktadır. Örneğin bu yaklaşıma göre, ekolojik olarak kabul edilebilir bir taşıma kapasitesine kimin karar vereceği, kaynakların kimin için sürdürülmesi gerektiği veya yerel kültürler ve ekonomiler için sürdürülebilir kalkınmanın ne olduğu gibi soruların tümü güç meseleleriyle doludur. Çoğu durumda bu soruların yanıtları sosyal, ekonomik, politik pratiklerinden ve söylemlerden türetilir (Bianchi, 2004). Bu yüzden de turizm çalışmalarında güç ilişkilerinin, karar verme süreçlerinin ve siyasetin göz ardı edilmemesi gerektiği vurgulanır.

Özetle kaynak odaklı yaklaşım, doğayı ve yerel kültürü turizm faaliyetlerinin neden olduğu kabul edilemez değişikliklerden korumayı amaçlamaktadır. Faaliyet odaklı yaklaşım, sektörün gelişimi ile ilgili kaynak ihtiyaçlarını vurgulayarak turizme yatırılan ekonomik sermayeyi sürdürmeyi amaçlamaktadır. Toplum odaklı yaklaşımda ev sahibi toplumun katılımı ve güçlendirilmesi amaçlanır. Tüm bu bakış açılarının avantajları olduğu gibi (sürdürülebilir) turizm süreçlerinde kullanıldığında sınırlılıkları ve farklı sonuçları vardır.

1.5.2.4.Sürdürülebilir Turizme Yapısalcı Yaklaşım

Yeni lokasyonların turizm mekânı haline gelmesiyle arz ve talep büyümesi yaşanmıştır. Bu büyümenin yapısalcı bir okumasını yapan teorisyenler, değişimin genel karakterini aşırı sermaye birikimi ile açıklamaktadır. Bu nedenle karlılık ve tüketimin hızını korumak için sürekli olarak yeni pazarlar yaratıldığı belirtilmektedir. Sürdürülebilir turizm ve beraberinde getirdiği alternatif turizm türleri, pazarın değişen ihtiyaçlarının bir parçası olarak görülmektedir. Bundan dolayı turistin turizm kapitalizmi çarkında bir dişli haline geldiği ifade edilmektedir. Urry (2009) ve Lash vd. (1993) gibi araştırmacılar yapısal paradigmanın sınıf temelli bir yorumunu sunmak için, Bourdieu'nun teorik anlayışından yararlanmışlardır. Bourdieu sınıf mücadelesi ve ekonomik sermayenin yanı sıra kültürel sermaye ifadesini de kullanmaktadır. Ona göre kültür, bazılarını diğerlerinin pahasına desteklemek için kullanılan bir başlıktır. Bu noktada kurumların beğeni hakemleri haline geldiği hegemonik bir süreç yaşanmaktadır. Turizme uygulamada Urry (2009) geleneksel İngiliz sahil beldesinin düşüşünü ve kırsal çevrenin yükselişini, sınıf yapısındaki bu tür değişimlerin kültürel bir etkisi olarak yorumlamıştır. Bazı araştırmacılar ise ekoturizmi ego turizm (Arı, 2008; Munt, 1994) olarak tanımlamış ve sürdürülebilir uygulamaların tüketim ile olan çelişkili ilişkisini ele almıştır. Munt (1994) doğanın çekiciliğinin ego-turist olarak adlandırılan yeni turist tipi için bir rekabet alanı olduğunu belirtmektedir. Egoturistler, çevre için derin bir endişe duymak yerine, yaşam tarzlarına "yeni alternatifler" aramaktadır. Bir diğer yandan ego-turistler kültürel üstünlüğünü ortaya koymanın bir yolu olarak turizmden yararlanmaktadır (Mowforth vd., 1998).

1.5.2.5. Sürdürülebilirlik ve Alternatif Türler

Özellikle Batı Avrupa ülkelerinde 20. yüzyılın sonlarına doğru sanayisizleşme ile tanımlanan önemli değişimlerin yaşanması hizmet sektörünün genişlemesine neden olmuştur (Krippendorf, 1982). Bu da yeni orta sınıfın oluşmasına ve turizm sektöründe büyümeye sebep olmuştur. Yeni kültürler hakkında bilgi edinmek isteyen, özgünlük, yenilik ve macera peşinde koşan turistlerin yeni mekânlar ve aktiviteleri talep etmesi turizm sektörünün zamanla değişim yaşamasına sebep olmuştur. Turist kitlesindeki değişim ve çevresel hassasiyetin artması, alternatif turizm türleri ortaya çıkarmıştır ki bu da yeni mekânların turizme dâhil olmasına olanak sağlamıştır.

1.5.2.6. Sürdürülebilir Turizm ve Yapılaşma Teorisi

Sosyal bilimler içerisinde en büyük tartışmalardan biri araştırmacıların birey-toplum ya da yapı-eylem ikililiklerinden birine odaklanmalarının beklenmesiydi ki bu da araştırma çevrelerinin ikiye bölünmesine sebep olmuştur. Habermas, Giddens, Bourdieu gibi sosyal bilimciler düalizm sorununu aşmak için teoriler geliştirmişlerdir. Sentezciler olarak anılan bu grup içerisinde Giddens'in yaklaşımı coğrafyacılar tarafından benimsenmiştir. Giddens öncelikle farklılıklara değil benzerliklere odaklanarak gerçek bir sentez ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu yaklaşım da coğrafyadaki bölgesel paradigma ile oldukça benzerlik göstermektedir (Gezgin, 2016). Neden coğrafyacılar bölgeye ilk sırada yer vermeyi dert edindiler? sorusuna Pred'in *"bölgeler toprak bakımından bütünlüklerdir, insan ajanı yoluyla üretilmişler, tekrar üretilmişler ve dönüşüme uğratılmışlardır."* şeklindeki cevabı Giddens'in yapılaşma teorisinin coğrafyaya bir yansıması olarak görülmektedir (Özgüç & Tümertekin, 2014).

1980'lerde beşeri coğrafya Marksizm'in determinizmi ve hümanistik coğrafyanın serbestliği arasında kalmıştır (Özgüç & Tümertekin, 2014). Bütünün parçalarından olan eylem ve yapı ya da toplum ve birey başlıklarından birine odaklanarak yapılan çalışmalar, gerçekliğin yalnızca bir boyutunu ele aldığından dolayı çalışmanın geçerliliğini de olumsuz yönde etkilemekteydi. Yorumsamacı yaklaşım bireyin davranışları ve algı biçimine odaklanırken, yapısalcılar ise yapının birey üzerindeki kısıtlayıcı etkisine odaklanmaktaydı. Giddens ise yapısalcı ve yorumsamacıların bu tek yönlü bakış açısına karşı çıkmıştır. Ona göre öznenin her eylemi yapıyı, yapı da toplumsal eylemi içermekteydi (Holt-Jensen, 2019). Giddens yapının oluşum sürecinde bireyi aktif bir katılımcı olarak görmekte ve aktörlerin yapıları ürettiği ve etkilediğini ifade etmektedir. Ancak aynı zamanda aktörlerin yapılardan etkilendiğinin de altını çizmektedir. Bu karmaşık durum, bireyi hem aktif hem de pasif bir konuma yerleştirmektedir. Giddens'in teorisi Greory ve Pred tarafından benimsenerek coğrafi bir bakış açısıyla ele alınmıştır. "*Özünde yapılaşma teorisi, yapıları, insan ajanının aracı ve ürünü olarak görür ve amacı da bu tür yapıları üretim ve üretkenlik açısından analiz etmektedir. Giddens'e göre yerler odadan başlayıp devletlerin topraklarına kadar değişik büyüklüklerdedir. Bunlar karşılıklı etkilenmelerin örgütlediği bir temel ve buradan da ekonomik, toplumsal ve siyasal yaşamın dokusunu oluştururlar. Bu görüş coğrafyada hem toplumsal teorinin*

gelişmesine ve hem de bilim dalının yeniden yapılanmasına götürmüştür (Özgüç & Tümertekin, 2014)."

Genelde turizm coğrafyası, özelde ise sürdürülebilir turizm çalışmalarında yapılaşma teorisinin ele alınma şekli, arz ve talebin nasıl bir araya geldiği ve karşılıklı olarak birbirini nasıl etkilediğidir. Turistler potansiyel olarak önemli değişim ajanlarıdır. Çünkü seyahat davranışları, sürdürülebilir turizm gelişiminde önemli bir başlıktır. Sürdürülebilir turizm uygulamaları, seyahat edenlerin yaşam tarzları ve rutinlerine uygun olduğu sürece sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılacaktır. İnsanlar destinasyon tercihlerinde ve tatillerini düzenleme biçimlerinde yinelenen davranış kalıpları sergilemektedir. Turizm davranışı günlük bir deneyim olmasa da kesinlikle rutin davranış kalıplarıyla da karakterize edilmektedir. Verbeek ve Mommaas (2008) da insanların tatil uygulamalarında rutinlerin rolünü analiz etmiş ve insanların ulaşım tercihlerinde, kalış sürelerinde, konaklama tipinde ve mekân tercihlerinde rutin davranışlar sergiledikleri sonucuna varmıştır. Bu nedenle, rutin kavramı, sürdürülebilir turizm yaklaşımının benimsenmesinde öneme sahiptir. Turistler dışında turizm sektöründe rol alan aktörler genel hatlarıyla yerel yönetim, ev sahibi toplum, yerli ve yabancı turistler, yatırımcılar, merkezi yönetim, işletmeciler ve sivil toplum kuruluşlarıdır.

Yapılar da sadece davranışı kısıtlamakla kalmayıp onu mümkün kılan unsurlardır. Giddens'e göre yapılar eylemi, eylem de yapıları etkilemektedir. Sürdürülebilir turizmin sağlanması noktasında yapıların ve aktör rollerinin süreç içerisinde önemli bir role sahip olduğu bilinmektedir. Turizm ürünleri, hizmetleri ve eko-etiketler gibi yapılar, turistlerin tercihlerini etkilemektedir. Ancak bu yapılar, turistler tarafından seyahat için bir ihtiyaç veya istek olmaya devam ettikçe var olacaktır. Sürdürülebilir turizm literatüründe Giddens'in yapılaşma teorisinden yararlanarak yapı-aktör merkezli araştırmaların yapıldığını söylemek mümkündür. Aktör merkezli araştırmalarda turistlerin tutumları, deneyimleri, bilgileri, yaşam tarzları, rutinleri gibi bireysel özelliklere odaklanılmaktadır. Turistlerin davranışlarını etkilemede yapısal faktörler (politika, seyahat ve turizm endüstrisi, altyapı, sürdürülebilir teknolojilerin varlığı) de araştırmalarda ele alınmaktadır.

1.5.2.7. Sürdürülebilir Turizm ve Feminist Yaklaşım

Hak talepleri ve eşitsizliklerin giderilmesi istekleri ile ortaya çıkan feminist hareketin coğrafya biliminde gündeme gelmesi 1970'li yıllara rastlamaktadır. Temelde coğrafya ve feminizm arasındaki ilişkinin ele alınması kadının iş gücüne katılımı, sivil haklar hareketi ve toplumsal radikalleşme ile bağlantılıdır. İlk çalışmalar akademide erkek egemenliğinin eleştirisi üzerinedir. Bir diğer yandan coğrafya bilgisinin kadın deneyimini göz ardı ettiği düşüncesinden hareketle, feminist coğrafyacılar yeni konuları literatüre dahil etmeyi amaçlamışlardır. Mekânsal yapının inşasında kadınların erkeklere göre daha dezavantajlı durumda olduğunu göstermek için haritalama yapan araştırmacılar, coğrafya ve kent çalışmalarında hâkim olan cinsiyet körlüğünü ortaya koymuşlardır. Toplumsal cinsiyet araştırmalarının çeşitliliği göz ardı ettiği düşüncesinden hareketle toplumsal cinsiyetin temsili ve anlamı üzerine tartışmalar da ortaya çıkmıştır (McDowell, 1993). Bu yüzden de süreç içerisinde feminist çalışmalarda değişimler meydana gelmiştir. Sonuç itibariyle kadının özne olduğu araştırmalar artmıştır (Tuncer, 2012). Feminist coğrafya "toplumsal cinsiyet ilişkileri ve coğrafyaların karşılıklı olarak nasıl yapılanıp dönüştüğünü incelemek amacıyla feminist siyaset ve teorilerden beslenen perspektifler" olarak tanımlanmaktadır (Tuncer, 2012). Bir başka tanım feminist coğrafyanın çalışma konularını şu şekilde açıklamaktadır: "*Öncelikle kadınların yaşam koşullarını iyileştirmekle birlikte kadına yönelik şiddetin kaynağını ve dinamiğini tespit ederek bunun mekânsallığını anlamaya çalışmaktadır. Aynı zamanda kadını korumayı amaçlayan tedbirlerin yasallaştırılması ile ilgilenmektedir* (Holt-Jensen, 2019)". Özetle feminizm bir yaklaşım olduğu gibi ayrıca metodoloji ve politik bir eylemdir. Feminist araştırmacıların her zaman aynı yaklaşım ve araştırma konuları üzerinden çalışmalarını yapmadığı da gözden kaçırılmamalıdır. Daha doğru bir ifadeyle aynı bakış açısını paylaşmazlar. Bu bağlamda araştırma metotları da farklılıklar göstermektedir (Özgüç & Tümertekin, 2014). Genellikle araştırmalarda nitel araştırma yöntemi kullanılsa da nicel araştırma yöntemleri de kullanılmaktadır.

Feminist yaklaşımın coğrafya çalışmalarında yer edinmesi coğrafya çalışmalarında olduğu gibi turizm coğrafyası çalışmalarında da devrim yaratmıştır (Holt-Jensen, 2019). Turizm araştırmalarında feminist metodoloji farklı perspektiflerin ortaya çıkmasına imkan sağlamıştır (Swain & Swain, 2004). Özellikle sürdürülebilir turizm araştırmalarına toplumsal cinsiyet, sosyal sınıf, iş bölümü ve turizm ilişkisi gibi temaların dahil olmasını

sağlayarak literatürün zenginleşmesinde etkili olmuştur. Örneğin Harvey (1987), Hunter (1997) ve Harris (1987) yeni gelişen bir turizm destinasyondaki kadın ve erkek algılarını araştırmış ve kadınların turistlere karşı olumsuz bir tutuma sahip olduğunu ortaya koymuştur. Kaba ve Emekli (2018) çalışmasında turizm coğrafyası, kültürel ve feminist coğrafya bağlamında Türkiye'de yaşayan kadın gezginleri ele almıştır. Kadın gezginlerin destinasyon seçimlerini, risk algılarını ve memnuniyet düzeylerini belirlemek amacıyla yapılan çalışmada, seyahat algısı ve kararını etkileyen temel başlığın güvenlik olduğu ifade edilmiştir. Wilkinson ve Pratiwi (1995) da yaptıkları turizm çalışmasında Endonezya'daki cinsiyet rollerini ve güç ilişkilerini araştırmıştır. Kinnaird ve Hall (1996)'in çalışması Wilkinson ve Pratiwi (1995)'nin çalışmasını destekleyecek bulgulara sahiptir. Özgüç (1998) ise sosyal cinsiyet ilişkileri, eşitsizlik, demografya, cinsiyete dayalı günlük roller ve meslek ilişkilerini ele almıştır. Diğer araştırmalar; kadın ve erkeklerin turizm algılarındaki farklılıklar, yoksulluğun kadınlaşması ve sürdürülebilir turizm eleştirisi, toplumsal rollerin turizm sektöründeki istihdama etkisidir. Feminist çalışmalar cinsiyet ve ırk arasındaki ilişkiyi de ele alarak hem cinsiyetçilik hem de ırkçılıktan kaynaklanan sorunlara uzun yıllardır odaklanmaktadır. Fakat Chambers (2021) toplumsal cinsiyet ve ırk konularının sürdürülebilir turizm çalışmalarında ihmal edildiğini ifade etmektedir. Bu durum sürdürülebilirlik kavramının temelini oluşturan eşitlik ve sosyal adalet hedeflerinin de sorgulanmasına neden olmuştur. Uluslararası kurumlar da Chambers (2021)'in araştırma sonuçlarını destekleyecek bulguları raporlarında yayınlamışlardır.

Sürdürülebilir turizm yaklaşımın hedefleri arasında yer alan sosyal eşitlik ilkesinin mevcudiyeti, sektöre uygulanabilecek önemli çalışmaların ve iyileştirmelerin yapılabilmesine imkân tanımıştır (Ferguson & Alarcón, 2015). Fakat bu hedeflerin somut eylemler, politikalar ve programlarla desteklenmemesi, sektördeki eşitsizlik sorunun pratiğe aktarılmamasına, sürdürülebilir turizm yaklaşımının eleştirilmesine neden olmuştur. Turizm sektöründe toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorunu Dünya Turizm Örgütü ve araştırmacılar (Baum, 2014; Harvey vd., 1995) tarafından yayınlanan raporlar ile ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Dünya Turizm Örgütü turizm sektöründe kayıt dışı çalışanlar arasında kadınların yüksek orana sahip olduğunu ve kadınların daha düşük ücretlere çalıştıklarını yayınladıkları raporda ortaya koymuştur (Global Report on Women in Tourism – Second Edition, 2019). Ayrıca raporda kadınların güçlendirilmesi

ve cinsiyet eşitsizliğini gidermede, sürdürülebilir turizmin öncü bir rol oynayacağının da altı çizilmektedir. Sürdürülebilir turizm yaklaşımının beklenen değişimi yaratmaması, yapısal eşitsizlikler yerine yönetimsel çözümlere vurgu yapılmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum da feminist yaklaşımın bir direniş biçiminden bir iktidar aracına dönüşmesine neden olmaktadır (Desai, 2007). Bu sebeple de birçok proje daha ilk aşamalarında başarısızlığa uğramaktadır (Ferguson & Alarcón, 2015). Başarısızlık yalnızca teknik meselelerle ilgili olmayıp politik ve ideolojik meselelerle ilgilidir. Bir diğer yandan projelerin eşitsizliği ortadan kaldırma amacından ziyade kadınlara yardım etmeye indirgenmesi, başarısızlığın altında yatan bir diğer sebeptir (Cornwall & Whitehead, 2007). Atılan bu adımlar hem akademik hem sektörel hem de politik düzlemde sürdürülebilir turizm yaklaşımının tartışılmasına neden olmuştur. Tartışmalar sürdürülebilir turizmin nasıl planlanacağı, yönetileceği, sosyo-ekonomik eşitsizlikler ile ilişkisi, etik ve sosyal eşitlik üzerinedir.

Netice itibariyle feminist coğrafyadaki tartışmalar çok çeşitlidir ve görüş birliğine varılamamıştır (Özgüç, 1998). Fakat feminist yaklaşımın coğrafya literatürüne çok önemli katkılar sağladığını ve radikal değişiklikler meydana getirerek başarılı olduğunu belirtebiliriz. Aynı zamanda coğrafyanın da feminist literatüre katkısı yadsınamaz. McDowell (1989)'ın ifadesiyle *"feminizm, coğrafyaya heyecan verici bir meydan okuma ile gelmiştir; coğrafyanın da karşılığında, mekânsal bölünümleri ve farklılıkları genelde ihmal etmiş olan feministlere sunacak çok şeyi olacaktır*."

1.5.2.8. Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Sürdürülebilir Turizm

Sürdürülebilir turizm uygulamaları yaygınlaştıkça, ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel boyutta karar verme süreci giderek daha karmaşık hale gelmiştir. Bundan dolayı da sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir turizm gelişiminde CBS kullanarak yapılan çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmıştır. İlk çalışmalarda koruma-kullanma dengesinin sağlanması ve turizm alanlarını belirlemek ve en uygun yerleri saptamak için Coğrafi Bilgi Sistemlerinden yararlanılmıştır. Örneğin Gunn (1994) yaptığı çalışmasında doğal ve kültürel coğrafi unsurları haritalamış ve Güney Carolina'daki turizm gelişimi için en yüksek potansiyele sahip bölgeleri saptamıştır. Gunn (1994)'ın *"bölgesel planlama"* ve *"hedef bölge*" kavramları, destinasyonlarının planlanması için gerekli olan metodolojinin geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Fakat turizm model ve

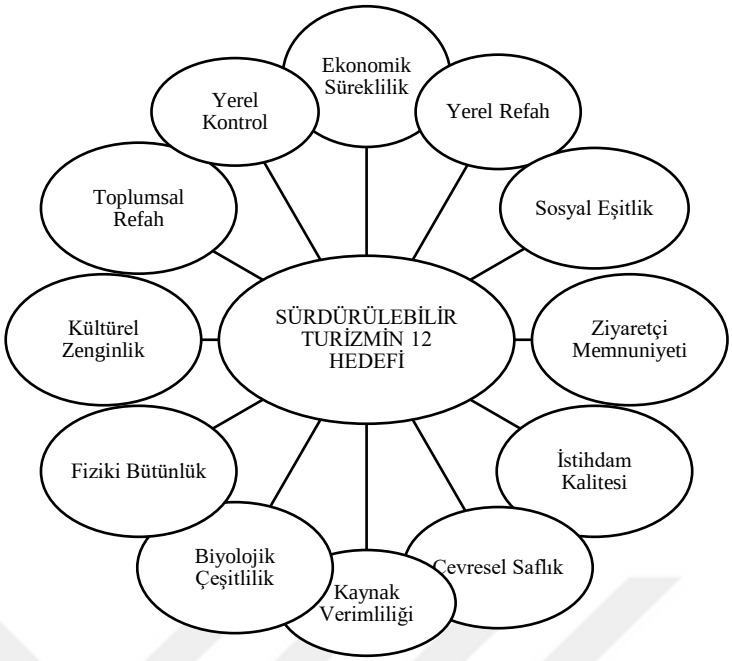
teorilerinin eksikliği pek çok turizm planlama modelinin geliştirilmesine sebep olmuşsa da çok azı kabul edilmiş ve tanınmıştır (Pearce, 1987). Coğrafi modellerin yokluğunda araştırmacılar destinasyonların kaynak değerlerini ortaya koymada CBS'den yararlanmışlardır. Aslında turizmi meydana getiren doğal ve kültürel kaynakların envanterini ortaya koymak hem turistler hem karar vericiler hem de turizm endüstrisi için önem arz etmektedir. Fakat yalnızca kaynak envanterini ortaya koymak sürdürülebilir turizm gelişimi sağlamamaktadır (Bahaire & Elliott-White, 1999). Bu bağlamda araştırmacılar Coğrafi Bilgi Sistemlerinden; mekânsal verinin analiz edilmesi, turizm etkilerinin ortaya konulması, mekân seçimi, geleceğe yönelik projeksiyonların oluşturulması, çatışan çıkarları ve ilişkileri modelleme gibi amaçlarla yararlanmaktadır. Örneğin bazı turizm problemlerinin ortaya konulması ve haritalanmasında (Butler, 1992), ekoturizm alanlarının belirlenmesi (Bunruamkaew & Murayam, 2011) ve destinasyon gelişiminin modellenmesinde CBS'den yararlanılmıştır (Longley vd., 1999). Boers ve Cottrell (2007) çalışmasında sürdürülebilirlik kriterlerini CBS aracılığıyla altyapı planlamasına entegre etmiştir.

Özetle günümüzde ürün ve hizmetlerin kullanım sürelerinin kısalması, değişimi sürekli olarak takip etmeyi gerekli kılmıştır. Sürdürülebilir turizm gelişiminin sağlanması; bilgi akışını hızlandırma, etkili ve doğru analiz yapma ile mümkündür (Ahipaşaoğlu vd., 2005). Sorgulama ve analiz yapma gibi kolaylıklar CBS teknolojilerinde mevcut olduğu için kullanılması önemlidir.

1.6.Sürdürülebilir Turizmin Özellikleri ve Hedefleri

Sürdürülebilir turizmin amacı temelde turistik kaynaklar üzerindeki baskıyı kaldırarak çekiciliği ve özgünlüğü korumaktır. Bu bağlamda sürdürülebilir turizmin amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- Kaynakların sürdürülebilir kullanımının sağlanması.
- Aşırı kullanım ve atıkların azaltılması.
- Çeşitliliğin korunması.
- Ev sahibi toplumun turizm planlaması ve organizasyonunda söz sahibi olması.
- Sektör ve kamu arasında iş birliğinin sağlanması.
- Turizmde sürdürülebilirlik üzerine araştırmaların yapılması
- Personel ve turistlerin bilgilendirilmesi (Kervankıran, 2011).

Şekil 2. Sürdürülebilir Turizmin Hedefleri (WTO, 2005)

Sürdürülebilir turizmin hedef ve ilkeleri Dünya Turizm Örgütü ve BM Çevre Programı tarafından turizmde standardın sağlanması amacıyla oluşturulmuştur (Şekil 2). Bu bağlamda destinasyonların ve işletmelerin rekabet edebilirliğini arttırarak uzun vadede fayda sağlanması istenirken, bölge refahına da katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Fırsat, gelir ve hizmetler iyileştirilirken, turizmin faydalarından tüm kesimin yararlanması hedeflenmiş, sosyal eşitliğin sağlanması amaçlanmıştır. Tüm aktörlerin turizm yönetimi ve geleceği hakkında karar verme sürecine dahil edilmesi sürdürülebilir turizmin temel hedeflerindendir. Turizm aktörleri arasında yer alan ziyaretçilerin güvenli ve tatmin edici bir deneyim yaşamaları, bunu sağlarken de ev sahibi toplumun toplumsal bozulma ve sömürü yaşamamaları, ulaşılmak istenen hedefler arasında yer almaktadır. Özgün kültür ve mirasın korunması ile gerçekleştirilebilecek olan bu hedef hem kentsel hem de kırsal manzaranın korunması ile gerçekleştirilebilir. *Turizm kaynaklarının tüketilmeden gelecek nesillere aktarılması* hedefine ulaşabilmek için, turizmden kaynaklanan kirliliğin minimum seviyede tutulması ve kaynakların etkin kullanımı ile biyolojik çeşitliliğin korunması gerekmektedir.

Sürdürülebilir turizmin çok boyutlu yapısı ve turizmin farklı alanları kaynak olarak kullanması farklı lokasyonlara uygulanabilecek ilkelerin belirlenmesini gerekli kılmıştır ki bir tanesi de korunan alanlardır. 1991 yılında "Koruma Alanlarında Sürdürülebilir Turizm İçin Avrupa Beyannamesi"nde 8 ilke belirlenmiştir. Bunlar:

- Turizm planlaması ve yönetiminde bütünleşik yaklaşımın benimsenmesi.
- Korunan alanlarda atıkların minimum seviyede tutulması.
- Miras değerinin yükseltilmesi (Turistik çevrenin yerel karakterine uygun yapıların yeniden işlevlendirilmesi).
- Yerel halkın karar verme sürecine katılması.
- Geleneksel ekonominin desteklenmesi.
- Turistik aktivitelerin alanın yerel özelliklerine göre belirlenmesi.
- Eğitim ve uygulama.
- Duyarlı pazarlama ve tanıtım.

Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi de sürdürülebilir turizmin ilkelerini şu şekilde sıralamıştır:

- Turizm uzun dönemli planlar ile değerlendirilmelidir.
- Turizm bir yandan ziyaretçiler bir yandan da ev sahibi toplum için yararlı bir faaliyet alanı olarak kabul edilmelidir.
- Turizmin zarar verici etkilerinin kaldırılması için sürdürülebilir bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır.
- Turizm faaliyetleri çeşitliliği ortadan kaldırmamalıdır.
- Ev sahibi toplum ve ziyaretçiler arasında uyum sağlanmalıdır.
- Sürdürülebilirliğin ilkelerinden ödün verilmemelidir.
- İfade edilen ilkelerin gerçekleştirilebilmesi için tüm aktörler işbirliği içinde olmalıdır (Erkara, 2019).

Uluslararası Doğayı Koruma Birliği'ne göre sürdürülebilir turizm ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel olmak üzere üç boyutta değerlendirilmektedir (*https://www.iucn.org/ -Sustainable Tourism*, Erişim Tarihi: 11 Kasım 2021). Tez çalışması kapsamında sürdürülebilir yaklaşım ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel boyuta ek olarak yönetsel boyutta da ele alınacaktır. Yukarıda ifade edilen amaç ve ilkeler temelde benzer başlıklara sahiptir. Ayrıntıda farklılıklar mevcut olsa da ulaşılmak istenen hedef aynıdır.

Standardın oluşturulabilmesi için küresel turizm kriterleri belirlenmiştir (Sürdürülebilir Turizm Kriterleri İçin Küresel Ortaklık -The Global Partnership for Sustainable Tourism Criteria- GSTC Partnership). Kriterler bir lokasyondaki turizm gelişimini belirli özelliklere göre tanımlamaktadır. Kriterlerin ölçülmesinde ise

göstergeler kullanılmaktadır. Kriterler ve göstergeler turizmin içyapısındaki farklılıkları, turizmi etkileyen dış faktörleri ve turizmin yol açtığı değişiklikleri ölçmeye, değerlendirmeye ve anlamaya yaramaktadır (*https://www.gstcouncil.org/,* Erişim Tarihi: 11 Ekim 2021).

1.7.Sürdürülebilir Turizm Planlaması

Turizm kaynaklı tahribatın ölçülmesi, turizm etkilerinin ortaya konması ve düzeltici önlemlerin alınması noktasında göstergeler, planlama sürecinin önemli bir parçasıdır (Çalık & Zurnacı, 2019). İlerlemeyi göstermek, eylemleri politikalarla karşılaştırmak ve endişeleri ele alarak öncelikli konuları belirlemek için göstergelere ihtiyaç vardır. Ek olarak gösterge sonuçlarını yönetim eylemine dönüştürmek için izleme sistemlerine de ihtiyaç vardır. Bir bölgeyi etkileyen temel konuların belirlenmesi ve ne kadar değişikliğin kabul edilebilir olduğuna ilişkin kararların alınması sürecinde göstergelerin önemi göz ardı edilemez. Bundan dolayı bu çalışma kapsamında göstergeler göz önüne alınarak veriler değerlendirilmiştir.

1.7.1. Sürdürülebilir Turizm Göstergelerinin Geliştirilmesi ve Göstergelerin Tarihsel Arka Planı

UNWTO, sürdürülebilir turizmi izlemek ve ölçmek için bir araç olarak göstergeleri geliştiren ve kullanan ilk uluslararası düzeydeki kuruluşlardan biridir. UNWTO bünyesinde, Rio Zirvesi'nin ardından sorunların belirlenmesi ve yöneticilerinin potansiyel sorunlu alanları tanımasına yardımcı olacak bir göstergeler kümesi oluşturmak için komite oluşturulmuştur. Komite çalışma sonuçlarını "*Sürdürülebilir Turizm Göstergeleri"* başlıklı bir yayında rapor etmiştir (UNWTO, 1993). Raporda göstergelere olan ihtiyaç tartışılmış ve gösterge seçimi için bir çerçeve önerilmiştir. Bu doğrultuda 11 temel gösterge tanımlanmıştır. Bu temel göstergelerin tüm destinasyonlar tarafından kullanılması amaçlanmıştır (UNWTO, 1993). Söz konusu göstergeler kendi arasında iki kategori halinde değerlendirilmiştir (Tablo 1):

Belirli ekosistemlerde (örneğin dağlık bölgeler, kıyı bölgeleri veya kentsel ortamlar) kullanılabilecek ekosisteme özgü tamamlayıcı göstergeler.
Belirli bir konum için geliştirilen sahaya özgü göstergeler.

Tablo 1. Gösterge belirleme süreci/1993

UNWTO daha sonra 1996 yılında "*Turizm Yöneticilerinin Bilmesi Gerekenler: Sürdürülebilir Turizm Göstergelerinin Geliştirilmesi ve Kullanımına İlişkin Kılavuz"* adlı

raporu hazırlamıştır (UNWTO, 1996). Bu raporda da bir dizi temel gösterge tanımlanmış, 1993'te yayınlanan raporda olduğu gibi farklı destinasyonlara özgü göstergeler de belirlenmiştir (Tablo 2).

1.	**Aşama**	Çalışma sahasının fiziksel sınırlarının belirlenmesi.
2.	**Aşama**	Turizm varlıklarının tanımlanması.
3.	**Aşama**	Temel ve tamamlayıcı göstergelerin belirlenmesi.
4.	**Aşama**	Sahadaki çevresel sorunların belirlenmesi.
5.	**Aşama**	Veri kaynaklarının ve verilerin kullanılabilirliğinin belirlenmesi.
6.	**Aşama**	Veri toplama ve analiz.
7.	**Aşama**	Sonuçların değerlendirilmesi.
8.	**Aşama**	Gösterge ölçümlerinin karşılaştırılabileceği kriterlerin belirlenmesi.

Tablo 2. Gösterge belirleme süreci/1996

Daha sonrasında 1999 yılında Macaristan'da ve Meksika'da, 2000 yılında Arjantin ve Sri Lanka'da, 2001 yılında Hırvatistan'da, 2003 yılında ise Güney Kıbrıs'ta gösterge geliştirme ve uygulamaya yönelik çalışmalar yapılmıştır (Miller & Twining-Ward, 2005). 2003 yılından bu yana, kuruluş bu vaka çalışmalarından ve çalıştaylardan elde edilen deneyimleri analiz etmiş ve bunları diğer ülkelerden gelen sonuçlarla ve uzmanların tavsiyeleriyle birleştirmiştir. Sonuç olarak UNWTO'nun hazırladığı göstergeler referans noktası haline gelmiştir (Agyeiwaah vd., 2017).

1.7.1.1.Değişikliği Kontrol Etmek İçin Sürdürülebilir Turizm Göstergeleri

Göstergeler yoluyla turizm faaliyetlerinin sonuçları ve etkileri ortaya konularak değişim izlenmektedir. Çevresel, sosyal ya da ekonomik değişimin ortaya konulması ve kontrol edilmesi ile sürdürülebilir turizm gelişimi sağlanabileceği yönündeki yaygın anlayış, bu araştırmaların sayısının gün geçtikçe artmasına sebep olmuştur (Lu & Nepal, 2009). Sürdürülebilir turizm gelişiminin idealize edilmiş bir durum olarak değil, bir süreç olarak anlaşılması, göstergeler aracılığıyla ölçme, izleme ve anlama ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda araştırmacılar çalıştıkları alanları belirledikleri kriterler ile değerlendirmiş ve değişikliği ortaya koymaya çalışmıştır. Örneğin turizmin çevre üzerindeki etkisi ve meydana getirdiği değişiklik 28 değerlendirme kriteri ile Tayvan özelinde incelenmiştir (Tsaur & Wang, 2007). İspanya'nın kıyı alanlarında turizme bağlı meydana gelen değişim, 32 gösterge ile değerlendirilmiştir (Blancas vd., 2010). Kıyı sürdürülebilirliğinin ölçülmesi için SUSTAIN (2012), 91 göstergeden oluşan bir kılavuz hazırlamıştır. Schernewski vd. (2014) kıyı alanlarında sürdürülebilir kalkınmayı ölçmek ve değişimi analiz etmek için 58 göstergeyi baz alarak çalışmasını tamamlamıştır.

Karnauskaitė vd. (2019) tarafından kıyı alanları 89 gösterge temel alınarak değerlendirilmiştir. Göstergeler ile ev sahibi toplumun refah düzeyindeki değişimi incelemek üzere 18 sürdürülebilirlik göstergesinden oluşan ve 171 katılımcının katkısı ile hazırlanan bir araştırmada, özellikle çevresel ve sosyokültürel boyutların, ev sahibi toplumun refah düzeyinde belirleyici olduğu ortaya konulmuştur (Falatoonitoosi vd., 2022).

1.7.1.2.Ölçmek İçin Sürdürülebilir Turizm Göstergeleri

Günümüzde araştırmanın amacına ve uygulandıkları bağlama göre tanımlanan çok sayıda sürdürülebilirlik gösterge sistemi bulunmaktadır (Hak vd., 2012). Bu konudaki literatür, turizmin sürdürülebilirliğini değerlendirmek için UNWTO tarafından oluşturulan göstergeler ile destinasyonların sürdürülebilirlik derecesini belirlemektedir. Değerlendirme genellikle bir veya daha fazla endeks temelinde tanımlanan sıralamalar şeklinde sunulmaktadır. Ek olarak sürdürülebilir turizm ile ilgili olmayan ve yalnızca sektöre özgü endeksler de kullanılmaktadır. Bunlardan biri Dünya Ekonomik Forumu tarafından geliştirilen ve sektörün gelişmesine olanak sağlayan faktörleri ve politikaları ölçen *"Seyahat ve Turizm Rekabet Edebilirlik Endeksi"*dir (World Economic Forum, 2015). Bir diğeri Euromonitor International tarafından geliştirilen *"Sürdürülebilir Seyahat Endeksi"*dir (Euromonitor International, 2021). Araştırmacıların büyük bir kısmı sürdürülebilirliğin ölçümünde bütünleşik yaklaşımı benimsemektedir. Yani sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlara ait göstergeler belirli başlıklar altında toplanarak incelenmektedir (Font vd., 2023; Gasparini & Mariotti, 2023; Ivars-Baidal vd., 2023; Rasoolimanesh vd., 2023). Her bir bileşenin ağırlıklı toplamına göre sürdürülebilir turizmi hesaplayan ve veri olarak demografik dinamikleri, yerel toplulukların ekonomik ve sosyal koşulları ile çevresel faktörleri inceleyen "*Sürdürülebilir Turizm Endeksi"* ve *"Sürdürülebilir Performans Endeksi"* araştırmacıların oluşturduğu gösterge setleridir (Torres-Delgado & López Palomeque, 2018). Bir diğer yandan sosyal, çevresel ve ekonomik boyutlardan yalnızca birine odaklanarak da araştırmalar yapılmaktadır (Singh vd., 2012).

1.7.1.3.Anlamak ve Değerlendirme Yapmak İçin Sürdürülebilir Turizm Göstergeleri

Turizm göstergeleri, ölçmek ve değişikliği kontrol etmek için önemli araçtır. Bunlara ek olarak turizmin olumsuz etkilerini azaltmak için davranışlara odaklanan ve bunu göstergeler aracılığıyla anlamayı amaçlayan araştırmaların sayısı da gün geçtikçe artmaktadır. Turizmin sürdürülebilirliğinin nasıl gerçekleşeceğine yönelik özel bir bakış açısı sağlayan bu araştırmalar ayriyeten turizmin ikircikli durumunu da ortaya koyduğundan dolayı önemlidir. Turizm aktörlerinin etik ve ahlaki sorumluluklarına odaklanan bu araştırmalarda insanların eğilimleri, değerleri ve tutumları veri olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilir turizmde merkezi bir yerde bulunan aktörler arası diyalog vurgulanmaktadır. Davranışların çalışılması sürdürülebilir turizm kavramının işlevselleştirilmesinin ilk adımıdır. Çünkü göstergeler birçok insan için çoğu zaman belirsiz bir kavram olarak görülmekte ve bu durum da zaman içerisinde sorun haline gelmektedir.

Sürdürülebilir turizm göstergeleri, kriter ve ilkelerinde eğitim, bilgilendirme ve eylemlere ilişkin veri elde edilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Bu durum karar vericiler, ev sahibi toplum, ziyaretçi ve STK'ların konuya yaklaşımını belirlemeyi gerekli kılmaktadır. Derinlemesine bir anlayış geliştirmek ve uygun bir turizm stratejisi geliştirmek için anlamak ve değerlendirme yapmak gerekmektedir. Ek olarak hesap verebilirlik ve etik gibi kavramlar da sürdürülebilir turizmin temel kriterleri arasında yer almaktadır. Aktif olarak seçimler yapan kişi ve kuruluşların davranışlarının arkasındaki durumu anlamak için de göstergelerden yararlanılmaktadır. Turizm politikalarındaki etik ve güç ilişkilerini değerlendirmek, ne için ve kim tarafından sürdürülebilir turizm? sorularına yanıt vermek için yine değerler ve davranışların incelenmesi gerekmektedir. Cevapları bulabilmek için de öznelere daha yakından bakmaya gereksinim duyulmaktadır.

Ölçmek ve değişikliği kontrol etmek için göstergelerden yararlanılan araştırmalarda göstergeler bir *"erken uyarı sistemi"* olarak görev yaparken, anlamak için göstergelerden yararlanılan çalışmalarda, göstergeler öğrenmeyi ve düşünmeyi teşvik etmektedir. Bir diğer yandan planlama ve politika üretilmesine yardımcı bir araç olarak değerlendirilmektedir. Yani geleneksel turizm anlayışından sürdürülebilir turizm

anlayışına geçişte istenen davranış değişikliğinin gerçekleşip gerçekleşmediğini belirlemenin bir yoludur. Fakat niceliksel göstergeler yerine niteliksel göstergelerin kullanılması bu araştırmaların "sübjektif" etiketiyle etiketlenmesine ve bilimsel açıdan zayıf olarak sunulmasına neden olmuştur. Ekonomik etkiler geleneksel olarak niceliksel göstergeler kullanılarak ölçülmekte ve ele alınan konunun nesnel bir ölçümünü sağladığı düşünülmektedir. Nesnel göstergeler, belirli olayların sayılması anlamına gelirken, çoğunlukla sosyal ve kültürel konuları yansıtan öznel ölçümler, katılımcıların raporlarına veya açıklamalarına dayanan duygu veya algılardır. Blackstock vd. (2008) bu görüşe karşı çıkmaktadır. Hangi olgunun ölçüleceğinin seçilmesinde veya herhangi bir bileşik gösterge sisteminin oluşturulmasında dahi öznellik bulunmaktadır. Hughes (2002) *"göstergeler adından da anlaşılacağı üzere bir durumun istenilen yönde ilerleyip ilerlemediğini göstermektir"* diyerek söz konusu tartışmaya dahil olmuştur. Netice itibariyle araştırmacıların sürdürülebilir turizmin farklı boyutlarına verdiği göreceli ağırlık ve önem yüzünden ortaya çıkan gösterge setleri ile "nasıl" sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu da araştırma alanına farklı perspektifler kazandırmıştır.

1.8.Sürdürülebilir Turizmin Boyutları

1.8.1. Sosyal-Kültürel Boyut

Turizmin, insanların temas kurduğu ve etkileşimlerin her geçen gün yeniden düzenlendiği bir alan olduğu göz önüne alındığında, sosyo-kültürel boyutun sürdürülebilir yaklaşımda ne denli önemli olduğu ortaya çıkmaktadır (Ceylan & Bulut, 2019). Smith (2012)'in çalışmasında da belirtildiği üzere turizm her şeyden önce belirli bir metropoliten merkezde yaşayan ve boş zamanlarını seyahat ederek değerlendirme talebinde olan gruplar ile bu gruplara belirli konularda hizmet vermeyi kabul eden topluluklar arasındaki ilişkiden doğar. Bu da davranış, beklenti ve algıların teması ile sonuçlanmaktadır. Karşılaşan gruplar, ev sahibi toplum-turist olabildiği gibi turist-turist ya da turist-hizmet sağlayıcılar olabilmektedir. Turizm sayesinde ortaya çıkan etkileşim, kimi zaman olumlu ve kimi zaman da olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Çavuş & Baki, 2020). Turizm sayesinde kültürel etkileşim artmakta, yeni yakınlıklar kurulmakta ve yeni kimlikler yaratılmaktadır. Kültürel değerler de zaman içerisinde turizm talebinin odak noktası haline gelmektedir. Bu da kültürel miras alanlarının destinasyon olması sonucunu doğurmuştur. Bu durum kimi zaman mekânın yeniden inşa edilmesine kimi zaman ise

tahrip edilmesine sebep olmaktadır. Yerel kimliğin veya mekân kimliğinin korunması da ev sahibi toplumun turizme ve turiste yaklaşımı ile olmaktadır.

Sürdürülebilir turizm yaklaşımı grupların birbirlerinin haklarına saygılı olması, adil fayda dağılımı, mekânın korunması, yoksulluğun azaltılması ve kültür sömürüsünden kaçınma gibi konuların önemini vurgulayarak çeşitliliği korumayı amaçlamaktadır.

1.8.2. Ekonomik Boyut

İhtiyaç duyduğu beşerî sermaye ve sağladığı ekonomik fayda turizmi büyük bir sektör haline getirmiş ve kendi içinde ikilemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sürdürülebilir turizmin ekonomik göstergeler ışığında ele alınmasında bazı engellerle karşılaşılmaktadır. Bunlardan ilki turizmin karmaşık yapıda olması ve sektörel açıdan dolaylı ve doğrudan birçok farklı alanla ilişkili olmasıdır. Sektörel sorunların toplum ve çevresel çıkarlar ile çatışması bir diğer problemdir. Son olarak ise sektörün arz sağlayıcısı kamu ve özel sektör olarak ayrılmasıdır. Bu da politikalara bağlı değişikliklerin yaşanmasına sebep olmaktadır. Her ne kadar sürdürülebilir turizm yaklaşımı ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel boyut olarak ayrı başlıklar altında ele alınsa da başarılı bir turizm gelişiminde yerel halkın başat bir rol oynadığı gözden kaçırılmamalıdır. Bu bağlamda tez kapsamında ekonomik boyut ele alınırken sektörün topluma ne oranda yayıldığı ve diğer sektörler ile ilişkisi ele alınmıştır.

1.8.3. Çevresel Boyut

Destinasyonlar zaman içinde değişime uğramaktadır. Bu değişiklikler kimi zaman olumsuz sonuçlar doğurmakta ve mekâna yansımaktadır. Mekânın bu olumsuzlara karşı korunmasında yönetsel kararlar ve sektörel gelişimler son derece etkilidir. Yerel yönetimler planlama, kalkınma ve yönetim konularında, özel sektör ise girişimleriyle turizmde aktif rol oynamaktadır. Özellikle çevresel etkiyi ölçme ve koruma stratejileri geliştirme noktasında destinasyon otoriteleri kritik öneme sahiptir. Bu sebeple çalışma sahasında sürdürülebilir turizmin çevresel boyutu hem politik kararlar hem de özel sektör bazında ele alınmıştır.

Bölüm Özeti

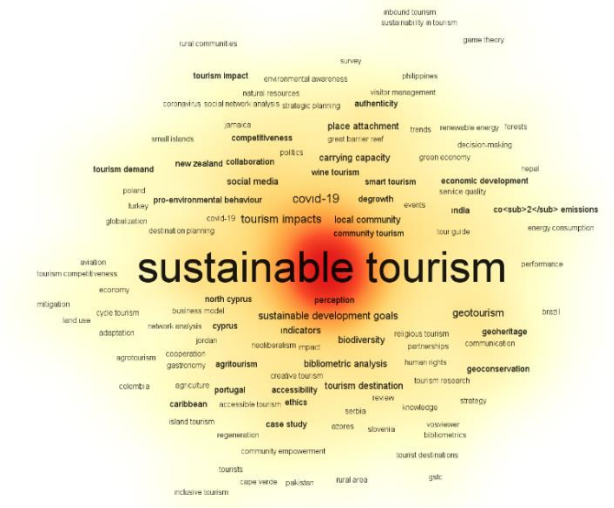
Turizm birçok unsuru etkileyen ve birçok unsurdan etkilenen çok yönlü etkileşimlerden meydana gelmektedir. Bu ilişkilerin planlanması turizmde sürdürülebilirliği sağlamak için gereklidir. Mevcudiyetini çevre ve insan kaynaklarından alan turizmin sürdürülebilirliğini sağlamak da ancak uzun dönemli planlarla mümkün olmaktadır. Söz konusu çevre ve insan kaynakları; bölgenin sahip olduğu iklim, bitki örtüsü, arazi yapısı, doğal unsurlar, tarihi ve kültürel unsurlar vb. olarak sıralanmaktadır. Bunların yanında nitelikli iş gücü, alt ve üst yapı kaynakları da turistik kaynaklar arasında yer almaktadır. Sürdürülebilir planlama için tüm bu arz unsurlarının iyi bilinmesi gerekmektedir. Özellikle paket tur kavramı ve her şey dâhil sistemin beraberinde getirdiği yoğunlaşma, turistik kaynakların hızla tüketilmesine neden olmuştur. Turizm doğal kaynakların aşırı kullanımına yol açabildiği gibi destinasyonların peyzajında, tarihi ve kültürel mirasında geri dönüşü olmayan değişiklikler de yaratabilmektedir. Kaynakların sınırlı olması ve zamanla tükenmeye başlaması, sürdürülebilirlik felsefesinin oluşmasına olanak sağlamıştır. Burada ifade edilen kaynaklar yalnızca maddi ögelerden oluşmamaktadır. Turizm aynı zamanda sosyo-kültürel etkileri de bulunan bir olgudur. Tüm bu etkilerin izlenmesi ve anlaşılması turizmin varlığı için hayati öneme sahiptir. Çünkü sınırsız, kontrolsüz ve bilinçsiz gelişen turizm, bir noktada kendini tüketmeye başlamaktadır. Bu nedenle *turizmin turizmi tehdit ettiği* söylenebilir (Verbeek & Mommaas, 2008). Bundan dolayı bu bölümde turizm ve sürdürülebilir turizmin tarihsel arka planı incelenmiştir.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi Madde 24'te belirtildiği üzere *"Herkesin dinlenmeye, boş zamana, özellikle iş saatlerinin makul ölçüde sınırlandırılmasına ve belli dönemlerde ücretli tatillere hakkı vardır* (Aybay, 2016)*."* Bildirgenin yayımlandığı tarihten günümüze değin birçok ulusal ve uluslararası anlaşma yapılmış ve turizm günümüzdeki durumuna ulaşmıştır. Bu anlaşmaların bazıları doğrudan turizm ile ilgili olmasa da sektörün gelişiminde etkili olan başlıkları barındırmaktadır.

Turizmin 2. Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar geçirdiği değişimler plan ve politikalara da yansımıştır. Turizmin sektör olarak yükseliş gösterdiği 1950'li yıllar boş zaman artışına bağlı olarak talebin arttığı bir dönemdir. Bu yıldan sonra turizm, uluslararası barışı sağlama aracı olarak da görülmüştür (Weaver, 2007). 1960'larda bu

retorik dünyanın azgelişmiş coğrafyalarına yayılmıştır. Ancak siyasi solun turizmi yeni sömürgeci güç olarak tanımlamasıyla turizm, politikacılar tarafından da eleştirilmeye başlanmıştır. Turizmin ekonomik faydalarının abartıldığı belirtilerek turizme yönelik sorgulamalar gerçekleştirilmiştir (Britton, 1982). Bir diğer yandan geleneksel yaşam ve kültürü tehdit ettiği düşüncesi de turizme yönelik eleştirilerin artmasına neden olmuştur (Young, 1973). 1970'ler itibariyle turizmin çevresel etkilerinin belirginleşmesi, çevre stratejilerine turizm başlığının eklenmesine neden olmuştur (Hughes, 2004). Böylelikle sürdürülebilir yaklaşım turizmde yer edinmeye başlamıştır.

Akademik literatürde de sürdürülebilir turizme yönelik araştırmalar yapılmış, farklı disiplinler katkı sağlayarak kavram gelişmiştir. Doktora tez çalışmasının bu bölümünde turizm ve sürdürülebilir turizmin tarihsel arka planına ek olarak spesifik ve yaygın olarak benimsenen bir kalkınma aracı olarak turizm ile turizmin örtülü hedefi olan sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişki, farklı yaklaşımlar ile değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme bibliyometrik yöntemler ile gerçekleştirilmiştir. Büyük hacimli bilimsel veriler analiz edilerek araştırma alanındaki eğilimler ve araştırma alanının entelektüel yapısı incelenmiştir (Donthu vd., 2021). En etkili yayınların yapıldığı ve en üretken araştırmacıların görselleştirildiği görseller ile sürdürülebilir turizm literatürüne yönelik geniş bir bakış açısı sağlamıştır.

Şekil 3. Kelime analizi

Anahtar Kelime	Sıklığı
Sürdürülebilir Turizm	1651
Ekoturizm	130
İklim Değişikliği	81
Toplum Temelli Turizm	77
Korunan Alanlar	76

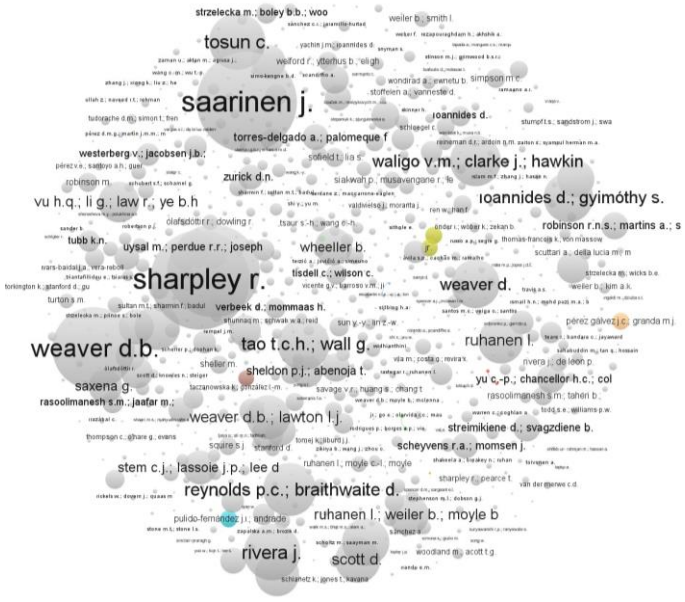
Tablo 3. Kelime analizi

Kelime analizi ile araştırma alanındaki trendler ortaya konulmuştur. Sürdürülebilir turizm literatüründeki baskın temalar; turizm gelişimi, ekoturizm, iklim değişikliği, toplum temelli turizm ve korunan alanlardır (Tablo 3). Sürdürülebilir turizmde gelişen araştırma temaları ve eğilimler arasında en yenisi iklim değişikliğidir. Turizmin iklim değişikliği üzerindeki etkisine ilişkin endişeler, sürdürülebilir turizmi siyasi gündemin üst sıralarına çıkarmıştır. Bu yüzden günümüzde sürdürülebilir turizm artık bir destinasyon meselesinden daha fazlası olarak görülmektedir (Bramwell & Lane, 2008). Bundan dolayı araştırmacıların küresel sorunlara yönelik ilgisi yoğundur. İlginç bir şekilde, turizmin küresel etkilerine yapılan vurgu, 1970'ler ve 1980'lerde sürdürülebilir turizm üzerine yapılan ilk araştırmaların odağına benzemektedir (Sharpley, 2020). Turizm-çevre ilişkilerine olan ilginin yenilenmesi önem taşımaktadır. Sürdürülebilirliğin bu yönleri ne kadar önemli olursa olsun, sürdürülebilirlik yalnızca *"çevresel"* bir konu değildir. Bundan dolayı sürdürülebilir turizm literatüründe sosyal konular da geniş ölçüde ele alınmaktadır. Kelime analizi göstermektedir ki riskler, iklim değişikliği ve küreselleşme popüler konu başlıkları arasında yer almaktadır (Şekil 3).

Riskler, çevresel riskler ve sosyal riskler olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmektedir. Bu bağlamda sürdürülebilir turizmin toplumsal eşitsizlikleri de araştırma konusu haline getirdiğini söylemek mümkündür. Eşitsizlik ve bunun nasıl azaltılacağı konuları uzun süredir sürdürülebilir kalkınma söylemlerinde de yer almaktadır. Bunun izlerini kelime analizinde de görmek mümkündür (Şekil 3). Toplum temelli turizm, politika ve etik gibi konular sürdürülebilir turizmin sosyo-kültürel boyutunu ortaya koymaktadır. Özetle sürdürülebilir turizm araştırmalarındaki eğilimlerin turizm araştırmalarındaki eğilimler ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir.

Çalışmalardaki araştırma özneleri; karar vericiler, ev sahibi toplum, yöneticiler, hizmet sağlayıclar, gönüllüler ve sivil toplum kuruluşlarıdır. Yapılan bir incelemeye göre erken dönem çalışmalarında en sık kullanılan araştırma perspektifleri turizm destinasyonu veya ürünü (%23,6), yönetim (%19,3) ve ziyaretçi (%17,4) perspektifidir

(Lu & Nepal, 2009). Daha sonraki dönemlerde (1998–2007), odak noktası sivil toplum kuruluşlarının, tur operatörlerinin ve ev sahibi toplumun sürdürülebilir turizm gelişimindeki rolüne kaymıştır. Bu aynı zamanda araştırma odağının kamu kuruluşlarından özel kuruluşlara ve ziyaretçilerden ev sahibi topluma doğru değiştiğini de ortaya koymuştur (Lu & Nepal, 2009).

Şekil 4. Araştırmacıların performans analizi

Araştırmacı Adı	Yayın	Atıf
David B. Weaver	10	666
Jarkko Saarinen	7	881
Anna Spenceley	5	155
Richard Sharpley	4	37
Gianna Moscardo	3	584

Tablo 4. Araştırmacıların performans analizi

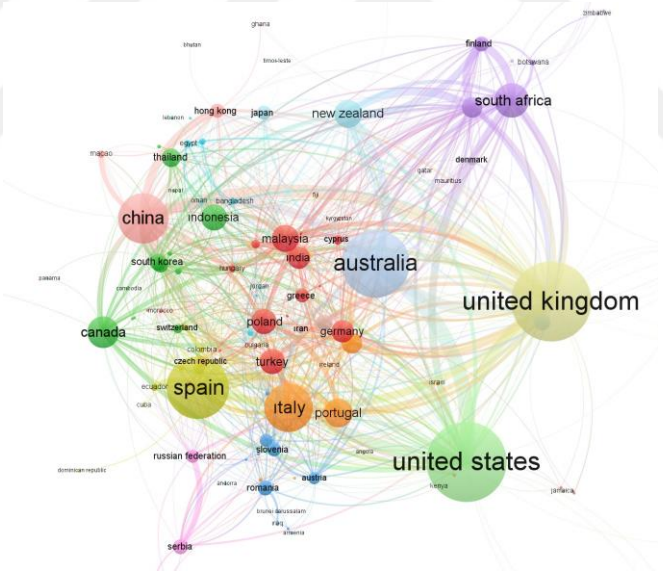
Araştırma alanına yönelik derinlemesine bilgi, araştırmacıların üretkenliği ve etki düzeyinin tespit edilmesi ile edinilmektedir. Dünyanın farklı yerlerinden sürdürülebilir turizm literatürüne yapılan katkı muazzam miktarlara ulaşmıştır. Kavramın kapsamlı yapısından dolayı konuya yönelik ilgi her geçen gün artmaktadır. İlgi artışını, Sharpley (2020)'in makalesinden anlamak mümkündür. 1990 yılında sürdürülebilir turizm konferansının düzenlenmesinin ardından akademi çevrelerince benimsenen kavrama yönelik bir eleştiri getiren çalışma, bir noktada araştırma alanının performans analizini de ortaya koymaktadır. Araştırmacı akademideki sürdürülebilir turizm kavramının kökenlerini 1980'ler ve 1990'ların başına tarihlemektedir (Sharpley, 2020). Bilim camiası tarafından büyük bir heyecanla karşılanan kavram, ilk etapta seyahat ve turizm

endüstrisi için o kadar da çekici bir terim olmamıştır. Mowforth vd. (1998)'e göre sürdürülebilir turizm, bilim camiası ve yönetim döngüsünde sıkışıp kalmıştır. Günümüzde sürdürülebilir turizm konusuna ilişkin araştırmacıların artan coşkusu muhtemelen sosyal ilişkilerin araştırma teması olarak çalışmalarda yer edinmesiyle başlamıştır (Cox, 2014). Turizm alanındaki farklı konu alanlarının ve yaklaşımların araştırmacılar tarafından benimsenmesi ile sürdürülebilir turizm literatürünün geliştiği düşünülmektedir (Cox, 2014).

Araştırmanın kuramsal çerçevesi oluşturulurken anlayışımızı geliştirebilmek için performans analizi yapılmıştır. Böylelikle araştırmacıların performansları ve etki düzeyi değerlendirilmiştir (Şekil 4). Performans analizi ile farklı disiplinlerin katkısı ortaya konulmuştur. Weaver, Saarinen, Spenceley, Sharpley ve Moscardo araştırmacılar performans analizinde ilk beşte yer almaktadır (Tablo 4). Weaver coğrafya perspektifi ile sürdürülebilir turizm ve korunan alan yönetimi, ekoturizm ve yerel halkın turizm algısı konularında araştırmalar yapmaktadır. Jarkko Saarinen ise turizm ve kalkınma, sürdürülebilirlik, turizm-toplum ilişkileri, politik ekoloji, turizm-iklim değişikliği ve toplum temelli doğal kaynak yönetimi konuları üzerinde çalışmaktadır. Araştırmacı sürdürülebilir turizm üzerine uzmanlaşmış dergiler olan *Annals of Tourism Research, Journal of Ecotourism* ve *Tourism Geographies* dergilerinde editörlük yapmaktadır. Anna Spenceley sürdürülebilir turizm ve sorumlu turizm konusunda uzman olup biyolojik çeşitliliğin korunması, korunan alanlar, sertifikasyon, göstergeler, kamu-özel ortaklıkları, etki değerlendirmeleri (yani ekonomik, sosyal ve çevresel) konuları üzerine odaklanmaktadır. Richard Sharpley *Tourism Planning & Development* ve *Annals of Tourism Research* editörlük yapmaktadır. Başlıca araştırma alanları kalkınma, ada turizmi, kırsal turizm ve turizm sosyolojisidir. Turizm ve sürdürülebilir turizm konularında etkili yayınlar olan *Tourism and Development: Concepts and Issues, Tourism and Development in the Developing World, Tourism, Tourists and Society, The Darker Side of Travel; The Theory and Practice of Dark Tourism, Tourism, Development and Environment: Beyond Sustainability ve Tourist Experience: Contemporary Perspectives* adlı kitapların yazarıdır (Sharpley, 2018; Sharpley & Stone, 2010; Sharpley & Telfer, 2002; Telfer & Sharpley, 2015). Gianna Moscardo, toplulukların ve kuruluşların turizm geliştirme fırsatlarını nasıl algıladıkları, planladıklarını ve yönettiklerini, turistlerin seyahat deneyimlerini nasıl öğrendikleri ve daha sürdürülebilir turizm deneyimlerinin

nasıl tasarlanacağı sorularına yanıt aramaktadır. Sürdürülebilir turizm projeleri yöneten Moscardo'nun turizmin kırsal bölgelerde ekonomik kalkınma aracı olarak değerlendirilmesi, turist deneyimi analizi, turizmde kültürler arası konular, etkili turist yorumu ve turist hikâye anlatımının tasarlanması proje konuları arasında yer almaktadır.

Kısacası sürdürülebilir turizm alanyazını gün geçtikçe büyümektedir. Akademisyenler dışında STK'lar, uluslararası kuruluşlar ve yönetimler konu ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bramwell ve Lane (2015) kavramın normatif ve eleştirel bakış açısının birleşimi olmasından dolayı araştırmacıların ilgisini çektiğini belirtmektedir. Akademisyenler genellikle eleştirel araştırma ruhuna sahiptir ve bazıları için bu toplumla etkileşim kurma ve olumlu toplumsal değişimi sağlamak için ilk adımdır. Bu duygular sürdürülebilir turizmin arkasındaki hedeflerle de örtüşmektedir. Bu da sürdürülebilirlik literatürünün katlanarak artmasının nedenidir. Bir diğer nedeni ise turizmin sektörel olarak hızla büyümesi ve etik konular hakkında artan endişe olarak açıklanmaktadır (Bramwell & Lane, 2014).

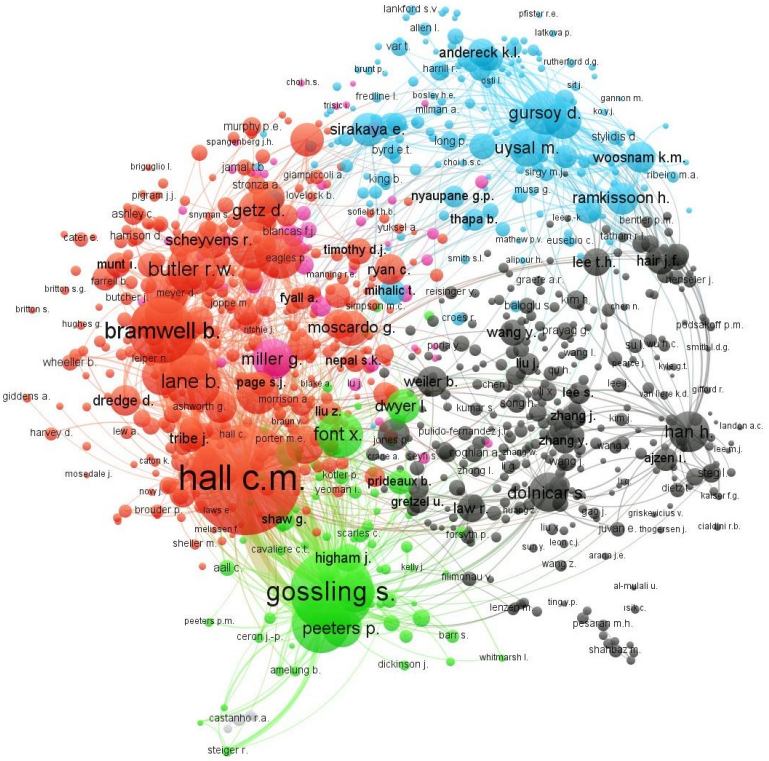

Şekil 5. Ülkelerin bibliyografik bağlantısı

Ülke	Doküman	Atıf
ABD	273	11158
İngiltere	254	18068
İspanya	241	4303
Avusturalya	232	12113
İtalya	186	2585

Tablo 5. Ülkelerin bibliyografik bağlantısı

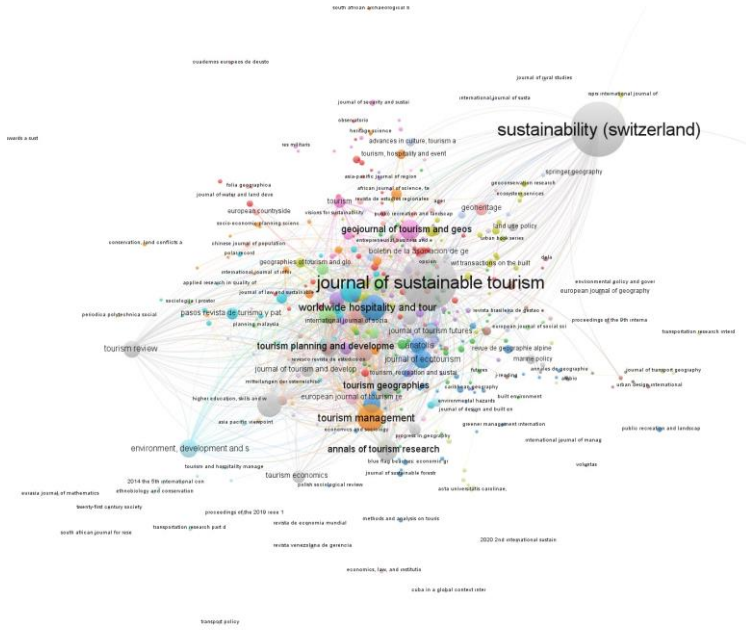
Ülkelerin bibliyografik bağlantısı ve performans analizine göre İngiltere, ABD, Çin, İspanya, İtalya, Avusturalya ve Kanada ön plana çıkmaktadır (Tablo 5). Analize 119 ülke dahil olmuştur. Çalışmalarda en çok katkıda bulunan ülkelerin yer aldığı şekli erken dönem araştırmalar ile karşılaştırdığımızda durumun fazla değişmediği tespit edilmiştir (Şekil 5). Lu ve Nepal (2009) tarafından yapılan analiz söz konusu durumu desteklemektedir. Çalışmada en çok katkıda bulunan beş ülke Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Birleşik Krallık, Avustralya ve Yeni Zelanda olarak listelemektedir. Erken dönemdeki (1993-1997), tüm çalışmaların yaklaşık yarısının Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Yeni Zelanda ve Avustralya'ya ait olduğunu belirten araştırmacılar, çalışmaların yaklaşık %16'sının Avrupa ülkelerine ait olduğunu, onu Asya ve Güney Pasifik (%11), Afrika (%8), Güney ve Orta Amerika (%8) ve Arktik bölgenin (%6) takip ettiğini ifade etmektedir (Lu & Nepal, 2009). 1998-2002 yıllarında da durum değişmemiş ABD, Kanada, Yeni Zelanda ve Avustralya sürdürülebilir turizm literatürüne en fazla katkıyı yapan ülkeler olmuştur (Lu & Nepal, 2009). Fakat oransal olarak bir azalış meydana gelmiş, Avrupa ülkeleri %16'lık katkısını %28'e çıkarmıştır. Söz konusu yıllar arasında Asya ve Güney Pasifik %11, Afrika %7, Güney ve Orta Amerika %6 ve Arktik bölge %2'lik bir katkı sunmuştur. 2003-2007 yılları arasında ABD, Kanada ve Yeni Zelanda %34'lük bir katkı sunarken Avrupa %37'lik katkısıyla sürdürülebilir turizm literatüründe lider konuma yükselmiştir (Lu & Nepal, 2009). 2003-2007 yılları arasında yayınlanan çalışmaların %15'i Asya ve Güney Pasifik bölgelerinde gerçekleştirilmiş, bunun %8'i Afrika'da, %6'sı Güney ve Orta Amerika'da ve %2'si Arktik bölgesinde yapılmıştır (Lu & Nepal, 2009). Yapılan analiz bulguları bazı eksikliklere ve önemli noktalara dikkat çekmektedir. Yaptığımız bibliyometrik analiz geçmişteki görünümün çok fazla değişmediğini göstermektedir.

Şekil 6. Araştırmacıların ortak alıntı analizi

Bilimde ve epistemolojide *paradigma*, farklı kavramları veya düşünce kalıplarını tanımlamaktadır. Bilim tarihçisi Thomas Kuhn, bu sözcüğü belirli bir zaman dilimindeki bilimsel bir disiplini tanımlayan uygulamalar dizisine atıfta bulunmak için kullanmıştır. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions (Bilimsel Devrimlerin Yapısı)* adlı kitabında bilimsel paradigmayı şöyle tanımlamaktadır: *"Araştırmacılar için bir süreliğine model problemler ve çözümler sağlayan, evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel başarılar."* Benimsenen paradigma etrafında bir topluluk haline gelen araştırmacılar kümesi yaklaşımsal, metodolojik ve araçsal farklılıklara sahiptir (Hashemkhani Zolfani vd., 2015). Araştırmacıların ortak alıntı analizinde de araştırma kümeleri ortaya konulmuştur. Söz konusu analizde araştırmacıların ortak alıntıları analiz edilmiştir (Şekil 6). Aynı atıfların olduğu yayınların tematik olarak benzer olduğu kabulüne dayanarak kümeler oluşturulmuştur (Hjørland, 2013). Bramwell, Hall, Butler, Getz, liderliğinde oluşan kırmızı küme; Gössling, Peeters ve Font liderliğinde oluşan yeşil küme; Han liderliğinde oluşan siyah küme; Gürsoy, Uysal ve Sırakaya liderliğinde oluşan mavi küme; sürdürülebilir turizm çalışmalarındaki araştırma topluluklarını temsil etmektedir (Şekil 6). Kırmızı kümede sürdürülebilir turizm, turizmin çevresel ve toplumsal etkileri baz alınarak değerlendirilmekte ve turizmin etkileri üzerine etkili çalışmalar

yapılmaktadır. Dört ana küme içerisinde yer alan kırmızı kümede sürdürülebilir turizm konusu coğrafi perspektif ile değerlendirilmektedir. Kırmızı ve yeşil küme arasında bağlantının güçlü olduğu saptanmıştır. Hall, Bramwell, Butler ve Getz gibi araştırmacılar, yeşil kümede yer alan Gössling ve Scott ile ortak yayınlar yaparak sürdürülebilir turizmi krizler, sorumlu turizm, iklim değişikliği ve kaynak kullanımı gibi kavramlar ışığında değerlendirmiştir (Gössling vd., 2012; Hall vd., 2020). Kırmızı kümede yaygın araştırma konuları arasında tüketim, neoliberalizm, yönetim, siyaset ve güç ilişkileri yer almaktadır. Bu yüzden sürdürülebilir turizmin eleştirel ve yorumsamacı bir bakış açısı ile değerlendirildiği söylenebilir. Gössling, Peeters ve Font liderliğinde oluşan yeşil kümede çevresel konular, taşıma kapasitesi, enerji kullanımı, su kaynakları ve iklim değişikliği gibi konular ele alınmaktadır (Gössling vd., 2012; Gössling vd., 2012; Gössling vd., 2011; Gössling & Peeters, 2015; Scott vd., 2010). Han liderliğinde oluşan siyah kümenin araştırma temaları turizm sektörü ve turist davranışıdır (Han, 2015; Han & Yoon, 2015; Kiatkawsin & Han, 2017; Song vd., 2019). Mavi kümede ise pazarlama ve turist davranışı konuları üzerine yoğunlaşılmıştır (Lu & Gursoy, 2016; Lu vd., 2016). Özetle araştırma kümeleri ile sürdürülebilir turizmin entelektüel yapısı ortaya konulmuş, kümeler arasındaki bağlantı tespit edilmiştir. Araştırmacıların yaklaşımsal farklılıklarının oluşturduğu kümeler arasındaki ilişkinin güçlü olması sürdürülebilir turizm literatürüne pratik ve teorik bir katkı sağlamıştır.

Şekil 7. Dergilerdeki bibliyografik bağlantı

Akademik dergiler yoluyla sürdürülebilir turizm kavramının kökenlerini ve gelişimini incelediğimiz bu kısımda akademik dergilerin performansı ve etki düzeyi ortaya konulmuştur (Şekil 7). Dergilerin spesifik konular üzerinde yoğunlaşması belirli akademik gruplaşma ve ağlar oluşturmuştur (Tribe, 2010). Sürdürülebilir turizm konusunda hâlihazırda büyük bir akademik üretim mevcuttur. Söz konusu literatür uzun yıllar alanında uzman tek dergi olan *Journal of Sustainable Tourism'de* yayınlanmıştır (Lu & Nepal, 2009). Daha sonra *Sustainability, Tourism Management, Journal of Travel Research, Tourism Management, Annals of Tourism Research ve Tourism Geographies* gibi bilimsel dergiler aracılığıyla sürdürülebilirlik literatüründe üretim gerçekleşmiştir. 1993 yılından bu yana sürdürülebilir turizm üzerine uzmanlaşmış bir dergi olan *Journal of Sustainable Tourism*'in ardından yayın hayatına geçen dergiler sürdürülebilirlik dışında turizm, otelcilik, eğlence, sektör, yönetim gibi konulardaki araştırmalara da yer vermektedir.

Dergi Adı	**Yayın Sayısı**	**Atıf**
Journal of Sustainable Tourism	657	39386
Sustainability	620	10160
Tourism Management	123	13057
Worldwide Hospitality and Tourism Themes	108	675
Current Issues in Tourism	95	3000

Tablo 6. Dergilerdeki bibliyografik bağlantı

Araştırma sayısı ve etki değeri bakımında listelenen dergiler arasından *Journal of Sustainable Tourism* ve *Sustainability* ön plana çıkmakta ve bir küme meydana getirmektedir (Şekil 7 ve Tablo 6). Söz konusu dergiler arasında güçlü bir bağlantının bulunduğu görülmektedir. Her ne kadar araştırma temalarında farklılıklar arz etse de akademik dergiler arasında bağlantı olduğu tespit edilmiştir. Örneğin *"Sustainability"* adlı derginin planlama, mühendislik, iletişim, enerji gibi konular ile sürdürülebilir turizm konusunu değerlendiren çalışmalara, *"Journal of Sustainable Tourism"*in eleştirel ve yorumsamacı bakış açısıyla sürdürülebilir turizmi değerlendiren çalışmalara yer verdiği tespit edilmiştir. *"Tourism Management"* ise işletme, yönetim ve muhasebe ile ilgili araştırmaları yayınlayan bir araştırma dergisidir. *"Worldwide Hospitality and Tourism Themes"* günümüzde turizm ve konaklama endüstrisinin karşı karşıya olduğu büyük zorluklara ilişkin tematik incelemeler sunmaktadır. *"Current Issues in Tourism"* dergisinde turizm ve sürdürülebilir turizm ile ilişkili temel soruların derinlemesine

tartışılması ve eleştirisi teşvik edilmektedir. Bakış açılarındaki farklılıklara rağmen dergilerdeki yayınların birbirine teorik ve pratik fayda sağladığı görülmüştür.

Özetle günümüzde turizmin olağanüstü büyümesi, akademi ve turizm bilgisinde de eş zamanlı bir büyümeye yol açmıştır. Bu durum, literatür taraması ve bibliyometrik analiz ile ortaya konulmuştur. Uluslararası anlaşmalar, akademik katkılar ve sektörel girişimler ile günümüzün önemli bir kavramı haline gelen sürdürülebilirlik, bu bölümde eleştiriler ve kuramsal temelleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Turizmin ekonomik önemi ve büyümesi göz önüne alındığında, turizmin çeşitli ölçeklerdeki çeşitli etkilerini vurgulayan zengin bir literatürün bulunması pek de şaşırtıcı değildir. Söz konusu literatürde sıklıkla turizm sektörünün sürdürülebilirliği hususuna değinilmektedir. Bu doğrultuda turizmin etkilerini etkili bir şekilde değerlendirmek ve yönetmek için uygun göstergelerin belirlenmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Sürdürülebilirlik göstergelerinin incelemesi neticesinde, *"sürdürülebilir kalkınma hedefleri vizyonlarını sürdürülebilir turizm vizyonuyla birleştirmenin şart olduğu"* belirtilmektedir (Rasoolimanesh vd., 2023). Fakat hem araştırmacılar hem UNWTO hem de UNDP gösterge eksikliğinin farkındadır. Bu doğrultuda çalışmamızda gösterge oluşturma süreci hakkında da bilgi verilmiştir. Ardından çalışma sahamıza uygun olarak gösterge kümesi oluşturulmuş ve veriler değerlendirilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM
ARAŞTIRMA STRATEJİSİ VE ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu bölümde araştırma dizayn süreci ifade edilmiştir (Şekil 8). Bu kapsamda öncelikle çalışmanın felsefi yaklaşımı açıklanmıştır. Araştırma yaklaşımının temel özelliklerinden bahsedilmiş, kullanılan nitel desen çeşidi ve desenin tercih edilme nedenleri belirtilmiştir. Araştırmacının nasıl bir anlayışa sahip olduğu araştırmacının rolü ve bakış açısı başlığı altında ele alınmıştır. Mekân ve kişiler için kullanılan örnekleme stratejisi, veri toplama süreci, veri analiz basamakları, kodlama süreci, bulguların geçerliliği ile ilgili bilgiler gerekçeleri ile ifade edilmiştir.

Şekil 8. Araştırma sürecinin dizaynı -Araştırma soğanı

2.1. Araştırma Çatısı ve Felsefi Varsayımları

Turizm anlam, değer ve anlayışların üretildiği bir alan olarak tanımlanmaktadır (Hollinshead, 2009). Bu anlam, değer ve anlayışların anlaşılması sürdürülebilir turizmin kilit noktasını oluşturmaktadır. Anlamın ortaya çıkarılması ve durumun resmini çizmek için doktora tez çalışmasında nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Benimsenen araştırma stratejisi, veri toplama yöntemi ve analizi belirli felsefi varsayımlara dayanmaktadır. Çalışma kapsamında benimsenen yaklaşım sosyal yapılandırmacı yaklaşımdır. Sosyal yapılandırmacı bakış açısı yorumsamacılık olarak da ifade edilmektedir. Yorumsamacılıkla ilgili düşüncelere Yunan ve Roma felsefelerinde de rastlamak mümkündür. Fakat bir araştırma biçimi olarak ortaya çıkışı 18.yy'a tarihlenmektedir (Suddick vd., 2020). Kant'ın çalışmaları ile ortaya çıkan yorumsamacılık Dilthey, Weber, Husserl gibi felsefecilerin çalışmalarıyla yaygınlık kazanmıştır. Zamanla yorumsamacılığın farklı türleri ortaya çıkmış olsa da kavram temelinde insan davranışı, düşünceleri ve ilişkilerini anlamayı amaçlamaktadır (Glesne, 2000). Gerçeğin sosyal ortamdan bağımsız olamayacağı ve sürekli değiştiği yönündeki yorumsamacı yaklaşımın ontolojik inancı, doğal olarak araştırmacıları düşünce ve algıların izini sürmeye itmiştir (Glesne, 2000). Doktora tez çalışmasında yorumsamacı felsefenin benimsenmesinin sebebi de budur. Yani yorumsamacı gelenekte katılımcıların bakış açılarına yer verilmesi ve anlamın tarihsel/kültürel normlar ile şekillendirildiği inancı yaklaşımın benimsenmesinde etkili olmuştur (VanWynsberghe & Khan, 2007). Ayrıca araştırma sorularına yanıt vereceği düşünülmektedir (Creswell, 2016).

Bu yaklaşımda derinlemesine betimleme yoluyla çoklu gerçekliklerin ve anlamının çıkarılması amaçlandığı için iç geçerlilik postpozitivist ve eleştirel gelenekte olduğu kadar önemli değildir. Lyotard (1997) *"Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor"* adlı çalışmasında bilimi "*belirli bir araştırma bağlamında yer alan araştırmacının tercihleri ve seçimlerine dayanan bir yorum"* olarak tanımlamıştır. Çalışmada rasyonellik yanılgısına düşmeden Echtner ve Jamal (1997)'ın da ifade ettiği gibi sosyal gerçekliği farklı şekillerde ele alarak diğer gerçeklik ve anlayışları keşfetmek amaçlanmıştır. Her ne kadar bu durum araştırma yaklaşımının öznel olarak algılanması ve eleştirilmesine neden olsa da nitel araştırmacılar tarafından da ifade edildiği üzere her araştırmacının anlama biçimi farklıdır ve söz konusu araştırma yöntemi gerçekliğin sosyal olarak inşa edildiğini ve anlamın bağlamını çalışmaktadır. Öznellik suçlamaları nitel araştırmaların yöntemsiz

olduğu anlamına gelmemektedir. Çalışma boyunca ayrıntılı yaklaşım geliştirmek, aktörleri kendi ortamı içinde değerlendirmek ve konuyu keşfederek kolaylıkla ölçülemeyen değişkenleri belirlemek için benimsenen *sosyal yapılandırmacı bakış açısı* sayesinde deneyimlenen uygulamalar ve aktivitelerin sübjektif anlamları ortaya konulmuştur (Brown vd., 2006). Bu sayede turizmin *"başkaları için"* ya da *"başkalarının üzerindeki"* gelişimi ve yükselişine karşın "*bir arada ve birlikte"* gelişimin hedeflendiği sürdürülebilir turizm kavramı ile turizmde söz sahibi olan, turizmden etkilenen, turizme temas eden tüm aktörlerin araştırma boyunca sesi duyulmuştur.

2.2.Araştırma Tasarımı

Çalışmanın yaklaşımı, prosedürleri ve deseninin belirlenmesinde sürdürülebilir turizm anlayışının daha iyi anlaşılması ve kavranması etkili olmuştur. Konunun incelendiği araştırma alanı belirlendikten sonra literatür taraması yapılmıştır. Çalışma alanında konuyla bağlantılı sorunlar üzerine düşünülmüş ve sürdürülebilir turizm ilkeleri göz önüne alınarak sorular oluşturulmuştur. Araştırma konusuna yönelik temel problemin gerçek hayat içerisinde ve literatürde de yer alması kapsamlı okumalar yapılması gerektiği sonucuna bizi ulaştırmıştır. Kavramın aktörlerin katılımı ile pratikte başarıya ulaşacağı hem literatürde hem de uluslararası kuruluşlar tarafından yayınlanan kaynaklarda sıkça ifade edilmektedir. İlgili başlıklarda da belirtildiği üzere literatürdeki boşluk ve eksikleri doldurma isteği yani konunun keşfedilmesi isteğinden dolayı araştırmada nitel yaklaşım benimsenmiştir. Bir diğer yandan sürdürülebilir turizmin kompleks bir konu olması, ayrıntılı bir anlayış geliştirme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda nitel araştırma olarak hazırlanan tez çalışmasının yaklaşımı ile ilgili olarak desen belirlenmiştir (Yin, 2017). Tezin yaklaşımının belirlenmesi süresince nitel araştırmada çok sayıda yaklaşım seçeneğinin mevcut olduğunu, araştırma mekânı ve araştırma konusuna en uygun yaklaşımın hangisi olacağı yönünde soru işaretleri ile karşılaşılmıştır. Bu doğrultuda yöntem araştırmacıları tarafından yapılan çeşitli sınıflandırma ve tipolojiler incelenmiştir (Creswell, 2021).

2.2.1. Durumun Belirlenmesi ve Analiz Biriminin Saptanması

Sürdürülebilir turizm kavramının arka planındaki bileşenleri ifade etmek, temsiller zincirine ulaşmak, kavramın içindeki çatışmaları ve kavramın sosyal alandaki inşasını gösterebilmek için durum çalışmasının uygun olacağı düşünülmüştür (Yin, 2017). Durum

içerisinde birden fazla alt tabaka ve birim olmasından dolayı araştırma deseni olarak iç içe geçmiş tek durum deseni belirlenmiştir. Durum çalışması türü olarak, konuyu ve problemi en iyi şekilde anlamak amaçlandığı için araçsal durum seçilmiştir.

Durum çalışması her ne kadar kamu yönetimi ve politikası, toplumsal sorunlar ve çelişkilerin ortaya konulması gibi konuları kapsayan yaygın bir kullanıma sahip olsa da sosyal bilimler içerisinde çok az ilgi çekmektedir (Yin, 2009). Bunun nedeni araştırmacıların durum çalışmasını araştırmalarında keşfedici aşama olarak kullanmasından kaynaklanmaktadır. Yani araştırmaya giriş olarak hizmet eden bir safha olarak tanımlanması, durum araştırmalarının tercih edilmemesine neden olmuştur. Hâlbuki durum çalışmaları durum ya da durumları yakından ve derinlemesine anlamayı amaçlamaktadır (Yin, 2009). Gerçekliğin kendi bağlamı içerisinde çoklu veri kaynakları kullanılarak anlaşılır bir şekilde değerlendirildiği durum çalışmaları, kompleks olayların keşfedilmesi ve açıklanmasında, önemli bir araştırma yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Bromley, 1986; Gerring & McDermott, 2007; Stake, 2005; Swanborn, 2010). Ayrıca turizmin içinde yer aldığı karmaşık sosyal dünyanın ortaya konulması ve turizmin çelişkili yapısının (turist-yerel halk, kamu-özel sektör, küresel-yerel) anlaşılmasını sağlamaktadır (Theerapappisit, 2008). Örneğin sürdürülebilir turizmi durum çalışması ile ele alan bir çalışmada kavramın küresel anlatısının çok farklı fikir ve anlayışlara sahip birey ve kurumlar tarafından farklı yorumlandığını ve işbirliğinin gerekliliği vurgulanmıştır (Echtner & Jamal, 1997). Araştırmacılar sürdürülebilir yaklaşımının teorik ve pratikte başarıya ulaşması için toplulukların kavramı kavrayışına dikkat çekmektedir. Bu şekilde yukarıdan aşağıya doğru şekillenen sürdürülebilirlik söylemleri aşağıdan yukarıya doğru inşa edilmekte ve dönüştürücü bir model olarak konumlanmaktadır (Tribe, 2010). Doktora tez çalışması kapsamında da toplulukların sürdürülebilir turizm yaklaşımını kavrayışı açıklanmaya çalışılmıştır. Öncelikle durumun tanımı yapılmıştır. Bilindiği üzere *"bir durum genellikle sınırları olan bir oluşumdur* (Yin, 2017)." Bu kapsamda bir olgu, ilişkiler ağı ve karar verme süreci olarak tanımlanan sürdürülebilir turizm ve sürdürülebilir turizm uygulamaları durum olarak belirlenmiş ve tanımlanan durum aracılığıyla alanyazın taraması yapılarak çalışma organize edilmiştir. Belirlenen durum Bursa ili ile sınırlandırılmıştır.

Şekil 9. Çalışmanın tasarımı (Yin, 2017)

Şekil 10. Alt analiz birimleri
Kaynak: Küresel Sürdürülebilir Turizm Konseyi- The Global Sustainable Tourism Council

Bireysel, organizasyonel ve kurumsal tepkiler ile şekillenen turizm hakkındaki sosyal süreçler araştırma kapsamında ele alınmış, etkileşimler ve uygulamalar değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda tek durum üzerinden çoklu birim analizi yapılmıştır (Şekil 10). Durum olarak Bursa il sınırı ile sınırlandırılmış sürdürülebilir turizm

uygulamalarına aktörlerin algı ve yaklaşımı belirlenmiştir. Analiz birimi olarak yönetsel uygulamalar, sosyo-kültürel sürdürülebilirlik, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik başlıkları belirlenmiştir (Şekil 10). Çalışmanın süresi doktora tez çalışması ile sınırlandırılmıştır. Son olarak çoklu veri toplama kaynaklarından yararlanarak elde edilen bilgi tümevarımsal ve tümdengelimci veri analizi ile analiz edilmiştir.

2.3.Araştırma Yöntemi ve Gerekçesi

Bu çalışmada Bursa'da turizmin şekillenmesinde etkili olan unsurlar ifade edilmekte, aktör algıları ile sürdürülebilir turizm yaklaşımı tartışılmaktadır. Çalışmaya sürdürülebilir turizm kavramının detaylandırılması ve kavrama yönelik bakış açılarının ortaya konulması ile başlanmıştır. Ardından Bursa'da turizm aktivite ve faaliyetlerinin kronolojisi ortaya konularak turizmin geçmişi aydınlatılmaya çalışılmıştır. Turizm ve turizm kaynaklarına ilişkin edinilen bilgiler ışığında haritalar oluşturularak detaylı bilgi sağlanmıştır. Daha sonrasında turizmden etkilenen ve turizmi etkileyen aktörlerin sürdürülebilir turizmi algılayışı, örneklem alanları üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır.

Hedef gruplar belirlendikten sonra etkiyi ölçebilecek göstergelere ihtiyaç duyulmuştur. Kriter, gösterge ve hedefler gösteriyor ki duruma ilişkin çıkarsama yapabilmek için bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışmamızda duruma ilişkin yeterli bilgiye sahip olabilmek için veri toplama matrisi oluşturulmuştur. Bu matriste hangi kurum, birey ya da topluluktan hangi verilerin toplanacağı belirlenmiştir (Bkz. Veri Toplama Süreci ve Veri Toplama Araçlarının Belirlenmesi).

2.3.1. Gösterge ve Kriterler ile Çalışma Nedeni

Turizmin karmaşıklığı, gösterge ve kriterlerin belirlenmesini zorunlu hale getirmiştir (Weaver, 2006). Karmaşıklığın sebebi turizmin doğrudan, dolaylı ve uyarılmış etkilerinin olmasından kaynaklanmaktadır. Yani turizmin diğer ekonomik faaliyet kollarıyla yakın temasının bulunması etkilerinin belirlenmesini güçleştirmektedir. Bu doğrudan, dolaylı ve uyarılmış etkiler sosyo-kültürel ve çevresel boyutta da oldukça etkilidir. Dolayısıyla turizmde öngörülemeyen sonuçlar tüm boyutları etkilemekte ve bu olumsuz etkileri minimize etmek için de bütüncül bir yaklaşım ile sürdürülebilir turizm ele alınmalıdır. Nitekim tanımlamak, ölçmek ve anlamak için de günümüzde sürdürülebilir turizm göstergeleri ve kriterlerine başvurulmaktadır. Ayrıca göstergelerden durumu tanımlamak, karşılaştırma yapabilmek ve karar vericilere yol göstermek için de

yararlanılmaktadır. Bu sebeple doktora tez çalışmasında turizmin yarattığı etki, sürdürülebilir turizm göstergeleri ile değerlendirilmiştir.

2.3.2. Göstergelerin Tanımlanması ve Tasarımı

Görüşme soruları göstergeler baz alınarak oluşturulmuştur. Bu doğrultuda sürdürülebilir turizmin üç boyutu ve dördüncü bileşen olarak sürdürülebilir yönetim başlığı altında göstergeler gruplandırılmıştır.

Çalışma kapsamında gerekli bilgiye ulaşılsa dahi karar verilmesi gereken birçok seçim mevcuttu. Bunlardan ilki hangi kurumun belirlediği kriter, gösterge ve hedefler çalışmada kullanılacak? Tüm kriterlere ilişkin bilgi toplanmalı mı? Göstergeler kendi aralarında gruplandırılıp değerlendirilemez mi? Hangi göstergeler bir arada değerlendirilmeli?

2.3.2.1.Göstergelerin Organize Edilmesi

Göstergelerin ayrı ayrı ele alınabilecek ayrı değişkenler olduğu inancı yerine, göstergeler arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğu kabul edilerek göstergeler[5] çalışmanın amacı ve soruları baz alınarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda kurumların belirlediği göstergeler incelenmiştir (Agyeiwaah vd., 2017; Weaver, 2006; Campbell, 1975; Frank & Withey, 2012; Veenhoven, 2002). Öncelikle Dünya Turizm Örgütü'nün[6] belirlediği göstergeler incelenmiştir (Tablo 7).

[5] Göstergeler kendi aralarında nesnel ve öznel olmak üzere ikiye ayrılır. Yalnızca ölçülebilen gerçeklerin sınırlı bir anlayış sağlaması, öznel göstergelere olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Tarihsel olarak nesnel yaklaşımın kökenleri 19.yy'a tarihlenirken öznel yaklaşım 1960'larda tarihlenmektedir. Nesnel göstergenin temel amacı somut gerçekleri ortaya koymaktır. Öznel göstergelere ait ilk çalışmalar Campbell, Andrew ve Withey, Glatzer ve Zapt'a aittir. Öznel göstergeler yardımıyla anlama ve yorumlama yapma amaçlandığı için çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır (Weaver, 2006).

[6] UNWTO'nun desteğiyle Kanada, Hollanda, Meksika, Arjantin ve ABD'de desteklenen projeler ile sürdürülebilir turizm göstergeleri belirlenmeye çalışılmıştır. Macaristan, Meksika (1999) Sri Lanka, Arjantin (2000) Hırvatistan (2001) ve Kıbrıs (2003)'te yapılan çalışmalar ile kriterler gelişmeye sürdürülebilir turizm sağlam bir temel üzerine oturtulmaya çalışılmıştır (Weaver, 2006).

Gösterge	Kriter
Destinasyon koruması	IUCN koruma kategorisi
Destinasyon üzerindeki baskı	Destinasyonu ziyaret eden turist sayısı (yıllık/ aylık)
Yoğunluk	Turist sayısının yoğun olduğu dönemde sahanın kullanım yoğunluğu (hektar başına kişi)
Sosyal etki	Turistlerin yerel halka oranı
Kontrol	Çevresel inceleme prosedürünün veya resmi kontrollerin varlığı
Atık yönetimi	Altyapı kapasitesinin sınırları
Planlama süreci	Destinasyon için turizm planının varlığı
Kritik ekosistemler	Nadir/nesli tükenmekte olan türlerin sayısı
Turist memnuniyeti	Ziyaretçilerin memnuniyet düzeyi (ankete dayalı)
Yerel memnuniyet	Yerel halkın memnuniyet düzeyi (ankete dayalı)
Turizm katkısı	Turizmin toplam ekonomik faaliyete oranı

Tablo 7. UNWTO'ya göre sürdürülebilir turizm göstergeleri
Kaynak: Dünya Turizm Örgütü (UNWTO)

Sürdürülebilir turizm stratejilerinin uygulanması maksadıyla oluşturulan bir diğer kılavuz Bellagio İlkeleridir (Tablo 8).

Gösterge
Yol Gösterici Vizyon ve Hedefler
Bütünsel Bakış Açısı
Hedeflerin Belirlenmesi
Kapsamın Belirlenmesi
Pratiklik
Açıklık
İletişim
Geniş Katılım
Sürekli İzleme
Taşıma Kapasitesi

Tablo 8. Bellagio İlkeleri[7]
Kaynak: Bellagio Principles for Assessing Sustainable Development (Jesinghaus, 2014)

Teorik olarak bakıldığında seçim yapılabilecek yüzlerce gösterge mevcuttu. Fakat çalışma sahasına uygunluğu, benimsenen sürdürülebilirlik yaklaşımı (bütüncül), süre kısıtlaması (doktora tez süresi) gibi faktörler Küresel Sürdürülebilir Turizm Konseyi'nin belirlemiş olduğu kriter ve göstergelerin seçilmesinde etkili olmuştur (Tablo 9). Aslında her ne kadar bir seçim yapılmış olsa da temelde kriter ve göstergeler farklı ifade edilen ama aynı amaca hizmet eden başlıklardan ibaret olduğu görülecektir. Miller (2009)'in

[7] Bellagio İlkelerinde, göstergelerin perspektif açısından bütünsel, kapsam açısından yeterli, odak açısından pratik olması ve geniş ve etkili katılımı içermesi gerektiğine dikkat çekilmektedir (Jensen, 2022).

ifadesiyle gösterge setlerinin tümü sürdürülebilirlik tanımına hizmet eder. Bu sebeple öncelikle bazı göstergeler birleştirilerek gösterge kümesi oluşturulmuştur.

KRİTERLER	GÖSTERGELER	HEDEF
SÜRDÜRÜLEBİLİR YÖNETİM		
Yönetim Yapısı ve Çerçevesi		
- **Yönetimin Sorumluluğu** Destinasyon özel sektör, kamu sektörü ve sivil toplumun katılım sağladığı bir komiteye sahiptir. Bu komite sosyo-ekonomik, kültürel ve çevresel konuların yönetimi, gözetimi ve uygulama sürecini yönetir. Komite yeterli finansman desteğine sahiptir.	-Grubun sorumlulukları ile ilgili kanıt. -Finansman kaynaklarını gösteren mali plan. -Personel kayıtları. -Yönetim yönergeleri ve süreçleri.	
- **Yönetim Stratejisi ve Eylem Planı** Paydaş katılımı ile geliştirilmiş ve sürdürülebilirlik ilkelerine dayalı çok yıllık yönetim stratejisi ve eylem planını uygular. Strateji turizm varlıkları, sosyo-ekonomik, kültürel ve çevresel konuları dikkate alır.	-Mevcut hedef ve stratejileri belirleyen belge. -Planın geliştirilmesinde paydaş katılımını belgeleyen kanıt. -Sorunların ve risklerin belirlenmesi.	
- **İzleme ve Raporlama** Destinasyon turizmden kaynaklanan sosyo-ekonomik, kültürel ve çevresel sorunları ve etkilerini izleyerek kamuoyuna sunar.	-Ölçüm sonuçları en az yılda bir kere duyurulur. -Eylemlerin sonuçların izlenmesi ve raporlanmasına ilişkin yazılı kanıtlar. -Gelecekteki incelemeler için çizelge.	
İzleme ve Raporlama		
- **Paydaş Katılımı** Turizm işletmeleri sürdürülebilirlik ile ilgili konularda devamlı olarak bilgilendirir. Sertifikalı işletmelerin listesini yayınlar.	-Sürdürülebilirlik ile ilgili konuların işletmelere duyurulduğuna dair kanıt. -Sürdürülebilirlik standartlarına göre sertifikalandırılmış işletmelerin sayısı ve yüzdesi. -Sertifikasyon programlarının yapıldığına dair kanıt. -Güncel tutulan turizm belgeli işletmelerin listesi.	
- **Ev Sahibi Toplumun Katılımı ve Geri Bildirim** Planlamaya halkın katılımı sağlanır ve teşvik edilir. Yerel halkın sürdürülebilir turizm yönetimine ilişkin endişeleri ve memnuniyeti düzenli olarak incelenir ve raporlanır. Destinasyon, sürdürülebilir turizm fırsatları ve zorluklarına ilişkin yerel anlayışı geliştirmek ve toplulukların yanıt verme kapasitesini geliştirmek için bir sisteme sahiptir	-Destinasyon planlamasına/yönetimine halkın katılımının teşvik edildiğine ve kolaylaştırıldığına dair kanıt. -Katılımın türü ve düzeyi hakkında bilgi.	
- **Ziyaretçi Katılımı ve Geri Bildirimi** Destinasyon, destinasyon deneyiminin kalitesi ve sürdürülebilirliği ile ilgili ziyaretçi memnuniyetini izlemek ve kamuya bildirmek gerekirse buna yanıt vermek için bir sisteme sahiptir. Ziyaretçiler, destinasyondaki sürdürülebilirlik sorunları ve bunları ele almada oynayabilecekleri rol hakkında bilgilendirilir.	Ziyaretçi geri bildirim mekanizmaları raporlanır. Anketler ve geri bildirimler, sürdürülebilirlik sorunlarını içerir. Anket ve geri bildirim bulguları kamuoyuyla paylaşılır.	
- **Bilgilendirme ve Tanıtım** Tanıtım ve ziyaretçi bilgilendirme materyali oluşturulmuştur.	Destinasyon tanıtım ve bilgilerinin uygunluğunu kontrol etmek için bir süreç mevcuttur.	
Değişimi Yönetme		
- **Ziyaretçi Sayısı ve Etkinliklerini Yönetme** Destinasyon, ziyaretçi yönetim sistemine sahiptir. Ziyaretçilerin sayısı ve faaliyetlerini izlemek, yönetmek ve azaltmak için önlemler alınır. Yerel ekonominin, toplumun, kültürel mirasın ve çevrenin ihtiyaçlarını dengelemek için çalışılır.	Destinasyon yönetim stratejisi ve eylem planı, mevsimsellik ve ziyaretlerin dağılışını izler. En çok ziyaret edilen yerler de dâhil olmak üzere yıl boyunca ziyaretçi sayısındaki değişim izlenir Ziyaretçi hacimlerinin ve faaliyetlerinin etkileri gözlemlenir ve paydaşlar ile paylaşılır. Ziyaretçi akışı ve etkilerini yönetmek için önlemler alınır.	

	Tanıtım faaliyetleri destinasyon ihtiyaçlarını dikkate alır.	
- **Planlama Düzenlemeleri ve Geliştirme Kontrolü** Destinasyon, planlama yönergelerine, yönetmeliklere ve/ veya politikalara sahiptir.	Geliştirmeyi kontrol eden belirli politikalar/yönetmelikler/ yönergeler belgelenmiş başlık ve tarihe göre tanımlanmıştır. Destinasyon için uzun vadeli sorunları ele almak için yeterli ölçekte çevresel, ekonomik ve sosyo kültürel etkileri kapsayan etki değerlendirme gereklilikleri belirlenmiştir.	
- **İklim Değişikliğine Uyum** Destinasyon iklim değişikliği ile ilgili riskleri tanımlar. Turizm tesislerinin tasarımı, geliştirilmesi ve yönetiminde iklim değişikliğine uyum stratejileri izlenmektedir. İklim değişikliği ile ilgili riskler ve gelecekteki koşullar hakkında işletmeler, yerel halk ve ziyaretçiler için bilgi sağlanır.	Destinasyon yönetimi stratejisi ve eylem planı, iklim sorunlarını tanımlar ve ele alır. Turizm gelişimi ve faaliyetleri için düzenlenen düzenlemeler, yönergeler iklim değişikliğinin sonuçlarını barındırır. Mevcut ve gelecekteki riskleri kapsayan bir iklim risk değerlendirmesi raporu kamuya açık hale getirilmiştir.	
- **Risk ve Kriz Yönetimi** Destinasyon, destinasyona uygun bir risk azaltma, kriz yönetimi ve acil müdahale planına sahiptir. Anahtar unsurlar ev sahibi topluma, ziyaretçilere ve işletmelere iletilir. Planın uygulanması için prosedürler ve kaynaklar oluşturulur ve düzenli olarak güncellenir.	Destinasyondaki kriz yönetimi ve acil durum müdahale planı. Plan, çok çeşitli riskleri tanır, doğal afetler, terörizm, sağlık, kaynakların tükenmesi gibi. Acil durum sırasında ve sonrasında kullanılmak üzere belirlenen iletişim prosedürleri. . Risk ve kriz yönetimi konusunda bilgilendirme programı.	
SOSYO-EKONOMİK SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK		
Yerel Ekonomik Faydaların Sağlanması		
- **Turizmin Ekonomik Katkısının Ölçülmesi** Turizmin doğrudan ve dolaylı ekonomik katkısı destinasyon ekonomisine katkısı izlenir ve kamuoyuna sunulur.	Ekonomik veri toplama programı. Turizmin doğrudan ve dolaylı ekonomik katkısına ilişkin yıllık raporlar. - Bir dizi ekonomik etki ölçümünü kapsayan veriler (örn. Ziyaretçi sayısı, harcama, istihdam, yatırım ve destinasyondaki ekonomik faydanın dağılımı).	
- **İnsana Yakışır İş ve Kariyer Fırsatları** Destinasyon, turizmde kariyer fırsatları ve eğitimi teşvik eder, destekler. Turizm işletmeleri, yerel istihdam, eğitim ve ilerleme için fırsat eşitliği, güvenli ve emniyetli bir çalışma ortamını taahhüt eder.	İlgili beceri eğitiminin sağlanması. Yerel olarak sunulan programlar/kurslar. Kadınlar, gençler, azınlıklar ve engelliler dâhil olmak üzere yerel halk tarafından benimsenen ve teşvik edilen eğitim ve istihdam fırsatları. Çalışma koşullarını kontrol etmek için kanallar ve şikâyetlerin alınması/işlenmesi (örneğin işçi sendikalarının katılımı).	
- **Yerel Girişimcileri Desteklemek** Destinasyon, yerel işletmeleri, tedarik zincirlerini ve sürdürülebilir yatırımları destekleyerek turizm harcamalarının yerel ekonomide tutulmasını teşvik eder. İlgili beceri eğitiminin sağlanması ve bölgenin doğasını yansıtan yerel sürdürülebilir ürünlerin geliştirilmesini ve satın alınmasını teşvik eder	Tavsiye, finans veya diğer destekler. Yerel turizm geliştirilmesi konusunda KOBİ'lerin yardımı. İşletmelerin mal ve hizmetlerini yerel olarak satın almaları. Yerel çiftçilere, zanaatkarlara ve gıda üreticilerine turizm değer zincirine dahil olmalarına yardımcı olacak girişimler. Tanıtılan ve destinasyondaki ziyaretçilere satışa sunulan yerel ürünler ve el sanatları.	
Sosyal Refah ve Etkiler		
- **Topluluk Desteği** Destinasyon işletmelerin, ziyaretçilerin ve halkın topluma ve sürdürülebilirlik girişimlerine sorumlu bir şekilde katkıda bulunmalarını sağlamak ve teşvik etmek için bir sisteme sahiptir.	Yerel turizm işletmelerinin girişimleri teşvik edilir ve kolaylaştırılır. Ziyaretçilerin yerel toplumu ve sürdürülebilirliği desteklemesi için programlar mevcuttur ve teşvik edilmektedir.	

- **Sömürü ve Ayrımcılığın Önlenmesi** Destinasyon, insan hakları konusunda uluslararası standartları benimsemektedir. İnsan kaçakçılığını, modern köleliği ve ticari, cinsel veya diğer herhangi bir sömürü, ayrımcılığı önlemek ve raporlamak için yasalara, uygulamalara ve yerleşik davranış kurallarına sahiptir Kanunlar ve yerleşik uygulamalar kamuya duyurulur ve uygulanır.	İletişimin kanıtı ve uygulanması. İnsan ticareti, modern kölelik ve çocuk işçiliği de dahil olmak üzere insan haklarına ilişkin risk ve etki analizi düzenli olarak gerçekleştirilir.	
- **Mülkiyet ve Kullanıcı Hakları** Mülkiyet hakları ve iktisaplarla ilgili kanun ve yönetmelikler belgelenmekte ve uygulanmaktadır. Yasalar ve düzenlemeler ayrıca kullanıcı haklarını korur.	Çiftçilerin, zanaatkarların ve gıda üreticilerinin turizm değer zincirine dahil olmalarına yardımcı olacak girişimler. Yasaların uygulandığına dair kanıt.	
- **Emniyet ve Güvenlik** Destinasyon, suç, güvenlik ve sağlık tehlikelerini izlemek, önlemek, kamuya bildirmek için bir sisteme sahiptir.	Destinasyonda güvenlik ve sağlık hizmetleri iyi kurulmuş ve aktiftir. Ziyaretçilerin ihtiyaçları belirlenir ve giderilir. Ziyaret alanları ile ilgili erişilebilirlik ayrıntıları. Turizm tesisleri güvenlik ve hijyen standartlarına uygunluk açısından denetlenir.	
- **Herkes için Erişim** Doğal ve kültürel öneme sahip olanlar da dahil olmak üzere, alanlar, tesisler ve hizmetler, engelliler ve özel erişim gereksinimleri veya diğer özel ihtiyaçları olan diğer kişiler de dahil olmak üzere herkes tarafından erişilebilir durumdadır.	Ziyaret alanı ve hizmetlerin erişilebilirliği ile ilgili herhangi bir düzenleme ve standardın varlığı. Çeşitli erişim ihtiyacı olan kişiler için erişimi iyileştirmeye yönelik programların kanıtı.	
KÜLTÜREL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK		
Kültürel Mirasın Korunması		
- **Kültürel Varlıkların Korunması** Destinasyon kültürel varlıkları değerlendirmek ve korumak için bir politika ve sisteme sahiptir.	Kültür varlıklarının korunması için turizmden elde edilen geliri kullanma mekanizmaları.	
- **Kültürel Eserler** Destinasyon, tarihi ve arkeolojik eserlerin korunması ve kullanılması ile ilgili yasalara sahiptir. Yasalar uygulanır ve turizm işletmeleri ve ziyaretçiler de dahil olmak üzere kamuya duyurulur.	Destinasyondaki tarihi eserler. İlgili yasaların uygulandığına dair kanıt.	
- **Somut Olmayan Miras** Destinasyon, kültürel mirasın korunmasını desteklemektedir. Yaşayan kültür ve geleneklerin sunumu, çoğaltılması ve yorumlanmasına saygılıdır. Yerel toplulukları dahil etmeyi ve fayda sağlamayı amaçlayarak ziyaretçilere otantik ve gerçek bir deneyim sunar.	Somut olmayan kültürel mirasın belirlenmesi ve listelenmesi. Somut olmayan kültürel mirasa (etkinlikler, ayırt edici ürünler vb.) ilişkin kutlama ve ziyaretçi deneyimlerine ilişkin örnekler. Ziyaretçi deneyimlerinin geliştirilmesi ve sunulmasında ev sahibi toplumun katılımına dair kanıt. Ziyaretçilerden ve yerel topluluklardan gelen geri bildirimler.	
- **Erişim** Destinasyon, ev sahibi toplumun doğal ve kültürel kaynaklara erişimini izler, korur ve gerektiğinde rehabilite eder veya eski haline getirir.	Ev sahibi toplumun doğal ve kültürel alanlara erişilebilirliğin izlenmesi. Yerel toplulukla etkileşim kanıtı. Yerel topluluk erişimini korumak ve/veya iyileştirmek için eylem planı.	
- **Fikri Mülkiyet** Destinasyon, toplulukların ve bireylerin fikri mülkiyet haklarının korunmasına ve muhafaza edilmesine katkıda bulunacak bir sisteme sahiptir.	Fikri mülkiyet haklarının turizm paydaşlarına iletilmesi.	
Kültürel Alanları Ziyaret Etmek		
- **Ziyaretçi Yönetimi** Destinasyon, kültürel alanlar içinde ve çevresindeki ziyaretçi akışını optimize etmeye ve olumsuz etkileri en aza indirmeye çalışan bir ziyaretçi yönetimi sistemine sahiptir. Hassas alanlar ve kültürel alanlarda ziyaretçi davranışına ilişkin yönergeler ziyaret öncesinde ve	Turizm etkilerinin yönetildiğine dair eylem planı. Ziyaretçi davranışı ve uyumluluğun periyodik olarak izlendiğine dair kılavuzların varlığı. Rehberlere eğitim verilmesi.	

sırasında ziyaretçilere, tur operatörlerine ve rehberlere sunulur.		
- **Bilgilendirici Materyal** Ziyaretçileri ziyaret ettikleri yerler hakkında doğru materyal sağlanır. Ev sahibi toplumla iş birliği içinde bilgiler düzenlenmiştir.	Materyalin iyi araştırıldığına ve doğru olduğuna dair kanıt. Ev sahibi toplumla yapılan iş birliğinin kanıtı.	
ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK		
Doğal Mirasın Korunması		
- **Hassas Alanların Korunması** Destinasyon, turizmin doğal çevre üzerindeki etkilerini izlemek, ölçmek ve bunlara yanıt vermek, ekosistemleri, habitatları ve türleri korumak ve istilacı türlerin girişini ve yayılmasını önlemek için bir sisteme sahiptir.	Doğal miras alanları ve doğal varlıkların listesi. Biyolojik çeşitliliği ve doğal mirası korumaya yönelik programlar. İstilacı türleri yok etmeye ve kontrol etmeye yönelik programlar. Biyolojik çeşitlilik ve doğal miras üzerindeki turizm etkilerini belirleme, izleme ve hafifletme. Doğal varlıkların korunması için turizmden elde edilen geliri kullanma mekanizmaları. İşletmeler ile iletişim.	
- **Ziyaretçi Yönetimi** Destinasyon ziyaretçi yönetim sistemine sahiptir.	Ziyaretçi akışının doğal alanlar üzerindeki etkisinin izlenmesi. Olumsuz etkileri yönetmek ve azaltmak için yapılan eylem planı. Ziyaretçi davranışına ilişkin yayınlanmış yönergelerin varlığı ve dağıtımı. Tur operatörleri ve tur rehberlerinin ziyaretçi yönetimi konusunda bilgilendirilmesi. Rehberler için eğitim sağlanması.	
- **Etkileşim** Destinasyon, turizmin yaban hayatı üzerindeki kümülatif etkisini dikkate alınarak, sorumlu bir şekilde yönetimini sağlar.	Yaban hayatı ile etkileşim konusunda destinasyonda geçerli olan uluslararası, ulusal ve yerel yasalara referans.	
- **Tür Sömürüsü** Destinasyon, yerel, ulusal ve uluslararası yasalar ve standartları uygulanan bir yaklaşımın parçasıdır.	Destinasyonda geçerli olan ulusal, uluslararası yasalar, standartlar ve yönergeler. Kanun, standart ve yönergelerin turizm işletmelerine ve rehberlere bildirilmesi. Denetleme sistemi. Nesli Tehlike Altında Olan Türlerin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşmenin (CITES) turizm sektöründe tanıtılması ve buna uyumun sağlanması için eylem. Ziyaretçilere, nesli tükenmekte olan türlerin ticaretinden kaçınma konusunda bilgi verilmesi.	
Kaynak Yönetimi		
- **Enerji Tasarrufu** Destinasyon, enerji tüketimini azaltma, verimliliği artırma ve yenilenebilir enerji kullanımını artırma hedeflerine sahiptir.	Enerji verimliliğini artırma programını teşvik etmek ve desteklemek. Yenilenebilir enerjiye yapılan yatırım ve toplam tedarik/tüketim yüzdesi.	
- **Su Yönetimi** Destinasyon, işletmeleri su kullanımını ölçmeye, izlemeye, kamuya raporlamaya ve yönetmeye teşvik eder. Destinasyondaki su tüketimi değerlendirilir ve belgelenir. Su tüketiminin yüksek olduğu durumlarda işletmeler aktif olarak takip edilir.	Turizm amaçlı kullanılan su kaynaklarının ve bunun ev sahibi toplum ve ekosistem üzerindeki etkisinin izlenmesi ve kontrolü.	
- **Su Kalitesi** Destinasyon, su kalitesi sorunlarına zamanında yanıt verecek bir sisteme sahiptir.	Su kalitesi hakkında veri ve raporların varlığı. Belirlenen standartlara ulaşan alanların sertifikalandırılması. Su kalitesini iyileştirmeye yönelik eylemlerin kanıtı.	
Atık ve Emisyon Yönetimi		
- Destinasyon, atıkların uygun şekilde işlenmesini ve yeniden kullanılmasını sağlar.	Serbest bırakılan atık suyun izlenmesi/testi.	

		
- **Katı Atık** Destinasyon, atık üretimini ölçer ve raporlar ve azaltılması için hedefler belirler. Atıkları etkin bir şekilde ayıran geri dönüşüm sistemi sağlayarak katı atıkların uygun şekilde arıtılmasını ve düzenli depolama sahasından yönlendirilmesini sağlar. Başta plastikler olmak üzere tek kullanımlık ürünleri ortadan kaldırmak veya azaltmak için harekete geçilir. Yeniden kullanılmayan veya geri dönüştürülmeyen katı atıklar güvenli ve sürdürülebilir bir şekilde bertaraf edilir.	Atık izleme programı. Gıda atıkları da dahil olmak üzere atık yönetimi konusunda turizm işletmeleri ile koordineli çalışma. Başta plastikler olmak üzere tek kullanımlık ürünleri azaltma/ortadan kaldırma kampanyası. Kamu daireleri ve tesisleri için atık yönetim programı.	
- **Sera Gazı Emisyonunun Azaltılması** Destinasyon, sera gazı emisyonlarını azaltma hedeflerine sahiptir. Azaltma politikaları uygular ve eylemlerini raporlar. İşletmeler, sera gazı emisyonlarını ölçme, izleme, azaltma veya en aza indirme konusunda teşvik edilir.	İzleme ve azaltma eylemleri de dahil olmak üzere yıllık iklim raporu.	
- **Sürdürülebilir Ulaşım** Destinasyon, seyahatlerden kaynaklanan ulaşım emisyonlarını azaltma hedeflerine sahiptir.	Sürdürülebilir ulaşıma yatırım. Bisiklet ile ulaşım imkanının sağlanması ve altyapı çalışmaları. Kısa ve daha sürdürülebilir ulaşım seçenekleriyle erişilebilen ziyaretçi noktalarının tanıtımı.	
- **Işık ve Gürültü Kirliliği** Destinasyon, ışık ve gürültü kirliliğini en aza indirmek için yönergelere ve düzenlemelere sahiptir.	Işık ve gürültü kirliliğine ilişkin yönergeler. Turizmin yarattığı gürültü ve ışık kirliliği kaynaklarının belirlenmesi ve izlenmesi. Ev sahibi toplumun gürültü ve ışık kirliliğini bildirmelerini sağlayacak mekanizmalar.	

Tablo 9. Sürdürülebilir turizm kriter, gösterge ve hedefleri
Kaynak: Küresel Sürdürülebilir Turizm Konseyi- The Global Sustainable Tourism Council

Gösterge kümesi oluşturmadaki temel amaç, çalışma sahasının büyük bir alan kaplaması ve farklı araştırma birimlerinden oluşmasıdır. Veri toplama sürecindeki prosedürlerin tüm sahalara uygulanabilmesi için göstergeler kendi aralarında gruplandırılmıştır (Tablo 10). Böylelikle değerlendirme aşaması kolaylaşmıştır.

Kriterler kendi aralarında şu şekilde sınıflandırılmıştır:

- Tüm göstergeler öncelikle alt analiz birimlerine, sürdürülebilir turizm hedef ve boyutlarına göre sınıflandırılmıştır.
- Alt analiz birimlerine göre sınıflandırılan göstergeler muhatabı olduğu aktöre göre yeniden sınıflandırılmıştır.
- Benzer temalar barındıran gösterge ve kriterlerin tek başlık altında değerlendirilmesi yapılmıştır.
- Yapılan sınıflandırmanın öznellik barındırmaması için uzman görüşü alınmıştır.

Alt Analiz Birimi	**Göstergeler**	**Sürdürülebilir Turizm Hedefleri** (WTO, 2005)	**Sürdürülebilir Turizm Hedefleri**	**IUCN'ye Göre Sürdürülebilir Turizm Boyutları**[8]	**Ana Başlıklar**	**Bilgi Alınacak Aktör Grupları**
Sürdürülebilir Yönetim	Yönetimin Sorumluluğu Yönetim Stratejisi ve Eylem Planı İzleme ve Raporlama Paydaş Katılımı Ev Sahibi Toplumun Katılımı ve Geri Bildirim Ziyaretçi Katılımı ve Geri Bildirimi Bilgilendirme ve Tanıtım Ziyaretçi Sayısı ve Etkinliklerini Yönetme Planlama Düzenlemeleri ve Geliştirme Kontrolü İklim Değişikliğine Uyum Risk ve Kriz Yönetimi	1.Yerel Kontrol 2.Toplumsal Refah 3.Fiziki Bütünlük	*1. "Turizmin diğer paydaşlarla istişare içerisinde planlama, yönetim ve bölgede turizmin gelişimi konusunda yerel yönetimleri süreçlere dahil etmek ve yetkilerini arttırmak"* *2. "Sosyal bozulma ve istismara yol açmadan sosyal yapı ve kaynaklara, imkanlara ve yaşam destek sistemlerine erişim de dahil olmak üzere yerel halkın yaşam kalitesini muhafaza etmek ve iyileştirmek"* *3. "Kentsel ve kırsal alanların kalitesini muhafaza etmek ve güçlendirmek ve çevrenin fiziki ve görsel bakımdan bozulmasını engellemek"*	Çevresel Boyut Sosyo-Kültürel Boyut Ekonomik Boyut	Paydaş katılımı Turizmin olumlu-olumsuz etkilerinin izlenmesi Turizm ile ilgili bilgilerin ve istatistiklerin düzenli olarak tutulması ve kamuoyuyla paylaşılması	Karar Vericiler Sivil Toplum Kuruluşları
Sosyo-ekonomik Sürdürülebilirlik	Turizmin Ekonomik Katkısının Ölçülmesi İnsana Yakışır İş ve Kariyer Fırsatları Yerel Girişimcileri Desteklemek Topluluk Desteği Sömürü ve Ayrımcılığın Önlenmesi Mülkiyet ve Kullanıcı Hakları Emniyet ve Güvenlik Herkes için Erişim	1.Ekonomik Süreklilik 2.Yerel Refah 3.İstihdam Kalitesi 4.Sosyal Eşitlik 5.Toplumsal Refah 6.Kültürel Zenginlik	*1. "Turizm destinasyonlarının ve işletmelerinin uzun vadede fayda sağlamaya ve büyümeye devam etmesi için sürekliliklerini ve rekabetçiliklerini sağlamak"* *2. "Ziyaretçilerin yerel harcama oranını arttırmak da dahil olmak üzere turizmin ev sahibi destinasyona katkısını azamiye çıkarmak"* *3. "Irk, cinsiyet, engellilik gibi konularda ayrımcılığa mahal vermeden, ücret ve hizmet kalitesinin arttırılması da dahil olmak üzere turizm tarafından yaratılan yerel istihdamın sayısını ve kalitesini arttırmak"* *4. "Yoksullara sunulan fırsatların, gelirin ve hizmetlerin iyileştirilmesi de dahil olmak üzere turizmden elde edilen ekonomik ve sosyal faydanın genele adil bir şekilde dağılımını gözetmek"* *5. "Sosyal bozulma ve istismara yol açmadan sosyal yapı ve kaynaklara, imkanlara ve yaşam destek sistemlerine erişim de dahil olmak üzere yerel halkın yaşam kalitesini muhafaza etmek ve iyileştirmek"* *6. "Ev sahibi topluluklara özgü kültür, gelenek ve tarihi mirasa saygı duymak ve güçlendirmek"*	Sosyo-Kültürel Boyut Ekonomik Boyut	Turizmin destinasyon ekonomisine katkısı Yerel istihdamın teşviki Turizm eğitiminin verilmesi Yerel sürdürülebilir ürünlerin geliştirilmesi Çalışma koşulları (STK ve sendikalaşma) Yerel ürünlerin ve el sanatlarının tanıtımı Ev sahibi toplumun doğal ve kültürel alanlara erişimi Bilgilendirici materyal	Hizmet Sağlayıcılar Yerel Halk

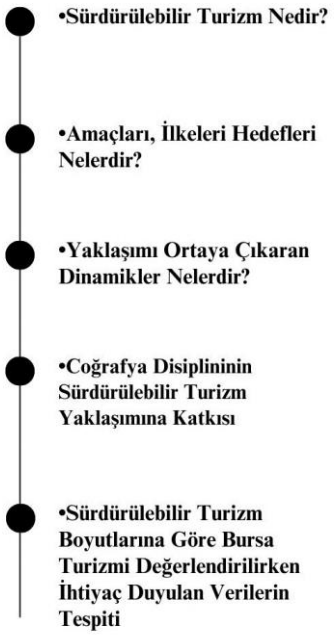
[8] "https://www.iucn.org/ -Sustainable Tourism", 11.11.2021.

Kültürel Sürdürülebilirlik	Kültürel Varlıkların Korunması Kültürel Eserler Somut Olmayan Miras Erişim Fikri Mülkiyet Ziyaretçi Yönetimi Bilgilendirici Materyal	1.Kültürel Zenginlik 2.Fiziki Bütünlük 3.Toplumsal Refah 4.Ziyaretçi Memnuniyeti	*1. "Ev sahibi topluluklara özgü kültür, gelenek ve tarihi mirasa saygı duymak ve güçlendirmek"* *2. "Kentsel ve kırsal alanların kalitesini muhafaza etmek ve güçlendirmek ve çevrenin fiziki ve görsel bakımdan bozulmasını engellemek"* *3. "Yoksullara sunulan fırsatların, gelirin ve hizmetlerin iyileştirilmesi de dahil olmak üzere turizmden elde edilen ekonomik ve sosyal faydanın genele adil bir şekilde dağılımını gözetmek"* *4. "Irk, cinsiyet, engellilik gibi konularda da ayrımcılık yapmadan bütün ziyaretçilere güvenli ve tatmin edici bir deneyim sunmak"*	Sosyo-Kültürel Boyut	Kültür varlıklarının korunmasında turizmden elde edilen gelirin kullanılması Somut olmayan kültürel mirasın belirlenmesi ve listelenmesi Somut olmayan kültürel mirasa ilişkin düzenlenen etkinlikler Geri bildirimlerin alınması	Ziyaretçiler Yerel Halk Sivil Toplum Kuruluşları Politika yapıcılar
Çevresel Sürdürülebilirlik	Hassas Alanların Korunması Ziyaretçi Yönetimi Etkileşim Tür Sömürüsü Enerji Tasarrufu Su Yönetimi Su Kalitesi Katı Atık Sera Gazı Emisyonunun Azaltılması Sürdürülebilir Ulaşım Işık ve Gürültü Kirliliği	1.Biyolojik Çeşitlilik 2.Kaynak Verimliliği 3.Çevresel Saflık	*1. "Doğal alanların, habitatın ve yaban hayatının korunmasını desteklemek ve olası zararı asgariye indirmek"* *2. "Turizm firma ve hizmetlerinin gelişim ve işletilmesinde sınırlı ve yenilenemeyen kaynakların kullanımını asgariye indirmek"* *3. "Turizm işletmelerinden ve ziyaretçilerden kaynaklanan hava, su ve kara kirliliğini ve atık üretimini asgariye indirmek"*	Çevresel Boyut	Doğal miras alanları ve doğal varlıkların listesinin oluşturulması Doğal miras alanlarının korunması için turizmden elde edilen gelirin kullanılması Ziyaretçi akışının izlenmesi Eğitim Turizmin yaban hayatı üzerindeki etkisi dikkate alınarak sorumlu yönetimi Enerji verimliliği, su yönetimi ve su kalitesi konusunda hizmet sağlayıcıların denetlenmesi Sertifikasyon çalışmaları ile işletmelerin teşvik edilmesi Sürdürülebilir ulaşım seçenekleri ile erişilebilen ziyaret noktaları	Hizmet Sağlayıcılar Karar Vericiler Sivil Toplum Kuruluşları

Tablo 10. Gösterge kümesi kullanılarak çalışmanın dizayn edilmesi

2.3.3. Veri Toplama Süreci ve Veri Toplama Araçlarının Belirlenmesi

Çalışmada çoklu veri kaynaklarından yararlanılmıştır. Bu veri kaynakları dokümanların analizi, gözlem ve görüşmelerden oluşmaktadır. Bu veriler tematik analiz ile değerlendirilmiş ve bütüncül analiz ile açıklanmıştır. Gözlem, görüşme ve doküman analizi ile elde edilen verileri desteklemek için mekânsal ve istatistiki verilerden yararlanılmıştır. Sahadan veri toplanmadan evvel öncelikle kuramsal çerçeve oluşturulmuştur.

Şekil 11. Veri toplama süreci ve veri toplama araçlarının belirlenmesi

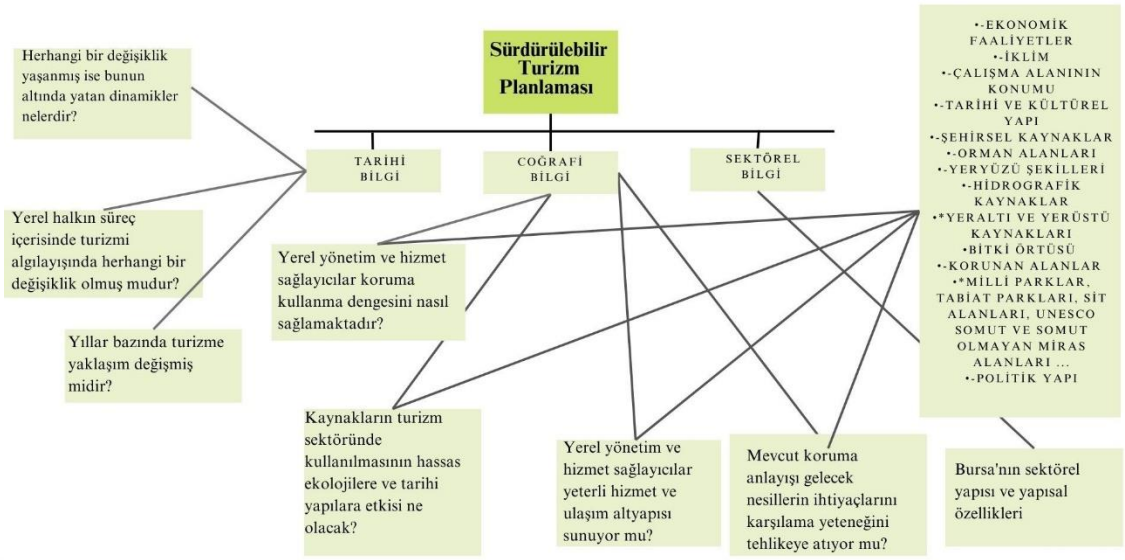
Daha sonrasında sürdürülebilir turizmin özellikleri ve hedefleri ele alınmıştır. Amaç, ilke ve hedeflerin kurum ve kuruluşlar tarafından farklı ifade edildiği görülmüştür. Birbirleri ile benzer yönleri bulunan bu ifadelerin küçük farklılıklar barındırdığı tespit edilmiştir. Araştırmacıların, kurum ve kuruluşların ilke, hedef ve amaçları değerlendirilmiş ve Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) tarafından belirtilen başlıklar çalışmamız kapsamında ele alınmıştır. Bu başlıklara yönelik temin edilecek veriler saptanmış, verilerin temin edileceği kurumlar listelenmiştir.

Tez konusu ile ilgili olan veriler ve dokümanlar, Bursa'daki sürdürülebilir turizm uygulamaları ile ilgili önemli ipuçları sağlamıştır. Dokümanlar ve veriler kodlanarak analiz edilmiştir (Şekil 11).

Şekil 12. Dokümanların incelenmesi ve analizi

Daha sonraki aşamada Bursa il sınırı içerisinde yer alan ve günümüze aktarılan miras unsurları, doğal çevre elemanları ve sahanın kültürel yapısı hakkında bilgiler edinilmiştir. Bu bilgiler ile turizm kavramı arasındaki ilişki ortaya konulmuş, kamu ve özel sektörün turizme yaklaşımı değerlendirilmiştir (Şekil 12). Özellikle yerel yönetimlerin idari yönetim sınırları dahilinde hareketliliği arttırmak ve yerli-yabancı turist çekebilmek için kamu eğlence alanları ve etkinlikler düzenlediği görülmüştür. Bir diğer yandan destinasyonların ziyaretçilerin talepleri doğrultusunda yeniden biçimlendiği taranan kaynaklar ışığında ortaya konulmuştur. Çalışmanın ana temasını oluşturan sürdürülebilir turizm yaklaşımı kaynakların yalnızca ekonomi göz önüne alınarak dönüştürülmesini ve sonunda da tüketim nesnesine dönüştürülmesini eleştirmektedir. Yerlerin tüketim nesnesi haline gelerek, her şeyin tüketildiği yerlere dönüşmemesi için dikkatli ve planlı adımlar atmak gerekmektedir. Bu doğrultuda tez çalışması boyunca *Yıllar bazında turizme yaklaşım değişmiş midir? Herhangi bir değişiklik yaşanmış ise bunun altında yatan dinamikler nelerdir? Yerel halkın süreç içerisinde turizmi algılayışında herhangi bir değişiklik olmuş mudur? sorularına* yanıt aranmıştır. Turizm algısının ideolojik unsurlara göre şekillendiği *Bursa'da Turizmin Tarihsel Gelişimi* başlığı altında kaynakları ile belirtilmiştir. Coğrafi, tarihi ve sektörel veriler ikincil kaynaklardan elde edilmiştir (Şekil 13).

Şekil 13. Veri toplama süreci ve veri toplama araçlarının belirlenmesi

Değişen turizm algısı ve turizm mekânlarını değerlendirmek ve değişimin altında yatan sebepleri açıklayabilmek için turizm olgusunu meydana getiren eğlence ve boş zaman kavramlarına değinilmiştir. Ayrıca Bursa tarihi genel hatları ile ifade edilmiş hem günümüzün turizm değerleri olan tarihi yapıların inşa edildiği dönem hakkında bilgi verilmiş hem de 14.yy'dan günümüze değin meydana gelen değişiklikler tarihi kaynaklar ışığında ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Bursa ile ilgili kaynaklar taranmıştır. Bursa turizminin sektörel gelişimi turist sayısı, geceleme sayısı ve konaklama tesisi sayısı ifade edilerek değerlendirilmiştir.

2.3.3.1.Doküman İncelemesi

Doktora tez çalışması kapsamında ikincil kaynaklar ile alanyazın taranmıştır. Yakın zamanda yayınlanmış kitaplar ve dergiler araştırma süresince takip edilmiştir. Çalışma konusuna yönelik akademik katkı incelendikten sonra olguyu anlamak için onun tarihi incelenmiştir. Ulaşılan tarihi kaynaklar döneminin şartları dahilinde değerlendirilmiştir. Günümüz turizm anlayışı ve özelde sürdürülebilir turizm anlayışını anlayabilmek için görsel materyallerden yararlanılmıştır. Yazılı ve görsel materyale ulaşılmıştır. Bunlara ilave olarak kurumların faaliyet raporları, turizm stratejisi ve eylem planları, izleme, ölçme, sorunları ve riskleri belirlemeye ilişkin raporlar, turizm ile ilgili bilgilendirme ve tanıtım materyali incelenmiştir. Gözlem ve görüşmeler yapılmadan evvel dokümanların incelenmesi çalışmanın yönünün belirlenmesine yardımcı olmuştur. Bir diğer yandan tarihi veriler ve güncel belgeler çalışmamıza bağlam sağlamıştır.

2.3.3.2.Gözlem

Söylem ve eylem arasındaki durumun anlamlandırılması ve görülmesi için gözlem önemli bir araçtır. Çalışma kapsamında eylemlerin incelenmesi ve mekânsal değişim süreci gözlemlenmiştir. Bir diğer yandan doğru soruların sorulması amacıyla da gözlem yapılması gerekli görülmüştür.

Çalışma kapsamında yapılan gözlemin odak noktası, çalışmanın türüne göre şekillenmiştir. Katılımcı olmayan gözlemci rolü ile bilgi toplanan araştırma sahasında fiziksel ortam ve katılımcılar arasındaki etkileşim gözlemlenmiştir. Glesne (2000)'nin önerdiği strateji ile gözlem yapılmıştır. Glesne (2000) geniş bir tarama ile gözleme başlanılması daha sonrasında özellikle belirli bir şeyin peşinde olmayan gözlemlerin yapılması, çelişkileri ortaya koyan gözlemlerin yapılması ve nihayetinde grubun karşılaştığı sorunları araştıran gözlemlerin yapılması gerektiği şeklinde 4 strateji önermektedir. Bu doğrultuda öncelikle araştırma sahasında olup biten her şey gözlemlenmeye çalışılmış, notlar alınarak betimlemeler yapılmıştır. Olay ve eylemler hakkında da notlar alınarak katılımcı ve ortam arasındaki etkileşim, karşıtlıklar ve sorunlar ifade edilmeye çalışılmıştır.

Oluşturan gözlem protokolüne notlar alınmıştır (Holliday, 2002). Bilgilerin kaydı için oluşturulan gözlem protokolüne betimsel, açıklayıcı, yansıtıcı ve analitik notlar alınmıştır. Gözlem esnasında fotoğraflar ve videolar çekilerek veri kaydı gerçekleştirilmiştir.

2.3.3.3.Görüşme Sorularının Yazılması

Öncelikle katılımcılar ve araştırmacı arasındaki etkileşim sonucunda elde edilen bilgilerin araştırma sorularına cevap verebilmesi için görüşme sorularının uygun bir şekilde hazırlanmasına özen gösterilmiştir. Görüşmelerin göremediklerimiz hakkında bilgi vermesi ve gördüklerimiz hakkında alternatif bilgiler vermesinden dolayı sorular oluşturulurken büyük bir çaba gösterilmiştir. Görüşme soruları hazırlanmadan evvel "Hangi sorular sorulacak? Görüşme sorularının kaynağı nedir? Eğer sürdürülebilir turizme yönelik bir anlayış geliştirilecekse hangi katılımcıya neyi sormalıyım?" soruları üzerinde düşünülmüştür.

İlk olarak taslak sorular oluşturulmuştur. Görüşme sorularının kaynağını sürdürülebilir turizm gösterge ve kriterleri oluşturmaktadır. Belirtilen kriterler üzerinden

sorular oluşturulmuştur. Bazı kriter ve göstergelerin tüm aktörleri ilgilendirmesi üzerine sorular ayrıştırılmış ve her bir aktör için görüşme formu oluşturulmuştur. Araştırma soruları ile görüşme soruları karşılaştırılmıştır. Daha sonrasında araştırma konusu ile karşılaştırma yapılarak durum gözden geçirilmiş, soru taslakları alan uzmanlarının değerlendirmesine sunulmuş, geri dönüşler alınarak sorular yeniden düzenlenmiştir.

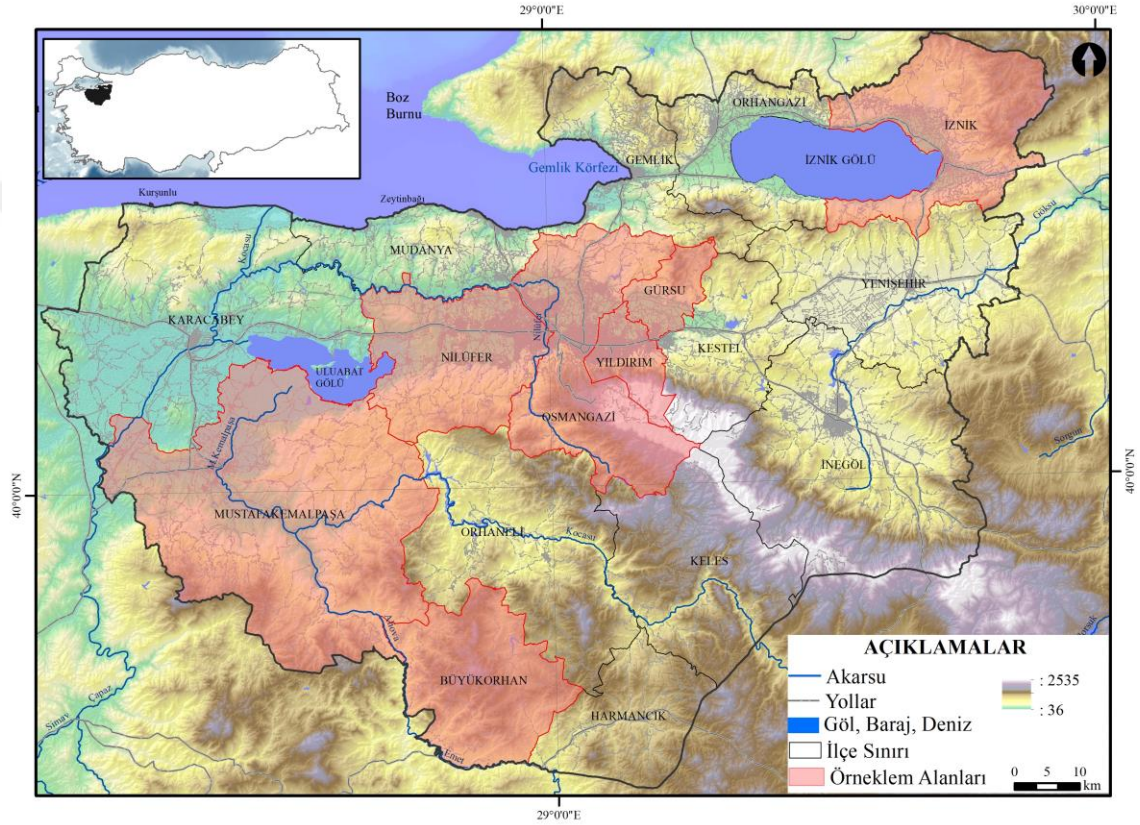
Soruların oluşturulmasının ardından soruların hangi sıra ile sorulacağı üzerine araştırma yapılmıştır (Patton, 2018). Görüşmenin kalbini sorular oluşturmakta olduğundan kapsamlı yanıtlar alınamayacak sorular görüşme formundan çıkarılmıştır (Turan, 2013). Çünkü Glesne (2000)'nin beyzbol analojisi ile belirttiği gibi *"atıcının aksine siz firlattığınız her bir sorunun görüşülen tarafından beyzbol topuyla vurulmasını ve verinin sahanızın her bir köşesine dokunmasını istersiniz."* yani *"araştırmacı olarak atışlarınız –sorularınız- sizin bilmediklerinizi bilen katılımcıların konuşmaya başlamasını sağlamalı*." Bu doğrultuda görüşme formunda yeniden düzenlemeye gidilmiştir.

2.3.3.4.Araştırma Sahası ve Örneklemin Belirlenmesi

Araştırma sahası ve örneklem seçiminde hangi mekânların seçileceği, hangi örnekleme yönteminin belirleneceği ve örneklem büyüklüğü üzerine sorgulamalar gerçekleştirilmiştir. Çoğu araştırmada olduğu gibi herkesle görüşme yapmak mümkün olmadığı için katılımcıları seçmenin belirli bir gerekçeye dayanması gerekmekteydi. Bundan dolayı öncelikle örneklem büyüklüğü belirlenmeye çalışılmıştır. Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğü ile ilgili bir kural bulunmadığı ve örneklem büyüklüğünün *"bilmek istediğimiz şeylere, araştırmanın amacına, neyin tehlikede olduğuna, neyin yararlı olacağına, güvenilirliğin ne olacağına, mevcut zaman ve kaynaklarla neler yapılabileceğine bağlı"* olduğu için çalışmanın başında örneklem büyüklüğü tespit edilmemiştir (Patton, 2018).

Çalışmada ayrıntılara, içeriğe ve nüansa özen gösterilerek konular derinlemesine incelenmiştir (Patton, 2018). Bu doğrultuda az sayıda insandan gelen derinlemesine bilgi ile olgu keşfedilmiş ve çeşitlilik belgelenmiştir. Uygun analiz birimini seçme ve bu seçime karar vermede en önemli nokta çeşitliliği ve derinliği yansıtmasıdır. Bundan dolayı araştırma sahası ve örnekleme yönteminin seçiminde çalışma stratejisi, felsefesi ve amacı etkili olmuştur. Bu doğrultuda olasılıklı olmayan örnekleme yöntemi

kullanılarak kimlerin ve hangi mekânların örneklem olarak seçileceğine karar verilmiştir. Bu sayede bilgi açısından zengin durumlar seçilmiştir. Amaçlı örnekleme kapsamında maksimum çeşitlilik örneklemesi ile merkezi temaların yansıtılması ve tanımlanması amaçlanmıştır (Patton, 2018). Bu doğrultuda öncelikle "örneklemde çeşitlilik nasıl maksimuma çıkarılabilir?" sorusuna yanıt aranmıştır. İlk olarak örneklemi oluşturmak için farklı nitelik ve ölçütler tanımlanmıştır. Örneklem alanı olarak seçilen ve görüşme-gözlemin gerçekleştirileceği alanların coğrafi çeşitliliği yansıtmasına özen gösterilmiştir.

Harita 1. Örneklem alanlarının konumu

Coğrafi çeşitliliği belirleyebilmek için 2008-2022 yılları arasındaki turizm istatistikleri incelenerek ilçeler kendi aralarında sınıflandırılmıştır (Tablo 11). Önceki yıllarda mahalli idarelerce belgelendirilen konaklama tesisi istatistiklerinin *"Osmangazi, Yıldırım, Merkez, İznik ve Diğer"* şeklinde ifade edilmesinden dolayı örneklem alanı belirlenirken 2008 yılı baz alınmıştır. Sürdürülebilir turizm kavramının Bursa özelinde incelendiği bu çalışmada, turizm sektörünün büyüklüğü temel alınarak örneklem alanları belirlenmiştir. Bu sayede probleme taraf olacak bireylerin çeşitliliği maksimum derece yanstılmıştır.

Özetle maksimum çeşitliliği sağlamak için ilçeler, tesise giriş yapan ziyaretçi sayısına göre sınıflandırılmıştır. İdari birimler arasında paylaşılan ortak olguların olup olmadığını bulmak için söz konusu örnekleme yöntemi seçilmiştir. Bu örnekleme yönteminde problem ile benzeşik ve farklı durumları belirlemek amaçlanmıştır. Maksimum çeşitlilik yöntemi sayesinde ana temalar keşfedilmiş ve tanımlanmıştır (Baltacı, 2018). Böylelikle her bir bölgenin benzersizliği tanımlanabilirken aynı zamanda ortak temaları ortaya konulmuştur. Netice itibariyle dağınık seslerden bir "tema şarkısı" ortaya çıkmıştır. Bu maksimum çeşitlilik örneklemenin gücüdür (Patton, 2018).

İlçeler (Bakanlık ve Mahalli İdarelerce Belgelendirilen Konaklama Tesislerine Toplam Giriş	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Nilüfer	34856	25809	30024	25402	0	71995	92058	119824	121813	234223	223286	239721	152167	227070	324526
Osmangazi	485989	624658	664818	839455	1025632	998671	870194	991733	866996	1015787	1084924	1101342	582085	746912	1054000
Yıldırım	1572	1972	3222	3047	4708	6108	3237	2265	3325	11832	12934	12819	7857	6751	10715
Büyükorhan	0	0	0	0	0	0	0	318	0	462	1065	1098	0	879	2346
Gemlik	36412	41402	20198	24931	43294	41003	40063	56065	62104	49683	58913	70994	58214	60205	70167
Gürsu	0	0	0	0	0	1935	332	1777	1633	78	1893	1227	1311	1054	984
Harmancık	365	264	0	0	0	0	0	0	0	1549	2821	3241	2750	4457	5107
İnegöl	83381	80881	105600	127706	120968	123122	118891	135858	147398	139238	147787	157497	105749	140323	156012
İznik	5792	0	3613	35517	18187	16468	28430	27621	28465	35403	42885	45256	29789	47772	51910
Karacabey	17343	13389	16958	42476	21842	11935	18945	14825	14996	18129	22209	24733	17246	23796	19507
Keles	1193	0	0	0	0	0	0	0	927	1459	1512	2195	2641	1579	3898
Kestel	6557	9062	8831	42372	13420	24122	10809	7574	8408	7537	6869	7253	5608	8006	10704
Mudanya	12108	16775	14557	31852	35831	36074	28099	45740	51995	77313	82361	89210	63201	83135	95076
Mustafakemalpaşa	11301	12578	10343	11572	16830	7385	19666	18279	16490	19558	18531	18577	14246	18361	15736
Orhaneli	0	0	0	0	0	13640	6244	4199	5460	9620	6451	5220	3744	5927	9697
Orhangazi	26753	17229	25121	22382	26552	41975	27571	26260	14477	14913	12406	14161	14977	18371	19430
Yenişehir	12842	10011	4139	8107	25335	9275	7870	7628	7512	8006	10035	8914	6536	12401	9974

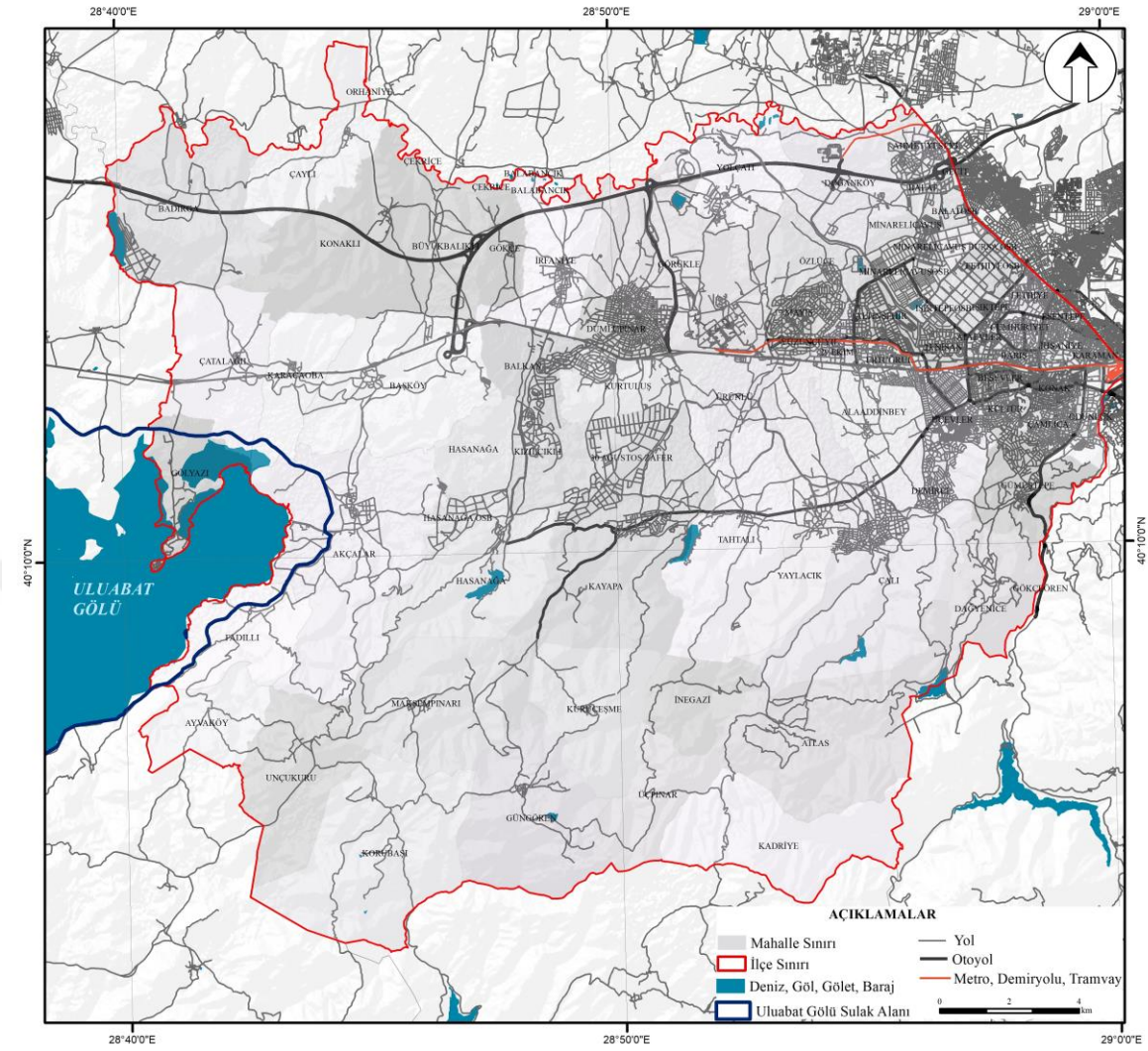
Tablo 11. Bakanlık ve mahalli idarelerce belgelendirilen konaklama tesislerine giriş yapan toplam ziyaretçi sayısı

İLÇELER (BAKANLIK VE MAHALLİ İDARELERCE BELGELENDİRİLEN KONAKLAMA TESİSLERİNE TOPLAM GİRİŞ	TOPLAM
Büyükorhan	6168
Gürsu	12224
Keles	15404
Harmancık	20554
Orhaneli	70202
Yıldırım	92364
Yenişehir	148585
Kestel	177132
Mustafakemalpaşa	229453
Karacabey	298329
Orhangazi	322578
İznik	417108
Gemlik	733648
Mudanya	763327
İnegöl	1890411
Nilüfer	1922774
Osmangazi	12953196

Tablo 12. Örneklem alanlarının belirlenmesi

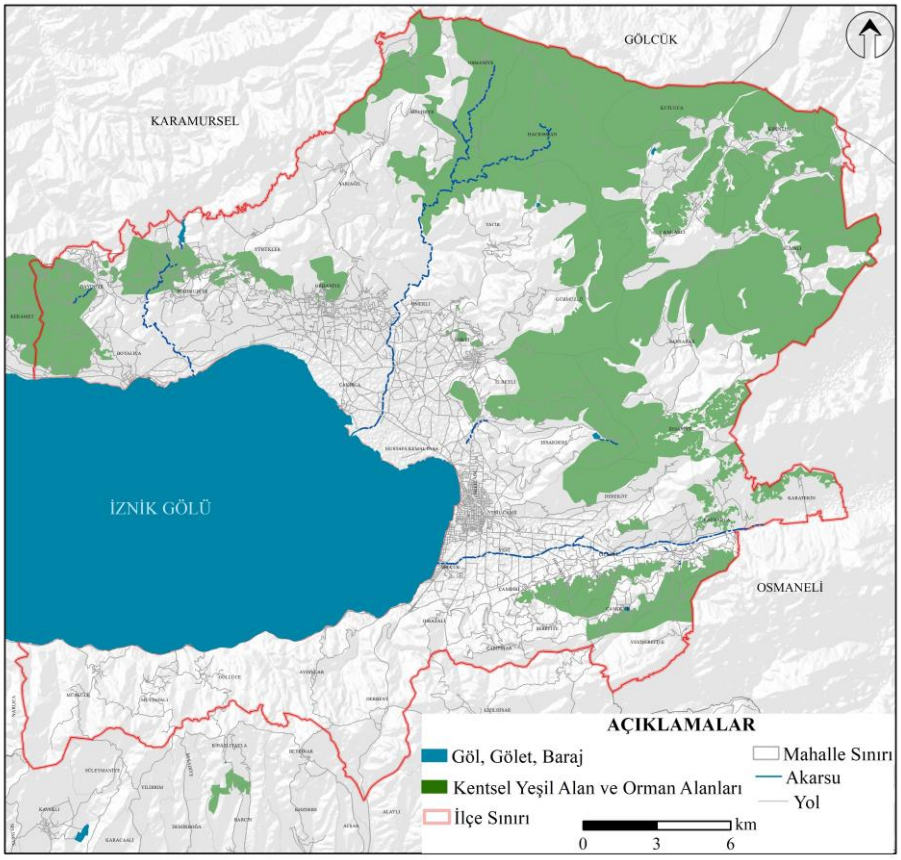
Belirlenen örneklem alanlarında sürdürülebilir turizm göstergeleri kullanılarak ilçe ölçeğinde karşılaştırma yapılmıştır. Görüşmelerin yapıldığı örneklem alanları; Osmangazi, Nilüfer, Büyükorhan, Gürsu, İznik, Yıldırım ve Mustafakemalpaşa'dır (Tablo 12).

Nilüfer ilçesi, sürdürülebilir turizm kavramını incelerken bir diğer yandan da turistikleşme kavramının incelenebileceği önemli bir lokasyondur (Harita 2). Sürdürülebilir turizm göstergelerine göre hazırlanmış görüşme soruları ile bu alandaki turistikleşme dinamikleri ortaya konulmuştur. Çevresel ve mekânsal kullanımdaki değişim (turistlere hizmet eden merkezlerin artması, kamusal ve özel alandaki değişimler, yerel halkın turizm sektöründe istihdamı, restorasyon işlemleri, mevcut altyapı ve üstyapıdaki değişim, sosyo-kültürel ve çevresel boyut) ve aktörlerin turizme yönelik algılarındaki değişim (Freytag & Bauder, 2018; Gotham, 2005) değerlendirmeye alınan başlıklardır.

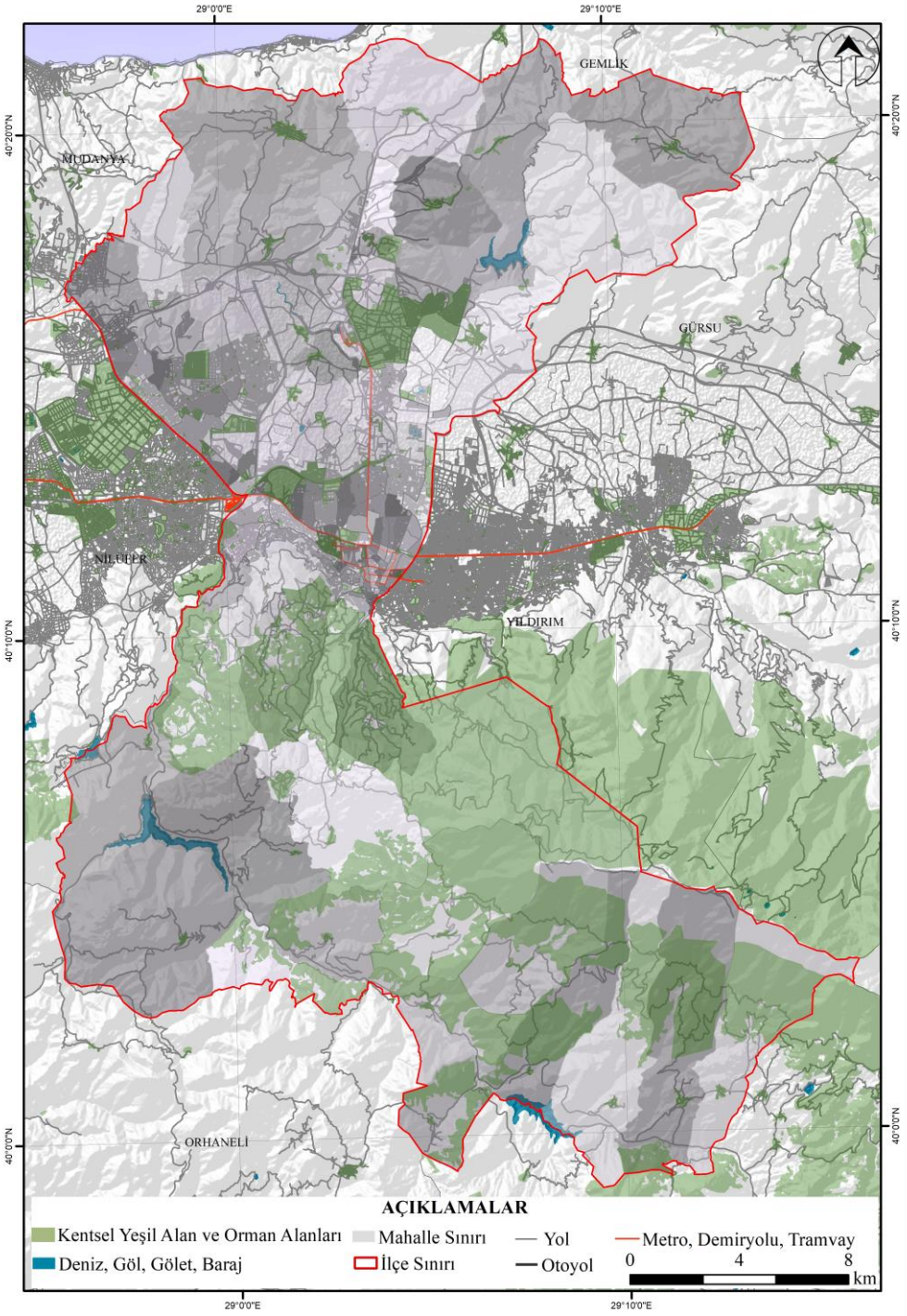
Harita 2. Nilüfer ilçesinin konumu

İznik 2021 yılında cittaslow ilan edilmiş, 2014 yılında UNESCO Dünya Geçici Miras Listesine dahil olmuştur. Bunlara ek olarak belediye yönetimi bünyesinde turizmde markalaşmaya yönelik adımlar atılmaktadır. Büyükşehir belediyesi örneklem alanının Dünya Miras Listesine girmesi için İznik Alan Başkanlığı oluşturmuştur. Örneklem alanının ulusal ve uluslararası ölçekte tanınması ve koruma-kullanma dengesinin gözetilmesi için atılan tüm adımların sürdürülebilir turizm göstergeleri baz alınarak değerlendirilmesi Bursa turizmini anlamak için önem arz etmektedir.

Harita 3. İznik ilçesi Orhangazi, Karamürsel, Gölcük, Başiskele, Osmaneli ve Yenişehir ilçeleri ile çevrilidir.

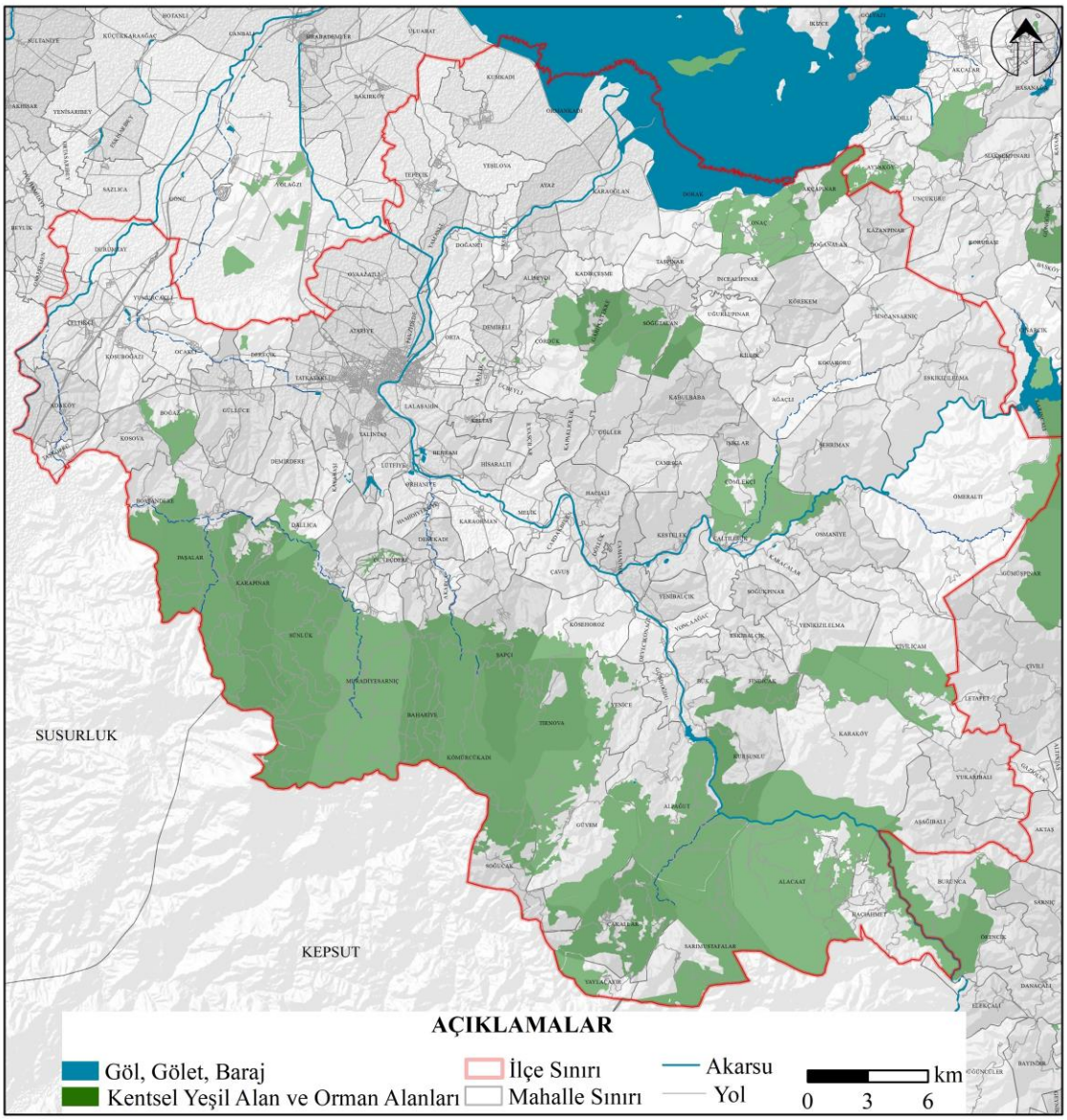
UNESCO Dünya Mirası Listesine dahil olan miras alanlarının bir kısmı Osmangazi ilçesinde yer almakta olup Bursa'nın merkezi turist bölgesini (CTD) oluşturmaktadır (Harita 4). Merkezi turist bölgesi, turizm ile ilgili faaliyetlerin mekânsal olarak yoğunlaştığı alanlardır (Bauder, 2015). Burası ziyaretçi aktivitesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kamusal ve özel alan bu hareketliliğe bağlı olarak tasarlanmıştır. Bu nedenle turist yoğunluğunun en fazla olduğu örneklem alanının yaşadığı süreç sürdürülebilir turizm yaklaşımı değerlendirilmiştir.

Harita 4. Osmangazi ilçesinin konumu

Mustafakemalpaşa'nın ekonomisi büyük ölçüde tarım, hizmet ve sanayiye dayanmaktadır. Örneklem alanı sınırları içerisinde yer alan Uluabat Gölü'nde balıkçılık yapılmakta ve küçükbaş hayvancılık ile uğraşılmaktadır (Şerbeci, 2016). Organize Sanayi Bölgesi'nde yer alan orta ve küçük ölçekli sanayi tesislerinde de nüfus istihdam edilmektedir. Tüm bunlara ek olarak ilçe sınırları içerisinde turizm sektörü de gelişme

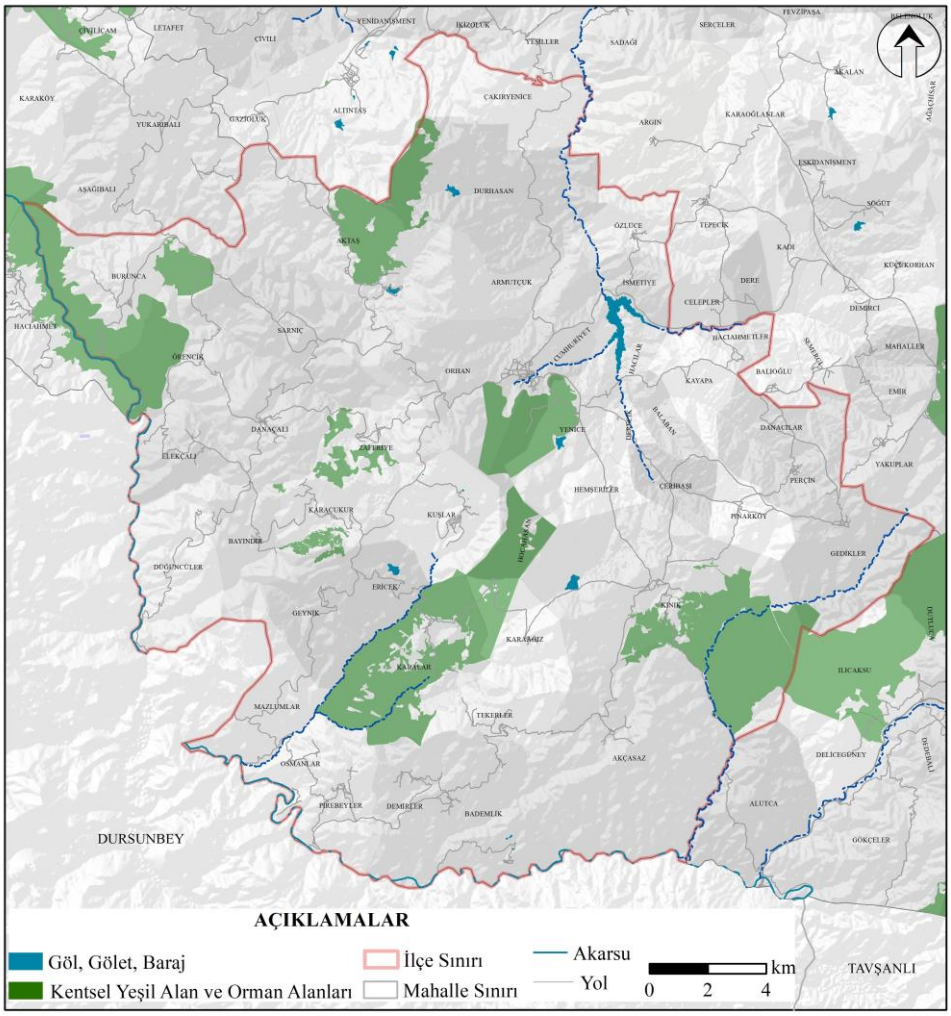
göstermektedir. Turizm sektörünü diğer alanlar ile karşılaştırdığımızda orta ölçekli bir turizm gelişimi olduğu söylenebilir. Uluabat Gölü, Tümbüldek Kaplıcaları, Suuçtu Şelalesi, Ayvaini Mağarası ve arkeolojik alanları ile farklı turistik çekicilikleri bünyesinde barındıran örneklem alanı eko-turizm ve termal turizm bakımından önemli bir lokasyondur. Örneklem alanında turizm arz ve talebi ile ulusal ve yerel ölçekte atılan adımlar sürdürülebilir turizm göstergeleri baz alınarak değerlendirilmiştir.

Harita 5. Mustafakemalpaşa ilçesi Susurluk, Orhaneli, Büyükorhan, Dursunbey, Kepsut, Karacabey ve Nilüfer ilçeleri ile çevrilidir.

Bakanlık ve mahalli idarelerce belgelendirilen konaklama tesisi istatistiklerine göre Bursa özelinde en az ziyaretçi sayısına sahip lokasyon Büyükorhan ilçesidir (Harita 6). Örneklem alanı turizmin ekonomik potansiyeli bakımından diğer ilçeler ile

karşılaştırıldığında az gelişmiş düzeydedir. Bu da destinasyon içi ve destinasyonlar arası durumu ortaya koyabilmek için ideal bir bağlam sağlamaktadır (Nguyen vd., 2022). Örneklem alanında büyük ölçüde tarla tarımı yapılmaktadır. İlçe sınırı içerisinde krom, granit, mermer ve magnezit yatakları bulunduğundan dolayı halkın ekonomik faaliyetleri içerisinde madencilik de yer almaktadır. Ek olarak Bursa dışındaki sanayi tesislerinde çalışan bir nüfus kitlesi de bulunmaktadır (Şahin, 2014). Bu doğrultuda örneklem alanının kırsal nitelikte bir yerleşim olduğunu söylemek mümkündür.

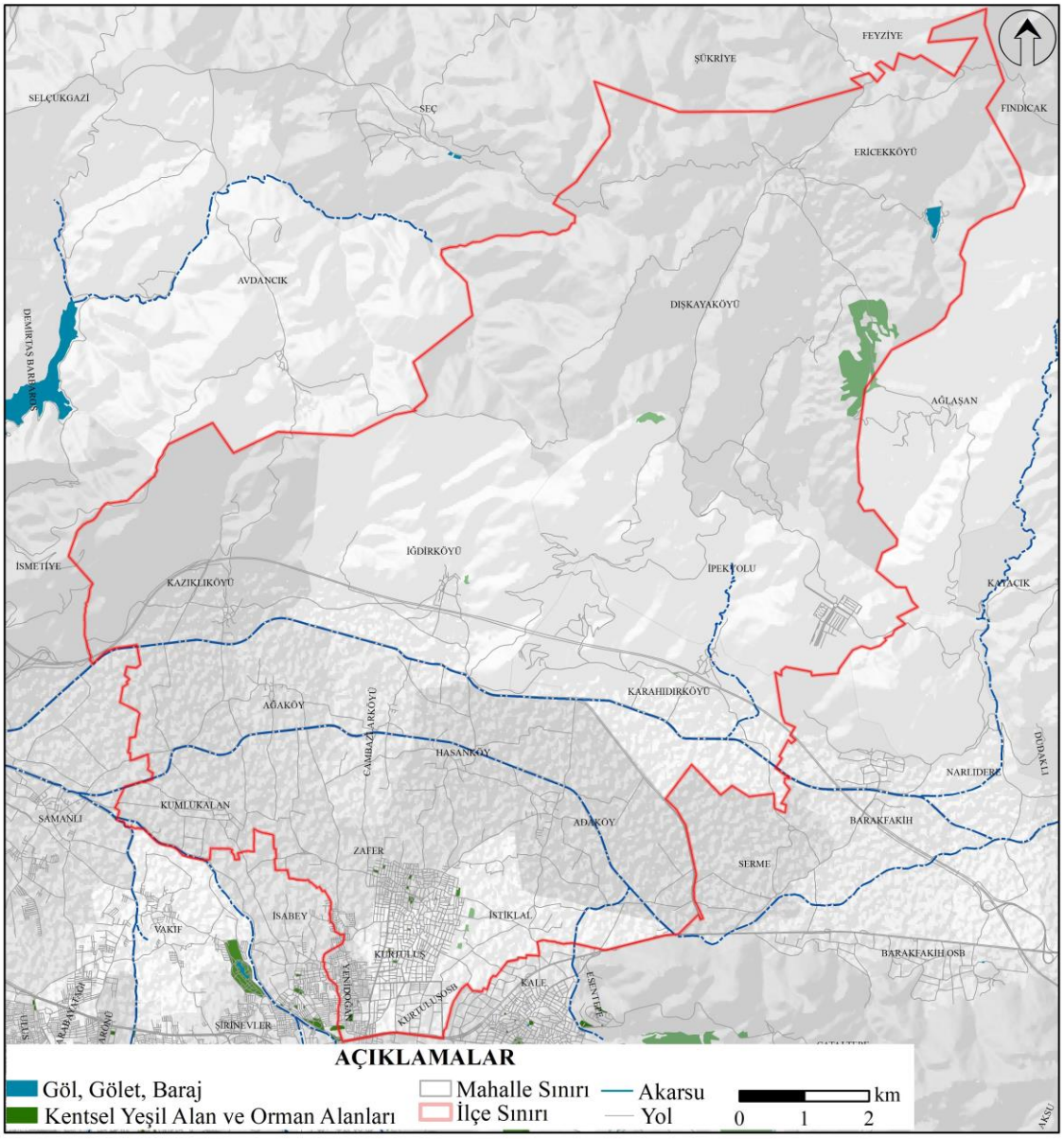

Harita 6. Büyükorhan ilçesinin batısında Mustafakemal ilçesi, güneyinde Dursunbey ilçesi, doğusunda Harmancık ilçesi kuzeyinde ise Orhaneli ilçesi yer almaktadır.

Bursa turizm, sanayi, ticaret, tarım ve hizmet sektörlerinde öncüdür. Fakat Büyükorhan özelinde değerlendirdiğimizde ekonomi ve istihdam bakımından gelişmemiştir. Turizm sektörü bazında da değerlendirdiğimizde aynı durumdan bahsedebiliriz. Belirlenen örneklem alanı turizm arzı, turizm talebi ve turistik ürün çeşitliliği göz önüne alınarak diğer örneklem alanları karşılaştırılmıştır. Benzeşen ve

farklılaşan noktalar ortaya konularak sürdürülebilir turizm yaklaşımı ile değerlendirilmiştir.

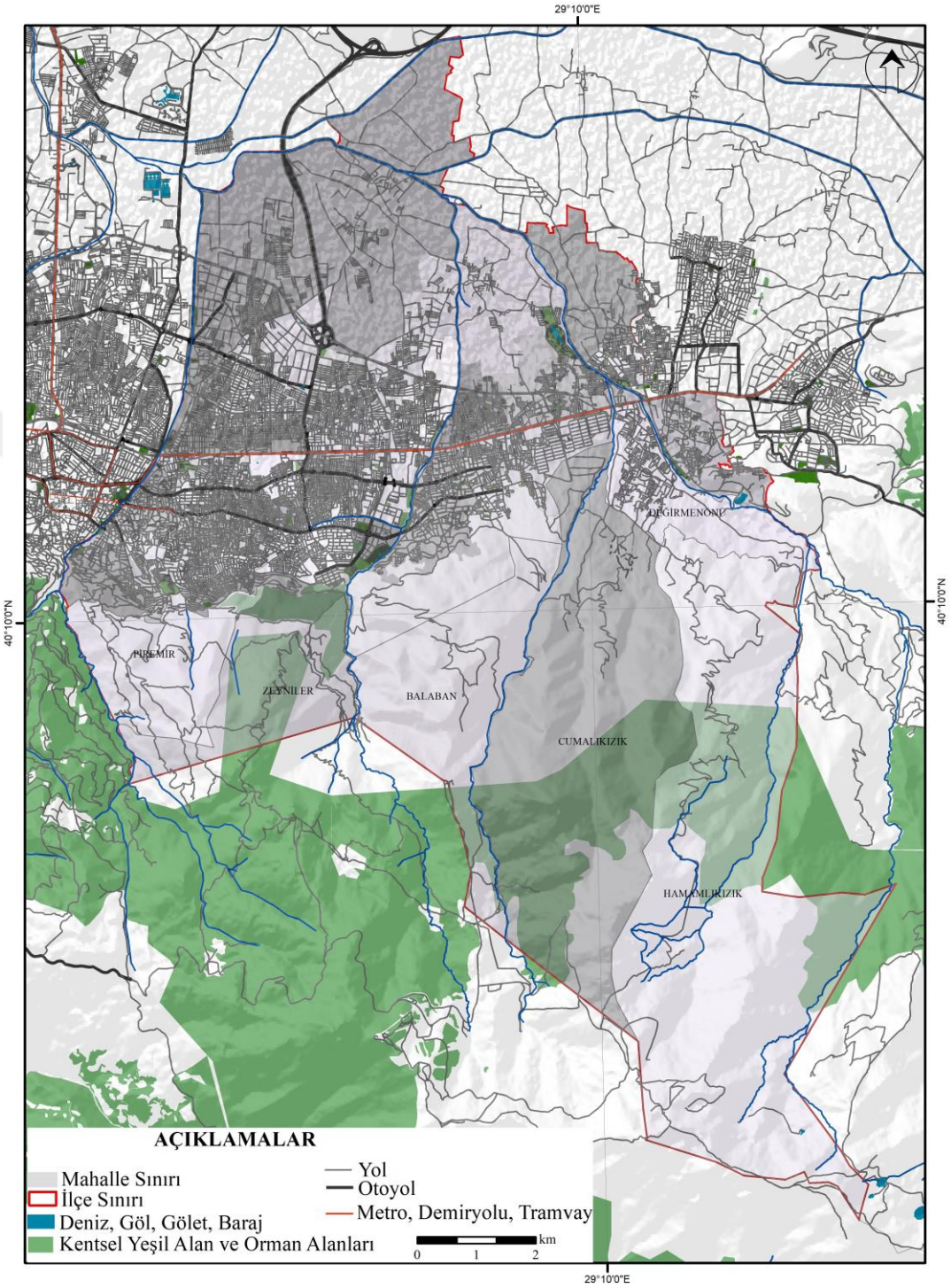
Coğrafi alan araştırması ve sözlü görüşmeler yoluyla karşılaştırılmalı bir şekilde incelenen alanlardan bir diğeri de Gürsu'dur (Harita 7). Örneklem alanında turizmin mekânsal etkileri ve değişim süreci sürdürülebilir turizm yaklaşımı ile karşılaştırılmıştır.

Harita 7. Gürsu ilçesi Osmangazi, Yıldırım, Kestel ve Gemlik ilçeleri ile çevrilidir.

Örneklem alanının turistik kaynakları arasında Gürsu Adrenalin Parkı, Ericek Göleti, Tarihi Papaz Evi, Tarihi Değirmen ve Dışkaya Yamaç Paraşütü Tesisleri yer almaktadır. Doğa turizmine yönelik düzenlemelerin yapıldığı Gürsu ilçesinin turizm sektöründeki payı azdır. Büyükorhan ilçesinden sonra en az ziyaretçi akışına sahip olan

örneklem alanında söz konusu durumun nedenleri mekânsal, sosyal ve ekonomik boyutta sürdürülebilir turizm göstergeleri ile değerlendirilmiştir.

Harita 8. Yıldırım ilçesi Osmangazi'nin kuzeyinde Kestel ve Gürsu'nun doğusunda yer almaktadır. Güneyinde Uludağ, kuzeyinde ise Bursa Ovası yer almaktadır.

Yıldırım ilçesinde kültürel mirasın geçmiş ve günümüz kullanımları dikkate alınarak turizmin mekânsal etkileri incelenmiştir. Aktörler arasındaki ilişki, arz

sağlayıcıların konumu ve tüm bunlar arasındaki güç ilişkileri değerlendirilmiştir. Diğer örneklem alanları ile karşılaştırılarak ev sahibi toplumun turizmden faydalanma düzeyleri arasındaki farklılıkların tespit edilmiştir. Ek olarak farklı koruma statüleriyle korumanın mekânsal yansımalarının tespit edilmiştir.

2.3.4. Çalışma Grubunun Belirlenmesi

Yorumsamacı bakış açısında örneklem büyüklüğünün veri toplamadan önce belirlenememesi, anlayış derinliğine kaç katılımcı ile ulaşılacağının bilinmemesinden kaynaklanmaktadır (Boddy, 2016). Bu doğrultuda veri toplanacak aktörler belirlenmiş fakat kaç kişi ile görüşüleceği ilk etapta belirlenmemiştir. Bursa'daki yöneticilerin turizm konusunda markalaşma üzerine yoğunlaşmaları ve buna yönelik adımlar atmaları, dokümanlarda ifade edilmiş olsa da turizmin nasıl anlamlandırıldığı, inşa edildiği ve algılara bağlı olarak mekânın nasıl şekillendirildiği soru işaretleri barındıran başlıklar arasında yer almaktaydı. Bu yüzden turizm yapılarının inşasında, karar vericilerin ne gibi etkilerinin olduğunu anlamak için sürdürülebilir turizmde önemli bir role sahip olan yöneticiler, görüşme yapılacak birinci grubu oluşturmuştur. Bir diğer görüşme yapılacak grup turizmin ana aktörlerinden biri olan ev sahibi toplumdur. Bir diğer aktör olan turistlerden davranışları, tutumları, inançları ve tercihleri hakkındaki bilgi elde etmek amaçlanmıştır. Tutumlar katılımcıların konu hakkındaki görüşlerini, inançlar düşüncelerini, davranışlar ise konu hakkında ne yaptığını ortaya koymaktadır. Kimi zaman katılımcıların inançları ve davranışları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Görüşme formunda tutum, inanç, davranış ve karakteristik özellikler hakkında bilgilerin elde edilmesine yönelik sorulara yer verilmiştir. Son olarak hizmet sağlayıcılar ve sivil toplum kuruluşları ile görüşmeler yapılmıştır.

2.3.5. Araştırmacının Rolü ve Bakış Açısı

Araştırmacılar yaptıkları nitel çalışmalarda bilgiyi nasıl yorumladıklarını ve araştırma geçmişlerini ifade ederek araştırmalarında kendilerini konumlandırırlar. Bunun sebebi okuyucuların bizi tanıması ve rapor ettiğimiz konuya bizleri iten nedenlerin açıklanması gerekliliğindendir (Creswell, 2021). Bir diğer yandan araştırmacı ve veri toplanan katılımcılar arasındaki sınırın belirsiz olması ve bu belirsizliğin aydınlatılma ihtiyacından dolayı araştırmacı rolü ve bakış açısının tanımlanması gerekmektedir (Alvesson & Sköldberg, 2009). Tüm bakış açılarının anlaşılmaya çalışıldığı çalışma

boyunca araştırmacının süreçteki rolü ve etkisi ortaya konulmuştur. Çünkü alandan elde edilen verinin değer yüklü olması ve araştırmacının değerleri, nitel çalışmanın değer yüklü doğasını ortaya koymaktadır ki bu da nitel çalışmayı karakterize eden aksiyolojik varsayımdır (Creswell, 2021).

Araştırma yönteminin karmaşık yapısı ve yaklaşımın birden fazla paradigmayı bünyesinde barındırması çalışma çerçevesini oluştururken bir araştırmacı olarak beni epey zorladı. Tez öneri formundan birinci tez izleme sürecine kadar çalışmanın yaklaşımı olan sürdürülebilirlik üzerine okumalar yapılarak kuramsal çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Coğrafya disiplini başta olmak üzere diğer disiplinlerin sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir turizm üzerine yaptıkları çalışmalar incelenmiştir. Sürdürülebilirliğe dair tanımsal tartışmalar ortadan kalkmış olsa da kavramın muğlaklığı üzerine halen tartışmaların sürdürüldüğü fark edilmiştir. Sürdürülebilir turizm uygulamalarının çalışma alanındaki mevcudiyeti ve uygulanabilirliği üzerine araştırmalar yapılmıştır. Yaklaşımın çok boyutluluğu ve çok fazla göstergeyi kapsaması, veri temini ve metodolojik olarak problemlerle karşılaşabileceğim düşüncesine kapılmama sebep olsa da okumalarım devam ettikçe çalışma çerçevesi netleşmiştir. Literatürde sürdürülebilir turizmi göstergeler yoluyla veya belirli temalar ışığında ele alan çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Fakat sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir turizm yaklaşımı ile yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğu eleştirel bir pozisyondadır. Her ne kadar sürdürülebilirlik sayısal olarak (taşıma kapasitesi) ifade edilmeye çalışılsa da her mekâna uygulanamayışı ve kavramın çok boyutluluğundan dolayı araştırmalarda ve planlamalarda fazla yer edinmemiştir.

Araştırmanın ana sorusu ve alt sorularına cevap bulunacağına ikna olunduğu için sosyal yapılandırmacı yaklaşım ile çalışma dizayn edilmiştir. Bu yaklaşım sayesinde turizmin ortaya çıkardığı sorun ya da yararların her bir topluluk için (endüstri, yerel halk, politika yapıcılar vb.) aynı şeyi ifade etmediğinin farkına vardım. Sürdürülebilir turizmin alt başlıkları arasında yer alan kamu yararı, katılımcı demokrasi, bilgi üretimi gibi birbiriyle bağlantılı bir dizi tema hakkında anlayış geliştirmek için literatür taranmıştır. Araştırma boyunca literatür taraması yapılmaya devam edilmiştir. Bu sayede içgörü ve teorik duyarlılık kazanılmıştır.

Sahadan veri toplama aşamasında nasıl bir araştırmacı olarak hareket edeceğime karar vermede problemlerle karşılaşılmıştır. Araştırmada dikkate alınması gereken faktörler ve ne yapılması gerektiği ile ilgili okumalar yapılmıştır. Araştırmacı olarak benim kavramlara, temalara ve kodlara karar vermemde bir kılavuz olarak görülen sürdürülebilirlik ilkeleri etkili olmuştur. Uzman görüşü alınarak verilen karar teyit edilmiştir.

Daha sonrasında sahada bolca vakit geçirilmiş, araştırma alanında olup bitenler gözlemlenmiş ve katılımcılarla birebir ilişki kurulmuştur. Sahadan toplanan veriler kodlanmış ve kategorilere ayrılmıştır. Veri toplama ve kodlama süreci de araştırmacı ve uzman görüşü alınarak devam etmiş, böylelikle önyargılardan mümkün olduğunca uzaklaşılmıştır.

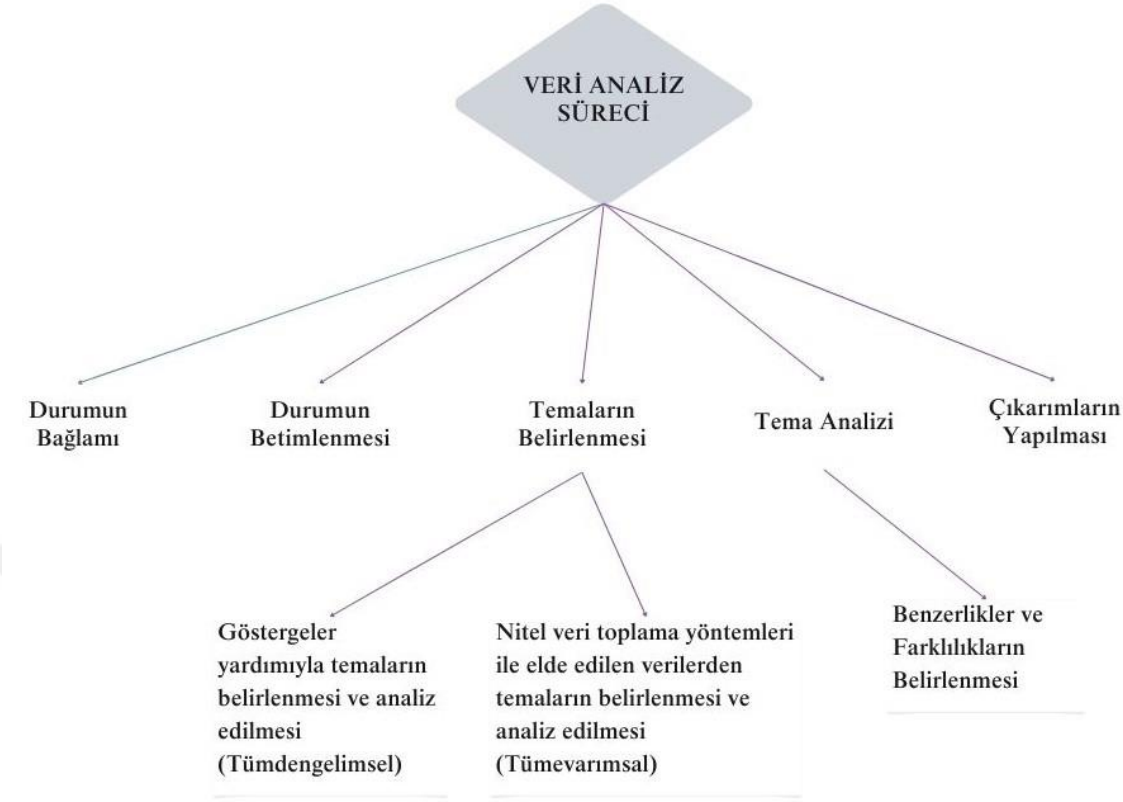
2.3.6. Veri Çözümleme Stratejileri

Bu başlık altında veri çözümleme stratejileri yani kodların aşamalı bir şekilde arıtılması süreci ifade edilmiştir. Çalışmada veri çözümleme süreci doğrusal değil döngüsel bir şekilde devam etmiştir.

Analiz aşamasına verilerin ve temaların organizasyonu ile başlanmıştır. Alan notları, görüşme kayıtlarının dökümleri ve dokümanlar araştırmanın verilerini oluşturmaktadır. Görüşme verileri Bursa Uludağ Üniversitesi Etik Kurulunca onaylanmış, belgeler ise kamuya açık dokümanlardan oluşmaktadır. Katılımcı gizliliğini korumak için katılımcı adları kullanılmamıştır.

Veriler analiz edilirken MAXQDA programı kullanılmıştır. Analizin MAXQDA programı ile gerçekleştirilmesinin sebebi, programın kullanım kolaylığına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca birçok kolaylığı bünyesinde barındırması (metni tekrar tekrar gözden geçirme, not yazma, analiz etme kategorilendirme vb.) seçilmesinde etkili olmuştur.

Öncelikle veriler için oluşturulan dosyalar düzenlenmiş, ardından toplanan verinin transkripsiyonu yapılmıştır. Nitel araştırma desenlerinde veri çözümleme süreci deşifre, kodlama, araştırmacı günlüğü yazımı ve kategori oluşturma aşamalarından oluşmaktadır (Çelik vd., 2020). Bu doğrultuda saha çalışmasından edinilen notlar, görüşme ses kayıtları ve gözlem protokülüne alınan notlar deşifre edilmiştir.

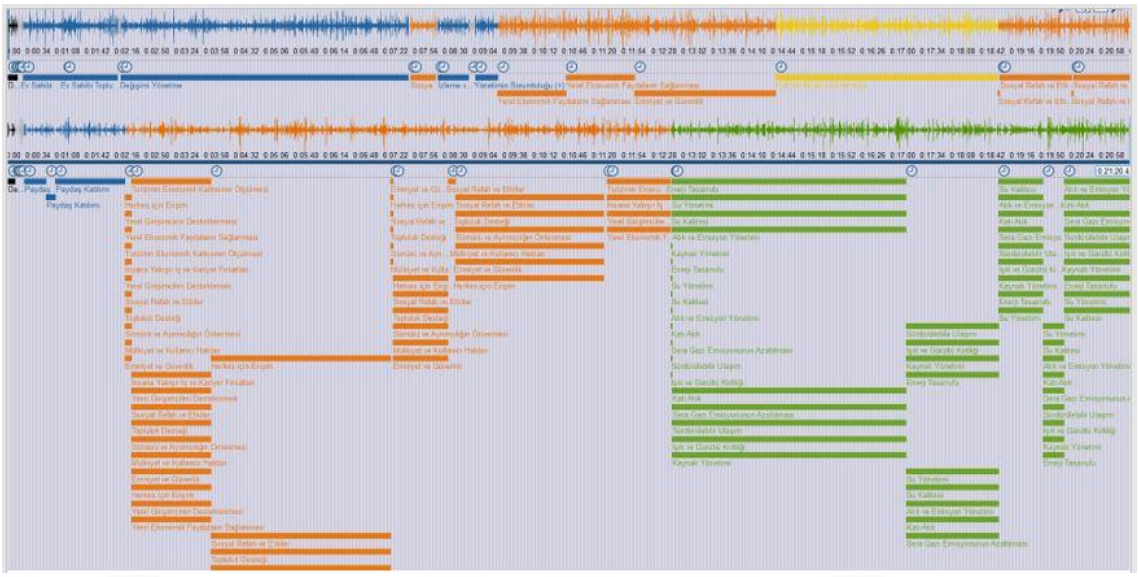

Şekil 14. Veri analiz süreci

Veriler değerlendirilmiş ve sınıflandırılmıştır. Bu doğrultuda kodlar ve temalar oluşturulmuştur. Kodlama süreci ayırıcı bir süreç olarak değil, birleştirici bir süreç olarak görülmüştür. Bu sebeple seçilen kodlar tekrar tekrar kullanılmıştır. Bu sayede verideki örüntü yakalanmıştır. Verinin geniş kodlar ve kategoriler altında toplanması ile analiz sürecinin ilk aşaması tamamlanmıştır. Netice itibariyle yapılan ilk kodlama sürecinde önceden şekillendirilmiş kodlar ve kategoriler kullanılmıştır. Her ne kadar önceden belirlenmiş kodlar kullanılmış olsa da (sürdürülebilir turizm gösterge, ilke, hedef ve boyutları baz alınarak önsel kodlar kullanılmıştır.) analiz boyunca ortaya çıkan kodlara açık olunmuştur (Şekil 14).

2.3.7. Veri Analizi ve Raporlama

Veri analiz türünün seçimi araştırma soruları, deseni ve kuramsal çerçeve ile doğrudan bağlantılıdır. Veri analizinde üç yol izlenmiştir. Veri toplandıktan sonra uygun kodlama yöntemi seçilmiştir. Öncelikle birkaç sayfalık görüşme dökümü üzerinden pilot uygulama yapılarak kod tercihleri sınanmıştır (Şekil 15).

Şekil 15. Pilot görüşme dosyasının kodları

Bu doğrultuda "hangi kodlama yöntemleri çalışma için uygundur?" sorusuna yanıt aranmıştır. Çalışmanın kavramsal çerçevesi ile bağlantılı oluşturulan kodlara ek olarak süreç içerisinde ortaya çıkan veri temelli kodlama (tümevarımsal) yapılmıştır. Süreçler ve fenomenleri değerlendirmek için tek bir kodlama yöntemin yeterli olmayacağı ve daha fazla kodlama yöntemine ihtiyaç olacağı saptanmıştır (Gibbs, 2018). Veri kümesi dikkatlice okunup bir kavrayış geliştirilmesinin ardından kodlama tercihlerine karar verilmiştir. Ana ve alt araştırma sorularının ve dolayısıyla aradığımız cevapların doğası, kodlama tercihleri üzerinde etkili olmuştur (Saldana, 2019). Bu doğrultuda birinci döngü kodlamada temel yöntemler kullanılmıştır. Veri analizinin başında betimsel kodlama yapılmaya kadar verilse de betimsel kodlamanın alt konu listesi üretmesi fakat katılımcıların bakış açıları hakkında içgörülü anlamlar sunmamasından dolayı in-vivo, süreç ve yapısal kodlamaya karar verilmiştir (Saldana, 2019). Böylelikle eylem yönelimli kodlama gerçekleştirilmiştir.

İlk olarak veri kesitleri, veri setinde konumlandırılmıştır. Yani insanlara/ortama özgü faaliyet ve davranış türleri tanımlanarak veriye adres verilmiştir (Mason, 1994). Daha sonrasında birinci döngü kodlama yöntemi olarak yapısal kodlama, süreç kodlama ve in-vivo kodlama yapılmıştır. "*Yapısal kodlama hemen her tür nitel çalışma için uygundur. Özellikle çoklu katılımcıları olan, yapılandırılmış ya da yarı yapılandırılmış veri toplama tekniklerinin kullanıldığı araştırmalar için uygundur* (Saldana, 2019)*."* Bu yöntem sayesinde veri kesitleri arasındaki benzerlikler, farklılıklar ve ilişkiler incelenmiştir (Namey vd., 2007). İlişkiler, farklılıklar ve benzerliklerin tespit edilmesi ile

hangi tema ve fikirlerin yaygın olduğu ortaya konulmuştur. Görsel araçlar ile ilişki, farklılık ve benzerlikler ifade edilmiştir.

In-vivo kodlar araştırmacı tarafından oluşturulan sözcük ve ifadelerin yerine katılımcıların dilini kullandığından dolayı tercih edilmiştir. Ne anlama gelir? ve etkisi nedir? sorularına verilen yanıtlar fenomeni anlamaya, bilmeye yönelik olduğu için söz konusu epistemolojik soruları açıklayabilecek ve katılımcı sesini ön plana çıkarabilecek in-vivo kodlama yapılmış ve süreç kodlama ile eylemin ve etkileşimin sonuçlarına yönelik bir analiz süreci gerçekleştirilmiştir (Saldana, 2019). Ardından ikinci döngü kodlamaya geçilmiştir. İkinci döngü kodlamada kod şeması içerisindeki kodların işlevselliği yeniden değerlendirilmiş, kategorik, kavramsal ve tematik bir düzenlemeye gidilmiştir. Örüntü kodlama ile veri parçacıkları kategoriye dönüştürülmüştür. Sonuç olarak 3809 kod, analiz birimi haline getirilmiş, verilerden ana temalar geliştirilmiş, açıklamalar yapılmış, veri içindeki sosyal ağlar incelenmiş, karşılaştırmalı durum analizi için çalışma zemini hazırlanmıştır. Kodlar kavram haritaları, matrisler ve diyagramlarla görselleştirilmiş, çalışmanın tematik bir manzarası sunulmuştur.

Son olarak ham verinin ne anlattığını anlayabilmek için içerik analizi ve tematik analiz yapılmıştır. Tematik analiz nitel araştırmalarda veri içindeki kalıpları (temaları) belirleme, analiz etme ve raporlamak için kullanılan bir analizdir (Braun & Clarke, 2006). Diğer veri analiz yöntemleriyle uyumlu olması tercih edilmesinin bir diğer nedenidir (Vaismoradi vd., 2013). Sosyo-kültürel, yönetsel, ekonomik ve çevresel temalar altındaki kodların frekansları ve alt temaları ifade edilmiştir. Durumun gelişiminde etkili olan her bir başlık birden fazla veri kaynağı ile analiz edilmiştir. Analiz sonucu elde edilen çıktılar ArcGIS yazılımı ile görselleştirilmiştir.

2.3.8. Bulguların Geçerlilik ve Güvenirliğini Sağlama Stratejileri

Araştırma boyunca doğru anladık mı? yanlış bir açıklama yaptık mı? soruları sorulmuştur. Bu sorularına yanıt bulmak literatürde yer alan stratejiler yararlanılmıştır (Creswell, 2021; Yin, 2017; Long & Johnson, 2000; Morse vd., 2002; Rolfe, 2006; Sandelowski, 1993).

Geçerlik stratejileri (Creswell, 2016)

- Derinlemesine betimleme
- Üçgenleme

- Araştırmacının çalışmaya getirdiği yanlılığın açıklanması
- Temalarda karşılaşılan negatif ve uyuşmaz bilginin tanıtımı
- Alanda uzun zaman geçirilmesi
- Akran değerlendirmesi
- Dış denetleyici kullanma
- Üye kontrolü

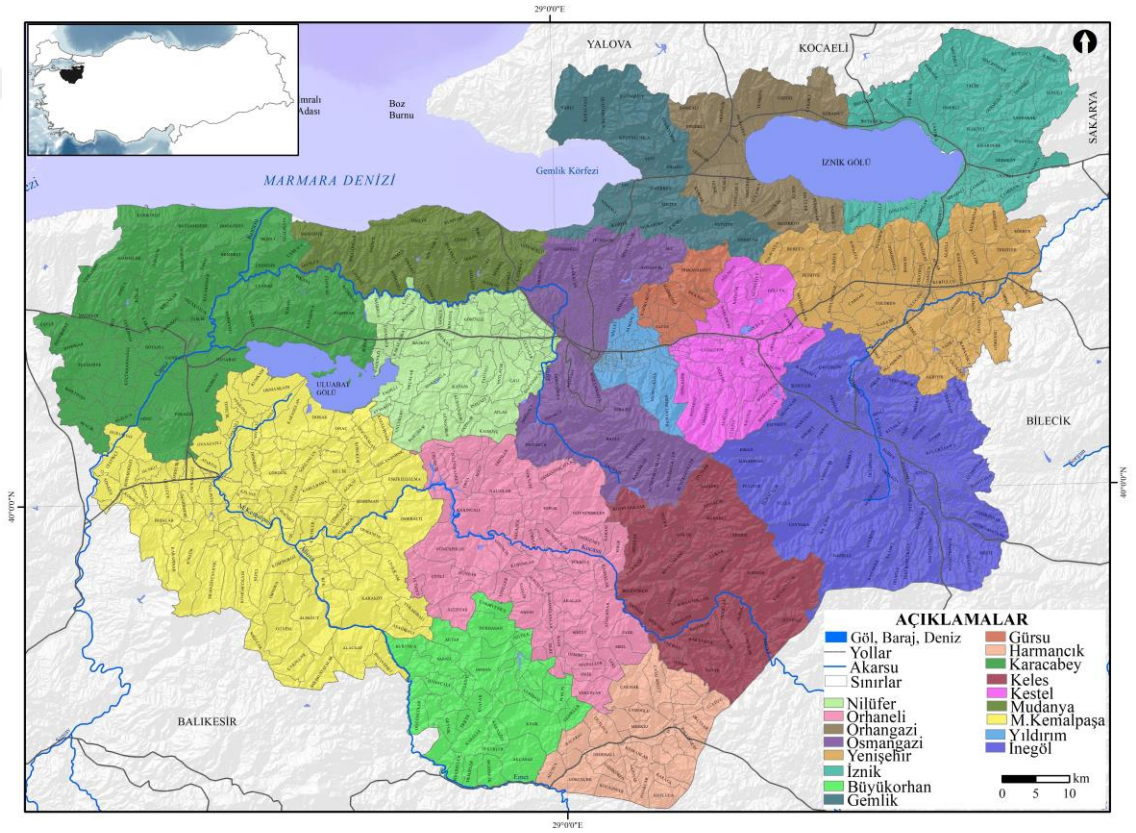
Güvenirlik stratejileri (Gibbs, 2018)

- Çözümlemelerin hata içerip içermediğine yönelik kontrollerin yapılması
- Kodlar ile verilerin sürekli karşılaştırılması
- Kodlayıcılar arası iletişimin belgelenmesi
- Farklı araştırmacılar tarafından yapılan kodlamaların çapraz kontrolünün yapılması. (Kodlayıcılar arası uyumun kodlamanın güvenirliği açısından en az %80 uyum düzeyinde olması gerektiği tavsiye edilmektedir (Miles & Huberman, 1994).

Bulguların gerçerlilik ve güvenirliğini sağlamak için benimsenen yöntem gerekçelendirilmiş, analitik süreçlerde şeffaf olunmuştur. Titiz bir şekilde kayıt tutulmuş ve verilerin yorumlanması sürecinde şeffaf olunmuştur. Farklı bakış açılarının temsiliyetini sağlamak için örneklem alanları ve katılımcılar arasındaki benzerlik/farklılıklar araştırılmıştır. Bulguları desteklemek için katılımcıların ifadeleri birebir aktarılmıştır. Son olarak araştırma yanlılığını azaltmak için diğer araştırmacılar ile iletişim kurulmuş ve görüşme sonrası katılımcıları ifadeleri teyit ettirilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BURSA'DA TURİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE MEVCUT DURUM

Gündelik yaşam içerisinde önemli bir yere sahip olan boş zaman, turizmi meydana getiren unsurlardan biridir. Eğlence anlayışının tarihsel süreç içerisinde değişmesi, boş zaman pratiklerinin dönüşmesine ve sonuç olarak da turizm aktivitelerinin değişmesine sebep olmuştur. Bu sebepten dolayı tezin bu bölümünde Bursa'da boş zaman, eğlence ve turizm kavramının dönüşümleri tarihsel bir perspektif ile ele alınmış ve mekân üzerindeki yansımaları değerlendirilmiştir.

Harita 9. Çalışma alanının konumu

İfade edildiği üzere turizm, zaman ve mekâna bağlı olarak sürekli değişmekte ve yeniden yapılanmaktadır. Genel kabul gören turizm tanımından da anlaşılacağı üzere turizm ve boş zaman etkinlikleri, tarih boyunca çalışmanın zıttı olarak tanımlanmıştır (Bahadır, 2016). Yine turist olarak tanımlanan profil, sürekli değişmiş ve kalabalıklaşmıştır. İlk olarak sınıflı toplumun bir sonucu olarak üst sınıfa mahsus bir etkinlik olan turizm ve bağlantılı terimler, zamanla orta sınıfın da katıldığı bir etkinlik halini almıştır. Süreç içerisinde turist motivasyonlarının da değiştiğini söylemek

mümkündür (Towner, 1996). Kendini gerçekleştirme, dini vecibeleri yerine getirme amaçları doğrultusunda yapılan seyahatler, keşfetme, dinlenme, özgürlük alanı ve tüketim alanı olarak algılanmaya başlamıştır. Dolayısıyla koşullara bağlı olarak turizmin kazandığı anlam ve turistlerin amaçlarında da değişiklik olduğunu söylenebilir. Söz konusu değişiklikleri ve günlük hayatın devingenliğini anlamak için geniş bir soruşturma yapmak gerekmektedir (Tekeli, 2010). Bu da Lefebvre (2013)'nin tartıştığı üzere boş zaman faaliyetleri başta olmak üzere çok sayıda bileşenin dikkate alınmasını gerektirir. Bu bağlamda Bursa turizm tarihi, turizmi etkileyen bileşenler (siyaset, ekonomik yapı, aktör tutum ve algıları) ile değerlendirilmiştir.

Boş zaman ve eğlence kavramlarının birleştiği noktada yer alan turizm mekânları toplumsal hayatın önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Çağlak & Satır, 2020). Mekânlar Harvey (2019)'in ifade ettiği üzere insan tarafından biçimlenen ve insanı biçimlendiren bir alandır. Her dönemin eğlence anlayışı farklı eğlence mekânları oluşturmuş,[9] insan tarafından biçimlenmiş ve insanı biçimlendirmiştir.

Çalışma alanının konumu, ekonomik yapısı, köklü tarihi ve çok kültürlü yapısı turizmin alt başlıklarından olan boş zaman ve eğlence ile bağlantılı aktivitelerin çeşitlenmesine yol açmıştır (Harita 9). *"Bursa'da Turizmin Tarihsel Gelişimi"* başlığı altında detaylıca ele alındığı gibi ipek ticaretinin varlığı, azınlık nüfusun ekonomik etkinliğinin yanı sıra kültürel etkinliğinin de baskın olduğunu bizlere göstermektedir. Özellikle Bursa'da daimî olarak ikamet eden bu gruplar Bursa'nın siluetinin biçimlenmesinde etkili olmuşlardır. Mimariden yeme içme kültürüne kadar günlük yaşam içerisine dâhil olan söz konusu nüfus, eğlence kültürünün de form değiştirmesinde etkili olmuştur. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte törenlerin, festivallerin yapılması, ulus yaratma idealinin bir çıktısı olarak bu dönemde yoğunluk kazanmıştır. Bu da yerleşim merkezlerinde meydanların ve kamusal alanların çoğalması ile sonuçlanmıştır. Osmanlı

[9] Osmanlı Devleti'nde kamusal alanda görünür kitleyi oluşturan erkeklerin sosyalleştikleri alanlar olan kahvehaneler, 1550'li yıllardan itibaren yaygınlık kazanmıştır. Kahvehaneler dışında bozahaneler, hamamlar, mesire alanları ve meyhaneler de önemli toplanma alanları arasında yer almaktadır (Harmandar, 2020). 19.yy'da ise eğlence anlayışının değişmesi ve seyahatlerin artmasına bağlı olarak yeni eğlence mekânları, Levantenler öncülüğünde açılmıştır. Özellikle İstanbul'da değişim net olarak hissedilmiştir. Avrupa tarzında eğlence ortamları Beyoğlu'nda yaygınlaşırken, geleneksel kent dokusuna otel, lokanta gibi mekânlar eklenmiştir (Özer, 2009). Erkek egemen eğlence anlayışı ile biçimlenen bu mekânlar, Tanzimat'tan sonra değişmiştir. Tanzimat'tan sonra mesire yerleri ve hamamlar, kadınların eğlenme ve toplanma yeri olarak karşımıza çıkmaktadır (Cingöz, 1993). Cumhuriyet Dönemi itibariyle tiyatro, sinema, çay bahçeleri, gazinolar ve kafeler toplanma alanları olarak karşımıza çıkarken, kadınlar da bu mekânlarda görünür hale gelmeye başlamıştır.

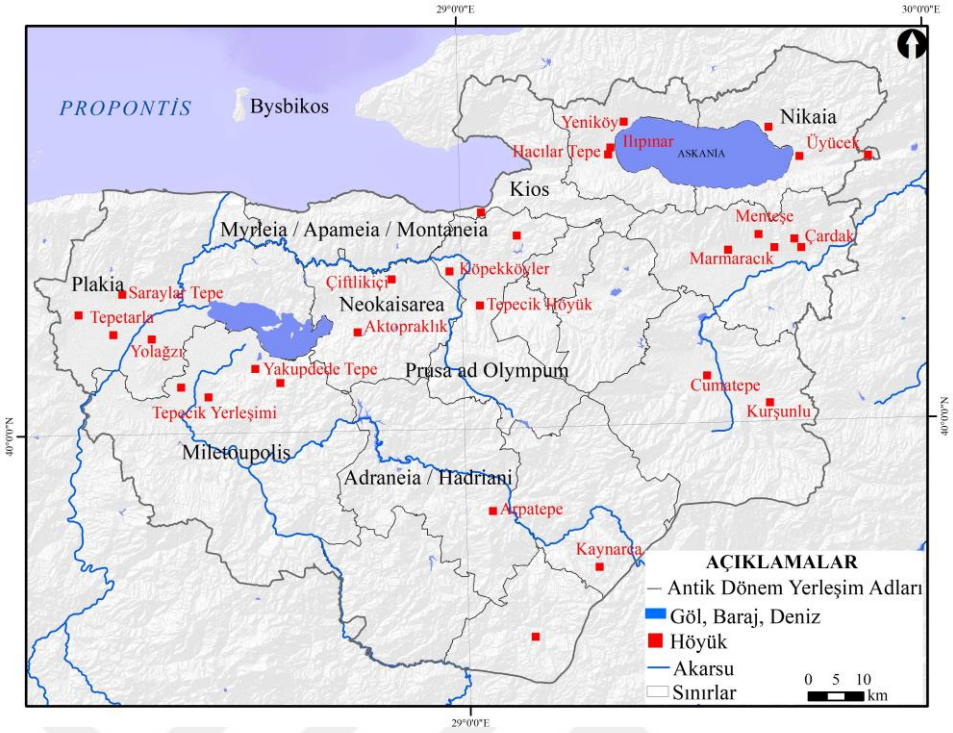
Dönemi Bursa'sında eğlence alanı olarak karşımıza çıkan kahvehane ve hamam gibi yapılar, Cumhuriyet ile yerini tiyatro ve sinemalara bırakmıştır. Günümüze kadar olan süreçte kamusal alanların gün geçtikçe artması ve gündelik hayatın bir parçası haline gelmesi, cumhuriyet ideolojisinin kazanımlarından biri olarak değerlendirilebilir (Şahin, 2021). Burada kısaca ifade edilen değişiklikler *"Bursa'da Turizmin Tarihsel Gelişimi"* başlığında -14.yy'dan günümüze değin- detaylıca ele alınmış, seyahatnameler, tarihi kaynaklar, kamu kurum ve kuruluşlarından elde edilen bilgiler ışığında Bursa'da turizm ve turizm unsurlarının gelişimi değerlendirilmiş ve günümüz ile karşılaştırılmıştır.

3.1. Bursa Tarihine Genel Bakış

Dönemin şartları ile turizm olgusu arasında ilişki kurabilmek için, tarihsel süreçte meydana gelen değişiklikleri ele almak önem arz etmektedir. Bu sebeple tezin bu kısmında öncelikle Bursa tarihine kısaca yer verilmiştir.

Paleontolojik çalışmalardan elde edilen bilgiler ışığında, Bursa'nın farklı medeniyet ve kültürlere ev sahipliği yaptığını söylemek mümkündür (Harita 10). Antik dönemlere ait yerleşim izleri ve birbirinden bağımsız bir şekilde dağılış gösteren höyük yerleşimlerinden anlaşılacağı üzere Bursa'nın uygun coğrafi özellikleri, bölgenin uzun yıllardır cazibe merkezi olduğunu ortaya koymaktadır (Günel, 2022). Neolitik Dönem yerleşimleri arasında yer alan Ilıpınar ve Aktopraklık bu noktada dikkat çekicidir (Roodenberg, 2011). Çalışma sahasındaki ilk yerleşim izlerine Aktopraklık'ta rastlanmış ve yerleşim tarihi M.Ö. 6350'e tarihlenmiştir (Karul vd., 2010). Bu kazılarda Neolitik ve Kalkolitik dönemlere ait pek çok veri elde edilmiştir.[10] Kazılardan elde edilen buluntular ve veriler bilime katkı sağlamasının yanı sıra sergilenmesi ve çalışma sahasının köklü tarihini ortaya koymasından dolayı turizmi de doğrudan etkilemektedir.

[10] Neolitik dönemde yerleşim yeri olan saha Kalkolitik dönemde mezarlık olarak karşımıza çıkmaktadır ki arkeoloji bilimi açısından bu eşsiz bir durumdur. Çünkü Neolitik ve Kalkolitik dönemde ilk kez ayrı bir mezarlık alanına rastlanmaktadır. Mezar inceleme ve analizlerden nüfusun sağlık durumu, ekonomik yapı, beslenme rejimi, insanların fizyolojik durumu, yaşayanların yaş aralığına dair bilgilere ulaşılmıştır (Roodenberg, 2012).

Harita 10. Antik Dönem yerleşim adları ve Neolitik Dönem yerleşimleri
Kaynak: "Eski Çağlardan Günümüze Ören Yerleriyle Bursa" çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur (Şahin, 2021).

Hisar bölgesindeki yerleşim tarihi ise M.Ö. 2500'e tarihlenmektedir. Bursa ve çevresinde Bithynia Devleti'ne kadar varlığını sürdüren koloniler, Heredot'un aktardığına göre Gemlik'e, daha sonraki süreçte Mudanya ve Uluabat Gölü'ne yerleşmişlerdir (Herodotus, 2006). M.Ö. 1200'lü yıllarda Bursa'ya Bitynler yerleşmiş ve Bithynia Krallığı'nı kurmuştur. Bithynia Devleti'nin kurulmasıyla Bursa kentleşmeye başlamıştır. Bu dönemin antik kentleri arasında Nikaiae, Apameia, Kremastis, Miletepolis, Appollonia, Otroia yer almaktadır (Stewig, 1968). Bursa ve çevresine yerleşen Bithynler uzun bir süre burada hüküm sürmüştür. Büyük İskender'in Anadolu'ya gelmesiyle M.Ö. 316 yılında İznik (Nikaia) kurulmuş, Plinius'un valiliği döneminde kentte imar faaliyetleri başlamıştır. Anıtlar, tapınaklar, tiyatrolar ve İznik'e şehir kapılarının inşa edilmesi bunlardan bir kaçıdır (*Genç Plinius'un Anadolu Mektupları*, 2001).

M.Ö. 74 yılında Roma İmparatorluğu'na bağlanan Bithynia Krallığı, Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesinin ardından Doğu Roma İmparatorluğu sınırlarında kalmıştır (Bora, 2017). Bu dönemde termal suları ve ipek üretimi ile ön plana çıkan saha, Türklerin Bursa'ya gelmesinin ardından idari fonksiyon kazanmıştır. Türklerin Bursa'ya

gelmesi, Selçukluların 1087-1097 yılları arasında İznik'i ele geçirmesi ile olmuştur. Haçlı Savaşlarının yaşandığı 1097 yılının ardından İznik, Bizans İmparatorluğu'nun da başkenti olmuştur (Erdoğan & Göker, 2019). Daha sonrasında Osmanlı Beyliği topraklarına katılan Bursa, 1308 yılında Osman Gazi tarafından kuşatılmış, 1326 yılında Orhan Gazi tarafından fethedilerek beyliğin merkezi haline gelmiştir. Küçük bir yerleşim yeri olan Bursa, fetihten sonra kısa sürede gerçekleşen imar faaliyetleri[11] ile önemli bir askeri, idari ve ticari[12] merkez haline gelmiştir (Çiftçi, 2021). Orhan Gazi şehri sur dışına, doğuya yaymak için cami, han, medrese hamam ve mektepten oluşan bir külliye inşa ettirmiştir. Günümüzde Orhan Külliyesi ve hamam (Aynalı Çarşı) halen ayaktadır. Orhan Gazi'den sonra Bizans dönemi kaplıcalarının bulunduğu Çekirge'ye doğru yerleşim genişlemiştir. 1400'lü yıllara gelindiğinde Bursa inşa edilen cami, külliye, medrese, darüşşifa, han ve hamamlar ile sağlık, eğitim, sanat ve kültür merkezi haline gelmiş[13] ve döneminin metropollerinden birine dönüşmüştür (Zaman, 2021; Yiğit, 2021). Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı ve beylikten devlete geçişin önemli bir göstergesi olan Yıldırım Külliyesi ve külliye içinde yer alan devletin ilk hastanesi bu dönemde inşa edilmiştir (Erer, 2010). Yine Bursa ile özdeşen Ulu Cami de Yıldırım Bayezid'in inşa ettirdiği eserlerden biridir.

Roma İmparatorluğu döneminden beri ipek[14] üretiminin yapılması ve ipek yolu üzerinde yer almasından dolayı Bursa, Osmanlı Devleti döneminde de uluslararası ticaret

[11] Fethin ardından hızla inşa ettirilen cami, külliye, medrese gibi yapılar ile eğitim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Günümüze ulaşan bu yapılar arasında Orhan Cami ve Külliyesi, Yeşil Cami ve Külliyesi, Alaeddin Cami, Hüdaverdigar Cami, Tuzpazarı Cami, Acem Reis Mescidi, Lala Şahin Paşa Medresesi, Molla Fenari Medresesi gibi yapılar ve bu yapılar dışında hamamlar, hanlar yer almaktadır.

[12] Bunun somut delili ise inşa edilen han ve kervansaraylardır. Uluabat Gölü kıyısında yer alan Issız Han, İnegöl'de yer alan Ortaköy Kervansarayı ve tarımsal ürünlerin satıldığı Galle Han, Emir Hanı, Kapan Hanı, Geyve Hanı, Tuz Han, Pirinç Han gibi yapılar Bursa'nın kent dokusunu şekillendirmiş ve günümüzün zengin kültür mirasını oluşturmuştur (Kondakçı, 2021).

[13] Özellikle günümüzde Bursa ile özdeşen Ulucami, bu dönemde 1. Bayezid zamanında inşa edilmiştir. Bayezid'in ardından tahta geçen Çelebi Mehmed döneminde Yeşil Külliye, 2. Murad döneminde Muradiye Külliyesi inşa ettirilmiştir. İstanbul'un fethedilmesinden sonra siyasi önemini kaybeden Bursa, sanat, kültür ve ticari bir merkez olarak önemini korumaya devam etmiştir. İmparatorluğun ilk başkentinin Bursa olması, beylikten imparatorluğa geçişteki önemi ve altı padişahın türbesinin Bursa'da yer alması, çalışma sahasının tarihin her döneminde ziyaretçi çekmesinde etkili olmuştur.

[14] Tarihi kaynaklara göre Anadolu'da ipekböcekçiliği 1. Justinianus döneminde Akdeniz kıyıları ve Diyarbakır civarında başlamıştır. Bursa'da ipekböcekçiliğinin ne zaman başladığı sorusuna net bir yanıt verilememektedir. Fakat 14.yy'da önemli bir üretim merkezi olduğu hem tarihi kaynaklarda hem de seyahatnamelerde belirtilmektedir. Yıllar geçtikçe ipek üretimi, dokuma sanayinin gelişmesine imkân tanımış ve geniş bir ticaret ağı oluşturmuştur. 15.yy'ın sonralarına doğru Bursa'da bulunan erken dönem seyyahlarından Benedetto Dei da Bursa'nın ticari büyüklüğü hakkında bilgilere yer vermiştir (Dei, 2001). İpek ticareti sayesinde oluşan hareketlilik, 15.yy sonraları ve 16.yy başlarında gerçekleştirilen coğrafi keşiflerden dolayı azalmıştır. İpek dokumacılığı ve ticaretinin sekteye uğramasının ardında yatan bir diğer sebep ise Osmanlı ve İran arasında yaşanan gerginliktir. Ham ipek fiyatının yükselmesi üreticileri zor durumda bırakmış ve Bursa ekonomisini kötü yönde etkilemiştir. Uygulanan ambargo 16.yy'dan 18.yy'a

merkezi konumundadır (Bulut vd., 2018). Bursa önemli bir ipek üretim alanı olmasının yanı sıra ayrıca zeytinyağı ve şarap üretim alanı idi. Doğulu ve batılı tüccarların bir araya geldiği çalışma sahasında baharat, ipek, boya, sabun gibi ürünlerin de ticareti yapılmaktaydı. İtalya, İran ve Hindistan ile ticari bağlantılar, yolların ve konaklama imkânlarının iyileştirilmesinde etkili olmuştur. Osmanlı sultanlarına ait ilk han örnekleri de bu dönemde karşımıza çıkmaktadır (Broquiere, 2000).

Timur'un 1402 yılında Anadolu'ya gelmesi Bursa ekonomisini durma noktasına getirmiştir. Timur istilasından ardından 1481 yılında Cem Sultan'ın Bursa'da saltanatını ilan etmesi büyük zarara yol açmıştır. Daha sonrasında, 1489 ve 1491 yıllarında meydana gelen doğal afetler neticesinde tahribatlar olmuştur. 1520 ve 1590 yılında meydana gelen deprem ve yangın ile kentin ticari merkezleri olan çarşı ve hanlar zarar görmüştür (Özcan, 1999). Birçok anıtın yok olmasının yanında devam eden doğal afetler, ekonomik durgunluğa neden olmuştur. Fetret devrinde de devam eden durgunluk, 1500'lü yıllarda çoğu özel teşebbüsün elinde olan 1000'den fazla dokuma tezgâhı ile yeniden canlanmış, üretilen ürünler Avrupa'ya, Mısır'a ve İran'a satılmıştır. Bu dönemde inşa edilen hanlar ve kervansaraylar, Bursa'nın yoğun ticari hayatının adeta mekânsal yansımalarıdır. Yine günümüzde Bursa denilince akla gelen Yeşil Külliye ve Osmanlı sultanlarının yaptırdığı son eser olan Muradiye Külliyesi, bu dönemde inşa edilen tarihi eserler arasında yer almaktadır (Maydaer, 2017).

16.yy'ın sonu ve 17.yy'ın başında sosyo-ekonomik etkenlerin tetiklediği Celali isyanlarının yaşanması ve 1599-1628 yılları arasında İran ile yaşanan anlaşmazlıklar, şehri ve ahaliyi kötü etkilemiştir (Orbay, 2007). İsyanların oluşturduğu güvensiz ortam, 20.yy'a değin yaşanan salgın hastalıklar ve meydana gelen doğal afetler sosyo-ekonomik yapı üzerinde olumsuz etkileri olan etmenlerdir. Özellikle 16.yy'ın atmosferinden en fazla ipek dokumacılığı ve ipek üretiminde söz sahibi olan Levantenler etkilenmiştir. Bu da zamanla yabancı tüccar sayısında azalmaya yol açmıştır. Celali isyanlarının ekonomik yapıya etkisi olduğu kadar mekânsal görünüme de etkisi olmuştur. Her ne kadar Bursa'nın Celali isyanlarından daha az etkilendiği söylense de tarihi kaynaklar 40 farklı

kadar etkisini devam ettirmiştir. Bu da Bursa'daki birçok dokuma tezgâhının kapanmasına neden olmuştur. 19.yy itibariyle ise ipek üretimini yeniden canlandırmak için Fabrika-i Hümayun ve Harir Darü-t Talimi açılmıştır (Akan Yetişir, 2021).

noktada tahribatın meydana geldiğini, özellikle hanların zarar gördüğünü ortaya koymaktadır (Şahin, 2017). Simeon'un da aktardığına göre 1607 yılında Celaliler şehrin yarısına yakınını tahrip etmiş, surların dışında kalan çarşıları yağmalamıştır (Akkuş, 2008).

18.yy Bursa'sında içsel ve dışsal etkenlerden kaynaklanan değişimler, üretim ve ticarette dramatik farklılıklar meydana getirdiği gibi toplumsal yapıyı da belirgin olarak dönüştürmüştür. Söz konusu farklılaşmanın izlerini 19.yy itibariyle daha net görmekteyiz. Bu dönemde meydana gelen yangın ve depremler, Bursa'yı mimari ve ekonomik açıdan olumsuz etkilemiştir. Örneğin 1756 yılındaki yangın Sipahi Pazarı, Geyve Hanı gibi ticari yapıların harap olmasına neden olmuştur (Özcan, 1999). Yine 1761 ila 1804 yılları arasında çıkan yangınlar kentin büyük bir kısmının zarar görmesi ile sonuçlanmıştır (Özgür & Azaklı, 2001).

19.yy hukuki, yönetsel ve sosyal alanda dramatik değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu değişimin izlerini yerel ve bölgesel ölçeklerde görmek mümkündür. Bilhassa meydana gelen reformlar ile sosyal yaşam yeniden biçimlenmiştir. Bursa ekonomisinde önemli bir yere sahip olan ipek üretiminin yabancıların[15] elinde olması, sosyal yaşam ve mekânsal görünümün değişmesine neden olmuştur. 19.yy görünümünü yalnızca ekonomi etkilememiş, toplumsal ihtiyaçların değişmesi ve yönetimin bu ihtiyaçlara kayıtsız kalmaması da etkilemiştir. Genel hatlarıyla bu dönemin görünümünü etkileyen başlıklar; modernleşme süreçlerinin yaşandığı Tanzimat dönemi, sanayileşmenin beraberinde getirdiği kentsel mekândaki dönüşümler (1839-1862) ve Ahmet Vefik Paşa'nın desteği ile meydana gelen değişimlerdir. Ayrıca 1855 Bursa Depremi de Bursa'nın görünümünde değişikliğe sebep olan önemli başlıklardan bir diğeridir. Deprem can ve mal kaybına sebep olmasının yanında birçok tarihi eserin de tahrip olmasına neden olmuştur. Emir Sultan Cami, Orhan Gazi Cami, Yıldırım Cami, Hayrettin Paşa Cami, Kayganzade Cami zarar gören tarihi eserler arasında yer almaktadır (Dörtok Abacı, 2005). Zarar gören tarihi eserlerin onarımı ve deprem sonrası Bursa'nın yeniden inşa edilmesi için Suphi Bey'in desteği istenmiştir. Suphi Bey'in 1857 yılında

[15] İlk fabrikaların kurulması da yabancı yatırımcılar vasıtasıyla olmuştur. 1837 yılında açılan ipek fabrikasının kurucusu Fransız Glaizal ailesidir. Bursa'da kaynak sularının bol olması, bunları kullanmaya yönelik fabrikaların açılması ile sonuçlanmıştır.

çizdiği plan ile şehir onarılmaya başlanmıştır. Ahmet Vefik Paşa'nın adımları ile de yeni yapılar kentsel alana eklemlenmiştir.[16]

Ahmet Vefik Paşa deprem sonrasında geleneksel Osmanlı mimarisi ile Batı'yı sentezleyerek şehrin görünümünü büyük ölçüde değiştirmiştir (Akyıldız, 2004). Özellikle ana yollar, caddeler ve şehirlerarası yolların yeniden düzenlenmesi, hazırlanan planlar ile yapılan müdahaleler dolaylı yoldan turizmi olumlu etkilemiştir (Dörtok Abacı, 2005). Dönemin önemli gazetelerinden biri olan Ceride-i Havadis'in 29 Kasım 1863 tarihli yazısında, Gemlik-Bursa karayolu ulaşımındaki modernleşme başarı olarak zikretmiştir (Erol, 2019). Ticaret ve ulaşımın kolaylaşmasının yanı sıra turizm hareketliliğinin de hızlanmasına katkı sağlayan karayolları ve demiryollarındaki iyileşmeler birçok mekânı cazibe merkezi haline getirmiştir. Örneğin Bursa-Mudanya demiryolu sayesinde istasyona yakın yerlerde kahvehane ve gazinolar açılmış, bu alanlar mesire yerleri olmuştur (Dörtok Abacı, 2005).

Bu yüzyılda modern bir görünüme kavuşan Bursa, geleneksel yapılarını tamamen kaybetmemiş, geleneksel ile modernin harmanlandığı bir yapıya bürünmüştür. Bu dönüşüm yalnızca yönetimin anlayışı veya depremin yarattığı tahribat neticesinde olmamış, ekonomik ve sosyal örgütlenme biçimi de etkili olmuştur. Rumlar, Yahudiler, Ermeniler ve diğer yabancıların ikamet ettiği Gökdere, Setbaşı[17] gibi yerler sanayi bölgelerine dönüşürken, lokantalar, cafeler ve oteller de açılmaya başlamıştır (Akkuş, 2008). Özellikle sanayileşme ile ortaya çıkan azınlık burjuvazisinin eğlendiği mekânlar olan cafeler, Setbaşı[18] civarında yoğunlaşmıştır. Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken bir nokta var ki bu da mekânsal görünümde ve yaşam şeklinde meydana gelen

[16] Bunlar Rüştiye, Hünkâr Köşkü ve İdadi Okuludur. Daha sonrasında hastane, postane ve belediye binası inşa edilmiştir.

[17] Yine aynı yıllarda 1800'lü yıllarında sonlarına doğru Bursa'yı ziyaret eden İbnü'l Sezai Setbaşı'nı Bursa'nın en eski mesire yeri olarak tanımlamıştır. 1900'lü yılların başında Setbaşı'nda bulunan Hasan Taib de benzer ifadeleri kullanmıştır. 19.yy ve 20.yy'ın dinlenme ve eğlence mekanları olan meyhanelerin ilk örneklerine de Setbaşı'nda rastlanmaktadır. Meyhanelerin yanı sıra bir diğer eğlence alanı olan bozahaneler de yine Setbaşı'nda rastlanmaktadır. 20.yüzyıldan sonra Bursa'da gazinolar da açılmaya başlamıştır. Bursa'nın en eski gazinosu olan *"Mazalyan Gazinosu"* Setbaşı'nda açılmıştır. İlk gazinonun açılmasından Cumhuriyetin ilanına kadar söz konusu eğlence mekânlarının sayısı artmış ve Setbaşı, Bursa halkı ve civar yerleşimlerden gelen ziyaretçiler bir cazibe merkezi haline gelmiştir (Kaplanoğlu, 2004).

[18] De la Fraternité Armeniénne, Mussavate Şirketi, Séméret Ouhouvet, Nazlıhan, National Arménien, Tchoka gibi cafeler Setbaşı'nda konumlanan işletmeler arasında yer almaktadır. Bu dönemde açılan Cafe des Israelites Kuruçeşme'de, De Constantinople Balıkpazarı'nda, Adelfato Kayabaşı'nda açılmıştır (Akkuş, 2008).

değişikliğin yalnızca yabancı tüccarların veya gayrimüslimlerin girişimleri ile olmadığıdır. Yöneticilerin modern kent yaratma arzusu ile kazandırdıkları yapılar da coğrafi görünümde değişikliğe sebep olmuştur. Örneğin gündelik yaşamın biçimlenmesine katkı sağlayan Ahmet Vefik Paşa, sosyo-kültürel mekânlar üreterek Bursa'nın kültürel anlamda ihya olmasında etkili bir özne olmuştur (Sarıçoban, 2018). Ahmet Vefik Paşa'nın valiliği esnasında Bursa'ya kazandırdığı modern kent görünümü ve kültürel yapılar, yeni yaşam ve davranış biçimlerinin benimsenmesinde etkili olmuştur. 1876 yılında inşa edilen tiyatro bunun somut bir örneğidir (Tansel, 1964). Tiyatro dışında Setbaşı bahçeleri başta olmak üzere belli başlı mesire yerleri bu dönemde yeni sosyal alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Dörtok Abacı, 2005).

Bursa'da Turizmin Tarihsel Gelişimi başlığı altında detaylıca ele alınan modern konaklama tesislerine de bu dönemde, 19.yüzyılın sonu 20.yüzyılın başında rastlanmaktadır. Ulaşım imkânlarının gelişmesi ve seyahatlerin artması konaklama tesislerine olan ihtiyacı arttırmıştır. Fakat Bursa'nın İstanbul'a yakın olması ve doğrudan seyahat rotası içinde olmaması yani geçiş sahası olarak kullanılması, turizm arzının nicelik ve niteliğinin istenilen ölçüde olmaması ile sonuçlanmıştır. Bu durum ziyaretçilerin geceleme sürelerinin oldukça kısa olduğu anlamına geliyordu. 1907 Tarihli Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi'ne göre oteller Çekirge civarında yoğunlaşmış olup, Mayıs ve Ekim aylarında tercih edilmekteydi. 1893 yılında 8 otel mevcutken 1907 yılında sayı 21'e[19] çıkmıştır (Abdülkadir, 2008). Dönemin ünlü konaklama tesisleri arasında *Hotel Olympos (Hotel d'Olympe, Hotel du Olympe, Hotel Mont Olympus, Hotel du Mont Olympe, Keşişdağı Oteli), Hotel Bellevue, Hotel d'Europe, Hotel Splendid, Hotel Continental, Hotel d'Anatolie, Hotel Jozef (Hotel Nuriye), Şark Oteli, Çekirge Palas Oteli, Gönlüferah Oteli, Hotel Dudanube (Tuna Oteli)* yer almaktaydı (İçigen & Yılmaz, 2019).

1. Dünya Savaşı öncesi, 1903-1906 yılları arasında Bursa Valiliği yapan Reşit Mümtaz Paşa, karayollarını iyileştirmeye ve ulaşımı kolaylaştırmaya yönelik adımlar atmıştır (Okumuş, 2020). Uludağ yolunun açtırılması bunlardan biridir. 1. Dünya Savaşı'ndan Mondros Mütarekesi ile çekilen Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletlerinin kontrolü altına girmesiyle Bursa işgal edilmiştir. 8 Temmuz 1920 yılında Yunan

[19] Toplam 345 odalık kapasitesi mevcuttu.

kuvvetleri tarafından işgal edilen Bursa'da aynı zamanda Ermeni ve Rumlar ile de mücadele edilmiştir (Gürbüz, 2023). İşgalin sonlanmasının ardından 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan ve yürürlüğe giren anlaşma ile mübadele gerçekleşmiştir. Anlaşma neticesinde 1923-1927 yılları arasında Bursa'daki mübadil sayısı 34.543'e çıkmıştır (Goularas, 2012). Türk-Yunan mübadelesi sonucunda Ermeni ve Rumların ikamet ettiği yerlere daha sonrasında Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya'dan gelen göçmenler yerleştirilmiştir. Toplam nüfus içerisinde önemli bir paya sahip olan Rumların Bursa'yı terk etmesi, Bursa ekonomisi ve sanatını olumsuz etkilemiştir. Zira Rum ve Ermeniler, sanat ve zanaatkârlıkla ilgilenmekteydiler. Anlaşma sonrası fabrikaların büyük çoğunluğunu elinde tutan bu azınlıkların Bursa'yı terk etmeleri neticesinde, çalışma sahası adeta bir fabrika hurdalığına dönüşmüştür (Ersevinç, 2021). Bu dönemde bir taraftan mübadiller yerleştirilirken, bir taraftan coğrafi görünüm yeniden biçimlendirilmiş, bir taraftan da yeni burjuvazi oluşturulmuştur.[20]

Cumhuriyetin ilanı ile mekânsal görünüm değişmeye başlamış, kaçak yapılar yıkılarak meydanlar açılmıştır. Cumhuriyet Alanı bunlardan biridir. Çıkarılan yasa ile birlikte belediyeler, birçok yeri kamulaştırarak meydanlar açmıştır (Yalçın & Metin, 2024). Tahtakale Çarşısı, Zafer Meydanı ve Ulucami arasındaki alan kamulaştırılarak açılan mekânlar arasında yer almaktadır. 1925 yılında Bursa-Çekirge arasındaki yol düzenlenmiş, Yeniyol/Gemlik/İnönü Caddesinin açılmasıyla eski anıtlar Tanzimat dönemi yapılarıyla ilişkilendirilmiştir (Kaplanoğlu, 2008). Ayrıca Cumhuriyet ile modern konaklama tesisi sayısında artış olmuştur. 1926 tarihli Bursa Vilayeti Coğrafisi adlı eserden elde edilen bilgiye göre bu dönemde Bursa'da 50'ye yakın otel ve han bulunmaktaydı (*Cenubi Marmara Havzası: Bursa Vilayeti Cografyası*, 1927).

1940 yılı itibariyle Henry Prost[21]'un hazırlamış olduğu plan ile Bursa şekillenmeye başlamıştır. Plan dahilinde yolların genişletilmesi, Çekirge'nin kaplıca ve turizm merkezi haline getirilmesi, Bursa ovasının verimsiz bölgelerinin yerleşime açılması hedeflenmiştir (Aslanoğlu, 2001). 1950 yılına gelindiğinde Bulgaristan'dan gelen

[20] *…yeni sınıfın doğuşu belki de on yılın en önemli gelişmesiydi. Kimi aydınlar kendi burjuvazilerini yaratmadıkça hayatta kalamayacaklarını gözlemlediler* (Ahmad, 2019).

[21] 1924 yılında Lörcher'e bir plan yaptırılsa da uygun bulunmamış ve hayata geçirilmemiştir. Prost'un planı 1960'lara kadar uygulanmış 1958 yangınından sonra Piccinato planı ile Bursa-Mudanya ekseninde gelişme amaçlanmıştır. Ayrıca tarihi doku ve ovayı korumak da Piccinato planının amaçları arasında yer almaktadır (Tekeli, 1999).

göçmenlerin iskânı ile yerleşim sınırı genişlemiştir. Bursa'da gecekondulaşmanın ilk örneklerine de dönemde rastlamaktayız.[22] Yaşanan yoğun göçler sonucunda farklı sosyal ve kültürel özelliklere sahip kişilere ait yaşam bölgeleri oluşmuştur. Organize sanayi bölgesinin kurulması ve 1970'ler itibariyle otomotiv sanayinin gelişmesi söz konusu yaşam bölgelerinin oluşması ve yoğun göç hareketlerinin yaşanmasında etkili olmuştur. 1950'ler itibariyle yaşanan göç hareketleri, sanayileşme, şehirleşme ve plansız büyümenin oluşturduğu gecekondulaşma, Bursa'nın manzarasını büyük ölçüde değiştirmiştir (Aslanoğlu, 2001). Artan yapılaşma ve nüfus, doğal ve tarihi alanları korumaya yönelik adımların atılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bundan dolayı 1978 yılında Doğal ve Tarihi Sit Alanları Koruma ve Geliştirme Planı hazırlanmıştır. Fakat sivil mimari örnekleri ve anıt yapılar korunamamıştır (İlhan, 2019). Sözün özü, Organize Sanayi Bölgesinin kurulması neticesinde ortaya çıkan yeni yerleşim yerleri, sosyal, mekânsal ve kültürel dönüşüm sürecinin hem sebebi hem de sonucudur (Ertürk & Tosun, 2009). Sosyal ve kültürel yaşamdaki dönüşümlere tanıklık ettiğimiz son 20 yıllık süreçte, eğlence ve boş zaman mekânları da değişmiş netice itibariyle tüketime dayalı sosyal yaşam oluşmaya başlamıştır (Ertürk & Tosun, 2009). Keza Bursa'da[23] da bu durum ifade edildiği şekliyle gerçekleşmiştir. Çalışma sahasında 1990'lı yıllar itibariyle alışveriş merkezleri açılmaya başlamıştır. Sönmez Alışveriş Merkezi ve Özdilek'in açılması, daha sonrasında üst ve orta gelir grupları için inşa edilen apartman ve villalar, devam eden göçler nedeniyle inşa edilen yapılar Bursa silüetini değiştirmiş ve değiştirmeye devam etmektedir (Karakurt Tosun & Fırat, 2012).

Daha öncesinde de belirtildiği üzere Bursa gibi köklü bir tarihe sahip coğrafyanın turizmini anlamak, mekân ve turizm arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek için geçmişini ele almak önem arz etmektedir. Bilindiği gibi turizm mekânları ve verilen hizmet, tarihsel süreç içerisinde değişim göstermiştir. Sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçası olan boş zaman

[22] 1800'lü yıllarda göç eden Ermeniler, 1880'li yıllarda Osmanlı-Rus Savaşı'ndan dolayı gelen göçmenler, 1912-1930 yılları arasında Balkanlardan gelen göçmenler, 1924 yılında anlaşma gereği gelen mübadiller, 1950'li yıllarda Bulgaristan'dan gelen göçmenler, 1969-1978 yılları arasından Bulgaristan'dan gelmeye devam eden göçmenler, 1970 sonrası sanayileşme neticesinde ülke içinde göç eden nüfus Bursa nüfusunun artmasına ve kozmopolit bir görünüm kazanmasına sebep olmuştur (Kaplanoğlu & Kaplanoğlu, 2014).

[23] Yüzyıllardır Bursa'da sosyal ve kültürel olarak ön plana çıkan merkezi Kapalı Çarşı ve Hanlar Bölgesidir. Fakat 1990'lar itibariyle alışveriş merkezlerinin yaygınlaşması Kapalı Çarşı ve Hanlar Bölgesinin ticari önemini azaltmıştır. Tüketim eyleminin değişmesine bağlı olarak tercih edilen alışveriş mekânlarının değişmesi her ne kadar söz konusu alanı ekonomik açıdan olumsuz etkilese de bölge tarihi önemini halen korumaktadır.

mekânları, sadece ihtiyaçlar neticesinde ortaya çıkmamış, kimlik, aidiyet, ideoloji ve yönetimin anlayışına göre şekillenmiştir. Bu noktadan hareketle turizmi yalnızca tüketim biçimi olarak ele almak hatalı bir anlayış olacaktır. Bursa tarihi bu sebeple ele alınmıştır. Mekân üzerinde kimlik ve ideolojiye bağlı tüm bu farklılıkların turizm için değerli olduğu vurgusu yapılmıştır.[24]

3.2. Bursa'da Turizmin Tarihsel Gelişimi

Mercek altına aldığımız 14.yy'dan günümüze kadar olan dönemde boş zaman aktivitelerinin, eğlence anlayışının, turizm yapılarının, seyahat amaçları ve mekânlarının değişmesi turizm tarihini ele almayı gerektirmiştir.

Osmanlı topraklarında modern turizm hareketlerinin başlangıcı 19.yy'a tarihlense de yüzyıllardır farklı gerekçelerle ziyaretler yapıldığı bilinmektedir. Her ne kadar Avrupa'da hâkim olan olumsuz algılama, seyahatleri kısıtlasa da Osmanlı ve özellikle İstanbul'a yönelik hayranlık, ziyaretlerin gerçekleşmesi ve zamanla artışı ile sonuçlanmıştır. İstanbul başta olmak üzere Bursa, Çanakkale, İzmir, Trabzon gibi yerlere seyahat edilmiş, daha sonrasında ziyaret edilen mekânlar artmıştır (*Geçmişten Günümüze Türkiye'de Turizm*, 2015). Ziyaretçi akışı ve ziyaret edilen mekânların artması, yolculukları kolaylaştıracak düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmıştır.

Orhan Gazi tarafından fethedilmesinin ardından Bursa, farklı coğrafyalardan gelen seyyahlar[25] tarafından ziyaret edilmiştir. Bursa'nın Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış olması, İstanbul'un fethine kadar ve fetihten sonra da önemli bir idari, ticari ve eğitim merkezi olması, yerli ve yabancı birçok gezginin ya doğrudan Bursa'ya gelmesine ya da ziyaret ettikleri yerler arasına Bursa'yı eklemesine neden olmuştur (Öcalan, 2009). Seyyahların gerçekliği kendi gözlemleri ve yargıları ile ifade ettikleri seyahatnameler, o dönemlere ait bilgiler edinebildiğimiz değerli kaynaklardır. Seyahatnamelerde yazarın gözünden Bursa'nın tarihi, coğrafyası ve ekonomisi hakkında bilgiler elde ettiğimiz gibi ilk turizm yatırımları olarak adlandıracağımız konaklama sektörü hakkında da bilgiler

[24] Her ne kadar doğal afetler, savaşlar, isyanlar neticesinde birçok eser tahrip olmuş olsa da yine pek çok eser korunmuş ya da restore edilmiştir. Geçmişten aktarılan ve günümüzün turizm mekânları arasında yer alan kamu binaları, devletin ekonomik ve toplumsal örgütlenme biçiminin mekâna yansımasıdır. Bu anlamda cami mescit, hamam, han, bedesten gibi pek çok yapı ve kurum hem tarihi hem de turistik değer taşımaktadır.

[25] Seyyahlar gözlemlerini Arapça, Bulgarca, Latince, Ermenice, İngilizce, Grekçe, Fransızca ve Osmanlı Türkçesi dillerinde aktarmışlardır (Songur, 2017).

edinmekteyiz ki bu da modern turizm yapılarının geçmişini aydınlatabilme noktasında önem arz etmektedir. Bu bağlamda Bursa turizm tarihini değerlendirirken, seyahat amacı ve dönemin özelliklerini yansıttıkları için seyahatnamelerden yararlanılmıştır (Songur, 2017).

İfade edildiği üzere 14.yy itibariyle başlatabileceğimiz seyahatler gün geçtikçe artmıştır. Örneğin İbn-i Batuta, Bursa'nın fethedilmesinin ardından Bursa genel görünümü ve mimari özellikleri hakkında aktarmalar yapmıştır. Seyahatnamesinde Bursa'nın su kaynaklarından da bahseden İbn-i Batuta kaplıcalara dikkat çekerek sıcak su kaynağı civarında insanların sağlık bulmak amacıyla Çekirge'ye[26] geldiklerini ifade etmektedir (Ebu Abdullah Muhammed İbn Batuta Tancı, 2000). Bu da Bursa'da termal turizmin köklü geçmişini ortaya koymaktadır.

Erken dönem gezginlerinden olan ve 1355 yılında İznik'te bulunan Palamas ve 1396-1402 yıllarında Bursa'da bulunan Schiltberger ziyaret ettikleri alanların genel coğrafi görünümü hakkında bilgiler vermişlerdir (Schiltberger, 1997). 15.yy'da ise bir asilzade olan Bertrandon de La Broquiere Bursa'yı ziyaret etmiştir. Görünürde hacı olmak fakat temel amacının Türklerin politik yapısı hakkında bilgi toplamak olan Bertrandon de La Broquiere'nin ziyaret ettiği yerler arasında Bursa da yer almaktadır. Bursa'ya ulaşmak için kervanlarla hareket eden seyyah, güvenliğini sağlamak için kılık değiştirmek zorunda kaldığını ve silah satın aldığını yazmıştır (Eyice, 1973). Politik ve ticari amaçlarla gerçekleştirilen seyahatler turizm olgusu içerisinde değerlendirilemez. Fakat gerçekleştirilen bu seyahatler ve yazılan seyahatnameler dolaylı yoldan turizmi desteklemiştir. Örneğin bu dönemde Bursa'ya önemli ölçüde yabancı seyyah ve tüccarın geldiği tarihi kaynaklarda yer almaktadır. Bunların büyük bir çoğunluğu ticaret yapmak amacıyla gelmiş sonrasında belli bir kısmı Bursa'da daimî olarak kalmıştır. Bu yerleşik yabancılar (Avrupalı tüccarlar) daha sonrasında turizmi meydana getiren önemli başlıklardan biri olan konaklama yapılarını da ilk inşa edenler olmuştur.[27]

[26] *Şehir dışında sıcak akan bir memba var; büyük bir göle dökülüyor. Onun üzerine iki hamam yapılmış; biri erkeklere, diğeri kadınlara ait. Hastalar uzak diyarlardan gelip bu kaplıcada şifa bulurlar. Burada yolcuların konaklayacağı bir zaviye vardır; gelen üç gün kalır ve doyurulur.*

[27] Modern anlamdaki ilk oteller 19.yy itibariyle inşa edilmiş ve işletmecileri ise Avrupalı tüccarlar olmuştur. Tarihi 19.yy'a kadar ilerletmeden evvel de evlerini seyyahlara açarak, onları bilgilendirerek seyahatlerini kolaylaştırmışlardır.

16. ve 17.yüzyılda ise Bursa'yı ziyaret eden Avrupalı seyyahlar arasında Macariusi Polonyalı Simeon, Jean Thévenot ve Josephus Grelot yer almaktadır. Seyyahlar yalnızca bu isimler ile sınırlı değildir. 16. yy seyyahlarından Bedrüddin el-Gazi ve Kutbüddin el-Mekki Bursa'yı ziyaret etmiş, İznik'in kent dokusu ve şehrin coğrafi görünümü hakkında bilgiler vermişlerdir (Kamil, 1937). 1587-1588 yılları arasında Reinhold Lubenau eczacı olarak geldiği Osmanlı topraklarında gezmiş, Bursa, Mudanya ve İznik'i ziyaret etmiştir. Gezdiği yerlerin listesini veren Reinhold Lubenau saraylar, bedestenler, evler, hamamlar, kaplıcalar ve konaklama mekânlarının yanı sıra yaşanan doğal afetler neticesinde meydana gelen değişiklikleri de aktarmıştır (Lubenau, 2016). Bu dönemin siyasi ve kültürel olaylarıyla yakından ilişkili olarak Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden pek çok seyyah gelmiştir. Dönemin bilinen seyyahları arasında Evliya Çelebi de yer almaktadır. Yolculuk etmenin ve konaklamanın kolay olmadığı bu dönemde doğal olarak seyahat etmek "zorunluluklar dışında" pek mümkün olmamıştır.[28] Gelibolulu Mustafa Ali Bey seyyahları yazmış olduğu kitabında şu şekilde açıklamıştır: "*Önce, en hayırlı yolculuk yapanlar, yani Kâbe yoluna düşen hacılar. Ardından devlet yoluna baş koyup savaşmaya giden yiğitler. Kâfirlere karşı sefere çıkmak da ne de olsa seyahattir! Sonra adalet ve vergi için görev icabı dolaşmak zorunda kalan devlet görevlileri. Bir de rençperler diye anılan ve bir iş bulmak için yollara düşmüş olan yoksullar."* Ayrıca pek de hayırla anmadığı avcılar ve gelin almak için yola çıkan heyetleri de seyyah olarak saymıştır (Akçura, 2017).

18.yy'da Avrupa'da hâkim olan Aydınlanma Çağı ile Eski Yunan ve Roma'ya olan ilginin artması seyahatlerin sıklaşmasında etkili olmuştur. Seyyahlar Eski Yunan ve Roma'ya ait izleri araştırmak için seyahat etmeye başlamışlar ki ziyaret edilen yerlerden biri de Bursa'dır (Yıldırım, 2013). Yazdıkları seyahatnamelerde Plinius ve Strabon'dan bilgiler aktaran seyyahlar, Osmanlı öncesi döneme ait kalıntıların yetersiz olduğunu ifade etmişlerdir. Bu dönemde önemli bir prestij kaynağı olan bu araştırmalar ziyaretlerin temel nedenini oluşturmaktadır. Seyyahlar tarihi kaynakları okuyarak veya rehberlerden edindikleri bilgiler ışığında Bursa hakkında bilgi toplamışlardır. Osmanlı öncesinde

[28] İbrahim Alaettin Gövsa da hem Osmanlı dönemi hem de Cumhuriyetin ilk yıllarında mevcut seyahat algısı ve seyyahlara bakış açısını "Seyahat Korkusu" başlıklı yazısında ele almış ve şu ifadelere yer vermiştir: *"...İmparatorluk Türkiye halkını oturan bir millet haline getirdi. Fakat hala Avrupalılara nispetle değil komşularımıza, Balkan milletlerine nispetle dahi en az gezen millet biziz. Hala seyahat korkusunu tedaviye muhtacız* (Akçura, 2017)*."*

Bithynia Krallığı yönetiminde daha sonrasında ise Roma ve Bizans yönetiminde olduğu bilgisinden hareketle, köklü bir geçmişi bulunan bu saha hakkında araştırmalar yapmışlardır. Uzun süren seyahatleri sırasında kervansaray ve hanlarda konaklayan seyyahlar bu mekânların bakımsızlığından seyahatnamelerinde bahsetmişlerdir. Selçuklulardan Osmanlı dönemine aktarılan han ve kervansaraylar temelde ticari amaçlarla inşa edilse de 19.yy'a kadar seyyahların da gecelediği yerler olarak karşımıza çıkmaktadır (Yaşayanlar, 2013).

Osmanlı tarafından fethedilmesinden sonra önemli bir merkez olan Bursa, sahip olduğu stratejik ve ticari öneminden dolayı konaklama imkânlarına uzun yıllardan beri sahip olsa da ziyaretçiler konaklama mekânlarının niteliklerinden memnun kalmamışlardır. 19.yy'a gelindiğinde ise oteller, termal pansiyonlar, günümüze benzer tarzda oteller açılmıştır. Moustier'in aktardığına göre yalnızca Bursa ve İzmir'de Avrupai oteller yer almaktaydı. Termal sularının bulunması, ipek ticaretinin[29] Bursa'da yapılması birçok ziyaretçiyi buraya çekmiştir ki buna bağlı olarak konaklama endüstrisi de gelişme göstermiştir (Yıldırım, 2013). Otellerin açılması ev, kahvehane, derbent, han gibi alanların kullanımını tamamen ortadan kaldırmamıştır. Özellikle şehir merkezi dışında konaklama yapılıyorsa evlerden, kahvehanelerden ve derbentlerden yararlanılmıştır.

Çalışma sahamızın ticaret yolları üzerinde yer alması ve 19.yy itibariyle sanayileşme adımlarının atılması üretim ve tüketim alışkanlıklarının değişmesine sebep olmuştur. Bursa'nın İstanbul'a yakın olması doğal kaynakları, tarihi yapıları, termal kaynakları ve mitleri ile ünlü Uludağ'ı bünyesinde barındırması ziyaretçi akışını hızlandırmıştır (Yaşayanlar, 2013). 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren artan ziyaretçi

[29] Bursa'nın tarihsel gelişiminde ve mevcut görünümünde önemli bir yere sahip olan ticari aktiviteler turizm için kaynak değer halini almıştır. Hem tarihsel bir geçmişi yansıtması hem göç tarihini ortaya koyması hem de siyasi ilişkileri anlamamıza yardımcı olması bakımından Bursa ticaretinin turizm ile doğrudan ilişkili olması beklenen bir durumdur ki günümüzde ipekçilik ve turizm ile ilgili projelerin üretilmesi bundan kaynaklanmaktadır. Günümüze miras kalan 19. ve 20.yy yapıları ve hanlar, Bursa'nın ticari geçmişini belgelemektedir. Çalışma sahasında yer alan doğal elemanlar kültürel miras ile birleştiğinde kendine has coğrafi görünüm meydana getirmiştir. Örneğin tarihi hamamlar kültürel miras ögelerinden biridir. Bu yapılar İslam geleneğinin de etkisiyle değişikliğe uğramıştır. Roma ve Bizans hamamlarında yer alan havuzların yerini kurnalar almış ve Türk hamam yapısı oluşmuştur (Erer & Erdemir, 2004). Bu da Roma Dönemi'nin günlük pratiklerinden biri haline gelen hamam kültürünün Osmanlılara aktarıldığı ve hamam kültürünün günlük yaşamın içinde yer aldığını göstermektedir (Alkan, 2020). Günümüz tekstil sanayinin nüveleri ise hamam için gerekli olan eşyaların üretilmesiyle (sabun, havlu, peştamal, terlik) olmuştur. 1845 temettüat sayımlarında gayrimüslimlerden oluşan elli altı havlucu olduğu bilgisi kaydedilmiştir (Akan Yetişir, 2021). Günümüz turistik ürünlerinde önemli bir yeri olan havluların bu tarihten itibaren üretildiği bilgisine buradan ulaşabilmekteyiz.

akışının bir sonucu olarak konaklama mekânlarının hem sayısı artmış hem de mevcut konaklama mekânları yenilenmiştir.

3.2.1. 19.Yüzyıldan Cumhuriyete Kadar Olan Dönemdeki Durum

Çalışma sahasında konaklama hizmeti zaman içerisinde bir endüstriye dönüşmüştür. Bu dönüşüm sanayi devriminin sonuçlarından biridir. 19.yy'a kadar geleneksel konaklama biçimleri ile giderilen konaklama ihtiyacı, 20.yy itibariyle büyük bir sektöre dönüşmüş ve mekânsal olarak da yayılış göstermiştir. Bursa şehri dışında da konaklama mekânları açılmaya başlamıştır. 20.yy seyyahlarından Launay İznik'te Nicée Oteli'nin bulunduğunu ifade etmiştir. Açılan otel ve pansiyonlar yabancı girişimcilerin çabaları ile hizmete girmiştir (Bakar, 2008). Her ne kadar 19.yy'ın ortaları itibariyle konaklama biçimi han, kervansaray, derbent ve evlerden otellere doğru kaymışsa da bu durum genellikle maddi durumu iyi olan gezginlere hitap etmektedir. Bursa genelinde otellerin açılmamış olması da klasik konaklama biçimlerinin halen kullanıldığını göstermektedir. Özellikle ziyaret edilen yerdeki yerel halktan birinin evinde konaklama en yaygın olanıdır (Yıldırım, 2013). Bu misafirlik üst düzey yöneticilerden alınan ferman ve çeşitli belgelerle gerçekleştirilmektedir. Bu belgeler de çeşitlilik göstermektedir. Ferman ya da buyrultu ve tezkere şeklinde alınan belgeler seyyahlara yolculuklarında kolaylık sağlamıştır (Yıldırım, 2013).[30]

Daha öncesinde de ifade edildiği üzere Bursa'nın tümünde yayılış göstermeyen oteller, seyyahların memnun kalmasalar da hanlarda konaklamalarını zorunlu hale getirmiştir. İstanbul'dan Bursa'ya ve oradan da doğuya uzanan yollar üzerinde yer alan (İznik, Mudanya ve Gemlik'teki) hanlardan ve kahvehanelerden sıklıkla bahsedilmiştir. 1864 yılında Mudanya'ya gelen Warsberg buradaki konaklama mekânlarının gelişimiyle ilgili önemli bilgiler vermiştir. 19.yy'ın sonlarında Bursa şehri dışında da otellerin inşa edildiğini bu dönemin seyahatnamelerinden görmekteyiz (Yıldırım, 2013). İlk kez batılı yöntemlerle yapılan nüfus sayımında binalar tiplerine göre ayırt edilmiş ve 518 mahallede toplam 486 handan yalnızca 60'ının otel ve pansiyon olarak hizmet verdiği tespit edilmiştir (Monk, 1851). Bursa'dan Mudanya'ya giden güzergâh üzerindeki konaklama

[30] Örneğin 1848 yılında İstanbul'dan Bursa'ya gelen Monk izin belgesinin içeriği ile ilgili bilgiler aktarmıştır (Monk, 1851).

yerlerini gösteren Levingen[31] aslında o dönemdeki durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır (Levinge, 1839).

Bursa'da ilk açılan otelin tarihçesi 1840'lı yıllara tarihlenirken, Walker (1886)'ın ifadesiyle 1880'li yıllarda otel sayısında artış olmuş fakat 1885 depremi sonrası gerileme olmuştur. Walker (1886) Ahmet Vefik Paşa'nın deprem sonrasında şehrin onarılması ve yenilenmesinde etkin rol oynağını belirtmiştir. Otel sayısındaki artışın yanı sıra ulaşım ve otel niteliklerinin de iyileştiğini belirtmiştir. 1842 yılında Bursa'yı ziyaret eden Ida Pfeiffer, bir şirket aracılığıyla seyahatini planladığını[32] ve şirketin bir rehber organize ettiğini aktarmıştır (Ida, 2016). Gezginlerin hazırlamış oldukları kitaplarda otellerin sayılarını ve adlarını öğrenebilmek mümkündür (Yıldırım, 2013).

Görsel 1. Bursa'da 19. ve 20.yy'da açılan otellere ait görseller (Yaşayanlar, 2013)

20. yy'da yedi otel Bursa'da faaliyet göstermekteydi. Bunların adları Hotel de Brousse, Hotel Maghiar, Hotel Brückner, Hotel Bellevue, Hotel de Europe, Hotel Bithnie

[31] Uluabat – Rum manastırı
Çatalağıl – Rum evi
Bursa – Han
Mudanya –Kahvehane

[32] Osmanlı topraklarından Avrupa'ya ilk organize tur ise 1863 yılında gerçekleşmiştir. Ceride-i Havadis (21 Haziran 1863) yılında yayınlanan ilana göre yolculuk temmuz ayında başlayacak olup Napoli, Marsilya, Paris, Londra, Belçika, Almaya ve Viyana'yı kapsamaktadır. Kırk iki gün olarak planlanan seyahat yetmiş beş Osmanlı lirasıdır (Akçura, 2017).

ve Hotel de Anatolie idi (Forlar Yazıcı, 2022). 1904 tarihli bir rehberin ek kısmında ise Hotel Splendide ve Çekirge otelleri yukarıda listelenen otellere ek olarak yer almaktaydı (Görsel 1). 1905 tarihli bir başka gezi rehberinde ise Hotel Nuriye, Hotel Splendide, Hotel Bellevue, Hotel de Anatolie ve Hotel de Europe Bursa'nın konaklama mekânları arasında yer almaktadır (Yıldırım, 2013). Bursa'nın otel tarihi Hotel Bellevue ve Hotel de Olympe ile başlamaktadır (Forlar Yazıcı, 2022). Termal otel olarak tanımlayabileceğimiz Hotel de Olympe Macfarlane (1850)'nin ifadesiyle hamamlara oldukça yakın ve en sık ziyaret edilen yerlerden biriydi.

20.yy turizmde çeşitli adımların atıldığı bir yıl olmuştur. Örneğin Bursa'nın ilk müzesi olan Bursa Müzesi 1904 yılında Müze-i Hümayun'a bağlı olarak açılmıştır. 31 Ağustos 1906 tarihinde 2. Abdülhamid'in tahta çıkışının 30. yılını kutlamak amacıyla Bursa'da "*Mamulat ve Mahsulat Sergisi*"nin düzenlenmesi bunlardan bir diğeridir. Sergi 41 gün sürmüş ve ilgi çekmiştir. Serginin yapıldığı Mekteb-i İdadi-i Mülki binasında eşyalar sergilenmiş ve Bursa Sanayi Mektebi Mızıkası müzik gösterisi yapmıştır (Boykoy, 2013). 23 Temmuz-10 Eylül 1909 tarihleri arasında İkinci Bursa Sergisi düzenlenmiş ve sergiye padişah Mehmet Reşat ve Osmanlı veliahtları katılmıştır (Akçura, 2017). Bu sergilere ulusal ve uluslararası düzeyde katılım olmuştur. Söz konusu iki sergi Bursa'nın ekonomisi ve ipek üretimini tanıtmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. 1909 yılında gerçekleştirilen serginin ardından *Bursa Sergisi* adını taşıyan bir dergi çıkarılmıştır (Kaplanoğlu, 2006). Yurt dışından pek çok firmanın sergiyi ziyaret etmesi, Bursa'nın uluslararası alanda ilgi uyandıran ilk fuarı olarak tanımlanmasına sebep olmuştur (Kaplanoğlu, 2006).

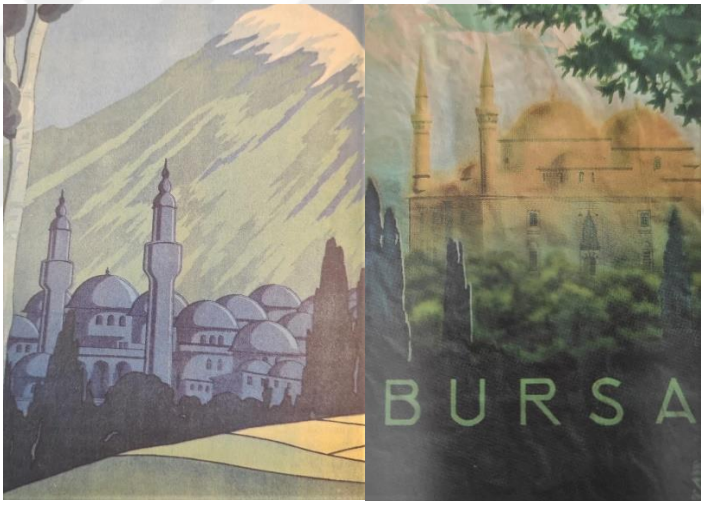
3.2.2. Cumhuriyetten Planlı Kalkınma Dönemine Kadar Olan Durum

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde modernleşmenin beraberinde getirdiği kültür değişimi eğlence mekânlarına dolayısıyla da turizm mekânlarına aktarılmıştır. Bundan dolayı mevcut ideolojiye uygun mekânlar yaratılarak radikal reformlar gündelik yaşam içinde yerini almıştır. Ayrıca turizm bir tanıtım aracı[33] olarak görülmüş, siyasi kararlarla[34] ve devlet eliyle desteklenmiştir (Gültekin & Onsekiz, 2005). Örneğin ülke

[33] *Siyasi propaganda ve muhtelif şehirlerimize seyyah celbi için propaganda, tütünlerimiz için propaganda üzümlerimiz için reklam hülasa Türkiyeyi dünyaya tanıtmak için ne lazımsa hepsiyle meşgul olmak üzere bir ofis vücuda getirmeliyiz.05.08.1933/ Cumhuriyet Gazetesi*

[34] Turizm aktivitelerinin yer seçimi, turizm yapılarının formu ve fiziksel biçimlenişinde yalnızca mevcut siyasi erk değil ziyaretçilerin tercih ve tutumları da etkili olmuştur.

tanıtımını yapmak amacıyla kurulan Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu *"büyük seyahatler tertibi ile kıymettar İstanbul'umuzu ve Bursa gibi mühim şehirlerimizi ve buralardaki asar-ı eslafı (tarihi şehirlerimizi) tanıtmayı"* amaçlamaktaydı (Akçura, 2017). Bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk turizm ve acentecilik faaliyetlerini yürüten NATTA, İstanbul ve Bursa'ya geziler düzenlemiştir. Turizmi geliştirmeye, düzenlemeye ve seyahatleri kolaylaştırmaya yönelik atılan bu adımlar, yapılacak yeni düzenlemeler için temel teşkil etmiştir. Turizm faaliyetlerinin yaygınlaştırılmasında, yerel yönetimler de önemli ölçüde rol oynamıştır. Bursa Belediyesi turizm ile ilgili hizmetler vermeye başlamış, İstanbul Belediyesi ile iş birliği yaparak Bursa'yı tanıtmayı amaçlamıştır. Bursa Belediyesi Turizm Şubesi ile İstanbul Belediyesi Turizm Şubesi'nin iş birliği ile hazırlanan "*Bursa Turizm Rehberi*" yurtdışındaki seyahat acenteleri ve otellere gönderilmiştir. Bunun dışında yurtdışındaki Türk öğrenci dernekleri ile işbirliği yapılarak Bursa hakkında yazılar çıkarılmıştır (Güler Bilgi, 2006).

Görsel 2. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun hazırladığı broşürler (1940)
Kaynak: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sağlık turizmini geliştirmeye yönelik yatırımlar yapılmıştır. Özellikle Atatürk'ün Bursa gezileri termal turizm ve kış turizmini[35] geliştirmeye yönelik adımlar atılmasında etkili olmuştur. 1925 yılında Bursa'da bulunan

[35] Esasında Birinci Dünya Savaşı yıllarında kayak sporu gelişme göstermiştir. Doğu cephesinde kullanılmak üzere 1914 yılında Haliç'teki bir marangozhanede üretilen kayaklar Erzurum'a gönderilmiştir. Victor Pitschmann öncülüğündeki Avustralyalı subaylardan eğitim alan askerler, savaşın bitmesinin ardından kayak sporu ile bir daha ilgilenmemiştir. Kış sporlarının yeniden gündeme gelmesi ile Uludağ sayesinde Cumhuriyet Döneminde olmuştur.

Mustafa Kemal, atıl bırakılan kaplıcaların yenilenmesi[36] ve ekonomik katkısını arttırmak için bir takım önlemler alınmasını istemiştir (Gülenç, 2023). Abbas Hilmi Paşa ile yapılan görüşme sonrasında "*Bursa Kaplıcaları Türk Anonim Şirketi*" kurulmuştur. Şirket sayesinde 1926 yılında kaynakları değerlendirmek amacıyla otel, banyo, lokanta gibi işletmeler kurulmuştur (Süzgün, 2015). Tüm bu gelişmelere paralel olarak Bursa Belediyesi'nin meclis kararıyla 1931 yılında Bursa kaplıca şehri ilan edilmiştir (Çinici, 2015). Daha sonraki süreçte konaklama mekânları ve müzeler açılmış, sergiler düzenlenmiş, tanıtım filmleri yayınlanmış, tahrip olmuş tarihi ve kültürel mimari restore edilmiş veya yeniden işlevlendirilmiştir. Örneğin 1924 yılında Türk İslam Eserleri Müzesi açılmıştır. 1937 yılında ise Mudanya Mütareke Evi[37] müze olarak hizmet vermeye başlamıştır.

Bu dönemde Bursa turizmini etkileyen bir diğer adım ise Bursa Valisi Fatih Güvendiren'in araç gereç temin ederek Uludağ'daki yetersizlikleri gidermesidir. 1930'lu yıllarda başlayan çalışmalara paralel olarak 1933 yılında *"Bursa Dağcılık Kulübü"* kurulmuş, kulübün yardımıyla 110 yataklı bir kayak evi işletilmeye başlanmıştır. Yine aynı yıllarda Uludağ'ın basında yer alması (Görsel 3) ülkenin dört bir yanından gelen ziyaretçinin Uludağ'ı ziyaret etmesi ile sonuçlanmıştır (Güler Bilgi, 2006).

[36] Kent dokusunda bir temsil olarak yer alan hamamlar, yukarıda da belirtildiği üzere toplumsal ve mekânsal değişimlerden etkilenerek günümüze ulaşmıştır. Genellikle Osmanlı kentlerinde cami, çarşı ve külliye çevresinde yer alan bu yapılar farklı ritüel ve gelenekleri bünyesinde barındırmaktadır. Anadolu'nun çoğulcu kültürel dokusunda önemli bir yere sahip olan bu kamusal mekânlar, toplumsal yaşamın merkezinde yer almaktaydı (Sami, 2017). Cumhuriyet'in ilk yıllarında Çekirge'ye yapılan yatırımlarla buraya yönelik ilginin arttığını söyleyebiliriz. Artık günümüzde termal yapıların yanı sıra rekreatif amaçlarla da bu yapılardan yararlanılmaktadır. 1980'ler itibariyle özel sektör girişimlerinin artması Çekirge'de çok sayıda konaklama mekânının açılmasında etkili olmuştur (Başoğlan, 2010).

[37] Mütareke Evi Müzesi *"Mudanya Mütareke Evinde Tarih Sesini Duyuruyor"* projesi ile yenilenmiştir

Görsel 3. 1934 yılına ait Uludağ görüntüleri (Akçura, 2017)

Devletin ilk sağlık turizmi yatırımları arasında yer alan Çelik Palas Otel, 1935 yılında açılmıştır. Park Otel ve ondan sonra açılan oteller ile Çekirge bir termal merkez halini almıştır. Sektörün eksiklerinin giderilmesinin ardından ziyaret merkezi haline gelen Bursa'yı tanıtmak bu dönemin öncelikli başlıkları arasında yer almaktadır. Bundan dolayı Bursa'yı tanıtmak ve ziyaretçileri gezdirmek amacıyla 1932 yılında "*Turizm İşleri Bürosu*" kurulmuştur (Güler Bilgi, 2006). İstanbul Şubesi ile bir arada çalışan bu kuruluş Bursa Turizm Rehberi hazırlamıştır. İsviçre gazetelerinde Bursa hakkında güncel yazılar çıkmasını sağlamıştır. Bu adımların bir sonucu olarak 1934 yılında 300-400 kişilik gruplarla Bursa'ya ziyaretçi akını olmuştur. 1933 yılında 8.279 turist, 1934 yılında 900 Fransız ve Polonyalı Bursa'yı ziyaret etmiştir. İfade edilen sayılara kaplıcalar için gelenler ile günübirlik gelenler dâhil edilmemiştir (Güler Bilgi, 2006).

1934 İl Yıllığına Göre Konaklama Tesisi Bulunan Lokasyonlar	**Sayısı**
Çekirge	28 Otel
Şehiriçi Oteller	9 Otel
Gemlik(Bursa Yıllığı, 1935)	5 Otel ve 4 Han
Mudanya(Bursa Yıllığı, 1935)	2 Otel ve 3 Han
İnegöl(Bursa Yıllığı, 1935)	26 Han ve Otel
İznik(Bursa Yıllığı, 1935)	4 Otel ve Han
Orhaneli(Bursa Yıllığı, 1935,)	4 Otel ve Han
Orhangazi(Bursa Yıllığı, 1935)	4 Otel ve Han
Karacabey(Bursa Yıllığı, 1935)	7 Otel ve Han
Mustafakemalpaşa(Bursa Yıllığı, 1935)	17 Otel ve Kahvehane
Yenişehir(Bursa Yıllığı, 1935)	1 Otel ve 6 Han

Tablo 13. 1934 İl Yıllığına göre konaklama tesisi bulunan lokasyonlar
Kaynak: Bursa 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı Turizm Sektörü Raporu

Zamanla büyümeye devam eden konaklama sektörü 1950'li yıllarda dahi uluslararası standartlara ulaşamamıştır. "*Türkiye'de Hanlar, Kervansaraylar, Oteller ve Çeşitli Barınma Yerleri*" adlı kitapta 1950 yılında mevcut olan 194 otelin %95'inin turistik nitelik taşımadığı ifade edilmektedir (Ergin, 2013). Türkiye'de uluslararası standartlara sahip ancak 27 otelin olduğu belirtilmiştir. Bunlardan Bursa'da yer alan Çelik Palas, Gönül Refah, Park Oteli, Uludağ Oteli, Ada Palas, Çekirge Palas, Güven Oteli ve Kükürtlü Oteli uluslararası standartlara sahip 27 otel arasında yer almaktadır (Ergin, 2013). Kamu yatırımları ile açılan bu oteller daha sonra 2005 yılında özelleştirilmiştir. Söz konusu dönemde özel girişimin desteklenmesi[38] amacıyla TURBAN kurulmuştur. Fakat bu dönemde yaşanan sıkıntılardan dolayı özel sektöre kredi verme işlevini yerine getirememiştir (*Geçmişten Günümüze Türkiye'de Turizm*, 2015).

1950'ler itibariyle Bursa beyaz perdeye aktarılmış, tarihi mekânları ve mimarisi tanıtılmıştır (Liman & Çalıkuşu, 2021).[39] Aslında bu tanıtıcı filmlerin ilk örneğine 1896 yılında rastlansa da 1950'ler itibariyle yoğunluk kazandığı söylenebilir (Görsel 4). "*Bursa ve Anadolu Yolunda*" ve "*Osmanlı Başkenti Bursa*" adını taşıyan filmler, çekildiği zamanın ruhunu yansıtması bakımından önem arz etmektedir (Şerbetçi, 2018).[40]

[38] Ortaklık yoluyla inşa ettiği oteller arasında Gemlik kaplıca otelleri yer almaktadır.

[39] Uzakta Bir Köy Var, Osmancık, Kuruluş, Yeniden Doğmak, Kurtuluş, Nasreddin Hoca, Ateşten Gömlek, Kınalı Kar, Yeşeren Düşler, Kış Masalı ve Sen Benimsin gibi Cumalıkızık'ta çekilen dizi ve filmler Cumalıkızık'ın tanıtımında rol oynamış ve destinasyondaki hareketliliği arttırmıştır. Alana yönelik yapılan çalışmalar da yukarıda belirtilen ifadeyi desteklemektedir. Özellikle Kınalı Kar dizisinin sahanın tanıtımında önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Çinli ve Arap turistler ise Cumalıkızık'ı İpek Yolu üzerinde yer almasından ve Osmanlı tarihine duyulan ilgiden dolayı ziyaret etmektedir (Aslan, 2020).

[40] Kentsel imge ve sinema filmleri arasındaki ilişkiyi değerlendiren bir çalışmada 1955-1972 yılları arasında Atatürk Heykeli, Yeşil Türbe gibi alanların ekrana yansıdığını, 1987-2012 yılları arasında ise Cumalıkızık'ın ön plana çıktığı belirtilmiştir. Uludağ da çekimlerde en çok kullanılan mekânlardan biridir (Şerbetçi, 2018).

Görsel 4. Medya kaynaklarında Bursa turizmi ile ilgili yapılanlar/atılan adımlar [41]

[41] 1 Eylül 1989-Bursa Hakimiyet/ İstanbul Televizyon Ekibi, bir haftadır İznik'te çekim yapıyor. İznik Gölü'nün kirliliği, arkeolojik kazılar, Yeşil Cami çevre düzenlemesi, kerevit ve SİT alanlarının konu edildiği çekimlerin, bir hafta kadar süreceği bildirildi. İlçedeki Abdullah Dede Türbesi'nin üzerine çıkan kameraman Hasan Akyol, İznik'ten genel görüntülerde çekiyor.
12 Mart 1982-Bursa Hakimiyet/ İspanyol Televizyonu, genelde Türkiye'yi ve bu arada Bursa'yı turistik açıdan tanıtmak amacıyla bir saatlik TV programı hazırlıyor. Dışişleri Bakanlığı'nın davetlisi olarak Bursa'ya gelen İspanyol Televizyon ekibi Bursa ile ilgili çekimleri tamamladılar. Bursa'nın tarihi ve turistik yerlerinde çekim yapan Ispanyol TV ekibi bu arada Devlet Başkanı Org. Kenan Evren'in Bursa konuşmasını da filme aldı. Ekip elemanları Antonio Gomez Carrascal Jesus Gonzales Green ve Jose Manuel Iglesias Bursa'yı Barselona'ya benzettiklerini ifade ederek "Bursa'yı çok sevdik, İnsanlarınız bizlere ülkemizi aratmadılar. Bu güzel şehirde çekim yapmak bizim için büyük zevk oldu" diye konuştular. Bursa'nın İspanya'da bir kaplıca kenti ekibi tarihi yerlerin yanı sıra kaplıcaları olarak tanındığını söyleyen İspanyol TV gezerek çekim yaptılar.
13 Haziran 1983-Bursa Hakimiyet/ Japonlar "İpek yolu" adlı dizi için çekime geldiler. "İpek yolu" konulu belgesel filmlerinin bir bölümünü Bursa'da çekecekler. Çin, Pakistan, Hindistan, İran ve Irak'dan sonra Japonların "İpek yolu" Bursa'nın Kozahan'ına düştü. İpeğin ilk üretildiği günden bu yana hikayesini, konu alan bir belgesel dizinin çekimini yapan Japon ekip, iki ay önce Çin'den başladıkları yolculuklarının 6. etabında Bursa'ya geldiler. Tarihi İpek Yolu üzerinde önemli bir nokta olan Bursa'da çekim yapan ekip elemanları "İpeğin üretildiği ülkeleri ve yöreleri filmimizde tanıtıyoruz. Kentinizde de tarihi, turistik yerlerin filmlerini çektik. Koza Han'da da çekim yapacağız" dediler. Doğu Beyazıt, Erzurum ve Konya'dan sonra Bursa'ya geldiklerini belirten Japonlar, İpek Yolu üzerinde tarihi gezilerini yaparak batıya doğru yollarına devam edeceklerini belirttiler.
30 Mart 1982-Bursa Hakimiyet/ Tarihi ve doğal güzellikleri, ipekböcekçiliği, havluculuğu, kestane şekeri ve bıçakçılığı ile ünlü Bursa 90 dakika süreyle Fransız TV'sinde tanıtılacak. TRT Fransız TV'sinin ortak yapımı olan Mozaik adlı dizinin Bursa' ya ayrılan bölümü 11 Nisan tarihinde Fransa'daki ekranlarda gösterilecek. Türkiye'yi Fransa'da tüm yönleriyle tanıtmak amacıyla yapılan dizinin Bursa'daki çekimi tamamlandı.
14.01.1987-Bursa Hakimiyet/ Bu gece ekranlarımıza Bursa'ya 10 kilometre uzaklıktaki Cumalıkızık Köyü gelecek. Ankara Televizyonu'ndan Daver Tabey'in hazırladığı programın çekimleri Kasım ayı içinde gerçekleştirildi ve 15 gün sürdü. Çekimler için tüm köyü ışıklandıran TRT, masrafları da karşıladı.
21.06.1988-Bursa Hakimiyet/ Geçtiğimiz cuma günü Bursa'ya gelen ve Yeni Kaplıca, Yeşil Camii, Hisar, Kale Sokak gibi tarihi ve turistik bölgelerde çekim yapan televizyon ekibi dün de Büyükşehir Belediye Başkan vekili Korhan Durusoy'u ziyaret etti…

1950'lerden günümüze değin medyanın tanıtım gücünün etkin kullanılması, çalışma sahasına yönelik ziyaretçi akışını arttırmıştır. Yine bu dönemde, Bursa'nın turizm envanterinde yer alan ve Bursa'nın sivil mimarlık örneği olarak ziyaretçilere sunulan Osmanlı Evi 1958 yılında müzeye dönüştürülmüştür.

1960'larda Bursa'nın tarihi ve kültürel varlıklarını tanıtmanın yanı sıra kış turizmini geliştirmeye yönelik de adımlar atılmıştır. Yıldırım, Kestel ve Osmangazi ilçeleri sınırında yer alan Uludağ 20.09.1961 tarihinde milli park ilan edilmiştir. 1963 yılında teleferik inşa edilmiştir. Karayolu/teleferik yoluyla ulaşımın iyileştirilmesine ek olarak, 1967 İl Yıllığı'nda da belirtilen kamu ve özel işletmelere ait tesisler ile konaklama imkânlarının artması (Tablo 14) Uludağ'ın kış turizm merkezi haline gelmesini sağlamıştır (Doğaner, 1991; Gündüz & Erten, 2011).

1967 İl Yıllığına Göre Konaklama Tesisleri (Bursa Yıllığı, 1967)	**Sayısı**
Toplam Termal Otel ve Yatak Sayısı	27 Otel
Toplam Şehir Oteli	13 Otel
Toplam Yatak-Turistik 1. ve 2.Sınıf Oteller	40 Otel
Uludağ	1 Özel İdare Oteli
Uludağ	1 Kayak Evi

Tablo 14. 1967 İl Yıllığına göre konaklama tesisi sayısı
Kaynak: Bursa 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı Turizm Sektörü Raporu

Bu dönemde yapılan turizm planlamasının ana konuları arasında Gemlik-Mudanya-Karacabey ve Armutlu sahilleri ile İznik ve Uluabat Göllerinin altyapılarının iyileştirilmesi yer almaktadır. Bir diğer ana başlık ise termal alanların projeye dâhil edilmesidir. Planlanan projede Uluabat ve İznik Göllerinde turistik taşımacılık yapılması hususu ele alınmış ve konaklama sektörünün niceliğinin arttırılması hedeflenmiştir (Bursa Yıllığı, 1967; İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı Şehir Planlama Şube Müdürlüğü, 2018). Ziyaretçi sayısının arttırılması için çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir. Örneğin Bursa Turizm ve Tanıtma Derneği'nin 1962 yılında organize ettiği Bursa Festivali, tarihi ve kültürel varlıkları tanıtmak amacıyla gerçekleştirilen ilk etkinlikler arasında yer almaktadır (Görsel 5).

Görsel 5. Bursa Turizm ve Tanıtma Derneği'nin Organize Ettiği Bursa Festivali Afişleri (Yetişen, 2019)

Festival tanıtımı için Türk Hava Kurumu uçaklarına reklam afişleri asılmış, el ilanları yaptırılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda çevre illerden ziyaretçiler festivale gelmiştir. Festivalin ardından turizm faaliyetlerinin yaygınlaştırılması ve tanıtılması amacıyla "*Tanıtıcı Yayınlar Dairesi*" İstanbul, Ankara, Bursa gibi yerler hakkında yayınlar hazırlamış, yayınlar tanıtım ve fotoğraflarla desteklenmiştir (Yetişen, 2019). Foto Film Dairesi tarafından Renkli Bursa, Karagöz gibi tanıtım amaçlı videolar hazırlanarak yurtiçi ve yurtdışında gösterimleri sağlanmıştır. "*Turistik Gösteriler ve Törenler Dairesi*" tarafından fuar ve festivallere dair bir takvim hazırlanmıştır. Bunlardan biri de *Bursa Milli*'dir. 1964 yılında Bursa Milli adıyla açılan fuar 1966 yılında "*Fuar Şenlikleri*" adını almıştır. Festivalin ilgi görmesi, gösteri alanına ihtiyaç olduğunu

göstermiş ve Kültür Park içerisinde Açık Hava Tiyatrosu inşa edilmiştir. Yine bu yıllarda İznik Nilüfer Hatun İmareti ve Türk İslam Sanatları Müzesi açılmıştır.[42]

İfade edildiği üzere Bursa turizminin bugünkü görünümüne kavuşmasında erken Cumhuriyet Döneminde atılan adımlar etkili olmuştur. Şehir içi ve şehirlerarası yol çalışmalarının başlatılması ve müzelerin açılması[43], tarihi eserlerin restore edilmesi[44] ve sergilerin açılması[45] atılan önemli adımlardır.[46]

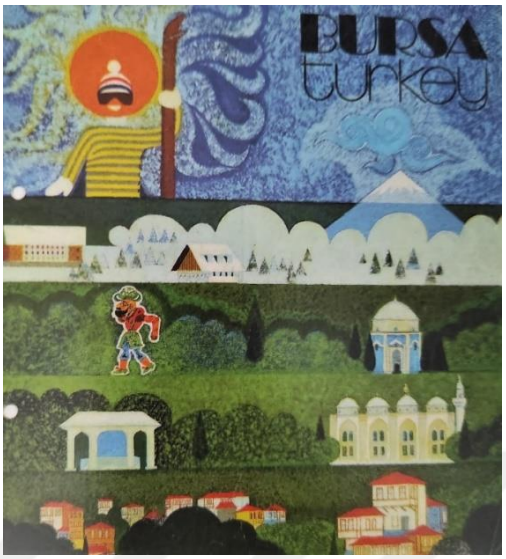
3.2.3. Planlı Kalkınma Döneminden 2014 Yılına Kadar Olan Durum

1960 sonrası dönemde Bursa'nın simgelerinden biri haline gelen Uludağ'ın çevresel sorunlarını ortadan kaldırmak ve koruma-kullanma dengesi gözetilerek Türkiye'nin önemli kış turizm merkezlerinden biri haline gelmesi için adımlar atılmıştır (Altaş vd., 2015). Uludağ, kaynak değerlerinin araştırılması ve incelemesi için 1961 yılında Milli Park ilan edilmiştir. Milli Park ilan edilmesinin ardından Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı Uludağ Milli Park Müdürlüğü kurulmuştur. Kış sporlarının yapılabilmesine imkân tanıyan coğrafi şartlara sahip olması buraya olan ilgiyi arttırmış, konaklama ve eğlence tesisleri açılmıştır. Daha sonrasında Uludağ geliştirilmesi, korunması, tanıtılması ve kullanım şartlarının belirlenerek kış turizm tesislerinin yapılması için Uludağ Alan Başkanlığı'na devredilmiştir.

1970'ler itibariyle turizmde örgütlenmelerin arttığını görmekteyiz. Otelcilik sektöründeki örgütlenme çalışmaları 1971 yılında kurulan *Marmara Bölgesi Turistik Otelciler Derneği* ile başlamıştır. 1988 yılına gelindiğinde *Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı* kurulmuş, 1962 yılından beri düzenlenen *Bursa Festivali* vakıf bünyesinde organize edilmeye başlamıştır. Turizm örgütlenmeleri haricinde günümüzün turizm envanteri içinde yer alan müzelerin açıldığını görmekteyiz (Yetişen, 2019). Örneğin Karagöz

[42] Müze 1960 yılında açılmıştır. 2012 yılında restorasyon çalışmalarına başlanmış, 2020 yılında yeniden hizmet vermeye başlamıştır.
[43] Yenişehir Şemaki Evi Müzesi 1945 yılında müze olarak düzenlenerek hizmete açılmıştır.
[44] Erken cumhuriyet dönemi adımlarından biri 1946 yılında, *Eski Eserleri Sevenler Kurumu*'nun kurulmasıdır. Kurum Bursa'da 57 yılda 130 eseri restore etmiştir (Güler Bilgi, 2006).
[45] Bu yıllarda Bursa tanıtımında etkili olan önemli sayıda sergi düzenlenmiştir. Bu sergilerin şehir dışından ne kadar ziyaretçi çektiği konusunda herhangi bir bilgi mevcut olmasa da şehir içi hareketliliği arttırdığını söylemek mümkündür. Bu sergiler; Resim ve Fotoğraf Sergisi (1940), Yerli Çocuk Oyuncakları Sergisi (1943), İngiliz Resim Sergisi (1944), İngiliz Çocukları Resim Sergisi (1946) ve İngiliz Binaları Fotoğraf Sergisi (1946)'dir (Güler Bilgi, 2006).
[46] Cumhuriyet dönemi Bursa'sında ilk sergi 11 Eylül 1923 tarihinde düzenlenmiştir. Bursa'nın tarımı, ticareti ve ipek üretimini tanıtmayı hedefleyen serginin onursal başkanı Mustafa Kemal Paşa ve hükümet temsilcileri idi (Akkılıç, 1999).

Müzesi,[47] Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi, Arkeoloji Müzesi, Atatürk Müzesi bu dönemde açılarak hizmet vermeye başlamıştır.[48]

Görsel 6. 1975 yılına ait Bursa broşürü

[47] Şeyh Küşteri'nin Karagöz-Hacivat gölge oyununu yaratması ile Bursa kültür yaşamında önemli bir yer edinmiştir. Bursa'dan dünyaya yayılan gölge oyunu 2009 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesine girmiştir.

[48] Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi ve Arkeoloji Müzesi açılmadan evvel eserler Kültür Park içinde sergilenmekteydi. 1975 yılında Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi ve 1972 yılında Arkeoloji Müzesi'nin açılmasıyla eserler ilgili müzelerde sergilenmeye başlamıştır. 1973 yılında ise, Atatürk'ün Bursa ziyaretleri esnasında kaldığı köşk, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından onarılarak Atatürk Müzesi'ne dönüştürülmüştür. 1989 yılında ise Ormancılık Müzesi açılmıştır. 1992 yılında Hüsnü Züber Evi Müzesi ve Cumalıkızık Etnografya Müzesi açılmıştır. Meddahlık ve Karagöz-Hacivat oyununun geliştiği bir saha olan Bursa'da Ahmet Vefik Paşa'nın adımlarıyla tiyatro sosyal hayatın bir parçası haline gelmişti. Özellikle Karagöz-Hacivat oyunu Bursa görünümünde, sanatında ve turizminde önemli bir yere sahiptir. Şehrin belirli yerlerine Hacivat ve Karagöz isimlerinin verilmesi, heykellerin yer alması bunun somut bir delilidir. Bundan dolayı Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından 1997 yılında bir kültür ve turizm mekânı olarak Karagöz Sanat Evi (daha sonrasında Karagöz Müzesi adını almıştır.) açılmıştır. 2000 yılında itibaren Bursa'nın tarihi ve kültürel mirasını sergilemek amacıyla çok fazla sayıda müzenin açıldığı görülmektedir. Bunlar arasında 2004 yılında açılan Bursa Kent Müzesi, 2002 yılında açılan Tofaş Bursa Anadolu Arabaları Müzesi, 2003 yılında açılan Hünkar Köşkü Müzesi, 2004 yılında açılan Uluumay Osmanlı Halk Kıyafetleri ve Takıları Müzesi, 2011 yılında açılan Merinos Tekstil Müzesi, 2013 yılında açılan Bursa Yaşam Kültürü Müzesi, 2014 yılında açılan Göç Tarihi Müzesi, 2014 yılında açılan İnegöl Mobilya Ağaç ve Sanayi Müzesi, İnegöl Kent Müzesi, Celal Bayar Müze ve Kütüphanesi, Vakıf Eserleri Müzesi, Merinos Enerji Müzesi, 2018 yılında açılan Muradiye Kuran ve El Yazmaları Müzesi, Panaroma 1326 Bursa Fetih Müzesi, Bursa Göç Tarihi Müzesi, Bursa Vakıf Kültürü Müzesi, Bursa Yaşam Kültürü Müzesi, Merinos Enerji Müzesi, Kuran ve El Yazmaları Müzesi, Edebiyat Müzesi Mysia Fotoğraf Müzesi, Nilüfer Belediyesi Dr. Hüseyin Parkan Sanlıkol Müzik Enstrümanları Müzesi, Bursa Basın Tarihi Müzesi, Bursa SMMMO Muhasebe Müzesi, Panorama, İnegöl Kent Müzesi, İnegöl Mobilya ve Ağaç Sanayi Müzesi, Sağlık Tarihi, Ambulans ve Oyuncak Müzesi, Osmanlı Evi Müzesi, Bursa Atatürk Evi Müzesi, Gökçen Sanayi ve Klasik Otomobil Müzesi, Mudanya Mütareke Evi Müzesi, İznik Müzesi, Yenişehir Şemaki Evi Müzesi, İznik Nilüfer Hatun İmareti Türk İslam Eserleri Müzesi, İznik Göl Bazilikası, sayılabilir. Açılan müzelerin yanı sıra Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin adımları ile 2014 yılında Bursa UNESCO dünya miras listesine dâhil olmuştur. Bursa İl Kültür Turizm Müdürlüğü ve Kültür ve Turizm Bakanlığı (2022)- Bursa İli'nde yer alan Genel Müdürlüğe, Bursa Müze Müdürlüğüne Bağlı Müzeler ve Özel Müzeler

Kaynak: Bakanlık Arşivi

Bu dönemde turizm faaliyetlerini destekleyici adımların atılması ile turizm sektörel olarak gelişmiştir. 1973 İl Yıllığı'nda da turizmi geliştirmek için dört turizm türüne dikkat çekilmiştir. Bunlardan birincisi termal turizm, ikincisi tarihi turizm, üçüncüsü doğa turizmi, dördüncüsü ise su avcılığı ve kış sporlarıdır (Bursa Yıllığı, 1973; İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı Şehir Planlama Şube Müdürlüğü, 2018).

1973 İl Yıllığına Göre Konaklama Tesisi Bulunan Lokasyonlar	Sayısı
Turizm işletme belgeli tesis	15
Belediye belgeli tesisler	109

Tablo 15. 1973 İl Yıllığına göre konaklama tesisi sayısı
Kaynak: Bursa 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı Turizm Sektörü Raporu

Turizm sektörü ve turizm mekanları 1970 sonrasına kadar kamu kaynakları ile desteklenmiştir (Çavuş vd., 2013). Bir diğer yandan değişen yaşam biçimi ve teknolojik gelişmeler farklı sosyal tabakaların da turizm olgusu içerisinde kendisini göstermesine sebep olmuştur. Dolayısıyla turizm politikaları ve planlama kararlarında özneler de etkin bir role sahiptir. Bursa'nın farklı ekonomik sektörleri bünyesinde barındırması, nüfusun artması ve artan imar faaliyetleri yoğun bir devinimi de beraberinde getirmiştir. Örneğin başta Gemlik Körfezi olmak üzere Mudanya ve Karacabey kıyıları sayfiye alanı haline gelmeye başlamıştır (İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı Şehir Planlama Şube Müdürlüğü, 2018).

1980'ler Türkiye'de kıyı alanların destinasyon haline geldiği ve buna bağlı olarak yapılaşmanın arttığı dönemdir. Bursa ili sınırları içerisinde Gemlik, Karacabey ve Mudanya'da 1982 yılında çıkarılan Turizmi Teşvik Kanunu ile tatil köyleri kurulmuştur (Emekli, 2014). Bu ilçelerde artan ikinci konut sayısına ek olarak yaz aylarında artan ziyaretçi akışı da eklendiğinde doğal kaynaklar üzerindeki baskı daha da artmıştır.[49] Özellikle Mudanya, Eğerce, Eşkel ve Mesudiye plajları, Karacabey plajları ve Gemlik

[49] Plansız şehirleşme, ikinci konut alanlarından kaynaklanan olumsuzluklar ve kirlilik Mudanya, Gemlik ve Karacabey ilçelerinde çözülmesi gereken sorunlar arasında yer almaktadır. Kıyı turizmi ile bağlantılı sorunların çözülmesi ve bu alanlarda yer alan tarihi yapıların koruma-kullanma dengesi göz önüne alınarak işlevlendirilmesi ile sürdürülebilir turizm gelişimi sağlanabilir (Erdoğan & Zaman, 2023). Nitekim rekreasyon, tarih, kültür ve kıyı turizmi açısından önemli bir potansiyel barındıran bu sahaların kıyı şeridi yılın her döneminde her kesimden ziyaretçinin vakit geçirdiği alanlardır. Özellikle Mudanya ilçesine bağlı olan Tirilye, kıyı turizminin yanı sıra tarihi kaynakları ile de ön plana çıkmaktadır. Bizans ve Osmanlı mimarisine ait örneklerin yer alması burayı Bursa'nın önemli bir destinasyon alanı haline getirmiştir.

Kurşunlu plajında kıyı kullanımı yoğunlaşmıştır (Ertürk, 2011). Bundan dolayı hem tarım alanları azalmış hem de hem de kıyının yoğun kullanımına bağlı tahribatlar meydana gelmiştir. Özellikle Gemlik ve Mudanya'da yer alan limanlar, sanayi ve yerleşmenin mevcudiyeti, yaz aylarında taşıma kapasitesini zorlayan ziyaretçi akışı kıyı turizmine yönelik planlamaların yapılmasını zorunlu hale getirmiştir (Akdeniz Seyidoğlu vd., 2020). 1980'ler itibariyle artan ikinci konutlarının ortaya çıkardığı sorunlar (Görsel 7), günümüzdeki düzenlemeler ile sınırlandırılmaya çalışılsa da konut artışı engellenememiştir (Kurt, 2015). Bunun sonucunda tarım ve orman alanlarının büyük bir kısmı ikinci konut alanına dönüşmüş ve Narlı, Karacaali, Küçük Kumla, Kumyaka, Kumsaz, Büyük Kumla, Bozburun apartmanlar ile dolmuştur (Harita 11).

Harita 11. Kumyaka, Esence ve Kurşunlu'daki kıyı şeridi kullanımı

Narlı ve Karacaali yerleşim alanları ikinci konut alanları ile birleşerek, bu iki yerleşim alanı arasında yer alan zeytinliklerin yok olmasına neden olmuştur. Aynı durum Karacaali ve Büyük Kumla arasında da mevcuttur (Harita 12). Kıyı çizgisine paralel gelişen bu yapılara Kumsaz'da da rastlamak mümkündür (Kurt, 2015).

Harita 12. Narlı, Karacaali ve Kumla'daki kıyı şeridi kullanımı

1990 yılında çıkarılan Kıyı Kanunu[50] ile bu ilçelerdeki kıyı şeridinde rekreatif alanlar artmıştır. Düzenli tutulan istatistiki veri bulunmasa da Turizm Bakanlığınca 1989 yılında yayınlanan İkinci Konut Envanteri, Mudanya ve Gemlik ilçesinin 5898 tatil konutu ile Türkiye'de 7. Sırada yer aldığını ortaya koymuştur. İkinci konut alanlarını tahmin etmek amacıyla yapılan bir başka bilimsel çalışmada, Marmara Denizi kıyılarında en fazla ikinci konutun yer aldığı ilin Bursa olduğu ifade edilmiştir (Sonat, 1997). Her ne kadar daha sonrasında yapılan bilimsel çalışmalar ve yasal düzenlemeler ile kıyı şeridindeki yapılaşma engellenmeye çalışılsa da sonuç değişmemiştir (Kurt, 2015).

[50] *"Bu Kanun, deniz, tabii ve suni göl ve akarsu kıyıları ile bu yerlerin etkisinde olan ve devamı niteliğinde bulunan sahil şeritlerinin doğal ve kültürel özelliklerini gözeterek koruma ve toplum yararlanmasına açık, kamu yararına kullanma esaslarını tespit etmek amacıyla düzenlenmiştir."* -https://www.mevzuat.gov.tr/ *3621 Kıyı Kanunu*

Görsel 7. Medya kaynaklarında Bursa turizmi ile ilgili yapılanlar/atılan adımlar ve sorunlar [51]

[51] 02.05.1988-Bursa Hakimiyet/ … Kurşunlu da kanalizasyon sorunu büyük bir problem. Bu konunun ivedilikle ele alınması gerekli. Kanalizasyon sorununun daha bekleyecek zamanı yok.
03.06.1982-Bursa Hakimiyet/ Mudanya iskelesindeki perişanlığı gören turistler "Bu ne biçim liman" diyorlar.
05.01.1987-Bursa Hakimiyet/ Mudanya ve çevresinde yağan yağmurlar, sahil kasabası Güzelyalı'yı sel suları altında bıraktı. İlçe itfaiye ekipleri kurtarma çalışmalarını sürdürürken, birçok evde milyonlarca liralık zararın meydana geldiği öğrenildi. Olay yerinde inceleme yapan Mudanya Belediye Başkanı Hasan Aktürk, bir ay içinde ikinci kez sel baskınına uğrayan Güzelyalı'da Belediyenin bir hatasının bulunmadığını, tüm hatanın Karayollarında olduğunu söyledi.
06.06.1988-Bursa Hakimiyet/ Armutlu'dan Mudanya'ya değin gözlemlediğimiz en önemli sorun kanalizasyon ve buna bağlı olarak deniz kirliliği. Her yıl valilikte yapılan toplantılarda alınan kararlar uygulanamamış…
08.07.1996-Bursa Hakimiyet/ Kirli Marmara Hücuma Uğradı
21.06.1983-Bursa Hakimiyet/ Madalyonun iki yüzü Burgaz'da "Marmara'vı koruyalım" diye afis asılırken yeni yapılan bir sitenin kanalizasyonu denize açılıyor.
22.08.1982-Bursa Hakimiyet/ Çöplerin döküldüğü yerden çok fazla gitmenize gerek yok 200 metre gidin ve denize giren çok sayıda kişi bulacaksınız. Oysa yerleşim merkezine çok yakın olan bölgede Mudanya yöresinin çöpleri denize dökülüyor. Önlem olarak da zaman zaman yakılıyor. Ama çöpler yanınca da kokudan duramıyorsunuz. Mudanya, Burgaz ve Kumyaka'nın çöpleri denize dökülüyor. Yolunuz bugünlerde Tirilye'ye doğru düşerse Kumyaka yakınlarında burnunuzu tıkamanız gerekebilir. Çünkü "iyot" kokusu beklediğiniz bölümde çöp kokuları ile karşılaşıyorsunuz.
24.09.1989-Bursa Hakimiyet/ Küçük Kumla'nın şimdiki görüntüsü, yorgun savaşçıyı andırıyor. Küçük Kumla'da birkaç emekli ve müteahhitler var.
02.01.1987-Bursa Hakimiyet/ Karacabey'in su sorunu 1988'de çözümlenecek!

BURGAZ'DA BİNLERCE İNŞAAT: Burgaz'da binlerce inşaat tamamlanmak için sıra bekliyor. Yoğun yapılaşmanın yanında altyapı sorunu çözülememiş, otopark ve yeşil alanlar oluşturulamamış. Bu yıl yine kargaşa yaşanacak Mudanya sahillerinde.

Görsel 8. 6 Haziran 1988/ Bursa Hâkimiyet Gazetesi[52]

1980'lerde çevresel açıdan olumsuz durumlarla karşılaşılsa da sektörel olarak büyüme gerçekleşmiştir. 1973 yılında 15 olan turizm işletme belgeli tesis sayısı 1983 yılında 26 tesise ulaşmıştır (Tablo 15 ve Tablo 16).[53] Uludağ'daki tesis sayısı 1973 İl Yıllığına göre 3 iken 1983 İl Yıllığında 8'e çıkmıştır (İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı Şehir Planlama Şube Müdürlüğü, 2018).

1983 İl Yıllığına Göre Konaklama Tesisi Bulunan Lokasyonlar	
Bursa Merkez	15 otel
Mudanya	1 otel
İznik	1 motel
Gemlik	1 Motel

Tablo 16. 1933 İl Yıllığına göre konaklama tesisi sayısı
Kaynak: Bursa 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı Turizm Sektörü Raporu

Ziyaretçi sayısını arttırmak için 1962 yılında ilki düzenlenen festivallere yenileri eklenmiş çeşitli temalar baz alınarak fuarlar, şenlikler ve festivaller düzenlenmiştir. Örneğin folklorik değerleri tanıtmak ve diğer kültürler ile diyalog kurmak maksadıyla Uluslararası Altın Karagöz Halk Dansları Yarışması (1987) düzenlenmiştir. Fuar, şenlik

[52] Burgaz'da binlerce inşaat tamamlanmak için sıra bekliyor. Yoğun yapılaşmanın yanında altyapı sorunu çözülememiş, otopark ve yeşil alanlar oluşturulamamış. Bu yıl yine kargaşa yaşanacak Mudanya sahillerinde.
[53] Bu dönemde Çekirge ve Atatürk Caddesi dışında mahalli idarelerce belgelendirilen konaklama tesisi açılmıştır.

ve festivaller ziyaretçi hareketliliğini arttırmış ilerleyen yıllarda da[54] yapılmaya devam etmiştir.[55] Yine söz konusu dönemde Bursa müzelerine bir yenisi daha eklenmiştir. Orman alanlarının geniş bir yer kaplaması ve ormancılıkla bağlantılı köklü bir tarihinin bulunmasından dolayı, tarihin ve kültürün korunması ve gelecek nesillere aktarılması için 1989 yılında Ormancılık Müzesi açılmıştır.[56]

Dünya çapında turizm hareketliliğinin arttığı, sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir turizm kavramları ile yerel yönetimlerin tanıştığı 1990'lar itibariyle koruma-kullanma dengesini sağlamaya yönelik adımlar atılmıştır.[57] Örneğin Uluabat Gölü'nde 19.900 hektarlık alan koruma altına alınmış ve ziyaretçilerin yararlanabileceği donatılar eklenmiştir. Kamu desteğiyle oluşturulan tema parklar, meydanlar,[58] koruluklar, tarihi mekânların işletme haline dönüştürülmesi de yine 90'lar itibariyle artmıştır.

[54] Bursa'nın kültürel mirasından biri olan kukla ve gölge oyunlarını tanıtmak ve festival çerçevesinde izleyiciyle buluşturmak amacıyla Uluslararası Bursa Karagöz ve Kukla Oyunları Festivali (1993 yılı) kutlanmıştır. 1996 yılında Uluslararası Bursa Çocuk ve Gençlik Tiyatroları Festivali yerli ve yabancı katılımcıların da desteğiyle düzenlenmiştir.

[55] Bursa'nın hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu açısından önemi büyüktür. Bu köklü tarihi gelecek nesillere aktarmaya ve yaşatmaya yönelik çeşitli organizasyonlar yapılmaktadır. Festival formunda düzenlenen bu organizasyonların etkinliği gün geçtikçe artmaktadır. Çalışma sahasında düzenlenen diğer etkinlik ve festivaller: Türk Dünyası Ata Sporları Şenliği, Uludağ Kış Şenliği, Uluslararası Balkan Ülkeleri Tiyatro Festivali, İznik Ekinoks Festivali, Osman Gazi'yi Anma ve Bursa'nın Fethi Şenlikleri, İnegöl Uluslararası Kültür ve Sanat Festivali, Karagöz Kültür Şenlikleri ve Yörük Türkmen Şöleni, Nilüfer Tiyatro Festivali, Podyum Park Tasarım ve İkinci El Festivali, Uluslararası Leylek Festivali, Bursa Fotofest Festivali, Doğa Sporları ve Doğa Turizmi Günleri, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitap Fuarı, Misi Yerel Lezzetler Şenliği, TÜYAP Bursa Kitap Fuarı, İnegöl Kitap Günleri, Uluslararası Nilüfer Şiir Festivali, Nilüfer Müzik Festivali, Uluslararası Nilüfer Caz Tatili Festivali, Çalı Köy Filmleri Festivali.

[56] Müzede haritalar, fosiller ve belgeler sergilenmekte olup ormancılık tarihi ile ilgili yaklaşık 3000 eser sergilenmektedir (*https://bursaobm.ogm.gov.tr/*, Erişim Tarihi: 26 Nisan 2022).

[57] Uluabat Gölü 1998 yılında sulak alan koruma bölgesi ilan edilmiş, 2005 yılında Karacabey Karadağı–Ovakorusu Yaban Hayatı Geliştirme Sahası olarak belirlenmiştir. Uluslararası öneme sahip ve doğal rezerv durumunda olan Kocaçay Deltası da barındırdığı 57 adet bitki türü de dahil birçok kumul bitkisine ev sahipliği yapmasından dolayı 2007 yılında doğal sit ilan edilmiştir (Kazancı vd., 1999). 2011 yılında Suuçtu Şelalesi ve 2014 yılında Sadağı Kanyonu Tabiat Parkı olarak ilan edilmiştir. 2018 yılında ise İznik Gölü ve Kocaçay Deltası Ulusal Öneme Haiz Sulak Alan ilan edilmiştir. https://bolge2.tarimorman.gov.tr/ -Bursa Korunan Alanlar

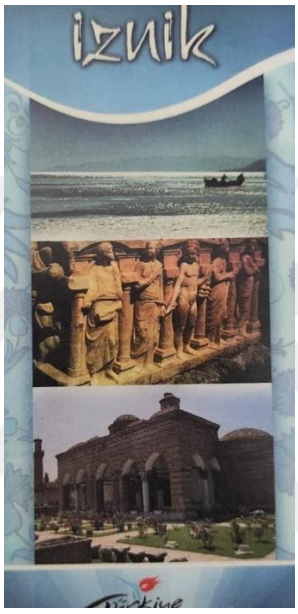
[58] Nüfus ve şehirleşmenin artmasıyla şehir batıya doğru genişlemiş, bu da Beşevler, Ertuğrul ve Balat gibi yerleri konut alanına dönüştürmüştür. Dönüşüme bağlı olarak bu sahalarda kentsel yeşil alanlar ve sosyal imkânlar artmıştır. Örneğin Orhangazi Meydanı yaya mekânı olarak yeniden tasarlanmıştır (İlhan, 2019).

Görsel 9. Medya kaynaklarında Bursa turizmi ile ilgili yapılanlar/atılan adımlar [59]

[59] 01.10.1997/Bursa Hakimiyet-Karagöz Okulu açılıyor.
03.10.1997/Bursa Hakimiyet- Turizm Bakanı İbrahim Gürdal, Türkiye'nin dinler tarihinin beşiği olduğunu belirterek, Basın toplantısında, 21. yüzyılın, sınırların kaldırıldığı bir yüzyıl olacağını kaydeden Gürdal, "Biz önce insan diyoruz. Hepimiz kardeşiz. Türkiye de insanların kardeşçe yaşadığı yerin adıdır. Türkiye, dinler tarihinin beşiğidir. Bugüne kadar dini, kültürü, doğayı muhafaza ettik. Şimdi bunları dünyaya sunuyoruz" diye konuştu…. "Anadolu 2000" adı altında inanç turizmine hazırlanıldığını ifade eden Turizm Bakanı, Vatikan Büyükelçisi'nin iki gün önce kendisini ziyaret ettiğini hatırlatarak, Papa'nın bu amaçla resmen Türkiye'ye davet edildiğini yineledi. Vatikan Büyükelçiliği ile yapılan görüşmede bu davetin kabul gördüğünü anlatan Turizm Bakanı, şunları kaydetti: "Büyükelçi, bizim bu davetimizi insanlık adına sevindirici bulduğunu söyledi. Amacımız, 10 bin Hristiyan'ı 2000 yılında Türk topraklarında hacı yapmak. … Turizmi 12 aya yaymaya çalıştıklarını da belirten Turizm Bakanı Gürdal, termal, yayla, tarihi, kültürel ve inanç merkezleri ile Türkiye'nin turizm varlıklarını dünyaya açtıklarını kaydetti. …"İnanç turizmi" yapan turistleri ülkemize çekmek için bir dizi çalışma yürütülüyor. Eski eserlerin restore edilmesi bu çalışmalardan sadece biri. Birçok esere yeterince ilgi gösterilmemesi turizm açısından da bir kayıp olarak nitelendiriliyor…
12.10.1997/Bursa Hakimiyet- Büyükşehir Belediye Başkanı Erdem Saker, Bursa'nın geçmişinden bugününe miras kalan tarihi Reyhan-Kayhan bölgesinin korunması için kolları sıvadı. Bölgenin Bursa tarihini yansıtan bu bölgede turistik eşya satan ticari faaliyetler uzun yıllardır ihmale uğradı ve kentin en şanssız bölgelerinden biri olarak günümüze kadar ayakta kaldı. Büyükşehir Belediye Başkanı Erdem Saker, geçtiğimiz günlerde Reyhan Mahallesi'nde binaların arasında sıkışan tarihi binaları görünce yüreği sızladı. Saker, Bursa'nın bu bölgesinin korunması için kolları sıvadı. Başkan Saker, bölgede tarihi evlerin dün gibi ayakta olduğu nostaljik bir mekân canlandırmak istiyor. Yeni bir Reyhan-Kayhan yaratmak istediğini söyleyen Saker, bölgede yürüyüş yollarının hâkim olacağını, tarih kokan evlerin ilk katlarında lokantalar olacağını söyleyen Saker, buradaki evlerin ve işyerlerinin korunması için vakit geçirilmeden önlem alınacağını belirtti. Bunun için "Tarihi Çevreyi Koruma Şube Müdürlüğü" kurulduğunu belirtti ve tarihi çevrenin korunmasına yönelik önlemler ve imkanların ortaya çıkarılacağını söyledi.
08.07.1996/Bursa Hakimiyet- Hünkâr Köşkü, ya da bilinen adıyla Atatürk Köşkü'nün içindeki tarihi eserler onarım için İstanbul Milli Saraylar Müdürlüğü'ne gönderildi. Eserler yakında başlayacak olan restorasyonun tamamlanmasından sonra tekrar Bursa'ya getirilecek ve köşkteki yerlerine konulacak. 397 adet tarihi eser daha önce Hünkâr Köşkü'nden Büyükşehir Belediye'sine getirildi. Burada koruma altında

Sürdürülebilir turizm uygulamalarının yaygınlaştığı bu yıllarda, sürdürülebilirlik kavramının pratiğe aktarılarak işler hale getirilebilmesi için yönetim merkezleri kurulmuştur. Bursa'da da 1994 yılında belediye bünyesinde *Sürekli Eğitim, Danışma ve Araştırma Merkezleri* kurulmuştur. Gönüllü çalışma gruplarının oluşturulmasının ardından *Yerel Gündem 21 Şube Müdürlüğü* kurulmuş ve uluslararası toplantılarda Bursa temsil edilmiştir (Karakuzulu, 2015). Günümüzde de sürdürülebilir turizm kavramı, Bursa ölçeğinde yapılan faaliyetlerin anahtar kelimelerinden biridir.

Görsel 10. 2008 yılına ait bir broşür
Kaynak: Bakanlık Arşivi

Buraya kadar ifade edilen mevcut turizm yatırımları ve aktiviteleri, Bursa il sınırları içerisinde turizm için kaynak değer oluşturan zenginlikleri ortaya koymaktadır. Bursa'nın köklü turizm tarihi ve tescil altına alınan miras unsurları günümüz Bursa turizmini meydana getirmiştir.

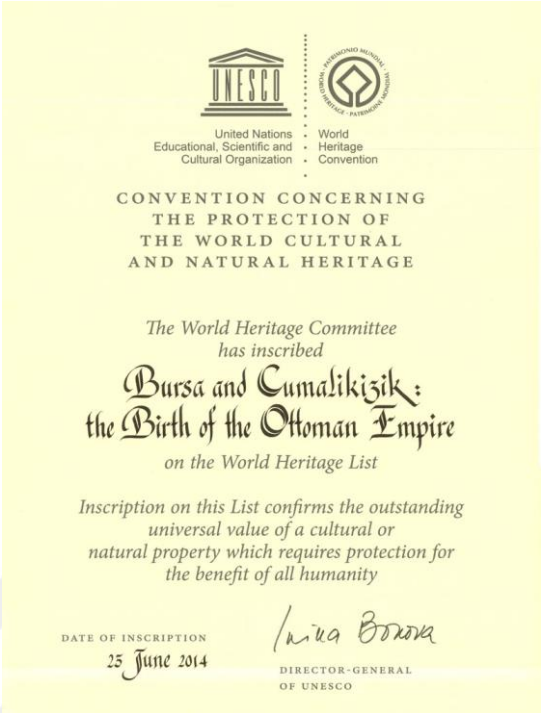
tutulan eserler dün Dolmabahçe'deki Milli Saraylar Müdürlüğü'ne gönderildi. TBMM Başkanlığı'na 49 yıllığına kiralanan Hünkâr Köşkü de TBMM tarafından 2 yıl içerisinde restore ettirilecek.
23.10.1997/Bursa Hakimiyet- Yerel Gündem 21'in düzenlediği toplantıda, Bursa'nın 2200 yıllık tarihinin nasıl korunacağı tartışıldı. "Tarihi, kültürel miras" ve "çevre" konularının ele alındığı oturuma Büyükşehir Belediye Başkanı Erdem Saker de katıldı. Başkan Saker, toplantıda yaptığı konuşmada tarihin kağıt üzerinde değil, ancak eserlerin yaşatılarak korunabileceğini vurguladı. Saker, vakıfların mülkiyetinde olan yerlerin geliştirilmesi ve kullanıma açılması üzerinde durdu….
30.07.1996/ Bursa Hakimiyet- İstanbul Üniversitesi tarafından başlatılan İznik Çini Fırınları kazısının 1996 yılı yaz dönemi çalışması Prof. Dr. Ara Altun başkanlığında, 25 kişilik uzman kadro ile başladı. Gün ışığına çıkarılıyor. Dünyanın pek çok ülkesinde değer kazanan İznik çiniciliğinin başlangıcı sayılan fırınlarda, arkeolojik kazılar yeniden başladı. Toprak altında bulunan tarihi sırların gün ışığına çıkarılıp çini teknolojisinin öğrenilmesi amacıyla başlatılan kazılara destek olunması istendi.

3.2.4. 2014 Yılından Günümüze Kadar Olan Durum

Turizm çeşitliliğinin[60] sağlanması ve turizm hareketliliğinin tüm yıla yayılması, turizme bağlı tahribatın minimum seviyeye inmesinde etkilidir. Nitekim yöneticiler de turizm potansiyelinin arttırılması ve turizmin tüm yıla yayılması için ulusal ve bölgesel çapta adımlar atmaktadır. Desteklenen projeler ve karar vericilerin söylemlerinde tanıtım önemli bir başlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde de mevcut kaynakları değerlendirmek ve tanıtımını yapmak için projeler üretilmektedir. Örneğin *"Zaman Tünelinde Kaybolmayan Tarih Bekçileri"* projesi ile Cumalıkızık'ın kültürel mirasının tanıtımı ve müzenin eksiklerinin tamamlaması amaçlanmıştır. *"Tarihi Kent Merkezinde Turizm Altyapısının İyileştirilmesi", "Kestel'in Tarihi ve Kültürel Değerleri ile Turizm Potansiyelinin Tanıtılması"* ve *"Bursa'nın Dağ İlçelerinin Tarihi ve Kültürel Mirası Envanteri"* projeleri tanıtım ve yönlendirici ekipman eksikliğini gidermek için hayata geçirilmiştir. Oylat Kaplıcalarının tanıtılması ve altyapının düzenlenmesi için "*Oylat'ta Su İle Gelen Sağlık (Spa) Hizmetleri Merkezi Kurulması (SUGESAM)"* adlı proje ve Mustafakemalpaşa ilçesinde yer alan Tümbüldek kaplıcalarından daha verimli bir şekilde yararlanmak ve doğa turizmi ile birlikte geliştirmek için *"Tümbüldek Kaplıcaları ile Bölge Turizminde Biz de Varız"* adlı proje hayata geçirilmiştir.[61] Ayrıca teknik altyapının iyileştirilmesi, özellikle Çekirge, Kükürtlü, Kaynarca ve Odunluk'ta yer alan işletmelerin termal su kullanımının izlenmesi amacıyla "*Jeotermal Turizminde Hizmet Kalitesinin Artırılması (Turizm ve Jeotermal)"* adlı projeye başlanmıştır. Ulusal çapta termal kaynakları ile tanınan Bursa'nın uluslararası alanda da tanıtımını yapmak amacıyla *"Bursa'daki Termal ve Medikal Turizm Destinasyonlarının Dünya'ya Tanıtılması"* adlı proje BEBKA tarafından desteklenmiştir.[62] Termal kaynakların araştırılması, geliştirilmesi ve tanıtılması amacıyla başlanan bu projelere ek olarak Avrupa Tarihi Termal Kentler Birliği'ne (European Historic Thermal Towns Association – EHTTA)[63]

[60] Örneğin Türkiye Turizm Stratejisi ya da Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı'nın (BEBKA) yayınlarında markalaşmaya ve çeşitlendirmeye yönelik çalışmalar yapıldığı görülmektedir.
[61] (*https://oylat.com* Erişim Tarihi: 01.06.2022; *http://www.mustafakemalpasa.bel.tr/ - Tümbüldek'e Marka Proje*)
[62] Kalkınma Kütüphanesi Turizm Kategorisi, Bursa İli Filtresi Uygulanarak Ulaşılan Dokümanlar - Kalkınma Kütüphanesi
[63] Hamam kültürü ayrıca UNESCO'nun somut olmayan miras listesinde yer almaktadır.

çalışma alanının dâhil olması için adımların atılması Bursa termal turizmi[64] açısından olumlu bir gelişmedir.[65]

Görsel 11. Dünya Mirası Beratı
Kaynak: Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Alan Başkanlığı

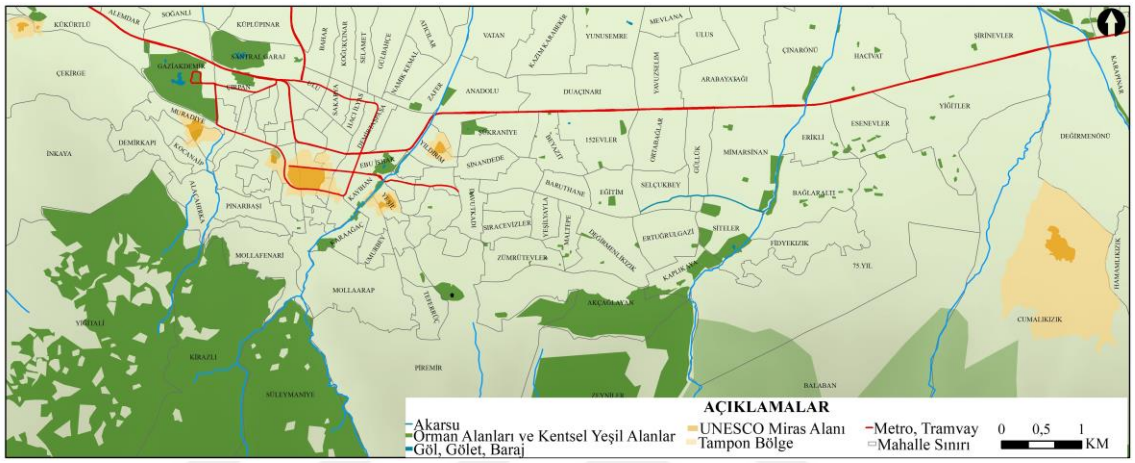
Ulusal ve yerel adımlar ile korunan tarihi, doğal ve kültürel unsurlar ayrıca uluslararası kuruluşlar ile yapılan ortaklıklar sayesinde gelecek nesillere aktarılmaktadır. Bu kuruluşlar çeşitli fonlarla yönetimleri[66] desteklemektedir. Bunlar arasında en bilineni *"Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu"* başlığı altında UNESCO

[64] Bursa hem Bizans döneminde hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet ilan edildikten sonra önemli bir sıcak ve soğuk su merkezi idi. Buradaki suların tedavi edici etkisi uzun yıllardır bilinmekteydi. Maden suları arasında Bakmaca, Terce ve Çitli suları en meşhurları idi. Bizans döneminde sıcak su kaynaklarının bu denli tercih edilmesi ve sarayın tedavi amaçlı bu sulardan yararlanması 1. Justinianus dönemine rastlamaktadır. Buradaki kaplıcaların varlığı şehrin kurulmasında da etkili olmuştur. 1. Murad döneminde kubbesinin inşa edildiği (1365-1366) Eski Kaplıca Tournefort'a göre Bizans imparatorluğu dönemine ait bir yapı, Texier'e göre ise Stephanos Byzantinus dönemine ait bir hamamdır (Tournefort, 2013). Plinius mektuplarında da yıkık bir hamam olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. 1. Justinianus döneminde popülerlik kazanan kaplıcalar, ondan sonra önemini günden güne kaybetmiş ve atıl duruma düşmüştür (*Genç Plinius'un Anadolu Mektupları*, 2001; Texier, 2002; Yılmazyaşar, 2018).

[65] (*"https://ehtta.eu"*, Erişim Tarihi: 01.06.2022 ve https://www.bursa.bel.tr/ Bursa termal kaynaklarıyla Avrupa pazarında, Erişim Tarihi: 01.06.2022).

[66] Bursa turizm sektörü bölgesel, ulusal ve yerel teşvikler ile halen gelişmeye ve büyümeye devam etmektedir. Bu anlamda yöneticilerin ve yatırımcıların yararlandığı bazı teşvik mekanizmaları bulunmaktadır. Ekonomi Bakanlığı Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Kalkınma Ajansları'nın proje bazında sağladığı finansman desteği, 2634 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu kapsamında sağlanan arazi tahsisleri, uzman desteği, T.C. Turizm Bankası Anonim Şirketi'nin sağladığı kredi kolaylıkları, KOSGEB'in vermiş olduğu destekler, AB Fonları, TÜBİTAK ve İŞKUR'un sağlamış olduğu kolaylıklar ile turizm sektörü desteklenmektedir (Mudanya Belediyesi Turizm Master Planı 2016/2023).

Dünya Mirası listesine Bursa'nın dâhil edilmesidir (Görsel 11). 2014 yılında Bursa'nın UNESCO'ya dahil edilmesiyle Orhan Gazi Külliyesi ve çevresi, Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri, 1. Murad Külliyesi, Eski Kaplıca, Yıldırım Külliyesi, Çelebi Mehmed Külliyesi, Muradiye Külliyesi ve Cumalıkızık Köyü uluslararası alanda tanınmıştır (Harita 13). Osmangazi ve Yıldırım ilçelerinde yer alan bu alanlar dışında pek çok tarihi yapının da tanıtımı yapılmıştır.[67]

Harita 13. Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu Miras Alanı

Bir diğer yandan alternatif turizm türleri için kaynak değer olan tarımsal ürünler[68] de coğrafi işaret veya UNESCO'nun somut olmayan miras listesine dahil edilerek koruma altına alınmaktadır. Etkinlikler yoluyla tanıtım gerçekleştirilmekte, yapılan etkinlikler valilik, il-ilçe belediyeleri, sosyal yardımlaşma ve dayanışma dernekleri, İl Tarım ve Orman Müdürlükleri, İl Kültür Müdürlükleri tarafından desteklenmektedir.[69]

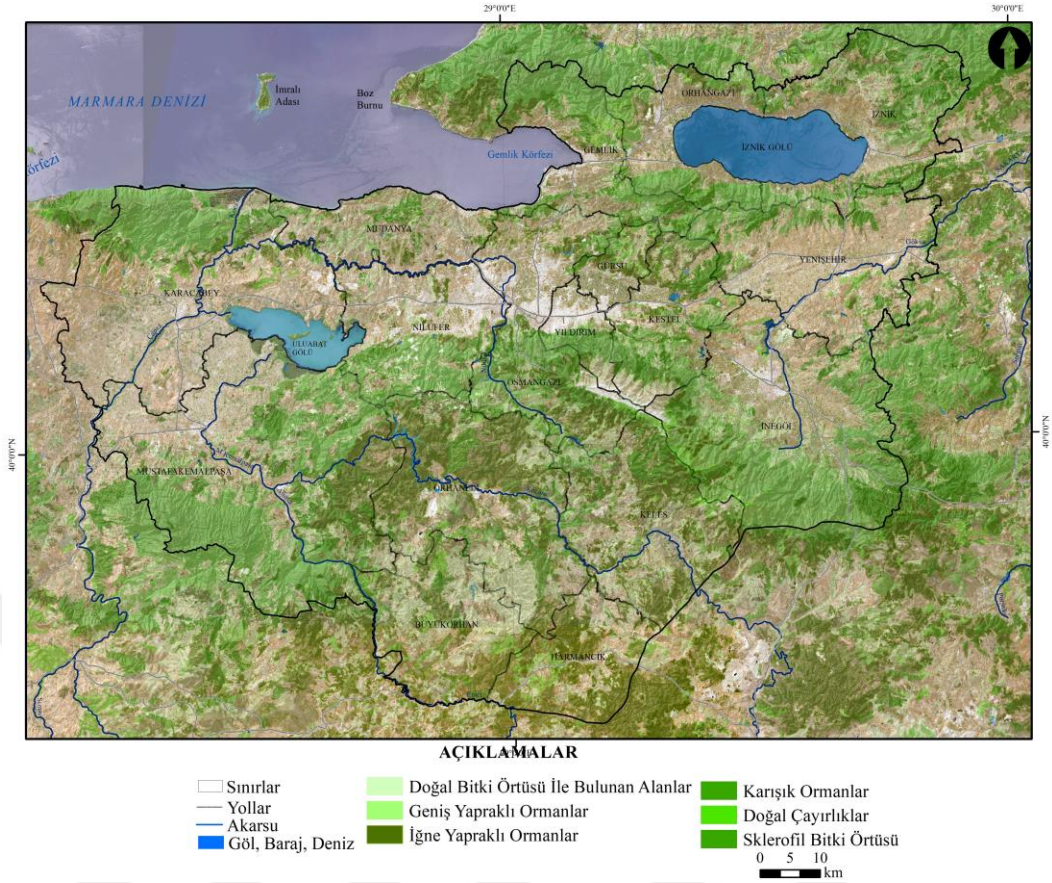
[67] Örneğin tarihi hanlar, Tophane Saat Kulesi, 2. Murad Evi, Irgandı Köprüsü, Setbaşı Köprüsü, Mihraplı Köprü, Geçit Köprüsü, Cilimboz Köprüsü, Tatarlar Köprüsü, Alaaddin Cami, Molla Fenari Cami, Hagios Taxiarchoi Kilisesi, Fransız Kilisesi, İshak Paşa Cami, Ulucami, Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu, Emir Sultan Cami ve Türbesi, Üftade Cami ve Türbesi, Süleyman Çelebi Türbesi, Karabaş Veli Tekkesi, Hünkar Köşkü, Ayasofya Cami, 1. Murad Hamamı, İznik Surları, Tahir Paşa Konağı, Karacabey Dede Türbesi, Issız Han, Derecik Köyü Bazilikası, Orhaneli Kalesi vb. (*https://bursa.ktb.gov.tr/ Kültür ve Turizm Varlıkları*, Erişim Tarihi: 27 Nisan 2024).

[68] Örneğin UNESCO'nun somut olmayan kültürel miras listesinde yer alan zeytin ve zeytinyağı kültürü Bursa'da Gemlik, Karacabey, Mudanya, İznik ve Orhangazi ilçelerinde mevcuttur ve üretimi yapılmaktadır. Bursa'da zeytin üretimi kültürün bir parçası haline gelmiştir (Ertürk, 2011). Bu ilçelerde yetişen yabani zeytin ile çelebi adı verilen zeytin ağaçlarından zeytin ve zeytinyağı elde edilmektedir. Uzun yıllardır zeytin yetiştiriciliğinin yapılması, konut mimarisini de etkilemiştir. Örneğin geleneksel yöntemlerle üretimin yapıldığı Zeytinbağı'nda evlerin bodrum katları zeytini işlemeye uygun şekilde inşa edilmiştir. Modern tekniklerle üretimin yapıldığı zamanlarda ise zeytinyağı fabrikası kurularak zeytinler işlenmeye devam etmiştir (Ertürk, 2011).

[69] Örneğin yerel yönetimin desteği ile düzenlenen etkinliklerden biri olan *Uluslararası Gemlik Zeytini Festivali* her sene ağustos ayının son haftasında yapılmaktadır. Bir diğer etkinlik olan *Trilye Zeytin Şenliği* ise temmuz ayı içerisinde düzenlenmekte olup etkinlik kapsamında zeytinden üretilen ürünler tanıtılmaktadır. *Orhangazi Zeytin Festivali* ise ilk kez 1978 yılında düzenlenmiş, etkinlik kapsamında

Hem arz kaynağı durumundaki yerel halka hem de ziyaretçilere önemli faydalar sağlayan tarımsal üretim, kırsal alanların ve tarım alanlarının destinasyon haline gelmesine ve kalkınmasına etki etmektedir. Bu bağlamda kırsal kalkınmayı desteklemek için turizm altyapısı geliştirilmeye çalışılmaktadır. Örneğin *"Kırsal Kalkınma İçin Kırsal Turizm"* adlı proje ile Keles ilçesinde, "*Bursa'da Kırsal Turizmin Parlayan Yüzü: Kestel"* projesi ile Kestel'de *"Bursa Kırsalında Eko-Agro Turizm: Karaoğlan Manda Evi"* projesi ile Uluabat Gölü ve çevresinde, *"Kırsalda Alternatif Turizmin Cazip Hale Getirilmesi*" projesi ile Gürsu ilçesi Dışkaya köyünde, "*Eski Köye Yeni Turizm Anlayışı"* projesi ile İznik ilçesinde *"İnegöl Yenice'de Kırsal Turizm ve Ekonomi Potansiyelinin Doğa Sporları Turizmi Merkezi DOSTUM Kurularak Geliştirilmesi"* projesi ile İnegöl ilçesinde, *"Bölgenin Alternatif Turizm Merkezi; Gürsu"* projesi ile Gürsu ilçesinde *"Harmancık'ta Eko-Turizm Potansiyelinin Ortaya Çıkarılması ve Geliştirilmesi"* projesi ile Harmancık ilçesinde tarım ve kırsal alanlar turizm amacıyla kullanılmaktadır.

zeytinyağı ve zeytinyağı ile yapılan yöresel ürünler tanıtılmıştır. Bu etkinliklere ek olarak coğrafi işaret ile tescil edilmiş olan Gemlik zeytininin tanıtımını yapmak için *"Bursa Yöresel Ürünlerinden Gemlik Zeytininin Coğrafi İşaret Kullanılarak Tanıtımı"* projesi hayata getirilmiş ve medya aracılığıyla tanıtım faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. *"Menşei Bursa"* adlı proje ile de çalışma sahasının coğrafi işaretli ürünlerinin gastro-turizm kapsamında tanıtılması ve yöresel tarım ürünleri ile markalaşmanın sağlanması amaçlanmıştır. Kırsal kalkınmanın desteklenmesi amacıyla organize edilen *Orhangazi Gedelek Turşu Festivali* ve *Gürsu Kültür, Sanat ve Armut Festivali* ağustos ayında düzenlenmekte ve yakın çevreden ziyaretçi çekmektedir. Çalışma sahasında uzun zamandır kutlanan (1953) *Keles Kocayayla Kiraz ve Çilek Festivali* ile Yörük Türkmen kültürünün tanıtılmasını amaçlamaktadır (Çilek üretimi yoğun olarak Keles, İnegöl, Orhaneli, Büyükorhan ve Harmancık ilçelerinde yapılmaktadır). Bir diğer etkinlik olan *İnegöl Yaban Mersini Festivali* temmuz ayı içerisinde gerçekleştirilmektedir. Bursa ile özdeşen ürünlerden biri olan şeftali üretimini desteklemek ve hasat dönemini kutlamak amacıyla İnegöl ilçesi İsaören kırsal mahallesinde düzenlenen *İnegöl Şeftali Festivali* yakın çevreden ziyaretçi çeken etkinlikler arasında yer almaktadır. Etkinlik kapsamında ziyaretçiler hasada ve eğitim seminerlerine katılmaktadır. Bursa'nın yerel ürünleri ve lezzetleri arasında yer alan ahududu ve böğürtlen üretimi Uludağ eteklerinde yer alan köylerde yapılmaktadır (Yöresel lezzetleri tanıtmak için "*Bursa'nın Yöresel Lezzetleri"* projesi hayata geçirilmiştir). Yerel halkı desteklemek ve ürün tanıtımını yapmak için *Cumalıkızık Ahududu Festivali* düzenlenmektedir. Son olarak Osmangazi ve Karacabey ilçelerinde ıhlamur ve üzümden yapılan ürünleri tanıtmak için *Karabalçık Üzüm Festivali* ve *Ihlamur Festivali* düzenlenmektedir. Çalışma sahasında festivali yapılmayan fakat Bursa'nın önemli turistik ürünlerinden biri haline coğrafi işaretli ürünler de bulunmaktadır. Bu ürünler arasında siyah incir yer almaktadır (2018 yılında tescil edilmiştir). (*https://www.bursa.com.tr/ -Bursa Yerel Lezzetler*, Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2024)

Harita 14. Çalışma alanındaki orman alanları

Çalışma alanının doğal coğrafi unsurlarının turizm için kaynak değer haline getirilmesi ve bölgesel kalkınmayı sağlamak için de çeşitli ölçeklerde turizm projeleri oluşturulmuştur (Harita 14). Örneğin "*Ericek Göleti ile Bursa'da Dört Mevsim Turizm"* adlı proje gölün turistik değerinden yararlanarak kırsal kalkınmayı desteklemek için oluşturulmuştur. Proje kapsamında doğa ve yayla turizmi imkânlarının değerlendirilebilmesi amaçlanmıştır. Çalışma sahasında yer alan Uluabat, Gölyazı ve İznik Gölleri[70] de en fazla ziyaret edilen göller arasında yer almaktadır (Akpur & Zengin, 2019; Çelik & Üzümcü, 2020). Uluabat Gölü zengin flora ve fauna varlığından dolayı 1998 yılında Ramsar alanı ilan edilmiş (Harita 15) ve uluslararası bir statü kazanmıştır (Akbana & Bulut, 2021).

[70] İznik İnciraltı Halk Plajı Bursa ili içerisinde yer alan tek mavi bayraklı plajdır. http://www.mavibayrak.org.tr/ -2022 Plaj Mavi Bayrak Ödülleri

Harita 15. Uluabat Gölü sulak alanı

Gölyazı ise balıkçılık, kuş gözlemciliği ve barındırdığı köklü mirası ile Bursa'nın ziyaret edilen mekânlarından biridir (Çelik vd., 2016). Barındırdığı potansiyeli araştırmak ve turist sayısını arttırmak için *"Gölyazı Tarihi ve Kültürel Envanterlerin Tespiti, Tanıtımı ve Bölge Turizminin Geliştirilmesi"* projesi hayata geçirilmiş, tanıtım afişi ve tanıtım filmi hazırlanmıştır. Ayrıca AB tarafından desteklenen projeler ile gölün sürdürülebilir kullanımının sağlanması, Mysia Yolları Doğa ve Kültür Rotaları Projesi ile de doğa, tarih ve kültürel mirasın tanıtılması amaçlanmıştır.[71]

Çalışma alanında tanıtıma ek olarak doğa sporlarının geliştirilmesi ve altyapının talebin isteklerine cevap verecek şekilde düzenlenmesi için de adımlar atılmıştır. Bunlardan biri *"Büyükorhan Turizmle Büyüyor"* adlı projedir. Proje kapsamında Görecik Yaylası'nda kamp-karavan alanları, yürüyüş ve bisiklet rotaları oluşturulmuştur. Bir diğer proje *"Zeyniler'le Huzur Turizmi"* dir. Proje Zeyniler kırsal mahallesinde doğa sporlarının geliştirilmesi amacıyla hayata geçirilmiştir. Harmancık ilçesinde ise sürdürülebilir turizm faaliyetlerinin yaygınlaştırılması amacıyla *"Harmancık'ta Eko Turizm Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi"* adlı proje BEBKA tarafından desteklenmiştir. Bir diğer proje *"Sadağı Kanyonu Tabiat Parkı Ekoturistlerle Buluşuyor"*dur. Orhaneli ilçesinde yer alan Sadağı Kanyonu'nun tanıtılması ve tabiat parkı dahilinde yürüyüş parkı

[71] (*https://www.nilufer.bel.tr/ Tarih ve doğa ile iç içe yürüdüler*, Erişim Tarihi: 28 Nisan 2022)

oluşturulmasının hedeflendiği proje kapsamında tabiat parkı tanıtımını yapmak amaçlanmıştır. Aynı amaç doğrultusunda farklı lokasyonlarda projeler gerçekleştirilmiştir.[72]

Potansiyel kaynakların belirlenerek turizm çeşitliliğin sağlanması kadar toplumsal belleği oluşturan geçmişi korumak da bir o kadar önemlidir. Korumanın sosyal ve kültürel ihtiyaçları karşılamasına ek olarak ekonomik getirisinin de olması gerektiği anlayışının hâkim olması, koruma kavramı ile turizmin girift kavramlar olduğunu ortaya koymaktadır (Ashworth & Tunbridge, 2000). Tüm insanlığın ortak mirası olan kültür varlıklarının korunması ve restorasyonu için bütçenin sağlanması çoğu zaman turizm vasıtasıyla tolere edilebilir bir seviyeye inmektedir. Bu doğrultuda hem taşınmaz kültür varlıkları[73] hem de somut olmayan miras[74] unsurları koruma altına alınarak turizmde kullanılmaktadır. Örneğin çalışma sahasında *"Yerelin Turizmle Tanışması ve Unutulmuş Zanaatların Canlanması"* projesi ve tel kırma, kanaviçe gibi el işlerinin arşivlenmesi ve hediyelik eşya haline getirilerek ekonomik bir değere dönüştürülebilmesi için *Geçmişin Motifleri Gelecekle Buluşuyor* adlı proje bu kapsamda hayata geçirilmiştir. Bir diğer yandan Bursa özelinde kültürel birikim ile nesilden nesile aktarılan meslekler de zamanla turistik ürün

[72] Bunlar "*Orhaneli'nin Turizm Hamlesi", "Mustafakemalpaşa'da Dört Mevsim Bisiklet Turizmi",* koruma-kullanma dengesinin sağlanmasına ek olarak yerel halkın da söz sahibi olması için *"Bursa'nın Dağ Köylerinde Doğa Sporları ve Turizm Odaklı Kırsal Kalkınma Uygulamaları (Budak-S)" "İznik İlçesi Nüzhetiye ve Şerefiye Mahallelerinde Eko Turizm Potansiyelinin Ortaya Çıkarılması ve Geliştirilmesi", "Gürsu'nun Alternatif Turizmde Bir Cazibe Merkezi Yapılması"*dır. Son olarak Mustafakemalpaşa ilçesinde yer alan Söğütalan kırsal mahallesinde *"Maviden Yeşile Seyir Yolu"* adlı proje ile turizm değerlerinin korunması için kamu ve özel sektör bir araya gelerek faaliyet alanları oluşturmuştur.

[73] Günümüzde sahanın korunan alanları arasında tarihi, mimari, arkeolojik ve kültürel ögeler yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti endüstriyel yapıları, Osmanlı Döneminden kalan yapılar ve arkeolojik kalıntılardan oluşan taşınmaz kültür varlıklarının toplamı 5623'tür

[74] Keles, Harmancık, Orhaneli ve Büyükorhan ilçelerinde üretimi yapılan ve meşe ağacından imal edilen tongurdaklı kaşıklar somut olmayan kültürel miras unsurlarından biridir. Bir diğer somut olmayan miras örneği Bursa'nın tarihi yapılarını şekillendiren kündekari sanatıdır. Türk İslam Sanatı'nın önemli bir parçası olan kündekari sanatı sivil mimaride de karşımıza çıkmakta olup, günümüzde dahi kullanılmaktadır. Örneğin Nilüfer Cami, Odunluk Cami, Saitabat Köyü Cami, Mihraplı Cami bu tekniğin kullanıldığı mekânlardır (Sönmez & Söğütlü, 2006). Bir diğer Bursa camilerini süsleyen ve bir miras unsuru olan el sanatı İznik çinileridir. Roma Döneminden günümüze değin varlığını sürdüren İznik çinileri 2016 yılında UNESCO'nun somut olmayan miras listesine dahil edilmiştir. *"Çini Çiftliği"* adlı proje ile de Osmanlı çinilerinin orijinal özellikleri korunarak güncel hafızaya sunulmuştur. Somut olmayan miras listesinde yer alan köfün adı verilen sepet çeşidi geçmişte meyve-sebze taşımak için kullanılan bir araçtır. Bursa'da yaygın olarak kullanılan bu sepet, Köfüncüler Çarşısı olarak bilinen yerde satılmaktaydı. Günümüzde eskisi kadar kullanılmasa da hediyelik eşya olarak satılmakta, festival, şenlik ve fuarlarda sergilenmek için üretilmeye devam edilmektedir. Bir diğer somut olmayan miras yorgan yapımıdır ki bu gelenek halkın günlük yaşamında ve ritüellerinde önemli bir yere sahiptir. Söz konusu somut olmayan mirasın şehir mimarisinede (Yorgancılar Çarşısı) yansıdığını görmekteyiz (*https://www.bursa.com.tr/ -Somut Olmayan Miras Listesi*, Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2022).

haline gelmiştir. Örneğin mobilya sektörü,[75] otomotiv sektörü, bıçakçılık gibi zanaat ve meslekler Bursa kültür mirasının parçalarını oluşturmaktadır. Tüm bu ekonomik sektörler ayrıca Bursa'nın göç tarihine[76] de ışık tutmaktadır. Örneğin bıçak üretimi yüzyıllardır devam etse de göçmenlerin[77] kendi kültürel birikimlerini de eklemesiyle sanat haline getirmiştir (Erdal, 2016). Turistik ürün haline gelmesinin ardından müzelerde sergilenerek yerli ve yabancı turistlerin beğenisine sunulmuştur. Buraya kadar ifade edilen ve turistik ürün haline gelmiş zanaatlar haricinde halkın toplumsal uygulamaları, ritüelleri, şölenleri ve yaşam tarzı içinde yer alan etkinlikler de somut olmayan miras listesi içinde yer almaktadır.[78]

Sonuç itibariyle ulusal[79] ve uluslararası kuruluşlar tarafından tescil edilen somut ve somut olmayan miraslar ve yerel yönetimlerin[80] söz konusu unsurları kent markası haline gelebilmesi için sivil toplum kuruluşları ile iş birliği halinde çalışması, coğrafi tescil çalışmaları Bursa turizminde yönetimden yönetişime geçiş olduğunu göstermektedir. Nitekim STK'lar, yerel yönetimler ve yerel halkın Bursa turizminde söz sahibi olabilmesi, sürdürülebilir turizm uygulamalarının yaygınlaşması ve başarı ile uygulanması için gerekli bir basamaktır. Çalışma sahası özelinde de turizm sayesinde aktörler bir araya gelmekte ve ortak hareket etmektedir.

---

[75] Bursa ekonomisinde büyük bir öneme sahip mobilya sektörü hem ticareti hem de turizmi desteklemektedir. Bu da ziyaretçi sayısının yıldan yıla artmasına buna bağlı olarak daha fazla turistik tesisin faaliyete geçmesine imkân tanımıştır. Ek olarak 2014 bir müze bu mirası aktarabilmek için hizmete girmiştir (Erdoğan, 2019). Mobilya Ağaç ve Sanayi Müzesinin sanayi turizmi kapsamında değerlendirilmesi için *"İnegöl Mobilya ve Ağaç İşçiliği Müzesi Kurularak Sektörün Tarihi, Ekonomik Mirasının Sanayi Turizmi Kapsamında Geliştirilmesi*" projesi hayata geçirilmiştir.

[76] Bulgaristan ve Kafkasya'dan Bursa'ya yapılan göçler de sosyo-kültürel yapının değişmesine sebep olmuştur ki günümüzde Bursa Göç Tarihi Müzesi'nin Bursa sınırları dâhilinde mevcut olmasında etkili olmuştur.

[77] 93 Harbi ile Bursa'ya göç eden zanaatkârların Bursa bıçakçılığına katkısı büyüktür. Daha sonrasında 1953 yasası ile yiv ve olukların yasaklanması Bursa bıçaklarının yenilenmesine ve Bursa bıçağı markasının doğmasına sebep olmuştur (Erdal, 2016).

[78] Erfane Günü (Keles, Harmancık, Orhaneli, Büyükorhan), Mevlid Geleneği, Cezayir Havaları (Keles, Harmancık, Orhaneli, Büyükorhan), Aşure Geleneği, Yağmur Duası, Ahilik Kültürü, Geleneksel Türk Okçuluğu, Hıdırellez, Kına Geleneği, Düğün Gelenekleri, Lokma Dökme Kültürü, El Açması Börek Kültürü, Türk Daması (Yıldırım, Osmangazi ve Mustafakemalpaşa), Boza Kültürü, Süpürge Kültürü (Yenişehir, Orhaneli, Mustafakemalpaşa), Miraciye, Hacı Tehniyesi, Kahve Kültürü, Erguvan Bayramı bunlardan bazılarıdır (*https://www.bursa.com.tr/ -Somut Olmayan Miras Listesi*, Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2022).

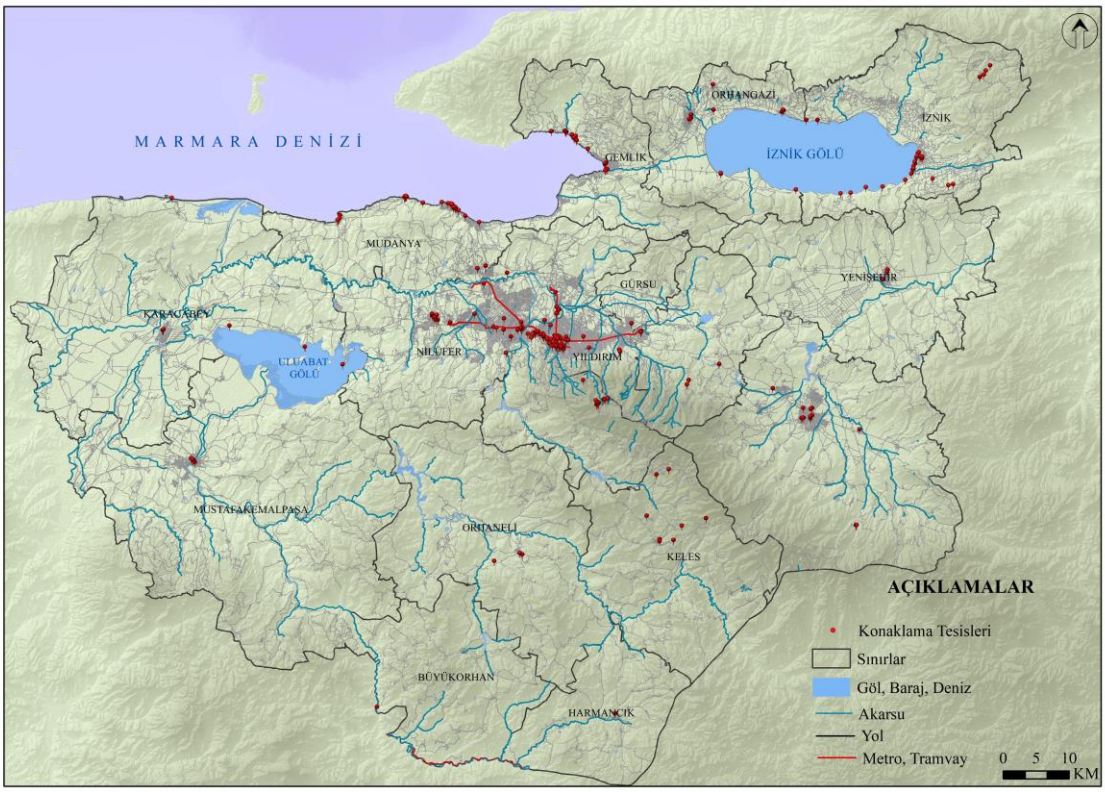
[79] Bursa 2000 yılında kurulan Türkiye Tarihi Kentler Birliği'nin kurucu üyesidir. Birliğin amacı tarihi kentlerin kültürel ve doğal birasının korunması ve yaşatılmasıdır.

[80] Özellikle yönetim mekanizması, turizm planlamasında hayati öneme sahiptir. Paydaşlarla diyalog kurulamaması, iş birliğinin sağlanamaması turizmin plansız büyümesine veya destinasyonun turizmden hak ettiği değeri alamamasına neden olmaktadır.

3.3. Bursa'da Turizmin Sektörel Gelişimi

Bu başlıkta Bursa turizmi sektörel bazda ele alınmış ve yapısal özellikleri değerlendirilmiştir. Bursa rekabetçiliği ve işletme yapısı hakkında çıkarımlarda bulunulmuş, sektörün yarattığı/yaratabileceği istihdamı değerlendirmek için istatistiki verilerden yararlanılmıştır. Bursa turizm sektörünün genel görünümü hakkında bilgi edinebilmek için doğrudan istihdam oluşturan konaklama ve seyahat acentesi istatistiklerinden yararlanılmıştır. Bilindiği üzere turizm sektörü üç farklı istihdam[81] meydana getirmektedir. Bunlar doğrudan, dolaylı ve uyarılmış istihdamdır. Doğrudan istihdam konaklama işletmeleri, seyahat acenteleri ve tur operatörlerinin oluşturduğu istihdamdır. Dolaylı istihdam ise sektörün ihtiyaç duyduğu ürün ve hizmetleri sağlayan sektörlerin yaratmış olduğu istihdamdır (Tarım, inşaat, imalat sektörleri vb.). Uyarılmış istihdam ise dolaylı ve doğrudan istihdam neticesinde ortaya çıkan ek istihdamdır (Yıldız, 2016). Çalışmamız kapsamında dolaylı ve uyarılmış istihdama dair verilerin dağınık olması ve çoğu zaman istatistiklerin sınırlı olmasından dolayı turizm sektörünün yarattığı doğrudan istihdam verileri değerlendirilmiştir.

[81] Türkiye turizm sektöründe çalışanların büyük bir çoğunluğu mevsimlik ya da part-time olarak çalışmaktadır. İşsizlik istatistiklerinde yer almayan ev hanımı, öğrenci ve emeklilerin de istihdam edilmesi, sektörün yarattığı istihdamın tartışılmasına neden olmuştur. Hatta işsizlik sorununa bir çözüm olmadığı düşüncesinden hareketle turizmin ekonomiye katkısının abartıldığı ifadeleri ile karşılaşılmıştır. Doğrudan, dolaylı ve uyarıcı istihdam sağlayan turizm sektörünün, ulusal, bölgesel ve uluslararası katkısı dikkate alındığında kayıt dışı istihdamın çözülmesi gereken önemli bir sorun olduğu ortaya çıkmaktadır (Barutçugil, 1986; Turizm Sektörü Bağlamında Kayıt Dışı İstihdam ve Daha Genelde Bölgesel İstihdam Değerlendirme Raporu, 2017; Yıldız, 2016).

Harita 16. Çalışma sahası sınırları içerisine yer alan belediye belgeli ve turizm işletme belgeli konaklama tesisleri

Kaynak: Bursa Büyükşehir Belediyesi ile Bursa Kültür ve Turizm Müdürlüğü

Konaklama birimlerinin nitelik ve niceliğinin yeterli olması bir destinasyondaki turizmin geleceği için hayati öneme sahiptir. Kültür ve Turizm Bakanlığı ile TUİK'ten elde edilen verilerden turizm sektörünün belirli lokasyonlarda yoğunlaştığını görmekteyiz. Marmara Bölgesi'nde İstanbul, Bursa, Balıkesir ve Çanakkale illeri turist sayısı bakımından ön plana çıkmaktadır. Esasında bu yoğunlaşma büyük otellerin büyük şehirlerde kurulmasından kaynaklanmaktadır (Kervankıran & Aktürk, 2017). Bu doğrultuda destinasyonlardaki mekânsal değişimi anlayabilmek için konaklama tesisleri ve bu birimlerde konaklayan turist sayısının bilinmesi önem arz etmektedir. 2023 yılı verilerine göre Türkiye sınırları içerisinde faaliyet gösteren işletme belgeli konaklama tesisi sayısı 5.859, yatırım belgeli tesis sayısı 737 ve basit işletme belgeli tesis sayısı ise 14.876'dir. İşletme belgeli konaklama tesisi oda kapasitesi 545.663, yatırım belgeli konaklama tesisi oda kapasitesi 76.468, basit işletme belgeli konaklama tesisi oda kapasitesi 328.922'dir.[82] Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Turizm Yatırım ve İşletme (İşletme-Yatırım-Basit İşletme) Belgeli Tesis

[82] Turizm Yatırım ve İşletme (Bakanlık) Belgeli Tesis İstatistikleri (2023)

İstatistikleri'nden elde edilen bilgilere göre Bursa il sınırları içerisinde 119 turizm işletme belgeli, 19 yatırım belgeli, 196 basit konaklama işletme belgeli konaklama tesisi bulunmaktadır (Harita 16). Oda kapasiteleri ise toplamda 13.949'dur. İşletme belgeli ve basit konaklama işletme belgeli tesislere geliş sayısı (yabancı ziyaretçi: 366.226 yerli ziyaretçi: 1.215.638) toplamda 1.581.864'tür (Tablo 17). Geceleme sayısı ise (yerli ziyaretçi: 2.128.057 yabancı ziyaretçi: 758.725) toplamda 2.886.782'dir.[83] İstatistikler çalışma alanı içinde turist sayısının homojen dağılmadığını göstermektedir.

	İŞLETME BELGELİ			YATIRIM BELGELİ			BASİT KONAKLAMA İŞLETME BELGELİ		
	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
Bursa	119	7.528	15.395	19	2.029	4.308	196	4.392	9.218
Türkiye Toplamı	5 859	545 663	1 142 857	737	76 468	167 643	14 876	328 922	663 420

Tablo 17. İşletme, yatırım, basit konaklama işletme belgeli tesislere ait istatistikler
Kaynak: Turizm Yatırım ve İşletme (Bakanlık) Belgeli Tesis İstatistikleri (2023)

Mevcut konaklama yapısının ilçelere göre dağılımları incelendiğinde en fazla Osmangazi en az ise Büyükorhan ilçesinde konaklama tesisi bulunmaktadır (Harita 16).

	YERLİ	YABANCI	TOPLAM
2008	619632	116832	736464
2009	710947	143083	854030
2010	768529	138895	907424
2011	1041765	173054	1214819
2012	1169478	183121	1352599
2013	947184	456524	1403708
2014	971521	300888	1272409
2015	1151142	308824	1459966
2016	1137989	214010	1351999
2017	1318556	326234	1644790
2018	1347265	389617	1736882
2019	1380051	423407	1803458
2020	939653	128468	1068121
2021	1186943	220056	1406999
2022	1367057	492732	1859789
2023	1215638	366226	1581864

Tablo 18. 2008-2023 yılları arasında tesise giriş yapan yerli ve yabancı ziyaretçi sayısı
Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı

[83] Farklı konseptlerde konaklama tesislerinin açılması, geleneksel mimariden yararlanılması, sertifikasyon çalışmalarının tamamlanması, Bursa'nın kimliğini oluşturan somut ve soyut miras unsurlarının turizm uygulamalarına dahil edilmesi ile ziyaretçi sayısı ve ziyaret süreleri uzayacaktır. Turizm Bakanlığı- Turizm Tesislerinin Belgelendirilmesine ve Niteliklerine İlişkin Yönetmelik (2005)

2008-2023 yılları Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre Bursa'yı ziyaret eden yerli turist sayısının yabancı turist sayısına oranla daha fazla olduğu görülmektedir (Tablo 18). Kriz dönemlerinde[84] sektörü ayakta tutması ve bölgesel refahtaki farklılıkları azaltması, (Haddad vd., 2013) kadın istihdamı sağlaması, ulusu millet ve kültür olarak inşa etmede büyük bir rolü bulunmasından dolayı[85] iç turizm pazarına yönelik ciddi araştırmalar yapılmaktadır (Scheyvens, 2002). Henüz yeni diyebileceğimiz bu çalışmalar araştırmacıların uzun süreler ilgisini çekmemiştir (Gladstone, 2005). Bu ilgisizlik, iç turizmin ülke ve bölgelere ekonomik fayda sağlamadığı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bunun nedeni ise, mekânsal açıdan bakıldığında yerli turist harcamalarının, turistlerin ikamet ettikleri bölgelerdeki kaçınılmış tüketime eşlik etmesi olarak açıklanmaktadır (Blake, 2009). Fakat burada ortaya çıkan en önemli fayda bölgeler arası gelir transfer mekanizması olarak iç turizmin oynadığı roldür (Mazimhaka, 2007). Ayrıca Bursa turizm tarihini ele alırken ifade ettiğimiz gibi günümüzde turizmin toplumun her tabakasına bu denli yayılmasında iç turizmdeki büyüme etkili olmuştur (Ghimire, 2013). Bir diğer yandan krizler ile uluslararası turizm hareketliliğinin zayıfladığı dönemlerde sektörü ayakta tutan iç turizm hareketliliği göz ardı edilmemesi gereken önemli bir başlıktır (Türkay & Atasoy, 2021). Bu doğrultuda yerli turistlerin mekânsal davranışlarını anlamak ulaşım, planlama ve kriz yönetimi sürdürülebilir kalkınma için esastır. İşte bu sebepten dolayı öncelikle istatistikler zamansal ve mekânsal açıdan değerlendirilmiştir. Mekânsal açıdan ele alındığında tesise giriş yapan ziyaretçi sayısı ve geceleme sayısının eşit dağılmadığını görmekteyiz.

[84] Ekonomik krizler, salgın hastalıklar, çatışmalar gibi yerel, bölgesel ve küresel sorunlardan dolayı turizm sektöründe küçülmeler yaşanmıştır. Örneğin 2001 yılı turizm talebinde azalmaya yol açan bir kriz dönemidir. 2008 küresel krizi, 2009 yılında H1N1 salgınının yarattığı güvensizlik ortamı turist hareketliliğini azaltmış ve buna bağlı olarak da sektör içerisindeki yatırım planları ertelenmiştir. Bu kriz dönemlerinden biri de 2019 yılının sonunda ortaya çıkan COVID-19 salgınıdır. 2019 verileri ile 2020 verileri karşılaştırıldığında turist sayısında %69,13 azalma, turist gelirlerinde ise turist gelirleri ise %65,06 oranında düşmüştür. 2020 yılı verileri 2021 yılı verileri ile karşılaştırıldığında turist sayısı %46,83 oranında artmış, turist gelirleri ise %50,74 oranında artmıştır. COVİD-19'un mekânsal etkilerini il ölçeğinde ele alan bir araştırma salgının etki düzeyinin tüm destinasyonlar için aynı olmadığını ortaya koymuştur. Örneğin Ege ve Akdeniz kıyıları salgından yüksek düzeyde etkilenirken Bursa'nın da içinde olduğu 9 il (Denizli, Artvin, Edirne, Konya, Rize, Trabzon, Çanakkale ve Aydın) orta düzeyde etkilenmiştir. Buradan salgının kıyı turizmi ve kitle turizmi üzerinde etkisinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Kervankıran & Bağmancı, 2021).

[85] Halen dünya çapındaki tüm turizm faaliyetlerinin %80'ini iç turizm faaliyetleri oluştursa da genellikle iç turizm yerine uluslararası turizm teşvik edilmektedir (Neto, 1990).

İLÇELER (TESİSE GİRİŞ YAPAN YERLİ ZİYARETÇİ)	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Nilüfer	23581	14441	16983	16374	0	35335	47972	67421	82355	164853	171982	171990	127991	183830	207216	209461
Osmangazi	387934	499401	547374	695625	855721	596451	628599	761998	716111	782246	776282	780088	493042	601373	723794	618774
Yıldırım	1493	1831	3120	2791	4217	5571	2613	2093	2802	10014	10474	11045	7692	6341	8872	18372
Büyükorhan	0	0	0	0	0	0	0	262	0	462	1028	1094	0	876	2326	768
Gemlik	34512	40276	19089	23110	40987	38996	36694	47812	52636	46011	54796	67156	56683	57846	66694	56722
Gürsu	0	0	0	0	0	1910	330	1777	1633	78	1832	1136	1270	999	978	1906
Harmancık	342	228	0	0	0	0	0	0	0	1531	2798	3204	2742	4440	5084	4339
İnegöl	81488	79768	103334	125694	117958	119739	116190	131230	140924	130275	137610	142611	96580	123776	137054	121283
İznik	5657	0	3373	34731	17613	16359	26416	25008	27365	34024	40635	42653	29097	45016	45975	12256
Karacabey	17332	13389	16244	41480	21814	11840	18750	13708	14765	17740	21462	23907	16955	23525	18981	24741
Keles	1119	0	0	0	0	0	0	0	633	1287	1319	1559	2415	1314	3499	2905
Kestel	6451	9049	8758	32760	13402	22472	10705	7458	8362	7364	6739	7136	5581	7986	10559	10228
Mudanya	10349	14773	12635	28620	31719	32218	25269	38885	47207	71776	74338	80848	60384	75032	82179	74498
Mustafakemalpaşa	11050	12173	9943	11052	16370	7004	19251	17934	16132	18895	17769	17953	14070	18116	15233	12256
Orhaneli	0	0	0	0	0	13640	6198	4167	5424	9603	6390	5194	3730	5916	9697	4926
Orhangazi	25502	15607	23619	21421	25275	36381	24921	24093	14199	14528	11905	13639	14925	18165	19009	15786
Yenişehir	12822	10011	4057	8107	24402	9268	7613	7296	7441	7869	9906	8838	6496	12392	9907	9457
BURSA TOPLAMI	619632	710947	768529	1041765	1169478	947184	971521	1151142	1137989	1318556	1347265	1380051	939653	1186943	1367057	1215638

Tablo 19. 2008-2023 yılları arasında işletme ve basit belgeli konaklama tesislerine tesise giriş yapan yerli ziyaretçi sayısı
Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yerli turist hareketliliğinde Osmangazi ve Nilüfer ilçeleri ön plana çıkmaktadır (Tablo 19). Bir diğer yandan İnegöl ilçesi de yerli ve yabancı ziyaretçinin tercih ettiği alanlardan biridir. Bursa'yı ziyaret eden her 100 turistten 10'unun İnegöl'ü tercih etmesinde, doğal ve kültürel kaynaklarının yanı sıra ticari hareketliliğinin de payı bulunmaktadır.

Bursa ili ilgili başlıklarda ifade edildiği üzere doğal ve kültürel değerleri ile turizm açısından zengin bir potansiyele sahiptir. Fakat bu değerlerden yeterince yararlanılamadığı karar vericiler tarafından da sıklıkla söylenmektedir.[86] Her ne kadar Bursa'nın büyük bir turist kitlesi barındıran İstanbul, Ankara gibi metropollere yakın olması avantaj olarak görülse de ziyaretler genellikle günübirlik olarak gerçekleştirilmektedir (Akdeniz Seyidoğlu vd., 2020). Araştırmalar Bursa'ya yönelik seyahatlerin genel hatlarıyla günübirlik olarak gerçekleştirildiğini, bunun sebebinin ise tanıtım eksikliği olduğunu ortaya koymaktadır (Erdoğan & Zaman, 2023). Bu doğrultuda ziyaretçilere güvenli ve tatmin edici bir deneyim sunarak turizmin ev sahibi topluma katkısını arttırmak amacıyla toplantı ve projeler gerçekleştirilmektedir. Örneğin Turizm ve Tanıtma Şube Müdürlüğü'nün düzenlediği yürüyüş etkinlikleri ve kamp-karavan etkinlikleri Bursa'nın doğal ve kültürel unsurları tanıtmak amacıyla organize edilmektedir. Örneğin *"Tarihten Doğaya Bursa"* projesi kapsamında Başalan Yaylasında yürüyüş yapılması,[87] Harmancık Karavan Parkı'nda kamp-karavan festivalinin düzenlenmesi bunlardan birkaçıdır.[88] Paydaşlar ile iş birliği içinde turizmde markalaşmaya yönelik adımların atılması,[89] Bursa turizminde planlı gelişmenin hedeflendiğini göstermektedir. Turizmde planlı büyüme, sürdürülebilir uygulamaların yaygınlaşması ve mevcut sorunlara yanıt aramak maksadıyla Bursa Büyükşehir Belediyesi ve 506 seyahat acentesinin katılımı ile bir toplantı[90] gerçekleştirilmiştir. Anket verileri üzerinden değerlendirmelerin yapıldığı toplantı neticesinde şehir markası ve imajının oluşturulması ve turizm kaynaklarını tanıtmaya yönelik adımların atılması

[86] https://www.bursa.bel.tr/ - Bursa'nın gündemi turizm (Erişim Tarihi: 07.07.2022)
[87] https://www.bursa.bel.tr/ Büyükşehir ile "Tarihten Doğaya Bursa" İnegöl Başalan Yaylası Turizm Yürüyüşü
[88] https://www.bursa.bel.tr/ Kamp ve karavan tutkunları Bursa'da buluşuyor
[89] https://bebka.org.tr/ Bursa Turizm Tanıtım ve Marka Stratejisi (Erişim Tarihi: 07.06.2022)
[90] Anket çalışması sonucunda ulaşılan sonuçlara göre yerli turistlerin Kapadokya'dan sonra Bursa'yı ziyaret etmek istedikleri ortaya konulmuştur. Yabancı turistlerde ise sıralama İstanbul, Kapadokya, Antalya ve Bursa şeklindedir.

gerektiği belirtilmiştir. Stratejik şehir marka yönetimi ile yerel halkın refahını yükseltmek amaçlanırken bir diğer yandan da ekonomi, sosyo-kültürel yapı ve çevre arasında sürdürülebilir bir denge kurmak amaçlanmıştır (Torlak, 2015). Bu doğrultuda karar vericiler de toplantı sonrasında turizmin yalnızca ekonomik faaliyet olarak görülmemesi gerektiğinin altını çizmiştir.[91]

[91] https://www.bursa.bel.tr –Bursa'nın Röntgeni Çekildi. (Erişim Tarihi: 11.07.2024)

İLÇELER (TESİSE GİRİŞ YAPAN YABANCI ZİYARETÇİ)	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Nilüfer	11275	11368	13041	9028	0	36660	44086	52403	39458	69370	51304	67731	24176	43240	117310	97180
Osmangazi	98055	125257	117444	143830	169911	402220	241595	229735	150885	233541	308642	321254	89043	145539	330206	235906
Yıldırım	79	141	102	256	491	537	624	172	523	1818	2460	1774	165	410	1843	5179
Büyükorhan	0	0	0	0	0	0	0	56	0	0	37	4	506	3	20	4
Gemlik	1900	1126	1109	1821	2307	2007	3369	8253	9468	3672	4117	3838	1066	2359	3473	3540
Gürsu	0	0	0	0	0	25	2	0	0	0	61	91	8	55	6	
Harmancık	23	36	0	0	0	0	0	0	0	18	23	37	4475	17	23	132
İnegöl	1893	1113	2266	2012	3010	3383	2701	4628	6474	8963	10177	14886	5273	16547	18958	11926
İznik	135	0	240	786	574	109	2014	2613	1100	1379	2250	2603	404	2756	5935	1581
Karacabey	11	0	714	996	28	95	195	1117	231	389	747	826	48	271	526	664
Keles	74	0	0	0	0	0	0	0	294	172	193	636	205	265	399	269
Kestel	106	13	73	9612	18	1650	104	116	46	173	130	117	857	20	145	465
Mudanya	1759	2002	1922	3232	4112	3856	2830	6855	4788	5537	8023	8362	1997	8103	12897	8376
Mustafakemalpaşa	251	405	400	520	460	381	415	345	358	663	762	624	153	245	503	542
Orhaneli	0	0	0	0	0	0	46	32	36	17	61	26	31	11	0	
Orhangazi	1251	1622	1502	961	1277	5594	2650	2167	278	385	501	522	61	206	421	451
Yenişehir	20	0	82	0	933	7	257	332	71	137	129	76	0	9	67	11
BURSA TOPLAMI	116832	143083	138895	173054	183121	456524	300888	308824	214010	326234	389617	423407	128468	220056	492732	366226

Tablo 20. 2008-2023 yılları arasında işletme ve basit belgeli konaklama tesislerine tesise giriş yapan yabancı ziyaretçi sayısı
Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı

Çalışma alanının yabancı turist profilini ağırlıklı olarak Ortadoğu ülkelerinden gelen ziyaretçiler oluşturmaktadır.[92] Bundan dolayı Bursa'nın turizm hinterlandını genişletmek ve turist profilini çeşitlendirmek için planlar hazırlanmaktadır. Bunlardan biri de sağlık turizmidir.[93] Ziyaretçi profilini çeşitlendirmek ve farklı turizm türlerinin gelişimini desteklemek amacıyla BEBKA tarafından hazırlanan Bursa Turizmi Sağlık Master Planı'na göre Azerbaycan, Almanya ve Bulgaristan'dan sağlık ve kaplıca hizmetlerinden yararlanmak için Bursa'ya ziyaretçi gelmektedir.[94]

Yerli turiste oranla yabancı ziyaretçi oranı düşük olsa da geceleme sayısı bakımından yabancı ziyaretçilerin daha uzun süre konakladığı görülmektedir. 2023 yılı verilerine göre toplam ziyaretçi sayısının %77'sini yerli turistler %23'ünü yabancı turistler oluşturmaktadır. Türkiye'ye 2023 yılında 49.209.180 yabancı ziyaretçi gelmiştir. Türkiye istatistikleri ile Bursa istatistikleri karşılaştırıldığında Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçilerin %0,74'ü Bursa'yı ziyaret etmiştir (Tablo 20). Bursa'nın tesise gelen yabancı turist ve konaklama süresi tesis yetersizliği ile ilgili bir sonuç değildir. Daha öncesinde de ifade edildiği üzere tanıtım yetersizliğinden[95] kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı destinasyon yönetimindeki paydaşlardan biri olan ve turizmi uluslararası bir olgu haline getiren seyahat acenteleri ve tur operatörleri, çalışma sahasının tanıtımı ve pazarlanması noktasında önemli roller üstlenmektedir (Alaeddinoğlu & Can, 2007). Bursa il sınırları içerisinde faaliyet gösteren 402 adet seyahat acentesi[96] bulunmaktadır. Yabancı ve yerli turistlere hizmet sağlamasının yanında seyahat acenteleri fuarlara

[92] https://www.tursab.org.tr/ Bursa Raporu (Erişim Tarihi: 11.07.2024)
[93] https://www.tursab.org.tr/ Bursa Raporu (Erişim Tarihi: 11.07.2024)
[94] https://bebka.org.tr/ Bursa sağlık turizmi master eylem planı (Erişim Tarihi: 11.07.2024)
[95] İl ve ilçe yönetimleri de yaptıkları projeler ile Bursa turizmini ileri aşamaya götürmeye çalışmaktadır. Örneğin Bursa'nın turizm kaynakları hakkında ziyaretçilerin bilgilere ulaşabileceği farklı dillerde hizmet veren internet portalı oluşturulmuştur. *bursa.com.tr –Bursa Parmaklarınızın Ucunda* adlı proje ile Bursa'nın çekiciliklerinin yanı sıra konaklama tesisi, ulaşım altyapısı gibi turistik hizmetleri hakkında da ziyaretçilere bilgiler sunulmaktadır. *"Bursa Turizm Destinasyonu İçin Touch Path Uygulaması"*, *"Bursa Üç Boyutlu Mobil Turizm Atlası"* ve *"Bursa Kiokslarına Kavuşuyor"* projeleri ile ziyaretçilerin Bursa hakkındaki tüm bilgilere kolayca erişim sağlayabilecekleri yazılım geliştirilmiştir. İfade edilen projeler dışında Bursa Kültür Turizm ve Tanıtma Birliği öncülüğünde İstanbul, Endonezya ve Çin gibi ülkelerde düzenlenen fuarlarda Bursa'nın turizm kaynakları tanıtılmıştır. Ayrıca Bursa'nın Türk Dünyası Kültür Başkenti olması, Bursa'nın tanıtımı için önemli bir adımdır. Kırgızistan'da düzenlenen fuarda tur operatörleri ve turizm temsilcilerine Bursa'nın turizm kaynakları tanıtılmıştır. - https://www.bursa.bel.tr/ Bursa Sınırları Aşıyor
[96] Kültür ve Turizm Bakanlığı -Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (Erişim Tarihi: 11.07.2024)

katılarak,[97] festivaller düzenleyerek[98] Bursa turizm tanıtım ve planlamasına destek olmaktadır.

Gelen ziyaretçi sayısı istatistiğine göre sektör yaşanan krizler hariç devamlı büyümüştür. Ulusal ölçekte de ele alındığında büyüme turizmin olumsuz etkilerinin belirginleşmesine sebep olmuş,[99] bundan dolayı planlarda turizm çeşitlendirmesi vurgusu yapılarak turizm mevsimselliğinden kurtulmak ve bölgesel kalkınmayı sağlamak amaçlanmıştır (DPT, 1989). Bunlara ek olarak altyapı hizmetleri de kamu nezdinde sağlanmıştır. Turizmde hizmet kalitesinin artmasına bağlı olarak da turist sayısı da yıllar geçtikçe artmıştır. Ziyaretçi sayısının artışı Bursa turizm sektörünün Türkiye ekonomisi içindeki payını arttırmıştır (Tablo 19 ve Tablo 20). 2008-2023 yılları arasındaki turizm sektörüne ait veriler incelendiğinde çalışma sahasında, turist sayısının -kriz dönemleri haricinde- arttığı görülmektedir (Çimat & Bahar, 2003). Pandemi sırasında ise ziyaretçi sayısı ve gelirleri 2000'li yılların başındaki seviyeye düşmüştür (Kervankıran & Bağmancı, 2021). Haliyle yönetimler tedbirler alarak salgının olumsuz etkilerini minimize etmeye çalışmıştır.

Sonuç olarak deneyim üzerine kurulu bir süreç olan turizmin devamlılığı somut ve soyut kaynakların varlığına bağlıdır. Bu doğrultuda bu kaynakların korunamaması seyahat amacının ortadan kalkmasına neden olacaktır. Turizm istatistiklerine göre bir değerlendirme yaparak somutlaştıracak olursak Bursa il sınırı içinde en fazla ziyaretçi çeken saha Osmangazi'dir. UNESCO Miras listesine dahil olan kültürel mirasın[100] büyük bir çoğunluğunun Osmangazi ilçesinde yer alması, tarihi yapıları, mimarisi ve doğal kaynakları turistler için seyahat sebebi olarak algılanmaktadır. Yapılan araştırmalarda da çalışma alanının ziyaret nedenlerini tarihi ve kültürel değerler, kış turizmi, dini değerler,

[97] Kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının ortak çalışması ile çalışma sahasının ulusal ve uluslararası alanda tanınması için Bursa Turizm ve Tanıtma Birliği turizm fuarlarına katılmış ve ayrıca turizm fuarı düzenlenmiştir. Paydaş desteği vurgusunun yapıldığı 1. Bursa Turizm Fuarı'nda turizm profesyonelleri bir araya gelmiştir. https://www.bursa.bel.tr/ Bursa'nın gündemi turizm

[98] Örneğin Güney Marmara Turistik Otelciler ve İşletmeciler Birliği, TÜRSAB ve Turizm Profesyonelleri Derneği Bursa Skal Kulübü'nün destekleri ile Gastrofest düzenlenmiştir. https://www.bursa.bel.tr/Gastrofest'te ipek ve çini tanıtıldı

[99] Neoliberal politikaların turizme sınırsız büyüme ve aşırı tüketim şeklinde yansıması, destinasyonları çevresel problemlerle karşı karşıya bırakmıştır. Kalkınma ve büyüme kavramları ile bir arada ele alınan turizm, çevresel ve sosyal bozulmaların fark edilmesiyle sürdürülebilir turizm, sürdürülebilir kalkınma, alternatif turizm türleri gibi başlıklar ile ele alınmıştır (Kervankıran vd., 2022).

[100] Tüm bunlara ek olarak zanaat ve halk sanatlarının korunması, Bursa'nın UNESCO Yaratıcı Şehirler dalına dahil edilmesi, Bursa'nın 2022 Türk Kültür Başkenti seçilmesi kültürel değerlerin korunması ve tanıtımı için dikkate değer adımlardır (Göçmen, 2021).

sağlık turizmi ve ulaşım kolaylığı olarak sıralamaktadır.[101] Bu sebeple kaynak yönetimi turizmin mevcudiyeti ve devamlılığı açısından büyük önem arz etmektedir. Kaynak yönetiminde planlama, yerel stratejilere ve sürdürülebilir turizm uygulamalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Sürdürülebilir turizm yaklaşımının söylem düzeyinde kalmaması için de paydaş katkısına gereksinim duyulmaktadır. Çünkü geleneksel turizm yaklaşımlarından farklı olarak sürdürülebilir turizm yaklaşımı ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarda planlama gerektirmektedir. Geleneksel turizm yaklaşımlarında mevcut olan sürekli büyüme ve ekonomiye yapılan vurguya karşın sürdürülebilir turizmde sosyal yapı, ekonomi ve çevreye vurgu yapılmaktadır. Bu da geleneksel turizm yaklaşımlarında nicel, sürdürülebilir turizm yaklaşımında ise nitel ve karma araştırma yöntemlerinin benimsenmesine neden olmuştur (Choi & Sırakaya, 2006). Çalışma sahası özelinde sürdürülebilir turizm uygulamalarının yaygınlaştırılmasında kamu-özel sektör iş birliğine rastlamaktayız. Mekânsal uygulamalar, turizm master planları ve projelerde de bu iş birliğinin izlerine rastlamak mümkündür. Destinasyon tanıtımı, imaj oluşturma, ihtiyaç duyulan araç ve teknikleri belirlemek için de paydaşların fikirlerine danışıldığı görülmektedir.

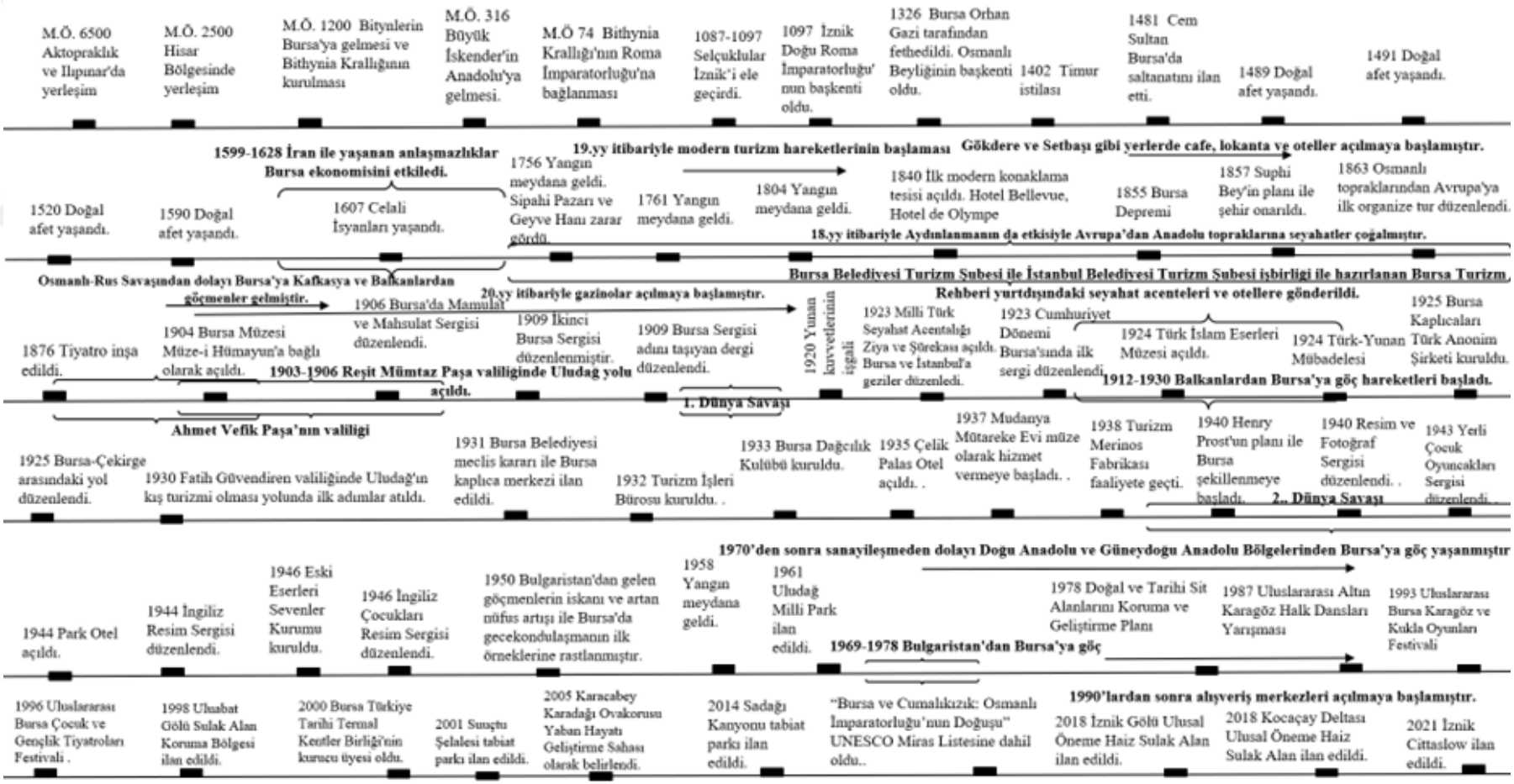
[101] https://www.tursab.org.tr/ Bursa Raporu (Erişim Tarihi: 07.06.2022)

Bölüm Özeti

Bursa ili fiziki ve beşerî coğrafya özellikleri ile önemli bir turizm potansiyeline sahiptir.[102] Tarım alanları, kentsel mekânları, su kaynakları, orman alanları[103] ve eğlence mekânları ile pek çok doğal ve kültürel kaynağın bulunması, İstanbul-İzmir ve Çanakkale-Ankara gibi ulaşım hatlarının üzerinde olması çalışma sahasında turist sayısının gün geçtikçe artmasına sebep olmuştur. Turist sayısı ve gelirlerinin artması her ne kadar aktörler tarafından talep edilen bir durum olsa da plansız büyüme, sürdürülemez sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu bağlamda mevcut ve potansiyel kaynakları belirlemek ve bunların sürdürülebilir kullanımına yönelik adımlar atmak gerekir. Sürdürülebilir turizm planlaması için tarihsel ve coğrafi bilgiye ihtiyaç duyulduğu için bu bölümde Bursa turizmini etkileyen olaylar incelenmiş, turizm evrimi ve planlama süreci ifade edilmiştir. Turizm, turizmi etkileyen içsel ve dışsal faktörler ile incelenmiştir. Kronolojik olarak süreçler ve bağlantılara odaklanılması ile toplumsal ve söylemsel dönüm noktaları tespit edilmiştir.

[102] Birçok alternatif turizm türünü barındıran çalışma sahasında trekking, kültürel miras turizmi, kamp-karavan turizmi, kuş gözlemciliği, mağaracılık, hiking, foto safari gibi etkinlik ve turizm türlerinin geliştirilmesi ve il genelinde turizm potansiyelinin ortaya konulması amacıyla *"Bursa'nın Alternatif Turizm Destinasyonları"* projesi hayata geçirilmiştir. Bu proje ile hizmet sağlayıcılar ve yerel halk düzenlenen çalıştay vasıtasıyla bir araya gelmiştir. Bursa'nın tanıtımı, alternatif turizm çeşitleri ve destinasyon pazarlaması hakkında bilgi alışverişinde bulunulmuştur.

[103] Evliya Çelebi'nin *"velhasıl Bursa sudan ibarettir."* sözü ile ifade ettiği üzere çalışma sahası yeraltı suları, akarsuları ve gölleri ile su kaynakları bakımından zengin bir sahadır. Kaynaklarının çeşitliliği doğal olarak faaliyet çeşitliliğini de arttırmaktadır. Turizmde su kaynaklarından tüm bu faaliyetlerin yanı sıra teknik hizmetler için de yararlanılmaktadır (Özgeriş & Karahan, 2021). Fakat suya dayalı rekreasyonel ve turistik faaliyetler, doğal kaynağa bağımlı olduğu ayrıca kaynak üzerinde olumsuz etkileri olduğu için çalışma sahasındaki su kaynakları ulusal ve uluslararası koruma statüleri ile korunmaktadır. Örneğin Mustafakemalpaşa ilçesi sınırları içerisinde yer alan Suuçtu Şelalesi tabiat parkı statüsü ile korunmakta ve sunduğu manzara güzelliği ile pek çok yerli ziyaretçiyi kendine çekmektedir. Yine Kösehoroz Şelalesi, Şapçı Şelalesi ve Gemlik ilçesi sınırlarında yer alan Sudüşen Şelalesi de çok sayıda ziyaretçi ağırlamaktadır (Özşahin & Kaymaz, 2015). İnegöl ilçesi sınırlarında yer alan Oylat Şelalesi, Hacıkara Şelalesi, Dokuzlar Şelalesi, Kıran Şelalesi, Yıldırım ilçesi sınırlarında yer alan Küreklidere Şelalesi, Kestel ilçesi sınırında yer alan Saitabat Şelalesi piknik, kamp, trekking, hiking gibi kısa süreli aktiviteler için ziyaret edilen mekanlardır. Suya dayalı aktivitelerin gerçekleştirildiği diğer bir alan göllerdir. İl sınırlarında Uluabat Gölü, İznik Gölü, Dağyenice Göleti, Gölbaşı Gölü, Aynalı Göl, Kilimli Göl, Doğancı Barajı, Gölcük Göleti, Kayapa Göleti, Hasanağa Barajı, Dalyan Gölü, Uşakpınar Göleti, Karagöl, Arapçiftliği Gölü, Burcun Gölü, Ericek Gölü, Kurtul Gölü, Demirtaş Barajı gibi doğal ve yapay göller bulunmaktadır. Su kaynaklarına ek olarak doğal bitki çeşitliliği de koruma altına alınmıştır. İl sınırları dahilinde orman örtüsü özellikle Uludağ, Samanlı Dağları ve Mustafakemalpaşa'nın güneyinde yayılış göstermektedir. Özellikle bitki çeşitliliği bakımından Uludağ, ön plana çıkmaktadır (Erken vd., 2019). Bundan dolayı bu türlerin bulunduğu habitatlar Önemli Bitki Alanı (ÖBA) ilan edilmiştir (Karacabey İlçesi Kocaçay Deltası, Uludağ ve Armutlu Yarımadası).

M.Ö. 6500 Aktopraklık ve Ilıpınar'da yerleşim
M.Ö. 2500 Hisar Bölgesinde yerleşim
M.Ö. 1200 Bityınlerin Bursa'ya gelmesi ve Bithynia Krallığının kurulması
M.Ö. 316 Büyük İskender'in Anadolu'ya gelmesi.
M.Ö 74 Bithynia Krallığı'nın Roma İmparatorluğu'na bağlanması
1087-1097 Selçuklular İznik'i ele geçirdi.
1097 İznik Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti oldu.
1326 Bursa Orhan Gazi tarafından fethedildi. Osmanlı Beyliğinin başkenti oldu.
1402 Timur istilası
1481 Cem Sultan Bursa'da saltanatını ilan etti.
1489 Doğal afet yaşandı.
1491 Doğal afet yaşandı.
1599-1628 İran ile yaşanan anlaşmazlıklar Bursa ekonomisini etkiledi.
19.yy itibariyle modern turizm hareketlerinin başlaması
Gökdere ve Setbaşı gibi yerlerde cafe, lokanta ve oteller açılmaya başlamıştır.
1520 Doğal afet yaşandı.
1590 Doğal afet yaşandı.
1607 Celali İsyanları yaşandı.
1756 Yangın meydana geldi. Sipahi Pazarı ve Geyve Hanı zarar gördü.
1761 Yangın meydana geldi.
1804 Yangın meydana geldi.
1840 İlk modern konaklama tesisi açıldı. Hotel Bellevue, Hotel de Olympe
1855 Bursa Depremi
1857 Suphi Bey'in planı ile şehir onarıldı.
1863 Osmanlı topraklarından Avrupa'ya ilk organize tur düzenlendi.
18.yy itibariyle Aydınlanmanın da etkisiyle Avrupa'dan Anadolu topraklarına seyahatler çoğalmıştır.
Osmanlı-Rus Savaşından dolayı Bursa'ya Kafkasya ve Balkanlardan göçmenler gelmiştir.
Bursa Belediyesi Turizm Şubesi ile İstanbul Belediyesi Turizm Şubesi işbirliği ile hazırlanan Bursa Turizm Rehberi yurtdışındaki seyahat acenteleri ve otellere gönderildi.
20.yy itibariyle gazinolar açılmaya başlamıştır.
1876 Tiyatro inşa edildi.
1904 Bursa Müzesi Müze-i Hümayun'a bağlı olarak açıldı.
1906 Bursa'da Mamulat ve Mahsulat Sergisi düzenlendi.
1909 İkinci Bursa Sergisi düzenlenmiştir.
1909 Bursa Sergisi adını taşıyan dergi düzenlendi.
1920 Yunan kuvvetlerinin işgali
1923 Milli Türk Seyahat Acentalığı Ziya ve Şürekası açıldı. Bursa ve İstanbul'a geziler düzenledi.
1923 Cumhuriyet Dönemi Bursa'sında ilk sergi düzenlendi.
1924 Türk İslam Eserleri Müzesi açıldı.
1924 Türk-Yunan Mübadelesi
1925 Bursa Kaplıcaları Türk Anonim Şirketi kuruldu.
1903-1906 Reşit Mümtaz Paşa valiliğinde Uludağ yolu açıldı.
1912-1930 Balkanlardan Bursa'ya göç hareketleri başladı.
1. Dünya Savaşı
Ahmet Vefik Paşa'nın valiliği
1925 Bursa-Çekirge arasındaki yol düzenlendi.
1930 Fatih Güvendiren valiliğinde Uludağ'un kış turizmi olması yolunda ilk adımlar atıldı.
1931 Bursa Belediyesi meclis kararı ile Bursa kaplıca merkezi ilan edildi.
1932 Turizm İşleri Bürosu kuruldu. .
1933 Bursa Dağcılık Kulübü kuruldu.
1935 Çelik Palas Otel açıldı. .
1937 Mudanya Mütareke Evi müze olarak hizmet vermeye başladı. .
1938 Turizm Merinos Fabrikası faaliyete geçti.
1940 Henry Prost'un planı ile Bursa şekillenmeye başladı.
1940 Resim ve Fotoğraf Sergisi düzenlendi. .
1943 Yerli Çocuk Oyuncakları Sergisi düzenlendi.
2. Dünya Savaşı
1970'den sonra sanayileşmeden dolayı Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden Bursa'ya göç yaşanmıştır
1944 Park Otel açıldı.
1944 İngiliz Resim Sergisi düzenlendi.
1946 Eski Eserleri Sevenler Kurumu kuruldu.
1946 İngiliz Çocukları Resim Sergisi düzenlendi.
1950 Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin iskanı ve artan nüfus artışı ile Bursa'da gecekondulaşmanın ilk örneklerine rastlanmıştır.
1958 Yangın meydana geldi.
1961 Uludağ Milli Park ilan edildi.
1969-1978 Bulgaristan'dan Bursa'ya göç
1978 Doğal ve Tarihi Sit Alanlarını Koruma ve Geliştirme Planı
1987 Uluslararası Altın Karagöz Halk Dansları Yarışması
1993 Uluslararası Bursa Karagöz ve Kukla Oyunları Festivali
1990'lardan sonra alışveriş merkezleri açılmaya başlamıştır.
1996 Uluslararası Bursa Çocuk ve Gençlik Tiyatroları Festivali .
1998 Uluabat Gölü Sulak Alan Koruma Bölgesi ilan edildi.
2000 Bursa Türkiye Tarihi Termal Kentler Birliği'nin kurucu üyesi oldu.
2001 Suuçtu Şelalesi tabiat parkı ilan edildi.
2005 Karacabey Karadağı Ovakorusu Yaban Hayatı Geliştirme Sahası olarak belirlendi.
2014 Sadağı Kanyonu tabiat parkı ilan edildi.
"Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu" UNESCO Miras Listesine dahil oldu..
2018 İznik Gölü Ulusal Öneme Haiz Sulak Alan ilan edildi.
2018 Kocaçay Deltası Ulusal Öneme Haiz Sulak Alan ilan edildi.
2021 İznik Cittaslow ilan edildi.

Çalışma alanının yerleşim tarihi M.Ö. 6500'e tarihlenmektedir. Günümüze değin Bithynia, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü Bursa ve çevresi o dönemlere ait kültür katmanlarını bünyesinde barındırmaktadır. Yaşanan ekonomik, siyasal, toplumsal ve yönetsel dönüşümler sahanın mekânsal ve sosyal görünümünde değişikliğe neden olmuştur. Söz konusu değişikliklerin incelenmesi, ortaya çıkarılması ve tarihi öneminden dolayı Bursa seyyahlar için önemli bir durak noktası haline gelmiştir. Farklı dönemlerde ziyaret sıklığı ve hacminde farklılaşmalar olsa da günümüze aktarılan eserlerden Bursa'nın seyyahlar için bir cazibe merkezi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. 14.yy'dan günümüze değin incelediğimiz bu hareketlilik değişen turizm pratiklerini anlamamıza yardımcı olmuştur.

18.yy itibariyle Bursa'ya yönelik hareketlik artmış, Bithynia Dönemi'ne ait geçmişi araştırmak için ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde henüz konaklama sektörünün gelişmediği görülmektedir. Ticaret amaçlı gelen Avrupalı tüccarların zamanla konaklama hizmeti vermeye başladığı kaynaklarda yer edinmektedir. Termal pansiyon ve oteller şehir merkezinde açılmaya başlamış fakat İznik, Gemlik gibi ziyaret noktalarında konaklama imkânlarının gelişmemesine bağlı olarak evler, derbentler ve kahvehanelerden yararlanılmıştır. 19.yy itibariyle konaklama sektörü de gelişmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde 19.yy'ın ilk yarısından itibaren başlayan modernleşme ve batılılaşma değişen çehrenin görünen yüzleri olan ihtişamlı kamu binalarında, inşa edilen köşklerde, taşrada inşa edilen demiryolları ve saat kulelerinde olduğu kadar gündelik hayatın sıradan akışı ve rutinlerde de kendini mekânsal olarak görünür kılmıştır (Kendirci, 2022). Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ise Türklük söylemi ari hale getirilmiş, bu doğrultuda Cumhuriyet'in modern ve medeni değerlerine uygun eğlenceler sunan eğlence mekânları oluşturulmuştur (Kendirci, 2022). Yani modernleşmenin beraberinde getirdiği değişim eğlence mekânlarına dolayısıyla turizm mekânlarına aktarılmıştır. Bir diğer yandan turizm ve eğlence kavramları erken Cumhuriyet döneminde üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir husus olarak değerlendirilmiş, tanıtım ve propaganda aracı olarak görülmüştür. Siyasal iktidar yoluyla desteklenen bu kavramlar farklı kurumlar da ortaya çıkarmıştır ki bunlardan birisi de Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'dur. Bu kurum vasıtasıyla hem yurtiçinde hem de yurt dışında Türkiye tanıtımı ve propagandası yapılmıştır. Kavram cumhuriyetçi ideolojinin ve modernleşme ideolojisini pekişmek için bir araç olarak görülmüştür. Tanıtım ve propaganda dışında

turizm, devlet destekli kalkınma politikaları içinde yer edinen bir politika konusudur. Bundan dolayı turizm ile ilgili birim ve kurumların sayısı artmış, turizm politikaları daha sistematik bir biçimde ele alınmıştır. Bursa Belediyesi Turizm Şubesi ve Turizm İşleri Bürosu'nun kurulması buna örnek olarak verilebilir. Yine sağlık turizmini geliştirmek için Bursa Kaplıcaları Türk Anonim Şirketi'nin kurulması, Bursa Dağcılık Kulübü'nün kurulması ve kulübün yardımıyla kayak evinin hizmete açılması bir diğer örneklerdir.

Planlı ekonomik kalkınma döneminde turizm ekonomik büyümeyi destekleyen bir araç olarak tanımlanmış, turizm altyapısının geliştirilmesi hedefi kalkınma planlarında yer almış, ilerleyen yıllarda sektörü destekleyen teşvik ve düzenlemeler getirilmiştir. Bunlar arasında mirasın korunması ve sürdürülebilirlik gibi konuları içeren düzenlemeler de yer almaktadır. Dönemin turizm planları arasında erişimin kolaylaşması ve altyapının iyileştirilmesi yer almaktadır. Gemlik-Mudanya-Karacabey ve Armutlu sahilleri ile İznik ve Uluabat Göllerinde altyapılarının iyileştirilmesi ve teleferik inşası buna örnek olarak verilebilir.

1970'ler nüfus artışına bağlı olarak hızlı kentleşmenin yaşandığı özellikle 1980 ve 1990'lı yıllarda çıkarılan kanunlar ile kıyı şeridinde yapılaşmaların arttığı dönemdir. Bu dönemde sürdürülemez kaynak kullanımı, kontrolsüz turizm faaliyetleri ve hızlı kentleşme Bursa turizminin stres faktörleri arasında yer almaktadır. Söz konusu stres faktörlerine karşı koruma hususunda yasal ve örgütsel adımlar atılmıştır. Yalnızca kıyı alanlarındaki yapılaşma ve bozulmaya karşı değil tarihi alanların korunmasına ilişkin de birçok uygulama bu dönemde hayata geçirilmiştir. İlk etapta anıtsal nitelikteki kültür varlıklarının restore edilmesi ve korunması ile başlayan süreç zamanla yerini bütüncül koruma anlayışına bırakmıştır (Çakici Alp & Şahin Güçhan, 2017). 1983 yılında çıkarılan 2863 sayılı Koruma Yasası ile korumada merkeziyetçilikten bölgeselliğe geçilmiştir. Katılımcı bir anlayışın benimsendiği bu dönemde sempozyumlar düzenlenmiş, tarihi alanlarının korunmasına yönelik imar planı hazırlanmıştır (Çakıcı Alp, 2017).[104]

1990'lı yıllarda doğal ve kültürel mirasın korunması için sürdürülebilirlik vurgusu yapılmıştır. Belediye bünyesinde Sürekli Eğitim, Danışma ve Araştırma Merkezleri ile Yerel Gündem 21 Şube Müdürlüğü kurulmuştur. 2001 yılında Bursa, Türkiye Tarihi

[104] *"Kapalıçarşı Hüdavendigar Külliyesi arası Tarihi Yaya Aksı Projesi"* ve *"Kale Sokak Cephe Belgeleme ve Sağlıklaştırma Projesi"* hayata geçirilmiştir

Kentler Birliği'nin üyesi olmuştur. 2003 yılı itibariyle 5366 sayılı Yenileme Yasası ile korumada yerel yönetimlerin etkinliği arttırılmış, yerel yönetimler, tarihi alanların yeniden canlandırılması ve yenilenmesini içeren koruma uygulamalarının denetim yetkisini almıştır (Çakici Alp & Şahin Güçhan, 2017).

Sürdürülebilir turizm uygulamaların yaygınlaştığı ve kavramın pratiğe aktarıldığı 1990'lı yıllardan günümüze değin çeşitli ölçeklerde adımlar atılmaktadır. Bu adımlar ilgili bölümlerde ifade edilmiştir. Fakat buradaki temel soru, Brundtland Raporu'nda *"Gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmadan şimdiki nesillerin ihtiyaçlarını karşılayan süreç"* olarak tanımlanan sürdürülebilirlik nasıl sağlanacak? Kaynakların turizm sektöründe kullanılmasının hassas ekolojilere ve tarihi yapılara etkisi ne olacak? Yerel yönetim ve hizmet sağlayıcılar yeterli hizmet ve ulaşım altyapısı sunuyor mu? Yerel yönetim ve hizmet sağlayıcılar koruma-kullanma dengesini nasıl sağlayacak ve takibini nasıl yapacak? Mevcut koruma anlayışı gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atıyor mu?

Tez çalışması boyunca yukarıdaki sorulara cevap aranmıştır. Buraya kadar çalışma alanının sınırları ve coğrafi özellikleri ifade edilerek turizmin mevcut durumu ortaya konulmuştur. Yukarıda belirtilen sorulara yanıt bulmak için aktör grupları ile görüşmeler yapılmış, aktörler turizm gelişimini etkileyen ve bundan etkilenen grup ve bireyler olarak tanımlanmış, örneklem alanları üzerinden sahanın sesi iletilmeye çalışılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM PERSPEKTİFİNDEN BURSA'DAKİ TURİZM UYGULAMALARI

Sürdürülebilir turizm, dört ana sütun ve bu başlıklar altında ifade edilen sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile değerlendirilmiştir (Şekil 16). Dört boyut altında incelenen sürdürülebilir kalkınma hedefleri göstermektedir ki ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlar arasında keskin sınırlar bulunmamaktadır. Sürdürülebilirlik hedeflerinin hepsi birbiri ile ilişkidir. Bu da aktörlerin doğrudan desteği ve katılımı olmadan başarıya ulaşılamayacağı anlamına gelmektedir. Burada "yönetimsel sürdürülebilirlik" başlığı önem arz etmektedir. Aktörlerin bir araya gelerek anlayış geliştirmesi için karar vericilere büyük roller düşmektedir. Ek olarak lokasyon temelli bir yaklaşımın benimsenmesi ile yerel başarılar elde edilmekte ve bilgi havuzu kümülatif bir şekilde geliştirilmektedir. Bu da küresel hedeflere ulaşmanın imkânsız olmadığını göstermektedir. Ancak söz konusu hedeflere ulaşmak için farklı ve karmaşık bir dizi değişkenin incelenmesi gerekmektedir.

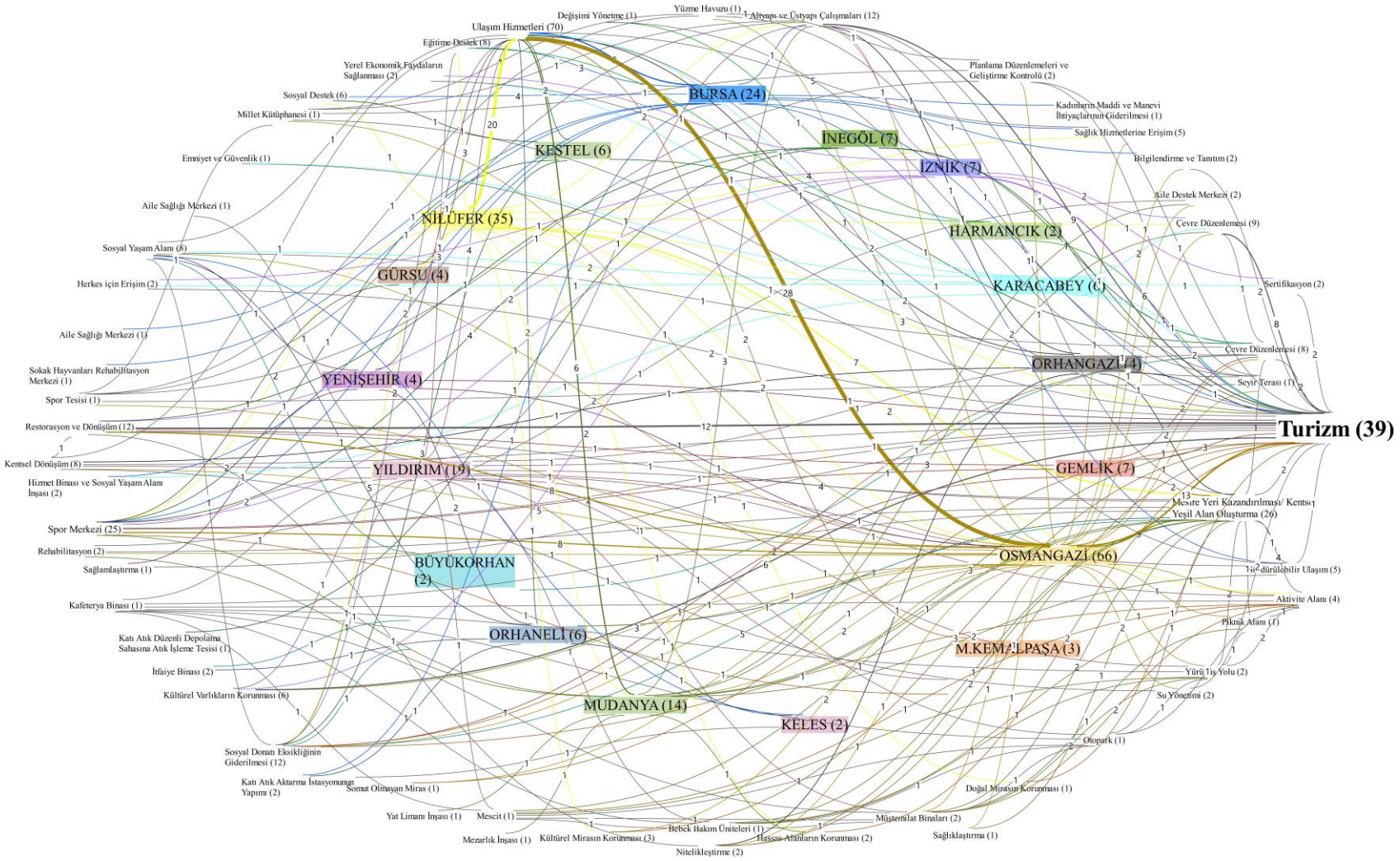

Şekil 16. Sürdürülebilir turizm boyutlarına göre sürdürülebilir kalkınma için küresel amaçlar

İlgili bölümlerde ifade edildiği üzere sürdürülebilir turizm, politika ve stratejileri ile sorunların anlaşılmasına ve ihtiyaçların belirlenmesine yardımcı olmaktadır (Fodness, 2017). Bu sebeple yönetimler, kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları sürdürülebilir

kalkınmanın küresel amaçlarına ulaşabilmek için çeşitli ölçeklerde adımlar atmaktadır. Bursa özelinde de sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için çeşitli adımların atıldığı görülmektedir. Yapılanlar ve yapılması planlanan uygulamalar incelendiğinde (ulaşım, altyapı geliştirme, çevre düzenlenemesi, restorasyon ve dönüşüm) turizme ayrılan payın azımsanmayacak derecede olduğunu görmekteyiz. Karmaşık bir fenomen olan ve birçok karar verici aktörün yer aldığı turizm olgusunu değerlendirmeden evvel Bursa Büyükşehir Belediyesi faaliyetleri incelenmiştir.[105] Çünkü yerel yönetimler, iyi gelişmiş turizm altyapısı ve rekabetçi turizm hizmetleri sunulması hususunda belirleyici aktörlerdir (Victorovna & Ivanovich, 2019). Tüm bu yapısal unsurların (konaklama altyapısı, gıda altyapısı, eğlence ve rekreasyon altyapısı, turizm hizmetleri altyapısı) geliştirilmesi, iyileştirilmesi ve denetlenmesinde söz sahibidir. Bu sebeple Bursa turizminin yapısal unsurları incelenmeden önce yerel yönetimin tüm mekânsal, sosyal ve çevresel faaliyetleri incelenmiştir. Kodların birlikte oluşma modeli (çakışan kodlar), kod ilişkileri tarayıcısı ve belge portresi ile mekânsal, sosyal ve çevresel faaliyetler görselleştirilmiştir (Şekil 17).

[105] Kurumların faaliyet raporları, turizm stratejisi ve eylem planları, izleme, ölçme, sorunları ve riskleri belirlemeye ilişkin raporlar, turizm ile ilgili bilgilendirme ve tanıtım materyali incelenmiştir.

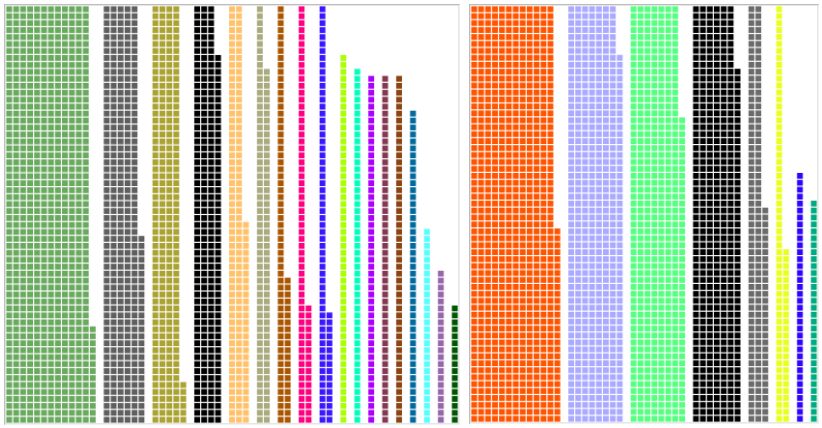
Şekil 17. Mekânsal, sosyal ve çevresel faaliyetlere ilişkin kodların birlikte oluşma modeli (çakışan kodlar)

Kamu yöneticileri için turizmi sürdürülebilir kılmak kolay değildir (Torres-Delgado & Palomeque, 2014). Turizm gelişimini etkileyen başlıklar çok fazladır ve sürdürülebilir turizm gelişimi ve yönetimi için dikkate alınması gereken birçok faktör bulunmaktadır. Sürdürülebilir turizm kriterleri arasında yer alan çevre düzenlemesi, kaynak yönetimi, doğal mirasın korunması, kültürel mirasın korunması, yerel girişimcinin desteklenmesi, sosyal refah ve etkiler, yerel ekonomik faydaların sağlanması, değişimi yönetme, izleme-raporlama, yönetim yapısı gibi birçok başlık bulunmaktadır. Bu sebeple öncelikle Bursa ölçeğinde mekansal, sosyal ve çevresel faaliyetler turizm filtresi olmadan incelenmiştir. Ortaya çıkan başlıklar çevre düzenlemesi, mesire yeri kazandırılması/kentsel yeşil alan oluşturma, rehabilitasyon, kentsel dönüşüm, nitelikleştirme, sağlıklaştırma, katı atık yönetimi, hizmet binası ve sosyal yaşam alanı inşası, sosyal destek, turizm, ulaşım hizmetlerinin iyileştirilmesi ve sağlık hizmetlerine erişimdir. Belirtilen başlıklar, turizm ile önemli ölçüde bağlantılıdır (Tablo 21).

	OSMANGAZİ	MUDANYA	BÜYÜKORHAN	ORHANELİ	GEMLİK	KARACABEY	YILDIRIM	HARMANCIK	İZNİK	KELES	NİLÜFER	İNEGÖL	ORHANGAZİ	KESTEL	GÜRSU	YENİŞEHİR	M.KEMALPAŞA	BURSA	TOPLAM
Çevre Düzenlemesi	1		1		1	1	1					1		1					7
Mesire Yeri Kazandırılması	1	1		1	1		1				1		1						7
Rehabilitasyon	1	1																	2
Kentsel Dönüşüm	1						1						1						3
Nitelikleştirme	1												1						2
Sağlıklaştırma	1																		1
Katı Atık Aktarma İstasyonunun Yapımı				1						1		1						1	4
Sosyal Donatı Eksikliğinin Giderilmesi	1		1		1		1				1			1					6
Hizmet Binası ve Sosyal Yaşam Alanı İnşası	1	1	1	1	1	1	1		1	1	1	1		1	1	1	1	1	16
Sosyal Destek	1	1					1	1			1			1				1	7
Ulaşım Hizmetleri	1	1		1		1	1				1		1	1	1	1	1	1	12
Sağlık Hizmetlerine Erişim	1										1							1	3
Turizm	1	1			1	1	1	1	1		1	1	1			1		1	12
TOPLAM	12	6	3	4	5	4	8	2	2	2	7	4	5	5	2	3	2	6	82

Tablo 21. Mekânsal, sosyal ve çevresel faaliyetlere ilişkin kod ilişkileri tarayıcısı

Mekânsal, sosyal ve çevresel faaliyetlere ilişkin kod ilişkileri tarayıcısına göre frekansı en yüksek başlık ulaşım hizmetleri ve hizmet binası ve sosyal yaşam alanı inşası ile turizmdir. Onu çevre düzenlemesi ve mesire yeri kazandırılması takip etmektedir (Tablo 21).

Şekil 18. Mekânsal, sosyal ve çevresel faaliyetlere ilişkin konumsal kodların portresi (Soldaki) (Sırasıyla Osmangazi, Nilüfer, Bursa, Yıldırım, Mudanya, İznik, Karacabey, İnegöl, Gemlik, Orhangazi, Yenişehir, Mustafakemalpaşa, Kestel, Orhaneli, Gürsu, Keles, Büyükorhan, Harmancık)

Mekânsal, sosyal ve çevresel faaliyetlere ilişkin kodların portresi (Sağdaki) (Sırasıyla Ulaşım hizmetleri, turizm, hizmet binası ve sosyal yaşam alanı inşası, sosyal destek, sosyal donatı eksikliğinin giderilmesi, katı atık, sağlık hizmetlerine erişim)

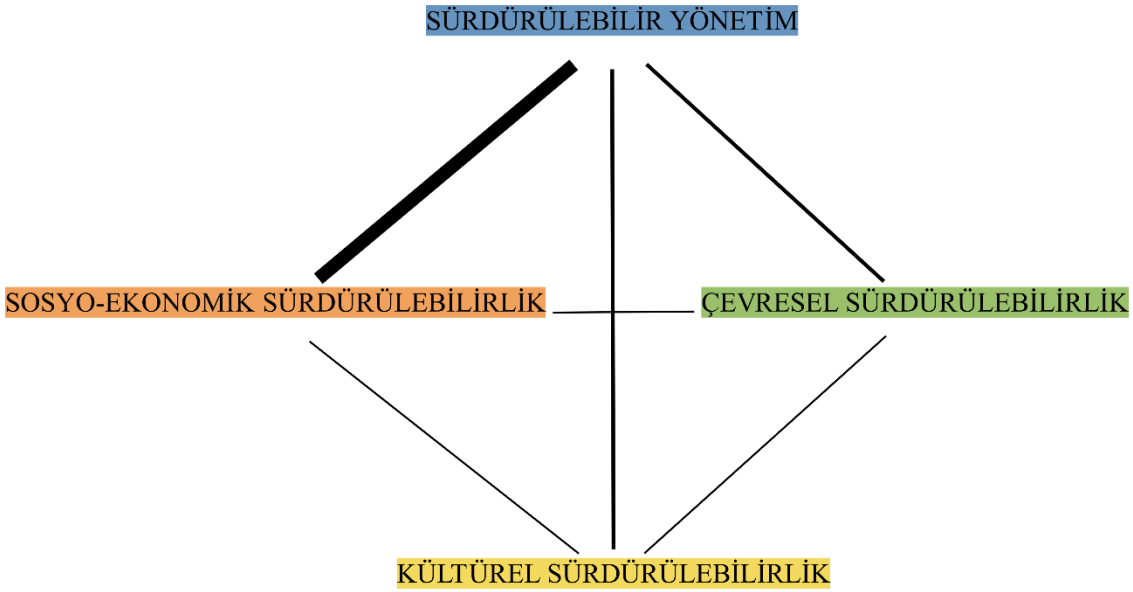
Turizm başlığı ile kodlanmış bölümler %16,53'lık bir kısmı kapsamaktadır. Mekânsal, sosyal ve çevresel faaliyetlere ilişkin konumsal kodların portresinde Osmangazi %30,28, Nilüfer %16,06, Bursa %11,01, Yıldırım %8,72, Mudanya %6,42, İznik %3,21, Karacabey %2,75, İnegöl %3,21, Gemlik %3,21, Orhangazi %1,83, Yenişehir %1,83, Mustafakemalpaşa %1,38, Kestel %2,75, Orhaneli %2,75, Gürsu %1,83, Keles %0,92, Büyükorhan %0,92, Harmancık %0,92'lik bir bölümü kapsamaktadır (Şekil 18).

Ortak veya ayrı hareket eden birçok aktörün varlığı ve oldukça karmaşık olayların birleşiminden gelen turizmin parçalı yapısı, kodların birlikte oluşma modeli (çakışan kodlar) ile Bursa özelinde görselleştirilmiştir. Her bir başlık ve mekânın birbiriyle bağlantılı olduğu görülmüş, turizmin niteliklerini ve özelliklerini değerlendirmek, mevcut durumu anlayarak sürdürülebilir turizm gelişimi ile ilgili anlayış geliştirmek için sürdürülebilirliğinin dört boyutunu temel alan kavramsallaştırma ile inceleme yapılmıştır. Burada herhangi bir başlık sınırlaması yapmadan incelediğimiz turizm olgusunun inşaat, çevre, sağlık ve ulaşım gibi ülke ekonomisinin stratejik sektörleri üzerinde de önemli bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (Şekil 17). Turizmin, kamu tesisleri ve altyapı inşasını desteklediği, aynı zamanda çevrenin ve bölge sakinlerinin kültürünü korunmasını ve muhafaza edilmesini teşvik ettiği, tersi bir yönden ifade edilen başlıkları geliştirmeye yönelik atılan her bir adımın turizmi geliştirdiği ve turizm faaliyetlerini iyileştirdiği tespit

edilmiştir. Tosun ve Jenkins (1998) turizmin insan refahı ve çevre kalitesini arttığını ifade ederek turizmin yalnızca turistleri ve ekonomiyi içermediğini vurgulamıştır (Tosun & Jenkins, 1998). Bu da doğal olarak turizmin turizm endüstrisini, ekonominin diğer sektörlerini ve farklı turizm türlerini içeren bir karar verme süreci olduğunu göstermektedir.

4.1. Sürdürülebilir Turizm Uygulamalarına Yönelik Örnekler

"Sürdürülebilir Turizm Uygulamalarına Yönelik Örnekler" başlığı altında turizm ile ilgili faaliyetler, çalışmada kullanılan göstergeler baz alınarak incelenmiştir. Böylelikle turizm gelişimini etkileyen değişiklikler ve turizmin sürdürülebilirliği başlıklarına yönelik bilgi edinilmiştir. Çalışma sahasında sürdürülebilir turizm kavramının nasıl anlaşıldığı ve nasıl bir mekânsal görüntü olarak karşımıza çıktığı ortaya konulmuştur.

Şekil 19. Durumlar arası ilişkiler

Sürdürülebilir turizme ilişkin çağdaş söylemler, sürdürülebilirliğin birbiriyle ilişkili çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel boyutlarına vurgu yaparak kapsamlı sonuçlara ulaşmayı amaçlamaktadır (Weaver, 2010). Bursa özelinde kamu kurum ve kuruluşlarından edinilen kaynaklar ve yapılan görüşmelerde de bu üç boyuta ek olarak sürdürülebilir yönetim başlığının kapsamlı sonuçlara ulaşabilmek için önemli olduğu ortaya konulmuştur (Şekil 19 ve Şekil 20). Küresel bir olgu olarak yolculuğuna başlayan sürdürülebilirliğin zamanla yerelleşmesi ile yerele odaklanan hususlara dikkat

çekilmiştir. Doğal olarak sürdürülebilirliği sağlama, denetleme ve izleme görevi yerel yöneticilere devredilmiştir. Fakat sürdürülebilir turizm literatüründe yönetim boyutunun çoğu kez ihmal edildiği söylenebilir (Scheyvens, 2011).

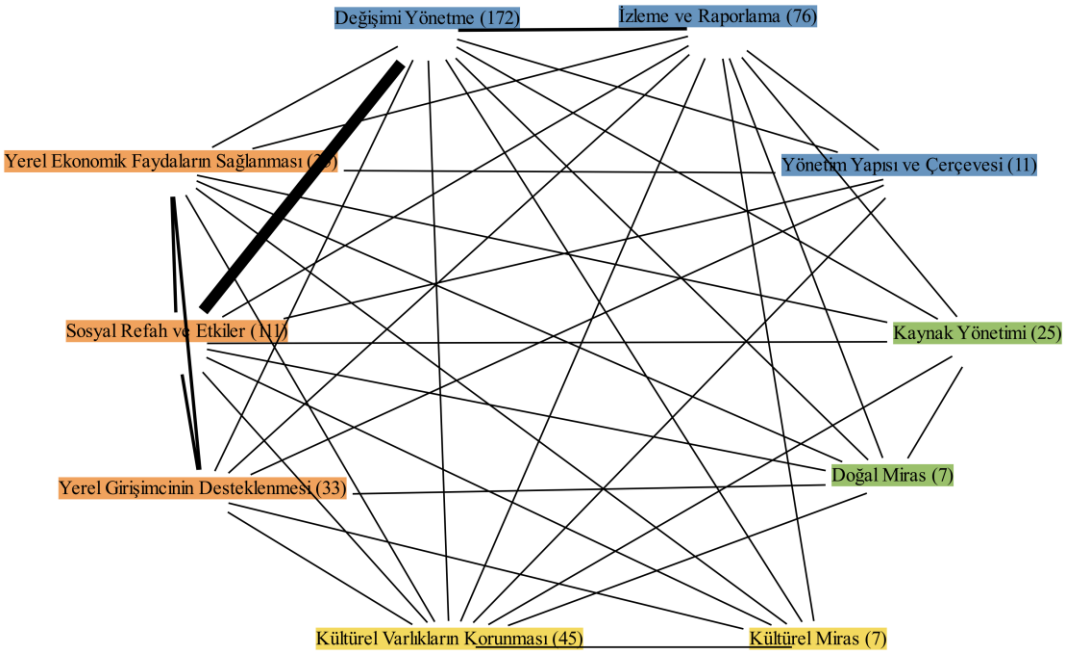

Şekil 20. Durumlar arası ilişkiler kod ilişkiler tarayıcısı

4.2. Bursa'da Turizmin Göstergeler Aracılığıyla İncelenmesi

Bulgularımız Bursa özelinde yönetim boyutunun göz ardı edilemeyecek bir önemde olduğunu göstermektedir. Değişimi yönetme, yerel faydaların sağlanması, sosyal refah ve etkilerinin izlenmesi başlıklarında karar vericiler merkezi rol oynamaktadır. Sofield (2003) de turizmin yalnızca özel sektör olarak görülmemesi gerektiğinin altını çizmektedir. Özellikle düzenleyici, denetleyici bir mekanizma olarak kamunun rolü önemlidir. Temel kuralları veya düzenlemeleri belirlemek kamunun sorumluluğundadır. Buna ek olarak ilgili kaynakları tahsis etme, turizmin geliştirilmesi yoluyla yerel halka *"ses"* ve *"sahiplik"* verilmesi gibi başlıklarda da kamunun katkısı büyüktür. Fakat tüm bu başlıkları baz alarak yapılan planlamalarda çıkar çatışmalarına rastlamaktayız.[106] Bu çatışmaları Wall (1996) şu şekilde ifade etmektedir: *"Planlama, bazılarını güçlendiren ve diğerlerini dezavantajlı hale getiren bir süreçtir."* İlgili başlıklarda aktörler arasındaki çatışma ve uzlaşı durumu ele alındığı için burada tekrarlanmayacaktır.

[106] Söz konusu çatışmalar kamu ve özel sektör arasında, hizmet sağlayıcı-ziyaretçi, hizmet sağlayıcı-kamu kurum ve kuruluşları arasındadır.

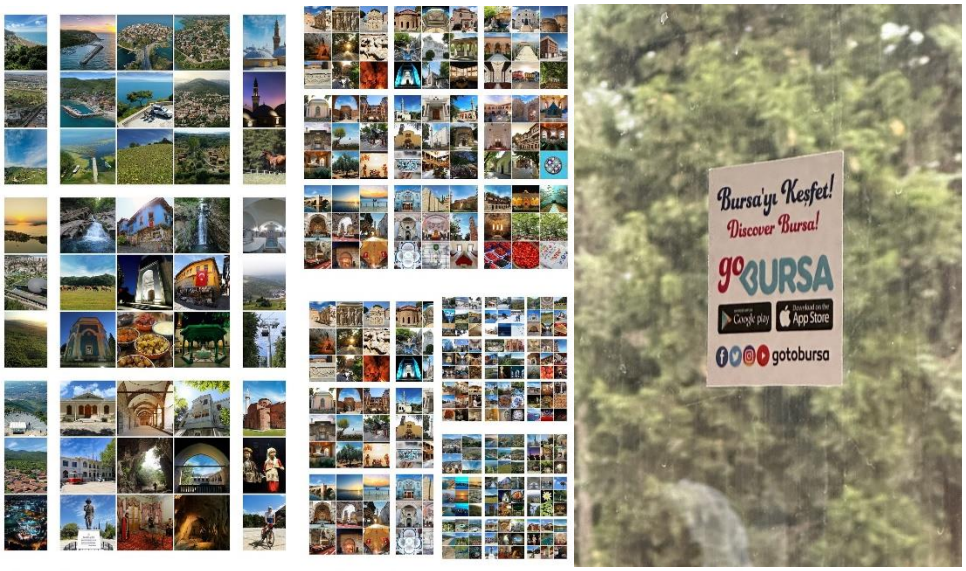
Şekil 21. Alt başlıklar arasındaki ilişkiler

Alt başlıklar arasındaki ilişkinin incelendiği kültürel miras, kültürel varlıkların korunması, yerel girişimcinin desteklenmesi, doğal miras, kaynak yönetimi, sosyal refah ve etkiler, yerel ekonomik faydaların sağlanması, yönetimin yapısı ve çerçevesi, değişimi yönetme, izleme ve raporlama başlıklarına ait alt kodlar da bulunmaktadır (Şekil 21). Kaynak yönetimi başlığı altında ışık ve gürültü kirliliği, sürdürülebilir ulaşım, sera gazı emisyonlarının azaltılması, katı atık, atık ve emisyon yönetimi, su kalitesi, su yönetimi ve enerji tasarrufu yer almaktadır. Doğal miras başlığı altında tür sömürüsü, etkileşim, ziyaretçi yönetimi ve doğal mirasın korunması yer almaktadır. Kültürel miras başlığı altında bilgilendirici materyal, ziyaretçi yönetimi kültürel eserler ve somut miras yer almaktadır. Kültürel varlıkların korunması başlığı altında fikri mülkiyet ve etkileşim bulunmaktadır. Sosyal refah ve etkiler başlığı altında herkes için erişim, emniyet ve güvenlik, mülkiyet ve kullanıcı hakları, topluluk desteği, sömürü ve ayrımcılığın önlenmesi yer almaktadır. Yerel ekonomik faydaların sağlanması başlığı altında turizmin ekonomik katkısının ölçülmesi, insana yakışır iş ve kariyer fırsatları bulunmaktadır. Değişimi yönetme başlığı altında risk ve kriz yönetimi, iklim değişikliğine uyum, planlama düzenlemeleri ve geliştirme kontrolü, ziyaretçi sayısı ve etkinliklerini yönetme yer almaktadır. İzleme ve raporlama başlığı altında sertifikasyon, ziyaretçi katılımı ve geri bildirimi, bilgilendirme ve tanıtım, paydaş katılımı, ev sahibi toplumun katılımı ve geri bildirimi bulunmaktadır.

	Kaynak Yönetimi	Doğal Miras	Kültürel Miras	Kültürel Varlıkların Korunması	Yerel Girişimcinin Desteklenmesi	Sosyal Refah ve Etkiler	Yerel Ekonomik Faydaların Sağlanması	Değişimi Yönetme	İzleme ve Raporlama	Yönetim Yapısı ve Çerçevesi	TOPLAM
ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK											
Kaynak Yönetimi		1		1		1	1	1	1		6
Doğal Miras	1			1	1	1	1	1	1		7
KÜLTÜREL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK											
Kültürel Miras				1	1	1	1	1	1		6
Kültürel Varlıkların Korunması	1	1	1		1	1	1	1	1	1	9
SOSYO-EKONOMİK SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK											
Yerel Girişimcinin Desteklenmesi		1	1	1		1	1	1	1	1	8
Sosyal Refah ve Etkiler	1	1	1	1	1		1	1	1	1	9
Yerel Ekonomik Faydaların Sağlanması	1	1	1	1	1	1		1	1	1	9
SÜRDÜRÜLEBİLİR YÖNETİM											
Değişimi Yönetme	1	1	1	1	1	1	1		1	1	9
İzleme ve Raporlama	1	1	1	1	1	1	1	1		1	9
Yönetim Yapısı ve Çerçevesi				1	1	1	1	1	1		6
TOPLAM	6	7	6	9	8	9	9	9	9	6	78

Tablo 22. Altbaşlıklar arası ilişkiler kod ilişkiler tarayıcısı

Değişimi yönetme ile sosyal refah ve etkiler, yerel girişimcinin desteklenmesi ve yerel ekonomik faydaların sağlanması başlıkları arasındaki bağlantı güçlüdür (Tablo 22). Bu da açlığa son, nitelikli eğitim, yoksulluğa son, toplumsal cinsiyet eşitliği, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, eşitsizliklerin azaltılması gibi sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile ilişkidir. Bursa'da kamu, özel sektör ve STK'lar yoksulluğun üstesinden gelmek ya da en azından yoksulluğu farklı şekillerde azaltmanın yollarını bulmak için çaba göstermektedir (Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 1, Yoksulluğa Son). Bunun başlıcası tanıtım ve bilgilendirme materyali oluşturarak Bursa'nın turizm gelirlerinin arttırılması, kadın istihdamının teşvik edilmesi ve eğitimlerin verilmesidir. Fotoğraf ve videolar ile Bursa'nın doğal, kültürel ve tarihi unsurlarının tanıtılması yoluyla turizmin destinasyon ekonomisine katkı sağlaması amaçlanmaktadır (Görsel 12).

Görsel 12. Tanıtım materyali

Kadınlar, gençler ve azınlıklar başta olmak üzere eğitim ve istihdam fırsatlarının yaratılması da bir diğer önemli başlıktır. İstihdam yaratılan ve eğitim verilen alanlar arasında cankurtaran eğitimin verilmesi, hediyelik eşya üretimi, Bursa'nın somut olmayan miraslarının (Hacivat-Karagöz, minyatür gibi) turistik ürün haline getirilmesi yer almaktadır. Sürdürülebilir turizm ve otelcilik üzerine verilen eğitimler, genç nesillere iş fırsatlarını öğrenme ve bunlara uyum sağlama ayrıcalığı getirmektedir (Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 4, Kaliteli Eğitim) Sürdürülebilir turizm, bu sektördeki eğitimlerden yararlanması gereken özellikle gençlerin, kadınların ve engellilerin kapsayıcılığını teşvik etme potansiyeline sahiptir. Ayrıca, turizm işletmelerini ve platformlarını güçlendirmek, kadınların, gençlerin ve diğerlerinin işe katılmalarına, iş fırsatlarını takip etmelerine ve mali açıdan bağımsız olmalarına yardımcı olmanın yanı sıra, topluluklarının gelişimine katkıda bulunmaktadır (Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 5).

Belirtildiği gibi sürdürülebilir turizm istihdam yaratmaktadır. Yerel kültür ve ürünleri teşvik ederek yoksulluğun ve açlığın üstesinden gelmeye yardımcı olmaktadır (Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 1, 2 ve 5) Ek olarak biyolojik çeşitlilik ve yaşam alanlarının korunmasına olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilir turizm sadece Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 8 ile ilgili değildir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 10 ve 12'ye de (eşitsizliklerin azaltılması, sorumlu tüketim ve üretim) katkıda bulunmaktadır. Bu sebeple kuruluşlar, yerel halkı turizm değer zincirine dahil etmeye ve bu toplulukları yoksulluktan kurtarmanın yolu olan doğal kaynakların korunmasına yönelik çaba göstermektedir. Bu, özellikle sürdürülebilir turizmin girişimciliği ve küçük

işletmeleri teşvik ettiği ve aynı zamanda gençler ve kadınlar gibi daha az ayrıcalıklı nüfus gruplarını güçlendirdiği (ki bu aynı zamanda Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 4 ve 5 ile doğrudan bağlantılıdır) için değerlidir.

Temel olarak tarıma odaklanan "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 2 (sıfır açlık)" ile turistik destinasyonlarda yerel ürünlerin kullanımını ve bunların turistik değer zincirine entegrasyonunu teşvik edilmektedir. Bu sayede yerel toplulukların gelirinde bir artış beklenmektedir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 3'ün önerdiği gibi, iyi bir sağlık ve refahın teşviki, yukarıda belirtilen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 1 ve 2'nin benimsenmesiyle uygun şekilde yerine getirilebilmektedir. Aynı zamanda ithal edilen ve taşınan gıdalar yerine yerel olarak yetiştirilen ve üretilen gıdaların tercih edilmesi iklim değişikliğine ve kirliliğe daha az katkıda bulunmaktadır. Yani sürdürülebilir turizm refah, finansal, sosyal, zihinsel, fiziksel vb. çeşitli faydalar sunmaktadır.

Eşitsizliğin azaltılması (Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 10) hedefine ise yerel halkın ve paydaşların bölgesel turizme dâhil edilmesi yoluyla ulaşılmaktadır. Sürdürülebilir turizm sayesinde ev sahibi toplum sektörde istihdam edilmekte, turizmden sağlanan fayda ev sahibi topluma geri dönmektedir. Bu, genel olarak yerel ve ulusal ekonomik faydaların sağlanmasının yanı sıra diğer sosyal faydaların da sağlandığı anlamına gelmektedir. Bunların hepsi Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 11 (sürdürülebilir şehirler ve topluluklar inşa etmek) ile uyumludur. Bu sayede toplumların sosyal veya çevresel sürdürülebilirliğini tehdit etmek yerine (örneğin, doğal kaynakların ve alanların uygunsuz şekilde kullanılmasına yol açabilecek aşırı tüketim) toplulukların yerel refahı arttırılmaktadır. Aslında sürdürülebilir turizm kentsel altyapıyı ve erişilebilirliği de geliştirerek, yenilenmeyi teşvik etmekte, kültürel ve doğal mirası korumaktadır. Bu doğrudan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 12 ile bağlantılıdır. Doğal kaynakların sorumlu tüketimi ve üretimi (Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 12), Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 11 ile yakından ilişkilidir. Bu da doğaya, kaynaklara ve biyolojik çeşitliliğe saygı anlamına gelmektedir.

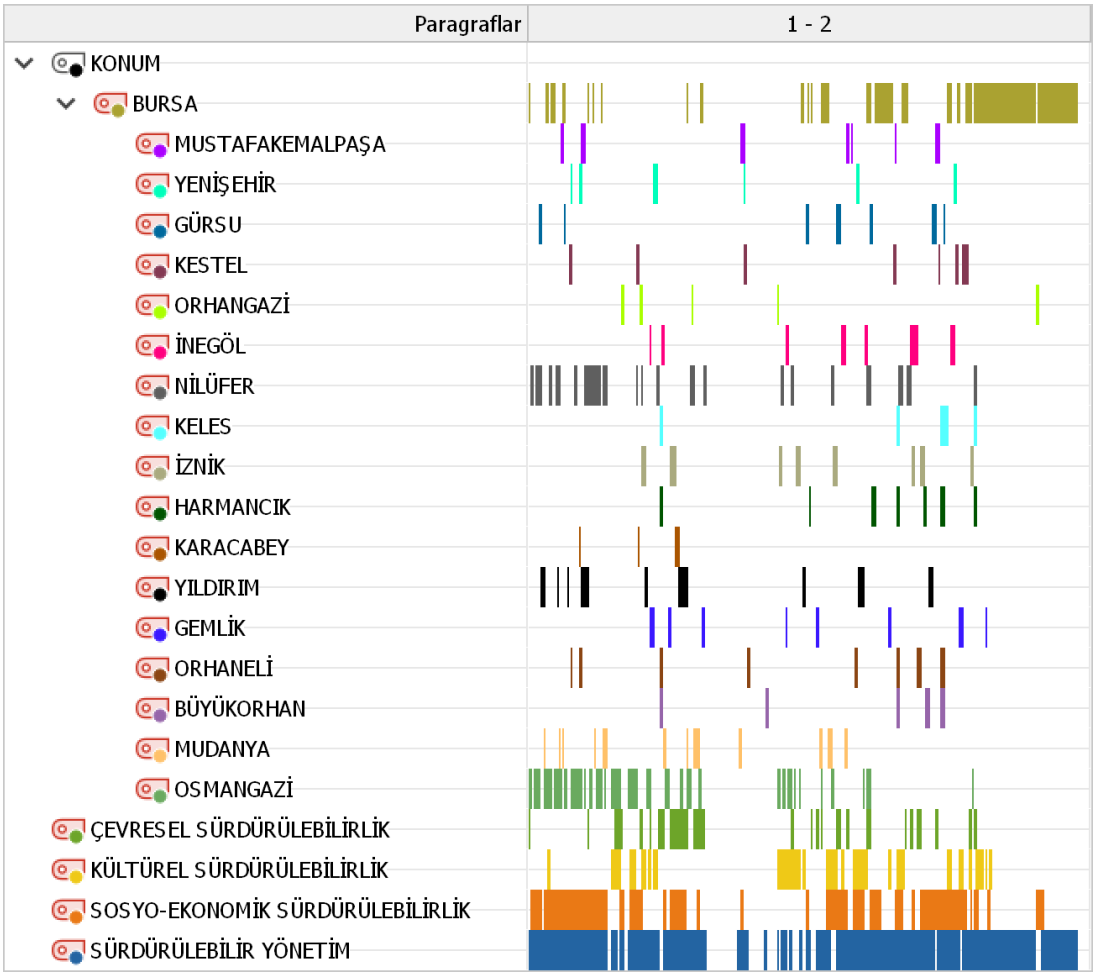
Turizmin gelişmesi iyi bir altyapıya da bağlıdır. Sektörün olumlu etkileri, altyapının iyileştirilmesi ve güçlendirilmesine yönelik kamu politikasını etkilemektedir. Bu da altyapıyı daha sürdürülebilir, yenilikçi ve daha az karbon yoğun veya az karbon içeren, daha az sera gazı üreten ve sürdürülebilir malzeme kullanımı açısından verimli hale

getirmektedir. Sadece turistleri değil aynı zamanda diğer yabancı yatırım kaynaklarını da çekmek için söz konusu başlıklar değerlidir (Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 9). Bu da doğal olarak kaynakların (enerji, gıda, su) verimli kullanımına ilişkin faaliyetleri teşvik etmekte, gıda atıkları da dahil olmak üzere atık ve çöp depolama alanlarını azaltmaktadır. Bu şekilde sürdürülebilir turizmin sosyo-ekonomik ve çevresel boyutlarına atıfta bulunmaktadır. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 11 ve 12, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 13'ü de doğrudan etkilemektedir.

Turizm hem iklim değişikliğine katkıda bulunmakta hem de iklim değişikliğinden etkilenmektedir (Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 13). Dolayısıyla sertifikalar ile *"akıllı"* ve *"yeşil faaliyetler"* (örneğin, ulaşım ve konaklama sektöründe) desteklenmelidir. Bu, ziyaretçiler için cazip bir yer haline gelmenin, konaklamaları konforlu hale getirmenin ve turistler tarafından keşfedilmenin yollarından sadece bir tanesidir.

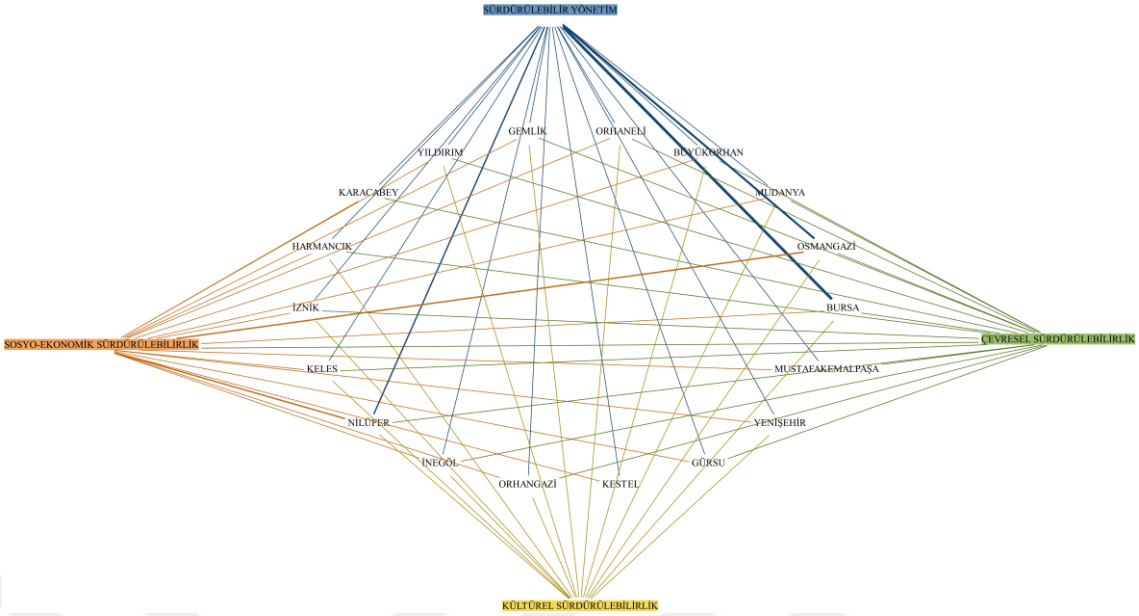
Sürdürülebilir turizm, sürdürülebilir kalkınmanın tüm boyutlarıyla uyumlu olarak istihdam yaratan, kapsayıcı ve düşük karbonlu büyümeyi teşvik etmektedir. Temiz enerji kaynaklarına yapılan yatırımlarla sera gazlarının azaltılmasına yardımcı olabileceği gibi sürdürülebilir şehirlere ve topluluklara da katkıda bulunmaktadır (Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 11 ve 13).

Son olarak turizm, dünyanın farklı yerlerden gelen insanların karşılaşmasına imkân tanımaktadır (Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 16). Dahası, sektör olarak turizm, küresel sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda yerel, ulusal veya uluslararası düzeyde kamu-özel, hükümet-sivil toplum kuruluşları arasındaki ortaklığı güçlendirme yeteneğine sahiptir (Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 17 Hedefler için Ortaklık).

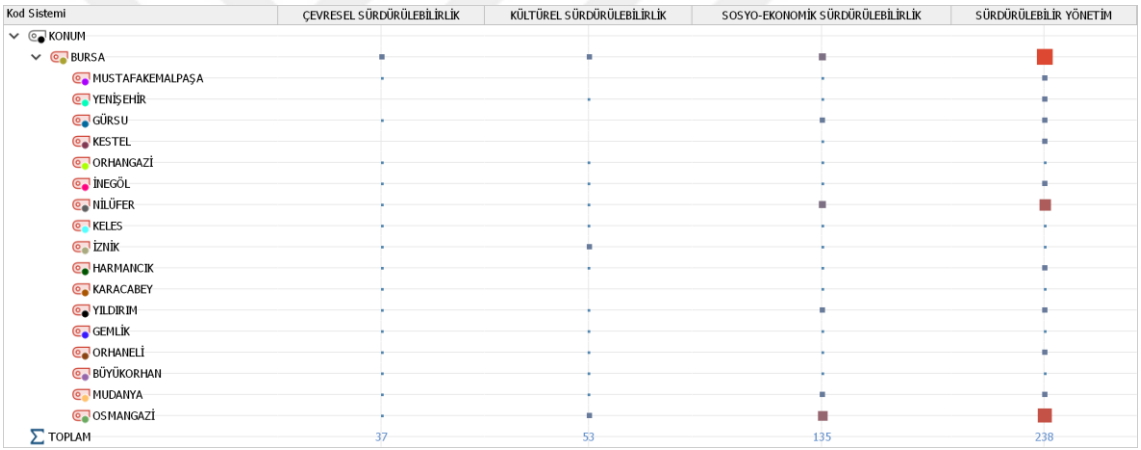

Şekil 22. Kod satırı- Durumlar ve lokasyonlar

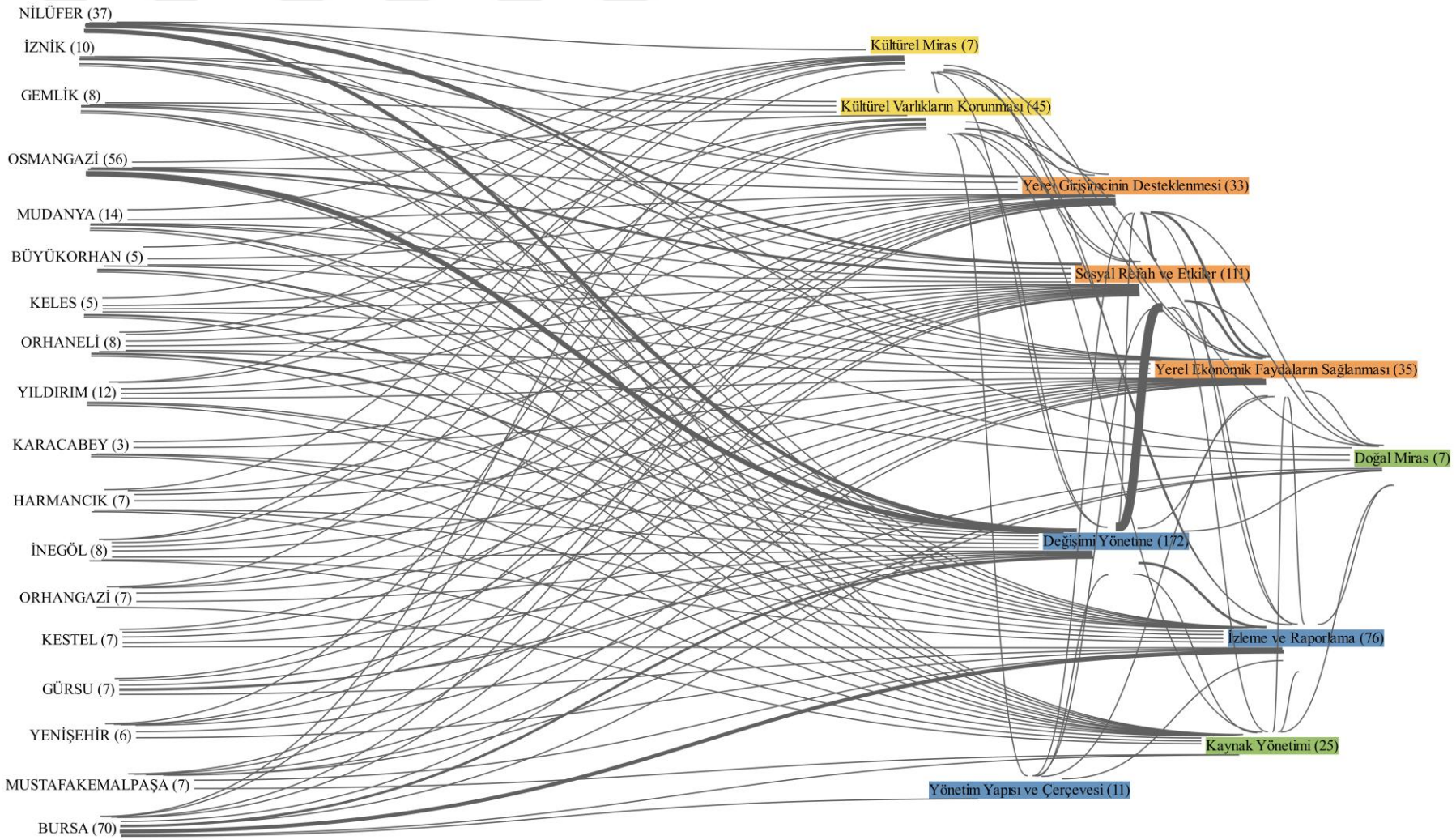
Örneklem alanlarında yapılan görüşmeler ile çevresel sürdürülebilirlik, kültürel sürdürülebilirlik, sosyo-ekonomik sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir yönetim konusunda aktör ifadelerine yer vermeden evvel Bursa genelinde bir değerlendirme yapılmıştır. İlçe ölçeğinde incelendiğinde Bursa ile kodlanmış bölümler %22,44 Osmangazi %20,22 Nilüfer %13,36 Yıldırım %4,33 Mudanya %5,05 İznik %3,61 Orhaneli %2,89 Harmancık %2,53 İnegöl %2,89 Gürsu %2,53 Gemlik %2,89 Mustafakemalpaşa %2,53 Büyükorhan %1,81 Keles %1,81 Kestel %2,53 Yenişehir %2,17 Orhangazi %2,53 Karacabey %1,08'dir. Kod satırı-durumlar ve lokasyonlar görselinden de görüldüğü üzere turizm ile bağlantılı faaliyetlere ilişkin oranlar değişse de Bursa geneline yayılmıştır (Şekil 22).

Şekil 23. Durumlar ve lokasyonlar arasındaki ilişki

Şekil 24. Durumlar ve lokasyonlar arasındaki ilişki kod ilişkiler tarayıcısı

Şekil 25. Kamunun bakışı kod birlikte oluşma modeli (çakışan kodlar)

	Kaynak Yönetimi	Doğal Miras	Kültürel Miras	Kültürel Varlıkların Korunması	Yerel Girişimcinin Desteklenmesi	Sosyal Refah ve Etkiler	Yerel Ekonomik Faydaların Sağlanması	Değişimi Yönetme	İzleme ve Raporlama	Yönetim Yapısı ve Çerçevesi	TOPLAM
BURSA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10
M.KEMALPAŞA	1	1			1	1	1	1	1		7
YENİŞEHİR				1	1	1	1	1	1		6
GÜRSU		1			1	1	1	1	1		6
KESTEL					1	1	1	1	1		5
ORHANGAZİ	1			1	1	1	1	1			6
İNEGÖL	1		1	1	1	1	1	1	1		8
NİLÜFER	1	1	1	1	1	1	1	1	1		9
KELES	1		1		1	1	1	1	1		7
İZNİK	1			1	1	1	1	1	1		7
HARMANCIK	1		1		1	1	1	1	1		7
KARACABEY	1					1	1	1	1		5
YILDIRIM	1		1	1	1	1	1	1	1		8
GEMLİK	1			1	1	1	1	1	1		7
ORHANELİ	1	1	1	1	1	1	1	1	1		9
BÜYÜKORHAN	1		1		1	1	1	1	1		7
MUDANYA	1	1	1		1	1	1	1	1		8
OSMANGAZİ	1			1	1	1	1	1	1		7
TOPLAM	15	6	9	10	17	18	18	18	17	1	129

Tablo 23. Kamunun bakışı kod ilişkiler tarayıcısı

İlçeler baz alınarak bir karşılaştırma yaptığımızda kültürel sürdürülebilirlik ana başlığı ile en fazla kodlanmış lokasyonlar Mustafakemalpaşa, Nilüfer ve Osmangazi'dir (Şekil 23 ve Şekil 24). Sosyo-ekonomik sürdürülebilirlik ana başlığı ile en fazla kodlanmış lokasyonlar ise Yıldırım, Kestel, Mustafakemalpaşa, Mudanya, Gemlik ve Osmangazi'dir. Kültürel varlıkların korunması, erişim, somut olmayan miras ve kültürel eserler alt başlıklarına yönelik kodlamalar yapılmıştır. Kentsel dönüşüm, restorasyon, çevre düzenlemesi ve sağlıklaştırma çalışmaları ile mekânın dizayn edildiği faaliyetlere ilgili kodlar altında rastlamaktayız. Örneğin Hanlar Bölgesi Çarşıbaşı Kentsel Tasarım Projesi, Ertuğrul Bey Meydan Düzenlemesi, Sıcaksu Kentsel Dönüşüm Projesi, Tophane Yamaçlarının Temizlenmesi, Tarihi Bursa Surları Zindan Kapı Restorasyonu, Bursa Mevlevihanesi Rekontrüksiyonu ve Tarihi Defterdarlık Binası Restorasyonu gibi çalışmalar ile mekânsal görünümde değişiklikler meydana gelmiştir. Somut olmayan miras başlığı altında yerel halkın ekonomik gelir elde etmesi ve Bursa tanıtımı için yapılan faaliyetlere rastlamaktayız. Özellikle Bursa ölçeğinde turizmden nispeten daha az ekonomik gelir elde eden lokasyonlarda somut olmayan mirasın turistik ürün haline getirilmesi için kadınlar istihdam edilmiştir. Bunlara bir örnek olarak Orhaneli'nde kadınlara verilen hediyelik eşya eğitimi ile ekonomik gelir elde etmesidir. Ek olarak çini,

ipek, bıçak, hamam kültürü, Hacivat-Karagöz, mevlit, gezek ve erguvan bayramı gibi somut olmayan miraslar UNESCO'nun somut olmayan miras listesine dahil olması için gündemde tutulmaktadır (Şekil 25 ve Tablo 23).

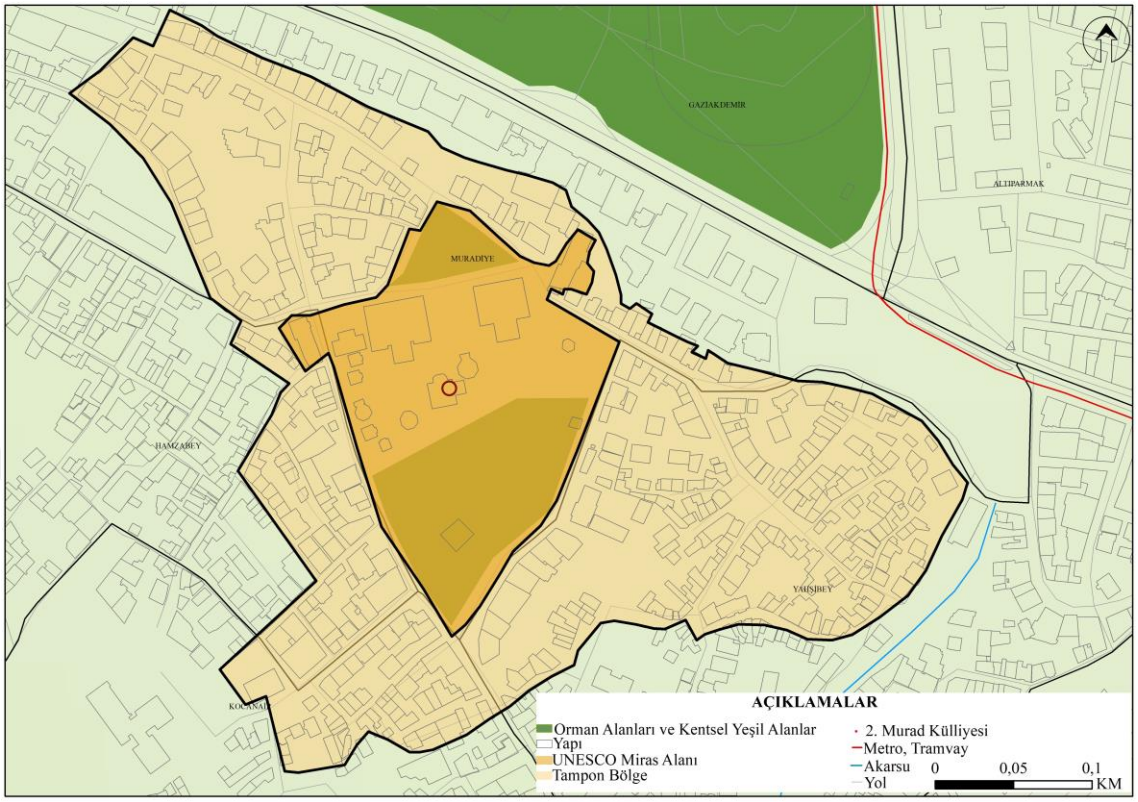
4.2.1. Örneklem Alanlarında Sürdürülebilir Turizm Uygulamaları

4.2.1.1. Osmangazi

Osmangazi ilçesi UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yer alan tarihi, kültürel ve mimari varlıklara sahiptir. Hanlar Bölgesi, Sultan Külliyeleri ve Cumalıkızık Köyü'nü kapsayan saha *"Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu"* adıyla miras alanı ilan edilmiştir. Miras alanı Osmanlı kentsel-kırsal yerleşim gelişimini ve devletin kuruluş sürecinde şehrin gelişimini belirleyen vakıf sistemini mimari ve üslup bakımından ortaya koymaktadır (Çahantimur & Öztürk, 2021). Bundan dolayı evrensel bir değere sahiptir.

Beş padişahın kurduğu (Orhan Gazi, I. Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, II. Murad) cami, medrese ve hamamlardan oluşan beş odak noktada kent gelişmiştir. Külliyeler etrafında gelişen bu beş odak nokta, şehrin sınırlarını belirlemektedir (UNESCO, 2014). Orhan Bey tarafından fethedildikten sonra devletin sosyo-ekonomik sisteminin ve gündelik yaşamının mekânsal bir yansıması olan külliyeler inşa edilmiştir (Harita 17, Harita 18 ve Harita 19). Külliyelerin etrafında topografya ve sosyal bağlamı yansıtan kentsel bir doku oluşmuş ve mahalleler gittikçe büyümeye başlamıştır (İnalcık & Quataert, 1997). Kamu vakıf sisteminden yararlanarak ticari, eğitim, sanat ve dini merkezlerin oluşması ile ortaya çıkan şehirler, Osmanlı şehirleri için bir referans noktası haline gelmiştir (Kriter 1 ve 2). Erken dönem Osmanlı padişahları tarafından uygulamaya konan bu yaklaşım, surlarla çevrili mevcut şehir merkezinin dışında kamu yapılarının inşasına dayanmaktadır. Daha sonrasında kırsal nüfus için referans olarak alınan merkez, yeni bir kasaba haline gelmektedir. Şehrin kalbini oluşturan külliyeler ve külliyelere bağlı diğer tesisler, halkın bir araya geldiği alanlardır. Hayat biçimin mekâna yansıdığı lokasyonlardır (Taşçı, 2014). Bu doğrultuda Bursa'nın mimarisini yapısal ve sosyal anlamda şekillendiren külliyeler, şehir planlama sistemini gösteren olağanüstü yapılardır (Göçmen, 2021). Ek olarak Osmanlı şehir gelişimini anlamada kilit öneme sahip olmasından dolayı evrensel kentsel değere sahiptir. 2000 yılında kentsel ve arkeolojik sit

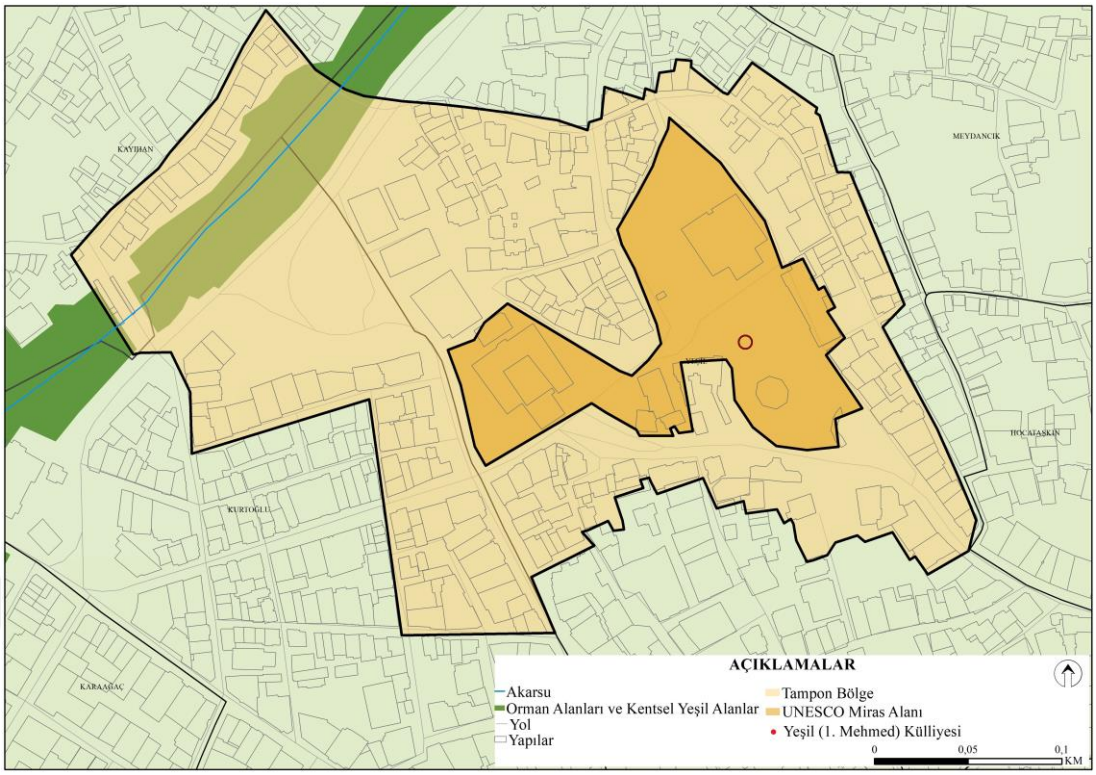
alanı olarak tescil edilmiş olan saha, sahip olduğu öneminden dolayı edilen 2014 yılında miras alanı ilan edilmiştir.

Harita 17.UNESCO Dünya Mirası -2. Murad Külliyesi[107]

Miras alanı sekiz bileşen halinde Osmanlı İmparatorluğu'nun kentsel ve kırsal yerleşim özellikleri hakkında bilgi vermektedir. Sekiz bileşen içerisinde hanlar, camiler, hamamlar, okullar, külliyeler ve türbeler bulunmaktadır. Bursa tarihi merkezi içinde yer alan bu yapılar dışında Cumalıkızık Köyü yer almaktadır ki Osmanlı devletinin kırsal yerleşim özelliklerini ortaya koymasından dolayı önemlidir.

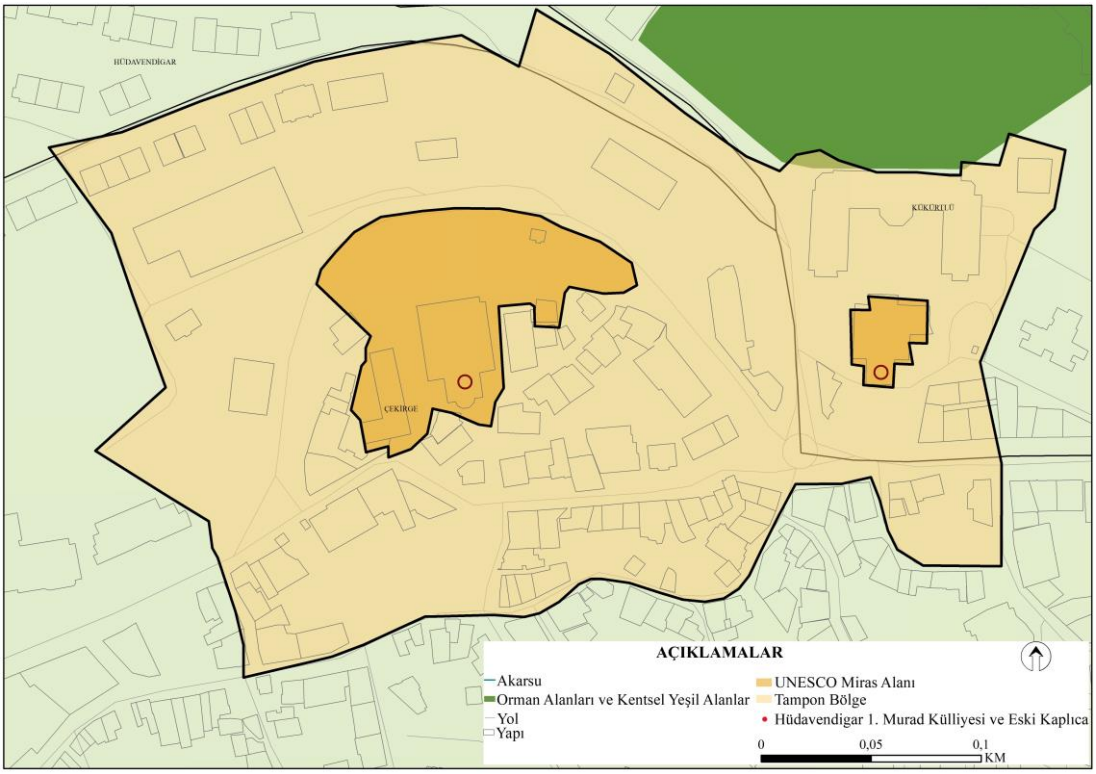
[107] Osmanlı padişahlarının Bursa'da yaptırdığı son külliye olarak kayıtlarda yer almaktadır. 1425 yılında yaptırılmıştır. Külliye dahilinde cami, medrese, hamam ve türbe yer almaktadır (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2021).

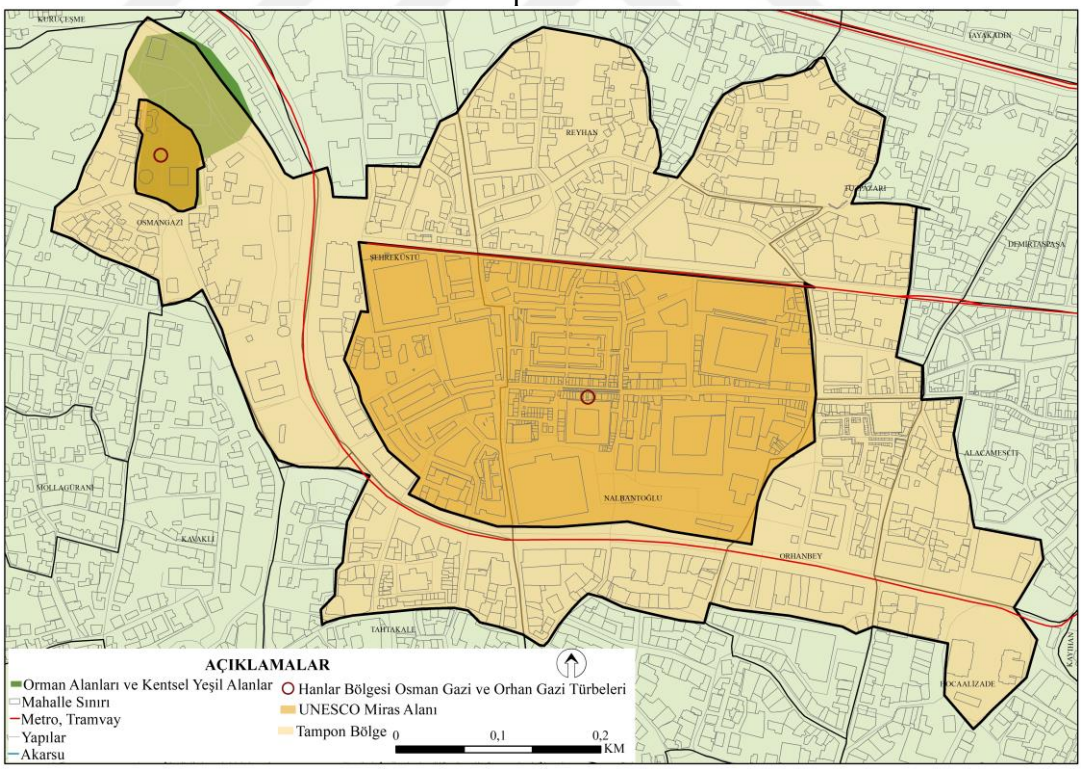
Harita 18. UNESCO Dünya Mirası -Yeşil (1. Mehmed Külliyesi)[108]

14. ve 15.yy'dan kalma yapılar, bazı eklemeler ve rekonstrüksiyonlar ile yeniden inşa edilmiştir. Örneğin 1855 depremi sonrasında tahrip olan külliyeler onarım görmüş, Pirinç Han ve Kapan Han 19.yy'daki faaliyetler nedeniyle hasar almıştır. Ek olarak kullanım ve işlevlerinde de değişiklikler meydana gelmiştir. Örneğin Hanlar Bölgesi'nde geleneksel ritüeller devam etmektedir fakat külliyelerde kullanım ve işlevsel bakımdan değişikler meydana gelmiştir. Örneğin Yeşil Külliye Medresesi günümüzde Türk İslam Eserleri Müzesi olarak hizmet vermektedir. Muradiye Külliyesi'nde mutfak restoran olarak hamam ise engelli merkezi olarak kullanılmaktadır (UNESCO, 2014).

[108] Çelebi Mehmed Külliyesi 1. Mehmed tarafından 1414 yılında yaptırılmıştır. Külliye içerisinde cami, türbe, imaret, hamam ve medrese yer almaktadır (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2021).

Harita 19. UNESCO Dünya Mirası -Hüdavendigar 1. Murad Külliyesi ve Eski Kaplıca[109]

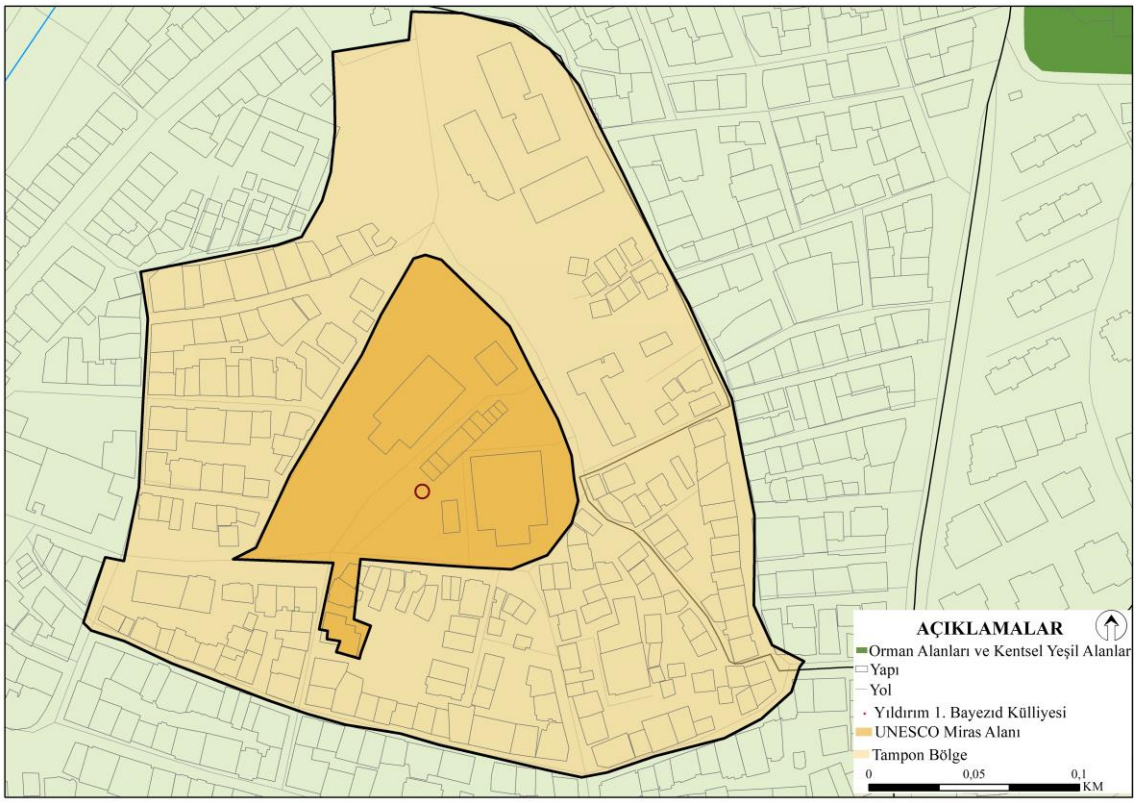

Harita 20. UNESCO Dünya Mirası -Hanlar Bölgesi Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri

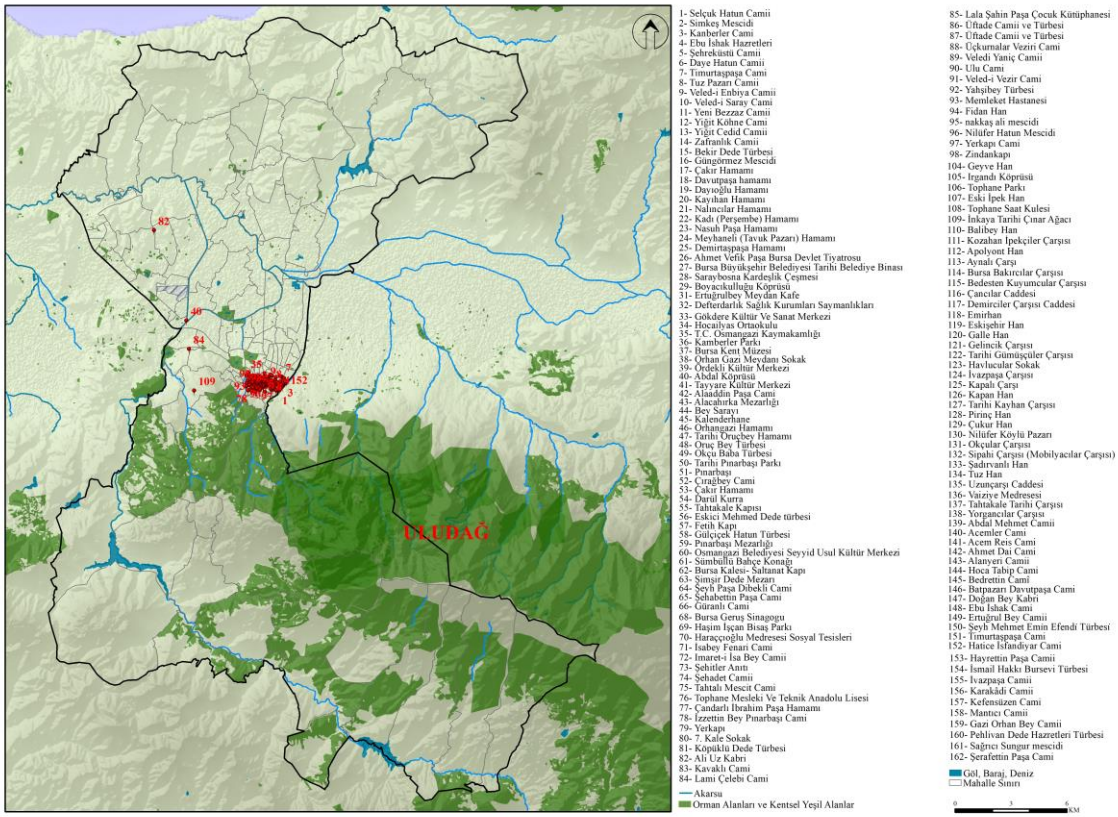
[109] Hüdavendigar 1. Murad Külliyesi 1363-1366 yılları arasında yaptırılmıştır. "Bursa Stili" veya "Ters T Planı" şeklindeki mimari plan ile inşa edilen ilk yapıdır (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2021).

Çalışma alanın[110] tarihi peyzajını korumak için UNESCO miras alanına ek olarak tampon bölge belirlenmiştir. Örneğin Osman Bey ve Orhan Bey'in türbeleri Bursa'da UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan çekirdek bölgede yer almaktadır (Harita 20). Bu alanın etrafındaki geleneksel Türk evlerinin bulunduğu bölge, tampon bölge olarak belirlenmiştir. (Çahantimur & Öztürk, 2021).

[110] Örneklem alanında yer alan diğer tarihi ve kültürel miraslar; Ulu Cami, Fidan Han, Bursa Kalesi, Geyve Han, Irgandı Köprüsü, Tophane, İpek Han, Tophane Saat Kulesi, İnkaya Çınarı, Kozahan, Apolyont Han, Orhan Hamamı, Bakırcılar Çarşısı, Bedesten, Çancılar Çarşısı, Demirciler Çarşısı, Emir Han, Eskişehir Hanı, Galle Han, Gelincik Çarşısı, Gümüşçüler Çarşısı, Havlucular Çarşısı, İvaz Paşa Çarşısı, Kapalı Çarşı, Kapan Han, Kayıhan Çarşısı, Pirinç Han, Çukur Han, Nilüfer Köylü Pazarı, Okçular Çarşısı, Sipahi Çarşısı, Şadırvanlı Han, Tuz Han, Uzun Çarşı, Vaiziye Medresesi, Tahtakale Han, Yorgancılar Çarşısı, Abdal Mehmet Cami ve Türbesi, Acemler Cami, Acem Reis Cami, Ahmet Dai Cami, Alanyeri Tekke Mescidi, Aynalı Tabip Cami, Bedreddin Cami, Davut Paşa Mescidi, Doğan Bey Mezarı, Ebu İshak Cami, Ertuğrul Bey Cami ve Mezarı, Esiri Mehmet Efendi Türbesi, Gazi Timurtaş Paşa Türbesi, Hatice İsfendiyar Cami, Hayrettin Paşa Cami, İsmail Hakkı Bursevi, Camii, İvaz Paşa Cami, Karakadı Cami, Kefensüzen Mescidi, Mantıcı Cami, Orhan Bey Cami, Pehlivan Dede Mezarı, Sağrıcı Sungur Cami, Selçuk Hatun Cami, Simkeş Mescidi, Kanberler Cami ve Sıbyan Mektebi, Şerafettin Paşa Cami, Şehreküstü Cami ve Türbesi, Daye Hatun Cami, Timurtaş Paşa Cami, Tuz Pazarı Cami, Veledi Enbiya Cami, Veledi Saray Cami, Yeni Bezzaz Cami, Yiğit Köhne Cami, Yiğit Cedid Cami, Zafranlık Mescidi, Bekir Dede Türbesi, Güngörmez Cami, Çakırağa Hamamı, Davutpaşa Hamamı, Dayıoğlu Hamamı, Kayıhan Hamamı, Nalıncılar Hamamı, Perşembe Hamamı, Nasuh Paşa Hamamı, Tavukpazarı Hamamı, Timurtaşpaşa Hamamı, Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu, Belediye Binası, Belediye Meydanı, Bosna Çeşmesi, Boyacı Kulluğu Köprüsü, Defterdarlık, Ertuğrul Bey Meydanı, Gökdere Medresesi, Hocailyas İlkokulu, Hükümet Konağı, Kamberler Tarih Parkı, Kent Müzesi, Orhan Gazi Meydanı, Ördekli Hamamı, Abdal Köprüsü, Tayyare Kültür Merkezi, Alaaddin Bey Cami, Alacahırka Mezarlığı, Bey Sarayı, Balibey Han, Buhara Kalendarhanesi, Orhan Bey Hamamı, Oruç Bey Hamamı, Oruç Bey Türbesi, Okçu Baba Türbesi, Pınarbaşı Parkı (Tarihi Bayram Yeri), Pınarbaşı Çarşaf Suyu, Çırağbey Cami, Çakır Hamamı, Darülkurra Muallimhanesi, Tahtakale Kapısı, Eskici Mehmet Dede Türbesi, Fetih Kapı, Gülçiçek Hatun Türbesi, Pınarbaşı Mezarlığı, Seyyid Usül Kültür Merkezi, Sümbüllü Paşa Konağı, Saltanat Kapı, Şimşirli Dede Mezarı, Şeyh Paşa Cami, Şehabettin Paşa Cami, Güranlı Mescidi, Geruş Sinagogu, Haşim İşcan Parkı, Haraççıoğlu Medresesi Kültür Merkezi, İsabey Fenari Cami, İmaret-i İsabey Cami, Şehitlik Anıtı, Şehadet Cami, Tahtalı Mescidi, Hamidiye Sanayi Mektebi (Tophane Endüstri Meslek Lisesi), İbrahim Paşa Hamamı, İzzettin Cami, Yer Kapı, Kale Sokak, Köpüklü Dede Mezarı, Kabil-i Vücud Ali Efendi Mezarı, Kavaklı Cami, Lami Çelebi Mezarı, Lala Şahin Paşa Medresesi, Üftade Türbesi, Üftade Cami, Üçkurnalar Veziri Cami, Veled-i Yaniç Çeşmesi, Veled-i Yaniç Cami, Veled-i Saray Cami, Veled-i Veziri Cami, Yahşibey Türbesi, Memleket Devlet Hastanesi, Mayor Sinagogu, Nakkaş Ali Mescidi, Nilüfer Hatun Mescidi, Yerkapı Cami ve Zindan Kapıdır. Bursa'da kış merkezi olan Uludağ da Osmangazi ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır.

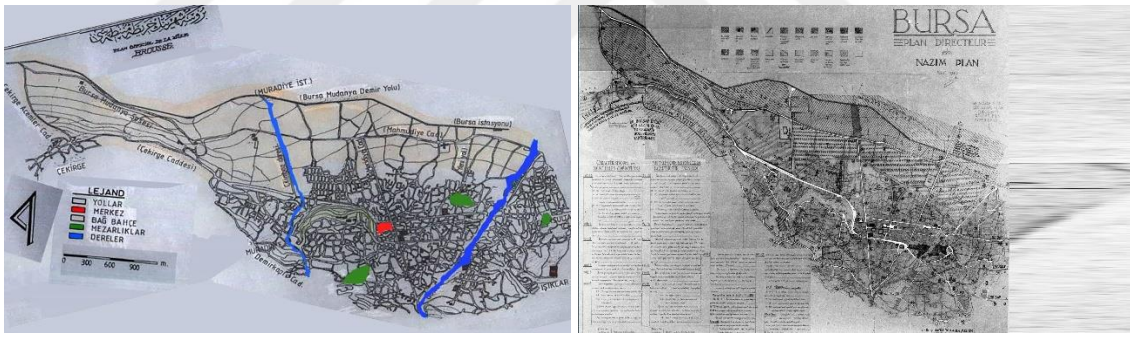

Harita 21. UNESCO Dünya Mirası -Yıldırım 1. Bayezıd Külliyesi

Harita 22. Osmangazi turizm haritası

Osmangazi ilçesi hem doğal hem tarihi hem de kültürel unsurları bünyesinde barındırmasından dolayı Bursa ölçeğinde turizmin sektörel olarak geliştiği önemli bir lokasyondur. Bu nedenle Osmangazi ilçesinin Bursa'nın merkezi turizm bölgesini oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Tarihi yapıların yoğunlukta olduğu bu merkezdeki kimliği yaşatmak ve korumak için tarihsel süreç içerisinde aktör gruplarının çeşitli adımlar attığı görülmektedir (Harita 22). Bunlardan ilki Birinci Dünya Savaşı'nın ardından tahrip olan kültürel miras alanlarının planlanmasıdır. Ancak kentin bütününü kapsayan Lörcher planının tarihi ve kültürel dokuyu yok sayan anlayışı çalışmaların pratiğe aktarılmaması ile sonuçlanmıştır (Dostoğlu & Vural, 2004; Göközkut, 2023). Ardından Prost'un planı ile çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Prost'un planında tarihi merkezin korunması ve yolların genişletilmesi hedefi yer almaktaydı (Harita 23). Bu doğrultuda Emir Sultan Cami, Ulu Cami, Yeşil Türbe, Muradiye Külliyesi aksında yer alan Darmstat Caddesi, Gazcılar Caddesi, Atatürk Caddesi ve Fomara Caddesi açılmıştır (Keleş Eriçok, 2015). Ancak bu plan da geleneksel dokuyu gözardı etmekte ve yalnızca anıt niteliğindeki yapıları korumaktaydı (Dostoğlu & Vural, 2004; Göközkut, 2023).

Harita 23. Sağdaki Henry Prost planı soldaki Karl Lörcher'in planı
Kaynak: Bursa Mekânsal Planlama ve Strateji Ofisi, Bursa Büyükşehir Belediyesi

1958 yılında gerçekleşen Büyük Kapalı Çarşı yangınının ardından Piccinato danışmanlığında planlama çalışmaları yürütülmüştür (Görsel 13 ve Harita 24). Sahada yapılan tespitlerin ardından Piccinato, hanların ve bedestenin aslına uygun olarak restore edilmesi tarihi, doğal ve kültürel değerlerin yenilenmesi ve korunması gerektiğini bildirmiştir (Keleş Eriçok, 2015).

Yeni Ant

BURSAYA FELÂKET ÇÖKTÜ

Bursa dün alevler içinde idi

Kapalı çarşı ve bütün çarşı sitesi tamamen kül oldu

10 saat devam eden yangının sebep olduğu zarar milyar'ı buldu

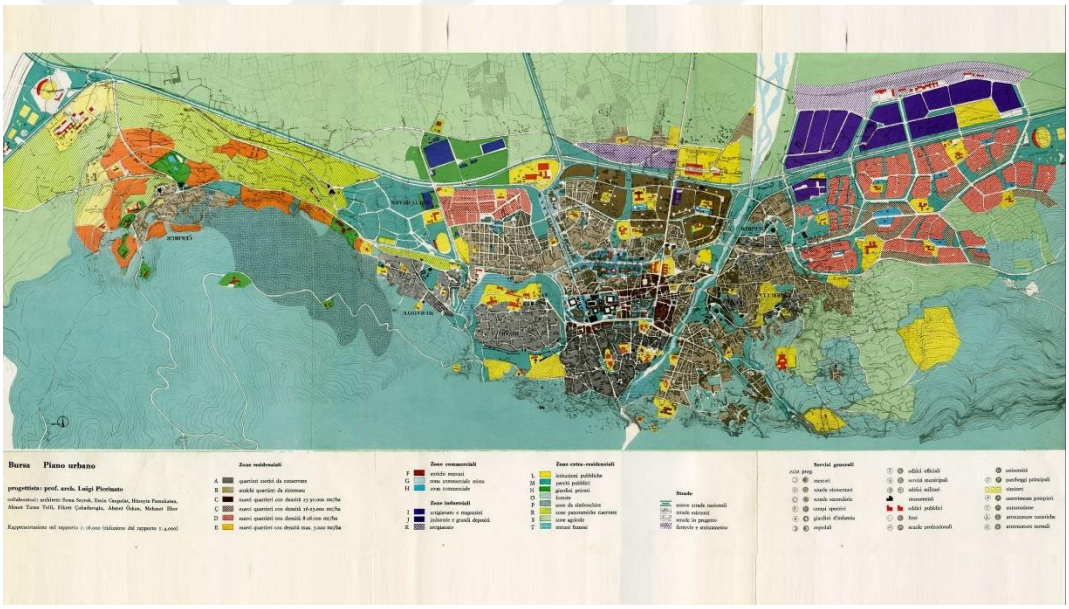
50 binden fazla Bursalı vaka yerinde canisperane çalışarak dükkânlardaki malların kurtarılmasında büyük yardım gösterdi.

Ulucami üç defa yanma tehlikesi geçirdi

Yangın 172 bin metre kare sahayı kül etti

Kapalı çarşı 15 dakikada yandı. Yangında yüze yakın yaralının hastaneye kaldırıldığı bildiriliyor

Görsel 13. Yeni Ant Gazetesi -1958 Bursa Yangını

Harita 24. Luigi Piccinato Planı

Kaynak: Bursa Mekânsal Planlama ve Strateji Ofisi, Bursa Büyükşehir Belediyesi

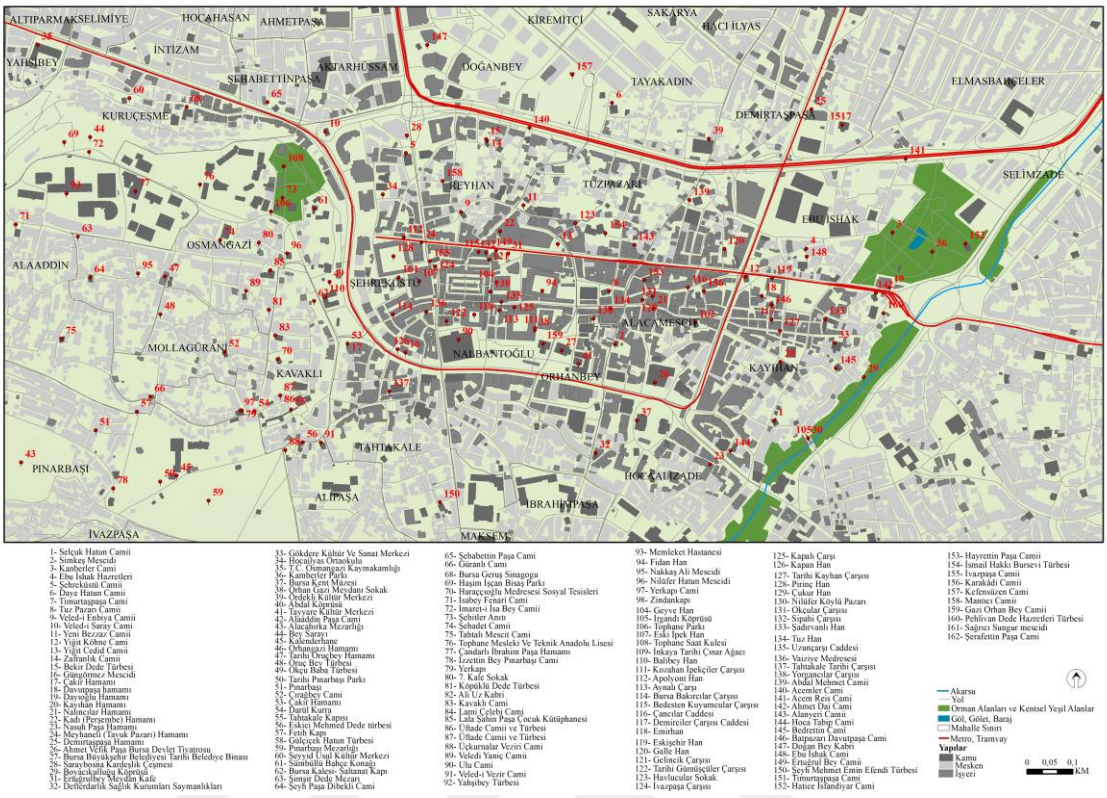
1950'lerden 1980'lere kadar olan dönem, kültürel mirasın imar faaliyetleri karşısında korunamadığı bir dönemdir (Göközkut, 2023; Kırayoğlu, 2012). Hızlı kentleşme ve göç hareketleri karşısında Bursa'nın tarihi kimliği zarar görmüştür**.** Her ne kadar Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Kültür Turizm Bakanlığı'nın koruma çalışmaları olsa da bölgesel değil tekil yapıların korunması ve restore edilmesi, Bursa'nın köklü tarihinin yaşatılması için yeterli olmamıştır (Göközkut, 2023; Kırayoğlu, 2012). Bu sebeple 1978 yılında tarihi, doğal ve arkeolojik sit alanları belirlenmiştir. Gayri Menkul Eski Eserler

ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından koruma ilkeleri belirlenmiştir (Keleş Eriçok, 2015). Fakat atılan adımlar fayda sağlamamıştır. 1990 yılına kadar mirasın korunması için etkili çalışmalar yapılamamıştır.

1980'li yıllarda Tophane-Kale Sokak-Yamaçlar Projesine başlanmıştır (Göközkut, 2023; Kırayoğlu, 2012). 1983 yılında *"Tarihi Yaya Aksı Projesi"* oluşturulmuştur. Onu *"Reyhan-Kayhan-Hanlar Bölgesi Koruma Geliştirme Projesi"* takip etmiştir. Proje ile denetleme ve koruma faaliyetleri yürütülmüştür. 46,3 hektarlık alanda çalışmalara başlanmıştır. Bu doğrultuda 6 özel proje alanı belirlenmiştir. Kütahya Han ve çevresindeki dükkânlar ile Nilüfer Çarşı ve Tuz Han, Davutpaşa Hamamı ve çevresi, Setbaşı ve çevresi, Eski ve Yeni Galle Pazarı Hanları ile Ayakkabıcılar Çarşısı altı proje alanı içerisinde yer almaktadır (Keleş Eriçok, 2015).

1990'lar sürdürülebilir turizm yaklaşımının yerel yönetimler tarafından dikkate alındığı yıllardır. Sorumluluğun uluslararası aktörlerden yerel aktörlere devredilmesi ile hızla destinasyon kaynaklarına yönelik koruma süreci başlamıştır. Somut ve somut olmayan miras unsurlarının belirlendiği ve koruma amaçlı imar planlarının hazırlandığı bu dönemde ayrıca Yerel Gündem Şube Müdürlüğü kurularak aktörler ile bir araya gelinmiştir (Göközkut, 2023). Bunlara ek olarak "Tarihi Kentler Birliği" kurulmuş ve faaliyetlerine başlamıştır.

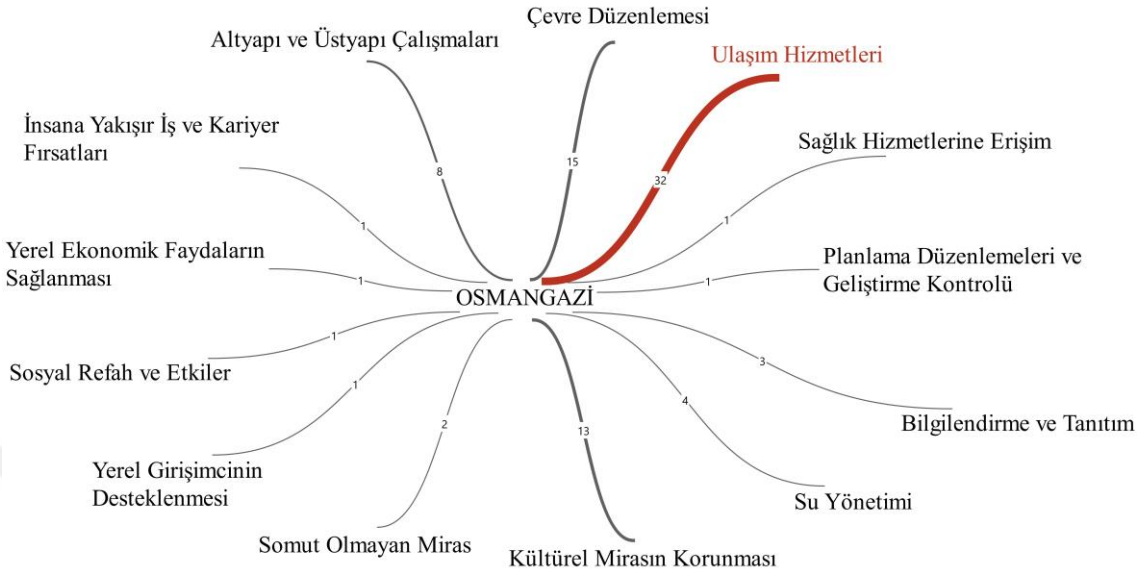
2000'li yıllardan günümüze değin Osmangazi ilçesinin sahip olduğu somut ve somut olmayan mirasın korunması ve tanıtılması karar vericilerin öncelikleri arasında yer almaktadır. Günümüzde Zindankapı, Ziraat Mektebi, Bursa Surları, Mevlevihane, Defterdarlık binasının restore edilmesi, Hanlar Bölgesi, Ertuğrul Bey Meydanı'nın düzenlenmesi, Gaziakdemir ve Sıcaksu kentsel dönüşüm projelerinin yapılması, termal turizm altyapısının iyileştirilmesi ve hizmet kalitesinin arttırılması karar vericilerin somut ve somut olmayan mirası korumaya yönelik attığı adımlar arasında yer almaktadır.

Harita 25. Osmangazi'nin tarihi ve kültürel kaynakları

Günümüzde Bursa'nın merkezi turizm bölgesi (CTD) olan Osmangazi ilçesi, turizm sektörünün gün geçtikçe büyümesinden dolayı mekânsal dönüşümlerin yaşandığı bir alandır. Turistikleşme dinamikleri, mekânsal görünümde değişiklere ek olarak sosyal, ekonomik ve kültürel değişikler meydana getirmiştir. Bursa'nın turistik sıcak noktaları diye tanımlayabileceğimiz söz konusu alanlarda (Harita 22 ve Harita 25) ziyaretçi sayısının artmasına bağlı olarak özellikle ulaşım altyapısına yapılan yatırımlar artmıştır. Söz konusu ulaşım yatırımları kimisi doğrudan turizm sektörünü iyileştirmeye yöneliktir. Kimisi ise dolaylı yoldan ulaşım hizmetlerini iyileştirerek turizme olumlu etki yapmaktadır. Bu yatırımlar arasında otopark inşası, karayollarının iyileştirilmesi ve demiryolu inşası yer almaktadır. Acemler yolu, Botanik Köprülü kavşağı çalışmaları, Oulu Tüneli, Mudanya Acemler İzmir yolu bağlantısı, Kent Meydanı terminal tramvay hattı, Fuat Kuşçuoğlu köprüsü, Demirtaş OSB çevreyolu bağlantısı, Hayran Caddesi şerit genişletme, Panayır kavşağı çalışmaları, Balıklıdere köprüsü ve Sedat köprüsü inşası, Dereçavuş-Yunuseli bağlantı yolu, Dervişeroğlu Bulvarı, Ay Caddesi ve Kocasu Deresi Köprüleri, Bedresi Köprüsü, Acemler servis yolu şerit ilavesi, Beşyol Köprülü Kavşağı, Yenikaraman bağlantı tüneli, Zübeyde Hanım Caddesi ve Hayran Caddesi bağlantı yolu, Akpınar Yunuseli tüneli, Eski Tekel Meydanı yeraltı otoparkı inşası, terminal bölgesi

kavşak ve refüj çevre düzenlemesi, Uludağ'da teleferik, otopark, yol genişletme ve düzenleme çalışmalarının yapılması ulaşım yatırımları arasında yer almaktadır (Şekil 26).

Şekil 26. Osmangazi kodu –Çakışan kodlar modeli

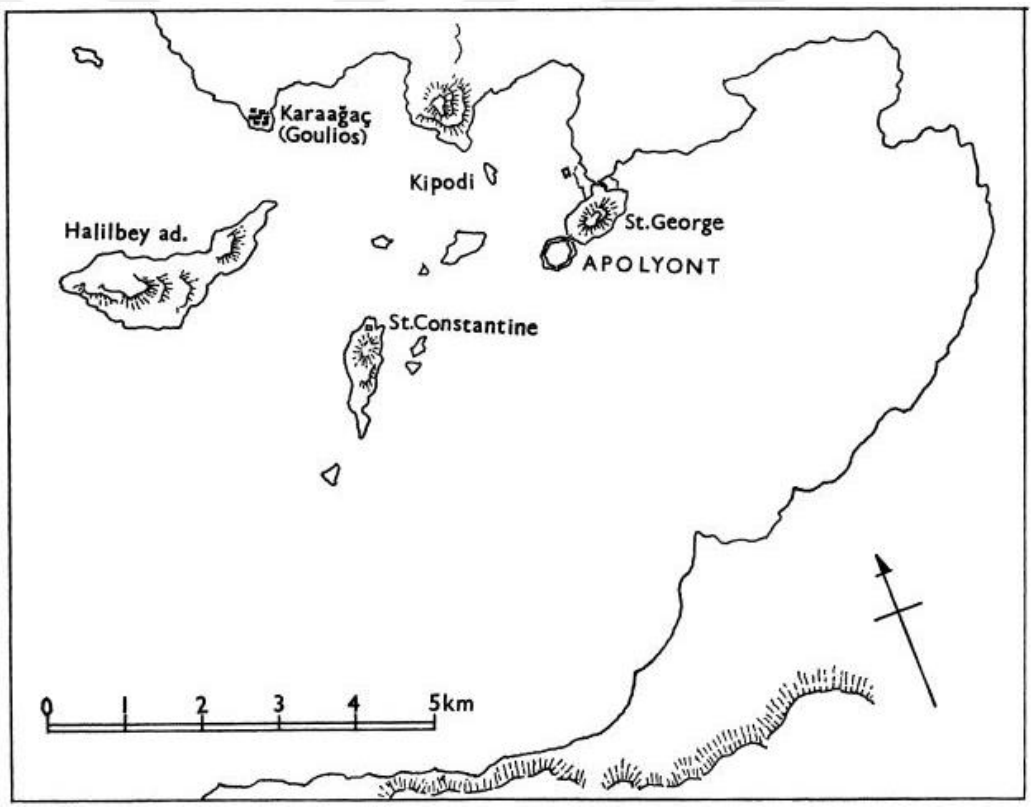
Turizm sektöründeki gelişim, yatırımların artmasına ve değişim sürecinin hızlanmasına etki etmiştir. Osmangazi ilçesinde turizm, kentsel dönüşümlerin bir parçası haline gelmiştir (Hayllar vd., 2010). Bu da turizm ekonomisinin artan önemi ile doğrudan bağlantılıdır (Freytag, 2010). Sonuç olarak turistler tarafından kullanılan ve turizm ekseninde şekillenen bu turizm temelli dönüşüm süreci, UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yer alan sahalar ve çevresinde yoğunluk kazanmıştır. Turistikleşme süreci, kültürel alanlardan hediyelik eşya satan dükkânlara kadar belirgindir. Örneğin Hanlar Bölgesi Çarşıbaşı kentsel tasarım projesi, Ertuğrul Bey meydan düzenlemesi, Sıcaksu kentsel dönüşüm projesi, Gaziakdemir Mahallesi kentsel dönüşüm ve gelişim alanı, Kent Meydanı zemin ve çevre düzenlemesi, Tophane Yamaçlarının düzenlenmesi, Bursa Surları ve Zindan Kapı restorasyonu, Bursa Mevlevihanesi rekonskrüsiyonu ve Defterdarlık binası restorasyonu çalışmaları turizm temelli yapılan değişikliklerdir. Ziyaretçilerin ihtiyaçlarına hizmet edecek şekilde dizayn edilen alanlarda kalabalık dikkat çekicidir. Merkezi turist bölgesinin belirgin özelliklerinden biri de dinamik olmasıdır (Freytag & Bauder, 2018). Özetle ev sahibi toplum ve ziyaretçilerin iletişiminin oldukça güçlü olduğu bu alanlarda her iki aktör grubu mekânı üretmekte ve tüketmektedir (Freytag, 2010). Bu nedenle sosyo- ekonomik sürdürülebilirlik başlığı önem arz etmektedir.

4.2.1.2.Nilüfer

Nilüfer, Bursa'da turizm sektörünün geliştiği bir ilçedir. Modern konaklama tesislerinin, yeme-içme alanlarının, ulaşım hizmetlerinin yani turizm arzının sağlandığı bu saha, istatistiklere göre Osmangazi ilçesinden sonra en fazla ziyaretçi akışına sahiptir. Bu yalnızca turizm arzının yeterli olmasından kaynaklanmamaktadır. Sahanın köklü tarihi ve bu mirasın deneysel uygulamalar ile ziyaretçilere sunulması örneklem alanındaki hareketliliği arttıran etmenlerdir (Keskin & Zeren, 2018). Örneğin Aktopraklık, Nilüfer ilçesi sınırları içerisinde yer alan ve tarihi M.Ö. 5800-5700 olduğu tespit edilen arkeolojik bir alandır (Çelik, 2019). Aktopraklık Höyük yerleşimi çevresinde yer alan Miletepolis (Karacabey), Apollonia ad Ryndacum (Gölyazı) ve Lapadion (Uluabat) yerleşimlerinden farklı nitelikte arkeolojik değerlere sahip önemli bir alandır (Çelik, 2019). Uluabat Gölü, Ayvaini Mağarası, Gölyazı ve Uludağ gibi turizm potansiyeli barındıran sahalara erişimin kolay olması, doğal çevre ve sosyo-etnografi açısından önem taşıyan özellikler barındırmasından dolayı Aktopraklık, bilimsel önemine ek olarak turizm açısından da değerli bir sahadır. Bu değerinden dolayı 2009 yılında *"Aktopraklık Kültürel Miras Yönetim Planı"* hazırlanmıştır. Planda karşılama merkezinin oluşturulması, arkeolojik kalıntıların sergilenmesi, geleneksel köy canlandırmalarının oluşturulması ve ziyaretçilere eğitimler verilmesi hedeflenmiştir (Keskin & Zeren, 2018). Proje sonucunda hedefler gerçekleştirilmiş ek olarak Eski Kızılelma köyü arkeopark alanına dahil edilmiştir (Karul vd., 2010). Yapılanlar ile arkeopark haline getirilen saha, Türkiye'nin ilk arkeopark denemelerindendir (Keskin & Zeren, 2018). Aktopraklık Höyüğü dışında Tepecik Höyüğü, Tahtalı ve Gölyazı, arkeolojik değerinden dolayı sit alanı haline gelmiştir. Bu alanlarda cami, kale, çeşme ve kilise gibi yapılar bulunmakta olup örneklem alanının kültür envanteri içinde yer almaktadır.

Örneklem alanı olarak belirlenen Nilüfer ilçesinin önemli turistik noktalarından biri de Gölyazı'dır. Helenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait izleri bünyesinde barındıran saha, mimari unsurları ve yerleşme düzeni ile önemli tarihsel bilgiler sunmaktadır. Tarihi bilgilere ek olarak yıllar içerisinde yaşanan ekonomik, siyasi, kültürel ve toplumsal olaylara ait tüm süreçleri de ortaya koymaktadır (Okumuş & Bilgin Altınöz, 2018). Gölyazı'ya kısıtlı erişim, söz konusu unsurların günümüze aktarılmasına ve Bursa'nın önemli bir ziyaret noktası haline gelmesine olanak sağlamıştır. Ziyaret edilme sebebinin, sahip olduğu kültürel ve doğal kaynaklar olduğu göz önüne alındığında

turizmin baskı yaratmaması ve olumsuz bir değişime neden olmaması için sürdürülebilir turizm ilkelerinin benimsenmesi gereklidir. Elbette destinasyonlar tarihsel süreç içerisinde işlevsel, mekânsal veya biçimsel olarak değişime uğramaktadır. Gölyazı özelinde de durum bu şekilde gerçekleşmiştir. Sahada yerleşim, M.S. 6.yy'a tarihlenmektedir. Antik dönemde yerleşimin Apollon Tapınağı ile Kız Adası arasında bulunan alanda olduğu tahmin edilmektedir (Çelik vd., 2016; Okumuş & Bilgin Altınöz, 2018; Yurtkuran Tok, 2010). Kalıntılardan kentin önemli bir ticaret merkezi olduğu düşünülmektedir. Tahminlere göre hayvan, kereste ve su ürünlerinin ticareti yapılmaktadır. Yine antik dönemlerde Ürünlü Ovası, Kumyaka ve Zeytinbağı ile ticari bağlantılarının olduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda Gölyazı'da ileri derece bir ticari ağın olduğunu söylemek mümkündür (Yurtkuran Tok, 2010).

Harita 26. Uluabat Gölü'nün doğusu (Mango, 1979; Yurtkuran Tok, 2010)

Osmanlı Dönemi'nde ise kentsel form üzerinde etkili olan ekonomik faaliyetler arasında balıkçılık, zeytincilik ve ipekböcekçiliği bulunmaktadır. Rum ve Müslümanların bir arada yaşadığı Gölyazı'da grupların kültürel ve ekonomik dinamiklerindeki farklılıklar sosyal yaşam üzerinde kendini göstermektedir. Yerleşim içinde keskin bir ayrım olduğuna ilişkin bir bilgi yer almasa da caminin çevresinde Müslümanların, Aziz

Georgios ve Metropolis Kilisesi etrafında ise Rumların yoğunlaştığı tahmin edilmektedir (Okumuş & Bilgin Altınöz, 2018). 1900'deki yangının ardından sokaklar genişletilmiş, şehrin düzeni büyük ölçüde değişmiş, biçimsel ve mekânsal bir dönüşüm meydana gelmiştir. İkinci yarımada ve yeni mahallede Rum ve Türk evleri inşa edilmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile gerçekleşen mübadele ile Gölyazı tekrardan bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Mübadele toplumsal karakteri değiştirmiş, bunun bir sonucu olarak kentin formu ve düzeni de değişmiştir. Bir diğer mekansal değişim yaratan olay ise 1925 yılındaki yangındır (Okumuş & Bilgin Altınöz, 2018).

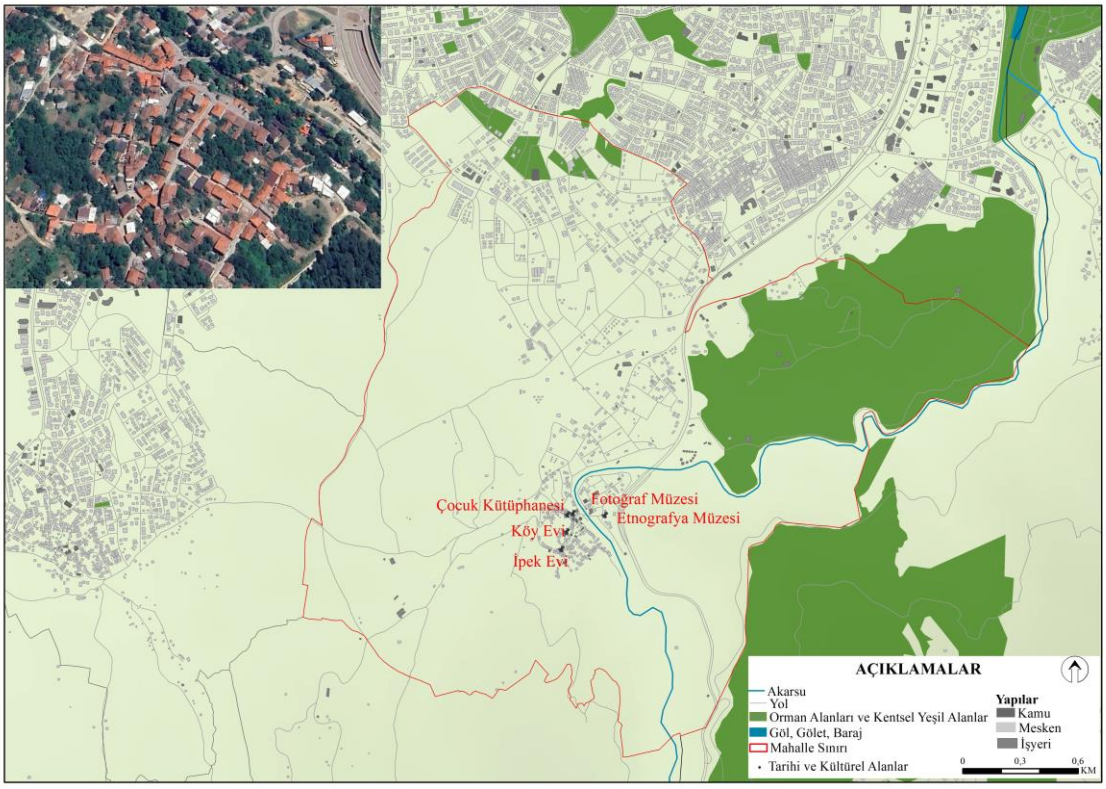

Harita 27. Gölyazı'daki tarihi ve kültürel alanlar

Kentsel formun değişiminde etkili olan bir diğer başlık ise ihtiyaçlardır. Değişen ihtiyaçlar neticesinde inşa edilen yapılar ile saha günümüzdeki görünümüne kavuşmuştur. 1980 sonrası dönemde turizm aktivitesinin yoğunlaşmasından dolayı ziyaretçilerin ihtiyaçlarına hizmet eden alanlar oluşturulmuştur. Göl kıyısına oturma ve otopark alanlarının yapılması bunlardan başlıcalarıdır (Okumuş & Altınöz, 2018). Ziyaretçilerin ihtiyaçlarına yönelik yapılan düzenlemelere ek olarak Gölyazı'nın kültürel ve doğal değerlerini korumak amacıyla 1980 yılında kentsel ve arkeolojik sit alanı ilan edilmiştir. Bu sayede Yel Değirmeni, kale, tiyatro, Gölyazı Cami, Gölyazı Evi, stadyum, Kız Adası, Aziz Ponteleimon Kilisesi, sur kalıntıları ve Hagios Konstantinos Manastırısı gibi tekil

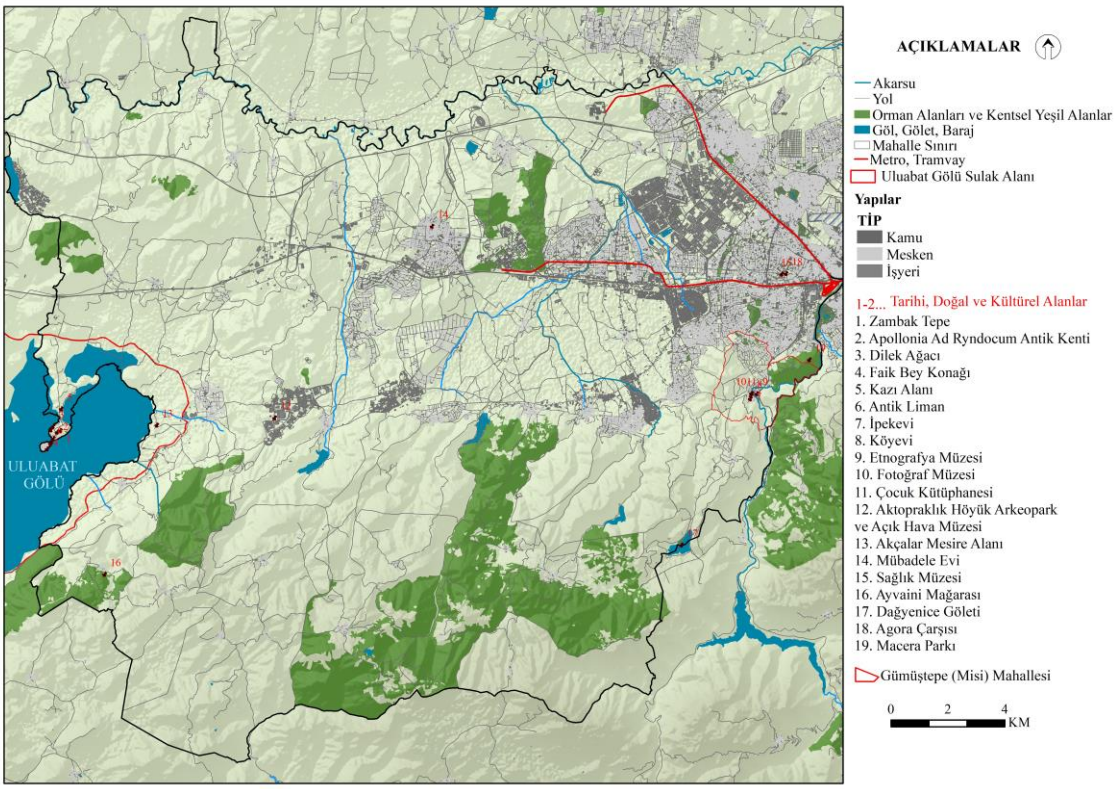
yapılar arkeolojik sit, mimarisi ise kentsel sit ile koruma altına alınmıştır (Harita 27). Doğal unsurlar ise 1998 yılında Ramsar statüsü kazanması ile koruma altına alınmıştır (Harita 15). Sulak Alanlar Sözleşmesi ile koruma altına alınmadan evvel 1971 yılında uluslararası öneme sahip çevre koruma alanı olarak tanımlanmıştır (Karaer & Salihoglu, 2005). 1970'lerde içme suyu olarak kullanılan Uluabat Gölü su kalitesinin bozulmasının ardından çevresel riskler ile karşılaşmıştır (Karaer & Salihoglu, 2005). Ekolojik önemi nedeniyle 1998 yılında küresel koruma statüsü ile koruma altına alınan Uluabat Gölü için çevre yönetim planı geliştirilmiştir (Karaer & Salihoglu, 2005). 1999 yılında "*Gölyazı Koruma Amaçlı İmar Planı"* 2005 yılında *"Koruma Amaçlı İmar Planı Revizyonu"* onaylanmıştır. 2010 yılında *"Gölyazı Koruma Amaçlı İmar Planı"*nın iptal edilmesi kararlaştırılmış *"Geçiş Dönemi Yapılaşma Koşulları"* belirlenmiştir (Çalışkan, 2019). Bu koşullar arasında sosyal, kültürel ve fiziksel yapıların korunması, turizmin araç olarak kullanılması ve toplum çıkarlarının gözardı edilmemesi yer almaktadır (Çalışkan, 2019).

Örneklem alanındaki bir diğer destinasyon Gümüştepe (Misi) Mahallesidir (Harita 28). Gümüştepe Mahallesi manastır kalıntıları, geleneksel mimarisi ve mahzenleri ile tarihi önemi olan bir sahadır. Bu sebeple 1989 yılında Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından kentsel ve tabiat alanı olarak tescil edilmiştir (Durak vd., 2011). 2005 yılı itibariyle çevresel etki değerlendirmeleri yapılmış, tescilli binalar yenilenmiştir. Yerel yönetimin 2006 yılında başlattığı ve 2016 yılında biten *"Misi Kent Bilinci Projesi"* ile kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması amaçlanmıştır (Durak vd., 2011).

Harita 28. Gümüştepe Mahallesi'ndeki tarihi ve kültürel alanlar

Örneklem alanında ekonomik gelişim hedefi doğrultusunda buraya kadar ifade edilen sahalar ve diğer destinasyonlarda kırsal turizm aracılığıyla istihdam yaratılması hedefi ve kırsal turizmin yaygınlaştırılması amacıyla destekler verilmiştir. Bu doğrultuda Mysia Yolları oluşturulmuş, Başköy, İnegazi ve Üçpınar Mahallerinde düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. *"Konaklı Mahallesi Ekoçiftlik ve Agroekoturizm Parkı Revizyon Peyzaj Projesi"*ne başlanmış, Başköy Bisiklet Evi hizmete açılmıştır. Mübadele kültürünü anlamak ve anlatmak için Görükle Mübadele Evi açılmıştır. Fotoğraf Müzesi, Edebiyat Müzesi, Müzik Enstrümanları Müzesi açılarak işitsel ve görsel anlatımlar ile Bursa değerlerinin tanıtımı amaçlanmıştır (Nilüfer Belediyesi, 2022).

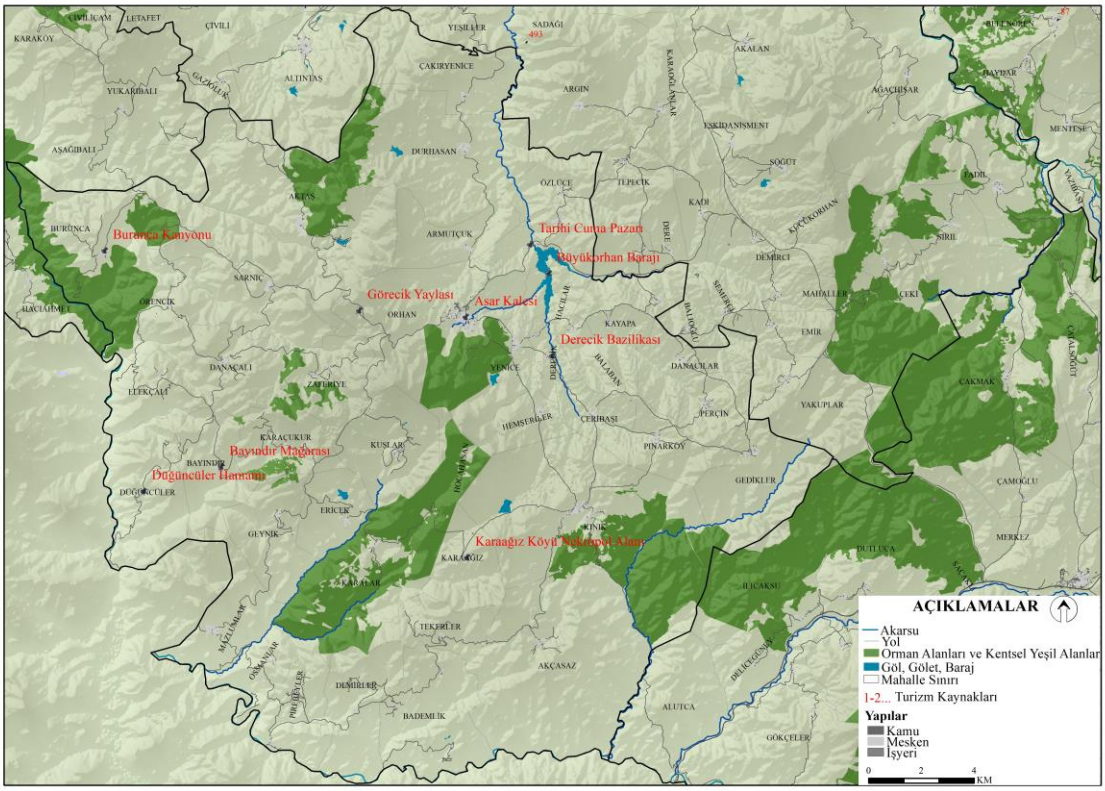
Harita 29. Nilüfer ilçesi turizm haritası

Değerlendirmeye alınan başlıklardan da anlaşılacağı üzere sürdürülebilir turizm göstergeleri yardımıyla sahayı turistikleşme kavramı ile incelemek mümkündür. Çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel boyutta değerlendirdiğimiz Nilüfer ilçesinde turist temelli dönüşüm süreci yani turistikleşme olgusunun belirgin olduğu görülmüştür. Özellikle 1989 yılında sit alanı ilan edilen Misi (Gümüştepe)'de bu konuya yönelik önemli bulgular elde edilmiştir. Konaklama alanları, müzeleri ve turistik mekânları ile ziyaretçi akışının her geçen gün arttığı örneklem alanında turizmin büyümesine bağlı olarak mekânsal dönüşümler meydana gelmektedir.

4.2.1.3. Büyükorhan

Örneklem alanı ziyaretçi akışının az olduğu yerlerden biridir. Potansiyeli bakımından doğa ve kültür turizmi mevcuttur (Harita 30). İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı tarafından hazırlanan raporda bu potansiyelin ortaya çıkarılması için rafting imkanlarının geliştirilmesi, Görecik yaylasının kamp alanı olarak düzenlenmesi, Bayırdır Mağarası ve çevresinde yürüyüş yollarının oluşturulması, Derecik Bazilikası'ndaki kazı çalışmalarının tamamlanarak ziyarete açılması başlıklarına yer verilmiştir (İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı Şehir Planlama Şube Müdürlüğü, 2018). Bu doğrultuda

2007 yılında Derecik Bazilikası'nda kazılar gerçekleştirilmiştir. Yayla turizmi için potansiyel alt bölgelerin belirlendiği raporda Görecik Yaylası destinasyon alanı olarak belirlenmiştir (İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı Şehir Planlama Şube Müdürlüğü, 2018). Bu yolla turizmden gelir elde ederek kadın istihdamının sağlanması, yerel ekonominin güçlendirilmesi, yoksulluğun azaltılması ve kırsal çevrenin turizme entegrasyonu hedeflenmektedir (İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı Şehir Planlama Şube Müdürlüğü, 2018).

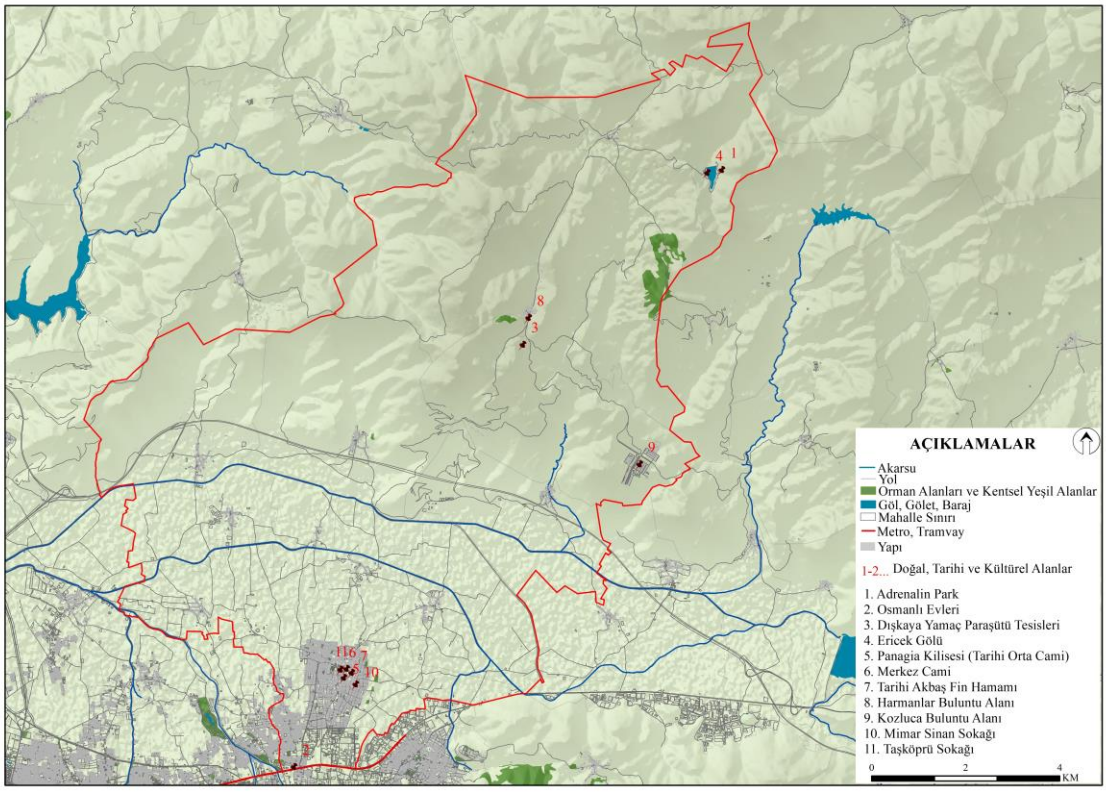

Harita 30. Büyükorhan ilçesi turizm haritası

4.2.1.4. Gürsu

Örneklem alanında kültür, tarih ve doğal mirasın iyileştirilmesi ve bu alanlarda turizmin geliştirilmesi için tedbirler alınmıştır. Hamidiye ve Fevziye Mahallelerinde yayla turizminin geliştirilmesi için adımların atılması, Şudüşen Şelalesi'ndeki donatı eksikliğinin giderilmesi ve balıkçılık aktivitesinin yapılabilmesi için sosyal alanların oluşturulması alınan tedbirler arasında yer almaktadır (İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı Şehir Planlama Şube Müdürlüğü, 2018). Bu doğrultuda öncelikle kültürel mirasın korunması için envanter çalışması yapılmıştır. Örneklem alanının turizm envanteri içinde yer alan çoğu tarihi yapı, mübadeleden kalan yapılar olup tescil edilmiş

ve yeniden işlevselleştirilmiştir.[111] İstiklal Mahallesi'nde, tarihi görünümünün ortaya çıkarılması için restorasyon çalışmaları yapılmıştır. Spor aktivitelerinin yapılabilmesi için Dışkaya'da donatı eksikleri giderilmiş, Ericek Göletinde çevre düzenlemeleri ve altyapı çalışmaları yapılmıştır. Turizmin ekonomik bir faaliyet haline gelmesi için *"Alternatif Turizm Merkezi: Gürsu"* projesi ile butik otel açılmıştır.[112] Proje kapsamında rekonsrüksiyon çalışmaları yapılarak doğa sporları ve turizm rehberlik merkezi kurulmuştur. Tüm bu yapılan ve yapılması planlanan uygulamaların sektörel yansıması olumlu değildir. Büyükorhan ilçesinden sonra en az ziyaretçi akışına sahip olan Gürsu ilçesindeki durumun sosyal, mekânsal ve yönetsel durumunun anlaşılması bu nedenle önemli bir başlıktır.

Harita 31. Gürsu ilçesi turizm haritası

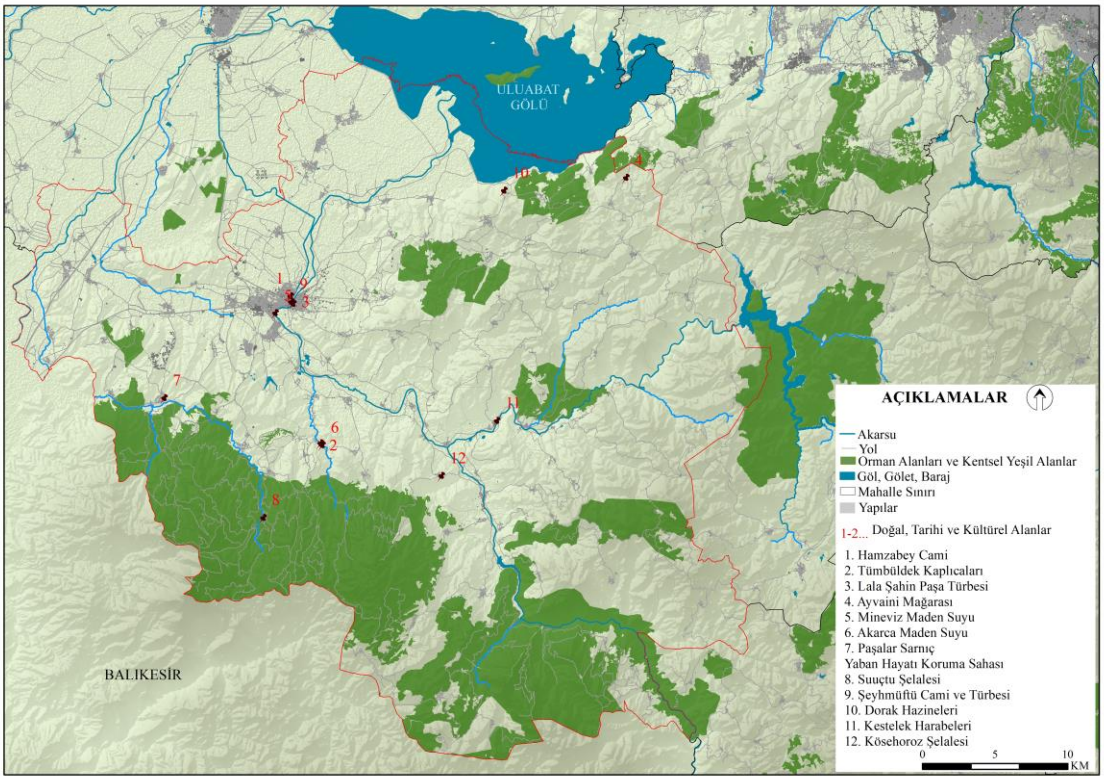
4.2.1.5. Mustafakemalpaşa

Arkeolojik çalışmalardan Mustafakemalpaşa'da yerleşim tarihinin M.Ö. 6.yy olduğu anlaşılmaktadır. İlçenin Kyzikoslular veya Atinalılar tarafından kurulduğu düşünülmektedir. İlk olarak göl kıyısında yerleşimin olduğu ardından Lalaşahin

[111] Örneğin Tarihi Değirmen günümüzde kültür alanı olarak hizmet vermektedir.
[112] Gürsu'ya Butik Yatırım -Bursa Hakimiyet Gazetesi (17.06.2011)

Mahallesi mevkinde yerleşimin devam ettiği tahmin edilmektedir (Çanga vd., 2019). Osmanlı Dönemi'nde Kirmasti olarak anılan saha, Klasik Dönem, Hellenistik Dönem, Roma, Bizans ve Osmanlı Dönemi'nde yerleşim yeriydi. Cumhuriyetin ilanının ardından Mustafa Kemal Atatürk'e atıfta bulunarak adını almıştır (Çanga vd., 2019).

Köklü bir tarihi geçmişi[113] olmasından dolayı saha ziyaret yeri haline gelmiştir. Buluntular ve Osmanlı Dönemi'nden kalan yapılar hakkında bilgi sahibi olma, araştırma yapma ve kalıntıları keşfetme arzusuyla yapılan ziyaretler[114] ve bu ziyaretlerin kâğıda aktarılması neticesinde günümüzde mevcut olmayan yapılar hakkında da bilgi sahibi olmaktayız (Yıldırım, 2013).

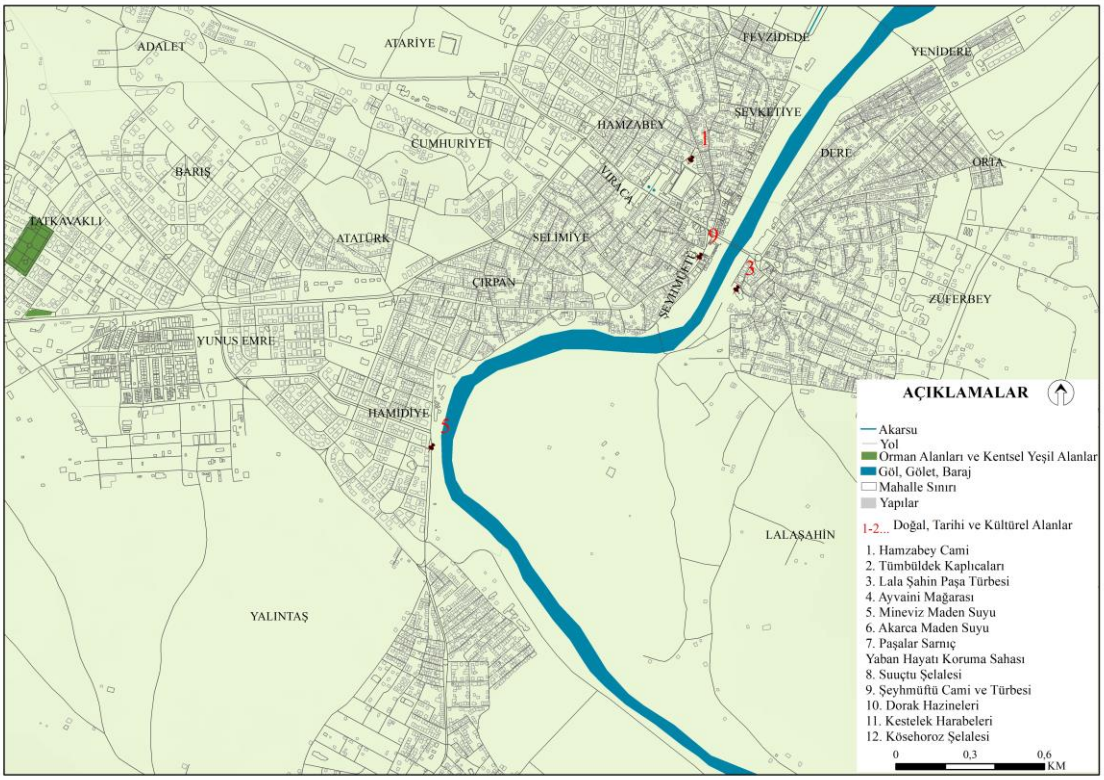

Harita 32. Mustafakemalpaşa ilçesi turizm haritası

[113] 1975 yılında yapılan yol çalışması neticesinde ortaya çıkan Miletepolis Antik Kenti ve 1983 yılında yapılan Paşalar Kazısı ile sahanın yerleşim tarihini aydınlatacak önemli buluntular elde edilmiştir (Akat, 1977). Ardından buluntuların sergilenmesi için arkeoloji müzesi çalışmalarına başlanmıştır.

[114] 19.yy'dan bu yana sahanın ziyaret edildiği seyahatnamelerden anlaşılmaktadır. Seyyahlar genel kent dokusu hakkında aktarımlara yer verdiği gibi Antik, Bizans ve Osmanlı Döneminin yapıları hakkında da aktarımlar yapmıştır.

Osmanlı Döneminden günümüze miras kalan yapılar arasında Lalapaşa Cami,[115] Hamzabey Cami ve Şeyh Müftü Cami yer almaktadır (Yıldırım, 2013). Mustafakemalpaşa'nın kültür envanteri içinde yer alan Lala Paşa Türbesi cami, medrese, zaviye ve hamamdan oluşmaktadır. Fakat günümüze yalnızca minaresi ulaşabilmiştir. Hamzabey Cami ve Türbesi ise 1950 yılında yenilerek ziyarete açılmıştır. Yine günümüze kadar varlığını devam ettiren kale ve sur kalıntıları da Mustafakemalpaşa'nın önemli tarihi yapıları arasında yer almaktadır (Harita 33).

Harita 33. Mustafakemalpaşa'da Osmanlı Dönemi'nden kalan miras alanları

Mustafakemalpaşa ilçesinde kültür, doğa ve termal turizmi geliştirmeye yönelik adımlar atılmaktadır (Mustafakemalpaşa Belediyesi, 2020). Doğa turizmine değer katacak projeler yapma amacıyla yapılan faaliyetler arasında Suuçtu Şelalesi[116] mesire alanındaki sosyal donatı eksikliği giderilmesi, tanıtım çalışmalarının yapılması gözlemevi kurulması, Mustafakemelpaşa'da termal turizm potansiyelinden yararlanabilmek için Tümbüldek Termal Turizm altyapısının iyileştirilmesi, Uluabat Gölü ve çevresinde kuş gözlemciliği ve su sporlarının yapılabilmesi için gerekli teçhizatın sağlanması, Yalıntaş

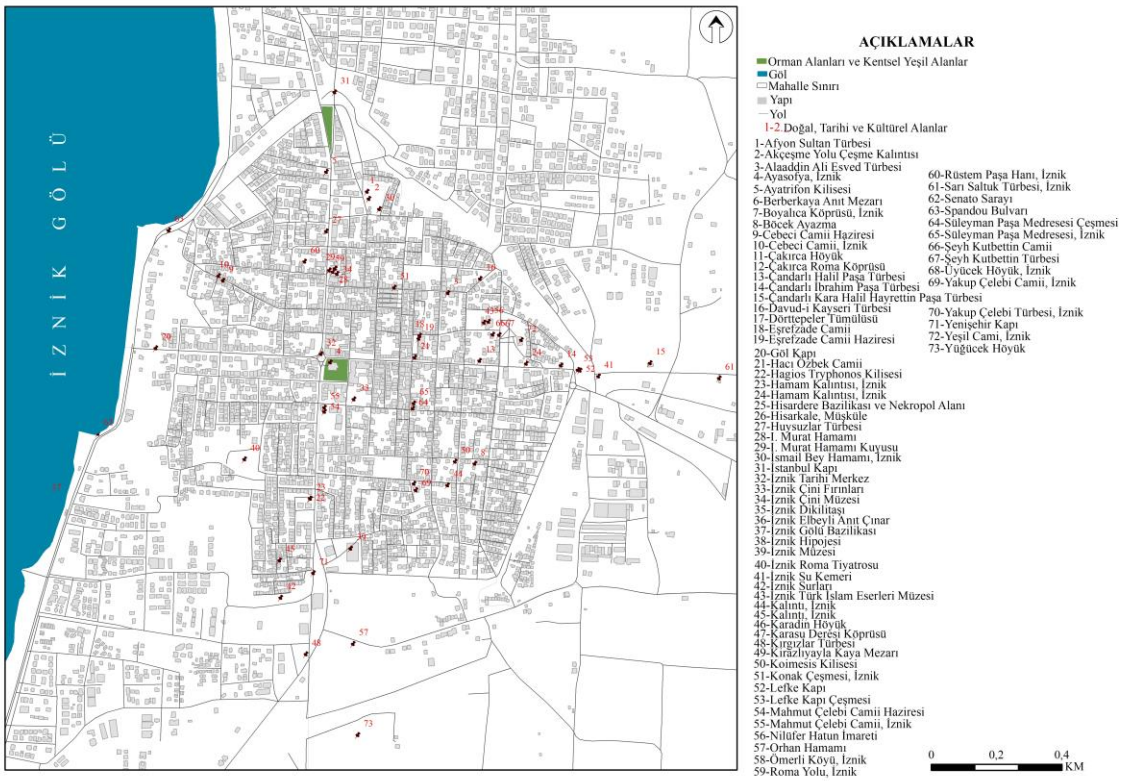
[115] Sahanın ilk yöneticisi olan Lala Paşa'nın inşa ettirdiği yapılardan biri olan türbenin yapı parçaların Miketepolis Antik Kentine ait yapılar olduğu tahmin edilmektedir (Uyar, 2019).
[116] Suuçtu Tabiat Parkı 2011 yılında 10 Tabiat Parkı olarak ilan edilmiştir.

Göleti'nde adrenalin parkı düzenlenmesi, arkeolojik alanların turizme kazandırılması kıyı turizminin geliştirilebilmesi için planlamaların gerçekleştirilmesi ve konaklama tesisi sayısının arttırılması yer almaktadır (İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı Şehir Planlama Şube Müdürlüğü, 2018).

Yapılan faaliyetler sonucunda 2006 yılında Tümbüldek, termal turizm merkezi ilan edilmiştir. Arkeolojik mirasın tanıtılması için çalıştay ve sempozyum düzenlenmiştir. Yine somut ve somut olmayan mirasın tanıtılması için Mustafakemalpaşa Atatürk Şehir Müzesi'ne materyaller toplanmıştır (Mustafakemalpaşa Belediyesi, 2020). Kırsalda Ekonomik Kalkınma Mali Destek Projesi ile sahada turizmin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi, *"Bursa Kırsalında Eko-Agro Turizm: Karaoğlan Manda Evi Projesi"* ile manda yetiştiriciliğinin eko-agro turizm kapsamında değerlendirilmesi amaçlanmıştır (Koyuncu vd., 2021).

Sektörel açıdan bakıldığında orta ölçekli bir turizm gelişiminin mevut olduğu Mustafakemalpaşa ilçesindeki dinamikleri anlamak ve sürdürülebilir turizm kapsamında inceleme yapmak için, yapılanlar ve yapılması planlanan uygulamalar dışında gözlem ve görüşmeler ile kültürel sürdürülebilirlik, çevresel sürdürülebilirlik ve sosyo-ekonomik sürdürülebilirlik başlıklarına ilişkin bilgi toplanmıştır. Aktörlerin bakış açıları ile sürdürülebilir turizm ve sektörün durumu ortaya konulmuştur. Bu kapsamda yapılanların ya da planlamaların ne ölçüde sürdürülebilir olduğu aktör sesleri ile ifade edilmiştir.

4.2.1.6. İznik

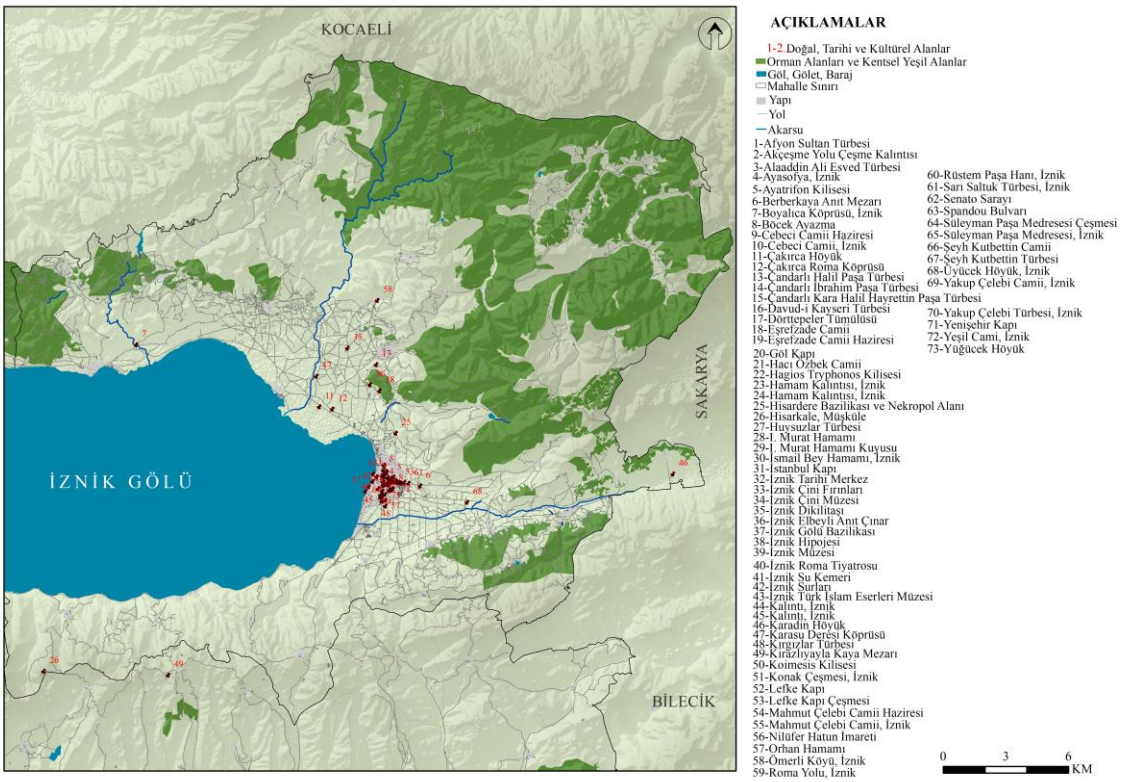
Harita 34. İznik ilçesi turizm haritası

İznik farklı dönemlere ait kültürel, ekonomik, sosyal, estetik ve arkeolojik değer barındıran önemli bir turizm alanıdır (Kapuci & Cengiz, 2023). Günümüze aktarılan yapılar ile İznik'in mekânsal ve sosyal gelişimini anlamak mümkündür. Sahanın tarihsel belleğini oluşturan bileşenleri korumak, sergilemek, ortaya çıkarmak ve kullanmak için çeşitli adımlar atılmıştır. Örneğin İznik Suriçi'ndeki düzensiz yapılaşmanın giderilmesi için 1995-1996 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından bir proje uygulamaya konulmuştur. Proje sayesinde Ayasofya Cami ve çevresindeki düzensiz yapılaşma sorunu giderilmiş ve kentsel yeşil alan oluşturulmuştur (Kapuci & Cengiz, 2023). Atılan adımlardan bir diğeri sit alanlarının belirlenmesidir. *İznik Suriçi Yerleşim Bölgesi 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı*'nda kentsel sit alanları ve arkeolojik sit alanları belirlenmiştir. Böylelikle doğal, kültürel ve tarihi mirasın korunması amaçlanmıştır. Bir diğer adım ise 2014 yılında UNESCO Dünya Geçici Miras Listesine dâhil olmasıyla sahanın küresel öneminin uluslararası alanda tanıtılmasıdır. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Tanıtma Genel Müdürlüğü, sahanın tarihi ve inanç mekânlarına vurgu yapılarak ulusal ve uluslararası ölçekte tanıtım yapmaktadır. Sahada tanıtım çalışmaları yerel yönetim ve dernekler tarafından da yapılmaktadır.

Turizm İznik için önemli bir ekonomik sektördür. Turizmin mevcudiyeti de tarihi mirasın korunmasına bağlıdır (Harita 34). Yapılan arkeolojik çalışmalara göre M.Ö. 4000 yılına uzanan bir tarihe sahiptir (Kuleli, 2023). Hellenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait kültür katmanlarının mevcut olduğu İznik ilçesinde bu katmanların büyük bir kısmı zaman içerisinde yok olsada, saha günümüze ulaşan unsurları ile çok katmanlı kültürel miras alanıdır (Harita 35). Helenistik Dönem'de İznik Gölü kıyısında yerleşimin olduğu, M.Ö. 293 yılında Bithynia Krallığı'nın yönetiminde yerleşimin genişlediği ve birçok mimari yapının inşa edildiği, Roma Dönemi'nde ise en geniş sınırlarına ulaştığı kaynaklarda yer almaktadır (Kapuci & Cengiz, 2023). Birçok eser inşa edilmesine rağmen M.S. 120 yılında meydana gelen deprem sonucu büyük bir kısmı tahrip olmuştur. Yıkılan birçok yapı Hadrianus tarafından yeniden inşa edilmiş olup yüzümüze ulaşan birçok yapı o döneme aittir (Kapuci & Cengiz, 2023).[117] Fakat 1065 yılında meydana gelen deprem ile yine yapılar zarar görmüştür. Günümüze ulaşan tarihi yapılar arasında Böcek Ayazma, Hagios Tryphonos Kilisesi, Koimesis Kilisesi ve Ayasofya yer almaktadır.

1331 yılında Osmanlı Devleti yönetimine geçmesinin ardından inşa edilen han, hamam, medrese ve camileri ile İznik'te yapısal dönüşümler gerçekleşmiştir. Bu sayede saha sanat, kültür ve ticaret merkezi olmuştur (Akbaş vd., 2020). Günümüze kalan Osmanlı yapıları arasında Süleyman Paşa Medresesi, Nilüfer Hatun İmareti, I. Murad Hamamı, Şeyh Kudbuddin Cami, II. Murad Hamamı, Yeşil Cami, Hacı Özbek Cami ve Mahmut Çelebi Cami yer almaktadır.

[117] Roma İmparatorluk Dönemine ait yapılar Roma Tiyatrosu, Kent Surları, İstanbul Kapı, Göl Kapı, Yenişehir Kapı ve Lefke Kapıdır.

Harita 35. İznik ilçesi doğal, tarihi ve kültürel kaynakları

Hellenistik, Roma ve Osmanlı dönemine ait önemli kültür varlıklarından günümüze ulaşanların kazı ve restorasyon çalışmaları devam etmektedir. 1965 yılı itibariyle turizme dayalı kalkınma sürecine giren sahanın tarihi ve doğal belleğini korumak için *Koruma Amaçlı İmar Planı* hazırlanmıştır. Bu doğrultuda tarihi mirasın korunması ve ayağa kaldırılması için çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Yunan işgali sırasında zarar gören Yeşil Cami 1956-1969 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. Nilüfer Hatun İmareti, höyük yerleşimlerinden çıkan kalıntılar ve eserlerin sergilenmesi için 1960 yılında Türk İslam Eserleri Müzesi'ne dönüştürülmüştür. 1964 ve 1981 yıllarında başlatılan kazı çalışmaları neticesinde İznik Çini Fırınları çıkarılmış, çiniciliği yaşatmak için 1996 yılında İznik Çini Atölyesi kurulmuştur. Ardından Çini ve Seramik Araştırma Merkezi açılmıştır (Kapuci & Cengiz, 2023).[118] Sulak alanlar yönetmeliğine göre korunan İznik Gölü[119] 1990 yılında sit alanı ilan

[118] Bursa'nın somut olmayan mirası içinde yer alan çinicilik, büyük ölçüde İznik'te yapılmaktadır. Başlangıç tarihi Bizans Dönemi'nin son yıllarına denk gelmektedir. Osmanlı Dönemi itibariyle özellikle 16.yy'da yaygın bir ekonomik faaliyet olan çinicilik, İznik'in kimliği haline gelmiştir (Kapuci & Cengiz, 2023).

[119] Göl kıyısındaki yapılaşmayı sınırlandırmak ve kamping alanları belirleyerek yatırımları planlamak amacıyla İznik Gölü ve çevresi için 1/25000 Kıyı Kesimi Planı oluşturulmuştur.

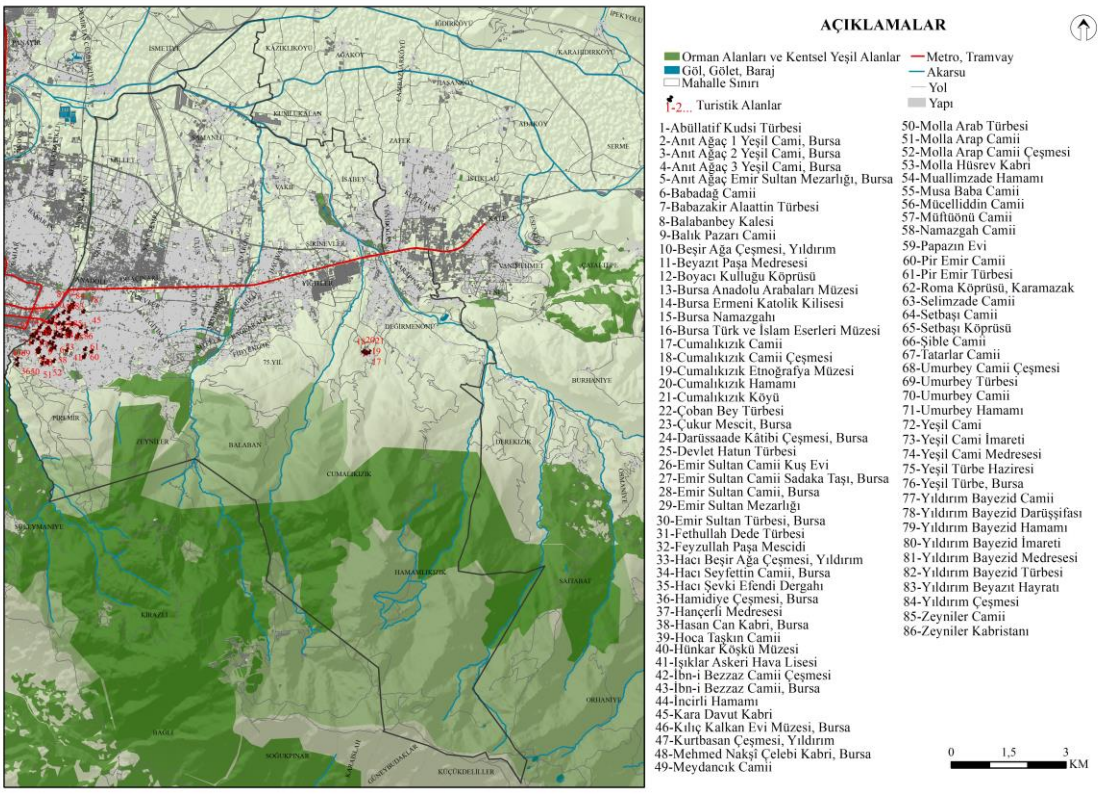
edilmiştir. 1980 yılında tiyatro kazıları başlamış, kazılar 2006 yılına kadar sürmüştür (Meriç, 2019). 2000 yılında Süleymanpaşa Medresesi'nin, 2003 yılında 2. Murad Hamamı'nın restorasyon çalışmaları başlamıştır (Kapuci & Cengiz, 2023). 2011-2015 yılları arasında İznik Müze Başkanlığı bünyesinde tiyatro kazı çalışmalarına yeniden başlanmış, 2016 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde çalışmalar devam etmiştir. Ardından röleve, restorasyon ve restitüsyon çalışmaları yapılmıştır (Meriç, 2019). İznik Sualtı Bazilikası'nın kazı çalışmaları ise 2014 yılında başlamıştır (Kapuci & Cengiz, 2023). Erken Cumhuriyet Dönemi'ne ait bir yapı olan Tekel Binası ise günümüzde kültür ve kongre merkezi olarak hizmet vermektedir (Köksalanlar, 2024). 15 Nisan 2014 tarihinde sahip olduğu kültürel mirasın korunması amacıyla İznik UNESCO Geçici Miras Listesi'ne alınmış, dünya miras listesinde yer alması için İznik Alan Başkanlığı kurulmuştur. Günümüzde Sansarak Köyü ve Kanyonu ile İznik-Orhangazi kıyısında doğa ve kıyı turizmini geliştirmeye yönelik faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Tarihsel süreç içerisinde yapılanlar, yapılması planlanan uygulamalar ve faaliyetlerden hareketle İznik ilçesinin sahip olduğu turistik çeşitliliği koruma, koruyarak kullanma, yaşatma ve geliştirmek için sürdürülebilir turizmin kilit önem taşıdığını savunuyoruz.

5.2.1.7. Yıldırım

Örneklem alanı için turizm önemli bir ekonomik faaliyet alanı olsa da öncelikli olarak ekonomisi sanayiye dayanmaktadır. Sanayiye dayalı ekonomisi dolayısıyla hızlı ve plansız bir kentleşme sürecine giren Yıldırım, doğal peyzaj altyapısını büyük ölçüde koruyamamıştır (Atanur vd., 2024). Bunun için doğal, tarihi, arkeolojik ve kültürel mirasın korunması için adımlar atılmıştır. Bunlardan biri İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı Şehir Planlama Şube Müdürlüğü'nün hazırladığı plandır. Planda 6 bölgeye ayrılan Bursa'nın turizm potansiyelini geliştirmek için alınan tedbirlere yer verilmiştir (İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı Şehir Planlama Şube Müdürlüğü, 2018). 1/100 000 Ölçekli Çevre Planında Bursa Merkez Alt Bölgesi içerisinde yer alan örneklem alanının turizm potansiyelini[120] geliştirmek için turistik erişilebilirliğin arttırılması, somut ve somut olmayan miras unsurlarının belgelenmesi, rehberlik hizmetlerinin geliştirilmesi,

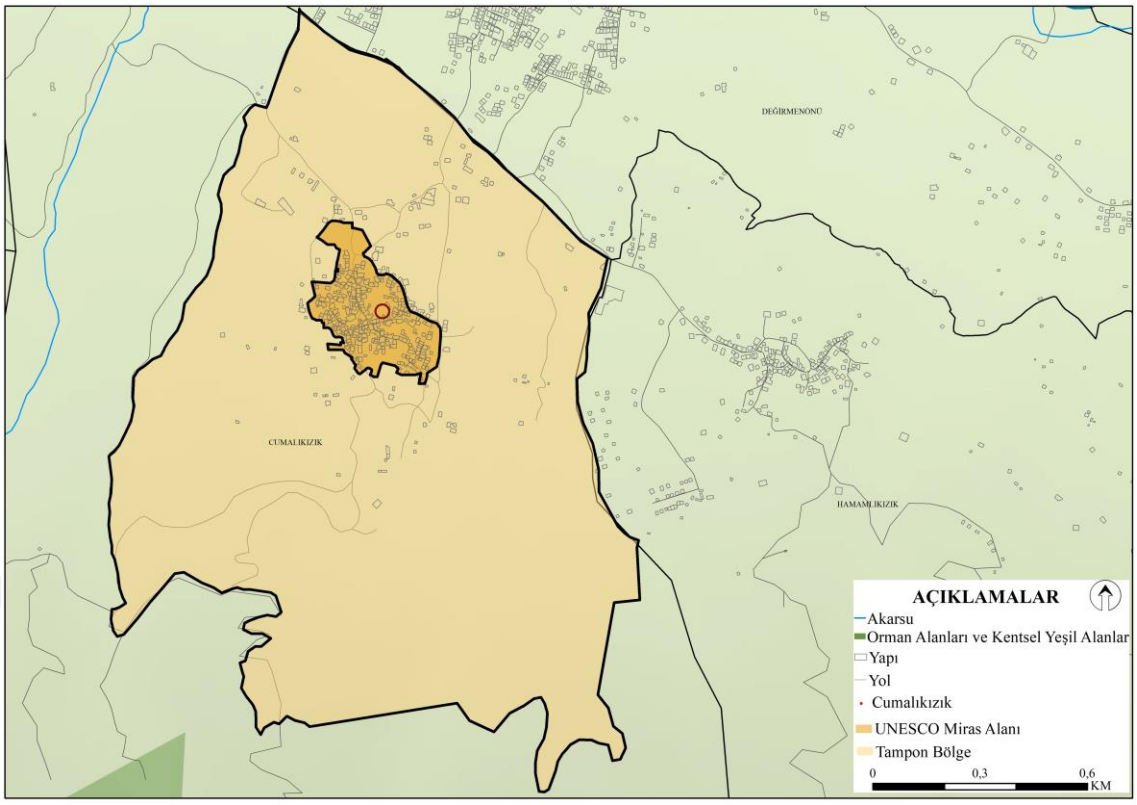
[120] Çalışma alanının ziyaret noktaları arasında Cumalıkızık, Yeşil Külliyesi, Yıldırım Beyazid Cami, Yıldırım Beyazid Türbesi, Hançerli Medresesi, Küreklidere Şelalesi, Hünkâr Köşkü, Zeyniler, Emir Sultan Külliyesi, Tofaş Bursa Anadolu Arabaları Müzesi, Sultaniye Medresesi, Hamalıkızık Kent Ormanı, Namazgah ve Balabanbey Kalesi yer almaktadır.

konaklama sürelerinin arttırılması, konaklama imkânlarının çeşitlendirilmesi, etkinliklerin arttırılması başlıklarına yer verilmiştir (İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı Şehir Planlama Şube Müdürlüğü, 2018). Yıldırım Külliyesi ve Çekirge arasının kültür turizm alanı olarak belirlendiği planda "*Bursa Kültür Yolu*" projesinin temeli atılmıştır. Külliyeleri birbirine bağlayan güzargah örneklem alanı içerisinde yer alan Yıldırım Külliyesi'nden başlamakta Emir Sultan Külliyesi, Yeşil Külliye, Irgandı Köprüsü, Orhan Bey Külliyesi, Hanlar Bölgesi, Hisar Bölgesi, II. Murad Külliyesi ve Hamza Bey Külliyesi'ni rota içine dahil etmektedir (İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı Şehir Planlama Şube Müdürlüğü, 2018). Turistik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve korunması için çevresel değişiklikler merkezi, taşra ve yerel yönetim sayesinde olmaktadır. Örneğin Hamamlıkızık Kent Ormanı, Kürekli Şelalesi ve Cumalıkızık'ın çevresi doğa ve yayla turizminin geliştirilmesi için Kaplıkaya ise bölgesel rekreasyon için dizayn edilmiştir. Yıldırım-Davudkadı, Yeşil-Emirsultan kentsel arkeolojik sit alanı ilan edilmiş, Mollaarap ise arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiştir. Yangın ve depremlerden dolayı atıl hale gelen Hançerli Medresesi 2016 yılında yeniden inşa edilerek ayağa kaldırılmış, 1995 yılında Milli Saraylar Dairesi Başkanlığı ve Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin çalışmaları ile restorasyonu yapılan Hünkar Köşkü 2003 yılında müzeye dönüştürülmüş, Reşat Nuri Güntekin'in Çalıkuşu romanı ile popülerlik kazanan Zeyniler ise yerel yönetimin girişimleri ile turizme kazandırılmıştır. Yürüyüş parkurları oluşturulmuş, doğa sporları alanı yamaç paraşütü yapılabilmesi için dizayn edilmiş, romanda geçen Çalıkuşu evi, Feride'nin evi gibi yapılar inşa edilmiştir. 14. yüzyıl yapısı olan Namazgah restore edilerek yeniden asıl işlevini kazanmış, eski ipek fabrikasının restore edilmesinin ardından 2002 yılında Tofaş Anadolu Arabaları Müzesi açılmıştır.14. yüzyıl yapısı olan Balabanbey Kalesi uzun süre atıl durumda kaldıktan sonra şahıs mülkiyetine geçmiş, ardından Ermeni Öksüzler Yurdu, daha sonra Jandarma karargahı olarak kullanılmıştır. 2006 yılında yerel yönetim tarafından restore edilerek aslına uygun hale getirilmiştir. Cumalıkızık UNESCO Dünya Miras Listesi'ne dahil edilmiştir.

Harita 36. Yıldırım ilçesi turizm haritası

Cumalıkızık Köyü Orhan Gazi vakfiyesi olarak kurulmuştur. Geleneksel mimari dokusunun bozulmamasından dolayı ziyaret edilen saha farklı zamanlarda farklı koruma statüleri ile koruma altına alınmıştır (Akıncıtürk & Kılıç, 2004). 1980 yılında Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından koruma altına alınmış, 1981 yılında kentsel ve doğal sit alanı ilan edilmiştir. 1998 yılında başlayan *"Bursa Büyükşehir Belediyesi Yerel Gündem 21 Cumalıkızık Koruma Yaşatma"* proje ile sahanın fiziksel ve sosyo-ekonomik şartlarının iyileştirilmesi hedeflenmiştir (Bursa Alan Başkanlığı, 2013). Bu sayede tarıma ek olarak sahada turizm faaliyetleri de yapılmaya başlanmıştır (Perker & Akıncıtürk, 2006). 1993 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi tarafından koruma amaçlı imar planı hazırlanmış, 1996 yılında atölye çalışmaları yapılmıştır (Akıncıtürk, 2002). 1998 yılında paydaşlar ile bir araya gelinerek tarihsel dokuyu korumak için Bursa Yerel Gündem 21, Cumalıkızık Koruma Yaşatma Projesi hayata geçirilmiştir (Perker & Akıncıtürk, 2006). 2000 yılında *Bursa ve Cumalıkızık Osmanlı Kentsel ve Kırsal Yerleşimleri* adıyla Dünya Miras Geçici Listesi'ne alınmış, 2014 yılında UNESCO Dünya Miras Listesine dahil edilmiştir (Bağbancı, 2013).

Harita 37. UNESCO Dünya Mirası -Cumalıkızık Köyü

Dünya Miras Listesine dahil edilmesinin ardından sahada tarihi, kentsel ve doğal sit alanları belirlenerek sorunlar belirlenmiş ve olanaklar değerlendirilmiştir. Bunun için çekirdek ve tampon bölge oluşturulmuştur (Harita 37). Doğal ve kentsel sit alanı içinde bulunan çekirdek alan 86.460 m²'lik bir alan kapsamakta ve kırsal yerleşimin tümünü meydana getirmektedir. Çekirdek alanın %80'ini konut alanı %10'unu mezarlık alanı, %1'ini resmi kurum, %1'ini kültürel alan %5'ini ticaret alanı ve %3'ünü dini alan oluşturmaktadır (Aktürk vd., 2019). Tampon bölge ise 1.919.170 m²'lik bir alan kapsamakta ve ev sahibi toplumun mülkiyetindeki tarım arazilerinden meydana gelmektedir (Bursa Alan Başkanlığı, 2013). Erken Osmanlı dönemi kırsal yaşantısını yansıtan Cumalıkızık, Bursa'nın Dünya Miras Listesi'ne giren diğer alanları ile Osmanlı Devleti'ni temsil eden tüm özellikleri ortaya koymaktadır. Bundan dolayı evrensel bir değere sahiptir (UNESCO, 2014). Hem evrensel değerinden hem de ulusal ve uluslararası alanda tanınmasından dolayı Cumalıkızık'ın tarihi önemine ek olarak turistik bir değeri de bulunmaktadır (Köşklük Kaya, 2016). Ancak dünya mirası olan bu saha kontrolsüz turizmin bir parçası haline gelmiştir. UNESCO Miras Listesi'ne dahil olmasının ardından

daha fazla ziyaretçi çeken Cumalıkızık'ta koruma yaklaşımından çok pazarlama aracı olarak statünün kullanıldığı saptanmıştır.

Sürdürülebilirlikten bahsederken odak nokta sadece somut miras değil, somut ve soyut boyutuyla kültürel miras ve bunun nasıl sürdürülüp desteklenebileceğidir. Ekonomik hedeflerin sosyal ve kültürel hedeflere göre önceliklendirilmesi, uzun vadede sürdürülebilir turizm hedeflerine ulaşma hususunda zorluk yaratabilmektedir. Ziyaretçi hacmi, ev sahibi toplum ile etkileşim, turistikleşme süreci, koruma yaklaşımı ve sürdürülebilirlik konularındaki tartışmalı ilişkiye örneklem alanı ışık tutmaktadır.

4.3. Aktör Görüşmelerindeki Örüntüler

Dört boyut ve yedi örneklem alanında 5 grup ile yapılan görüşmelerden çıkan örüntüler, sürdürülebilir turizm konusunda detaylı bilgiler elde etmemizi sağlamıştır. Kod sisteminden de anlaşılacağı üzere en fazla vurgu sürdürülebilir yönetim ve sosyo-ekonomik sürdürülebilirliktir. *"Durumlar Arası İlişkiler"* şekli ile görselleştirdiğimiz kamu kurum ve kuruluşlarından elde edilen kaynaklar ile incelediğimiz *"Sürdürülebilir Turizm Uygulamalarına Yönelik Örnekler"* başlığında da aynı sonuca ulaşmıştık (Şekil 19 ve Şekil 20).

	Büyükorhan	**Gürsu**	**İznik**	**Mustafakemalpaşa**	**Nilüfer**	**Osmangazi**	**Yıldırım**	**Toplam**
ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK								
Kaynak Yönetimi	7,30%	4,90%	12,20%	12,20%	22,00%	24,40%	17,10%	100,00%
Doğal Miras	2,50%	10,00%	7,50%	15,00%	22,50%	27,50%	15,00%	100,00%
KÜLTÜREL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK								
Kültürel Varlıkların Korunması	7,10%	4,80%	19,00%	7,10%	23,80%	19,00%	19,00%	100,00%
Kültürel Miras	6,70%	6,70%	15,60%	13,30%	15,60%	26,70%	15,60%	100,00%
SOSYO-EKONOMİK SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK								
Yerel Girişimcinin Desteklenmesi			15,80%	5,30%	26,30%	26,30%	26,30%	100,00%
Sosyal Refah ve Etkiler	8,00%	6,00%	14,00%	14,00%	18,00%	24,00%	16,00%	100,00%
Yerel Ekonomik Faydaların Sağlanması	8,70%	4,30%	17,40%	15,20%	17,40%	19,60%	17,40%	100,00%
SÜRDÜRÜLEBİLİR YÖNETİM								
Değişimi Yönetme	6,40%	6,40%	14,90%	14,90%	19,10%	23,40%	14,90%	100,00%
İzleme ve Raporlama	6,70%	6,70%	17,80%	6,70%	24,40%	22,20%	15,60%	100,00%
Yönetim Yapısı ve Çerçevesi	6,90%	10,30%	20,70%	13,80%	17,20%	17,20%	13,80%	100,00%

Tablo 24. Göstergelerin belgeler içindeki kod kapsamı

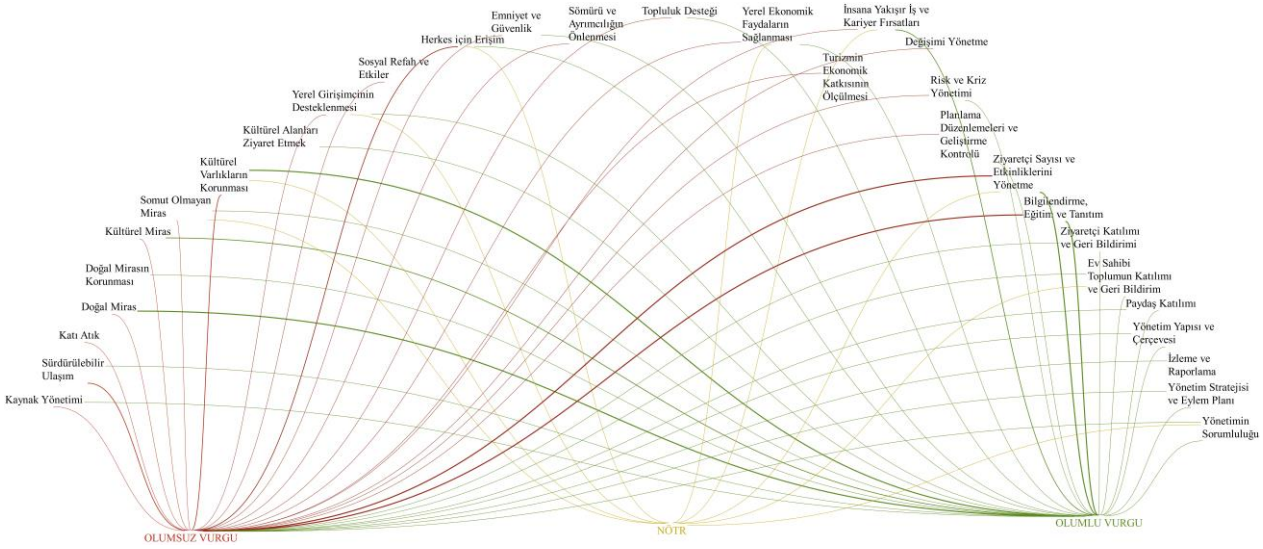
Göstergelerin belgeler içindeki kod kapsamı (Tablo 24.) nitel verilerin nicelleştirilmesi ile elde edilmiştir. Örneklem alanları belge grubu olarak tanımlanmış, belge grupları sürdürülebilir turizm göstergeleri ile kodlanmıştır. Kod sistemimizde yer alan göstergeler baz alınarak oluşturulan görüşme sorularına verilen yanıtlar ile kod kapsamı ortaya çıkmıştır. Kod kapsamı, araştırma alanlarının ihtiyaçlarını, önemini, problemlerini ve katılımcıların aktarmak istedikleri hususlar hakkında bilgi vermektedir. Tablo 24'te belgeler (örneklem alanları) içerisinde alt kodlar ile incelediğimiz sürdürülebilir turizm boyutlarına yapılan vurgu destinasyonun turistik kaynakları ve sunduğu imkânlar doğrultusunda olmuştur.

Kod Sistemi	İznik	Büyükorhan	Gürsu	Yıldırım	Nilüfer	Mustafakemalpaşa	Osmangazi	TOPLAM
ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK								114
KÜLTÜREL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK								107
SOSYO-EKONOMİK SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK								196
SÜRDÜRÜLEBİLİR YÖNETİM								211
TOPLAM	102	37	36	109	116	65	163	628

Tablo 25. Kod sisteminin belgelere göre frekansı

Çevresel sürdürülebilirlik boyutunun frekansı 114, kültürel sürdürülebilirlik boyutunun frekansı 107, sosyo-ekonomik sürdürülebilirlik boyutunun frekansı 196, sürdürülebilir yönetim boyutunun frekansı 211'dir. Çevresel, kültürel, sosyo-ekonomik ve yönetsel sürdürülebilirlik başlıklarına ilişkin kod yüzdesi ve kod frekansı en yüksek olan sahalar Nilüfer ve Osmangazi'dir (Tablo 25). Her bir belge grubunda (örneklem alanları) sürdürülebilir yönetim ve sosyo-ekonomik sürdürülebilirlik başlıklarına ilişkin aktarımlar/frekanslar fazladır. Bu alanlar özelinde turizmin sosyoekonomik kalkınma üzerindeki etkisi üç temel alanda görünürdür. Birincisi, önemli bir geliri kaynağı olarak turizm ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmaktadır. İkincisi, turizm faaliyetleri istihdam fırsatı yaratmıştır. Üçüncüsü, ev sahibi toplumun turizm faaliyetlerine ilişkin karar alma süreçlerine katılmaları ile daha iyi fırsatlar yaratılmıştır.

Sürdürülebilir turizm hususunda karar vericilerin karşılaştığı temel zorluklardan biri ise hem karlı hem de ekolojik açıdan sürdürülebilir bir sektör kurmaya çalışırken aynı zamanda ev sahibi toplumun yaşam standartlarını yükseltmektir. Bu da sürdürülebilir yönetim koduna ilişkin olumsuz aktarımların frekans olarak fazla olması ile sonuçlanmıştır.

Şekil 27. Göstergelere ilişkin olumlu-olumsuz ve nötr aktarımlar (Kodların birlikte oluşma modeli)

Turizm gelişimi aktörlerin değişime tepkisine, destinasyonun turizme bağımlılığına ve ekonomik yapısına bağlıdır. Aktörlerin turizme tepki ve desteğininin incelenmesi turizmi sürdürülebilir kılmanın adımlarından biridir. Bu nedenle katılımcılardan toplanan veriler olumlu, olumsuz ve nötr olarak kodlanmıştır (Şekil 27 ve Tablo 26). Belge gruplarının tümünde olumlu vurgu frekansı 441, olumsuz vurgu frekansı 403, nötr vurgu frekansı 72'dir. (Olumlu vurgu %48,14 olumsuz vurgu %44 nötr vurgu % 7,86'dır.).

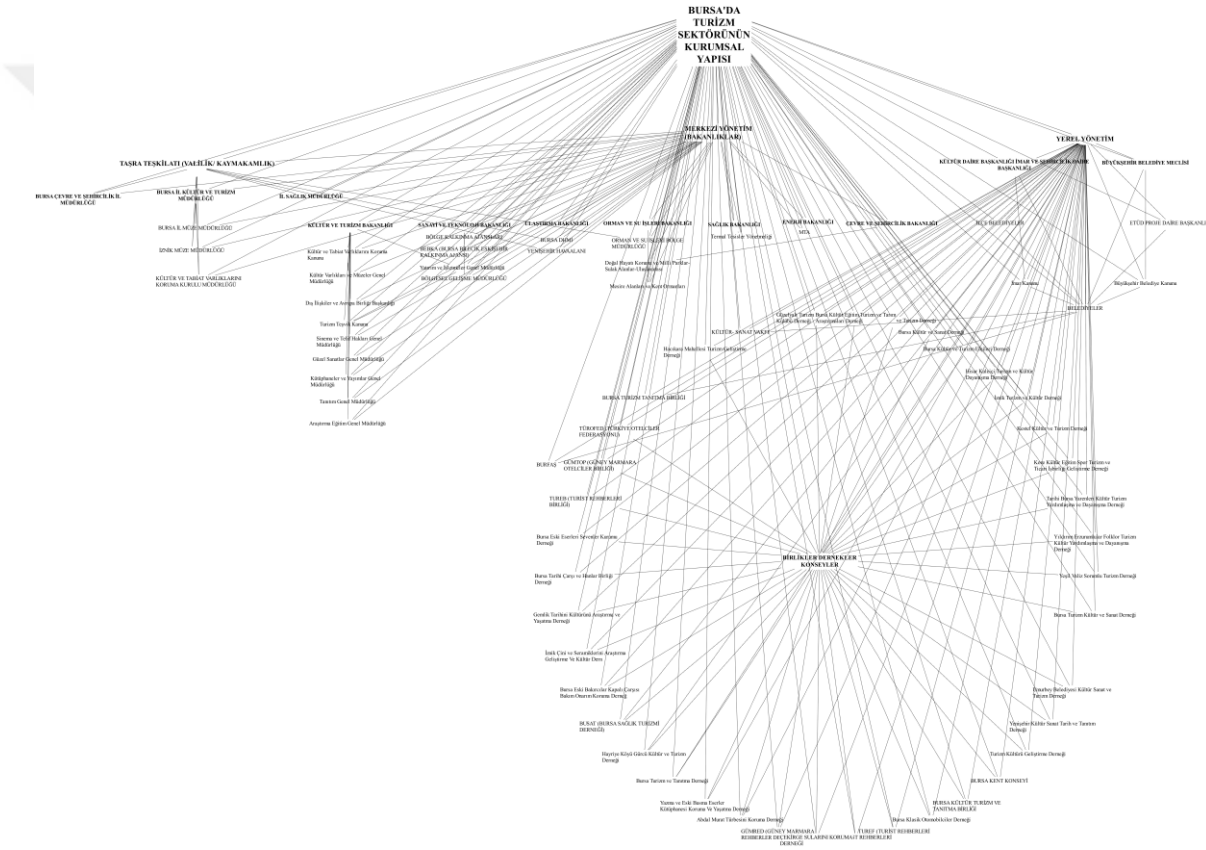
Kod Sistemi	İznik	Büyükorhan	Gürsu	Yıldırım	Nilüfer	M.kemalpaşa	Osmangazi	TOPLAM
OLUMSUZ VURGU	54%	52%	22%	54%	32%	46%	39%	48,14%
NÖTR	16%	13%	4%	2%	2%	1%	4%	7,86%
OLUMLU VURGU	28%	31%	52%	41%	62%	49%	46%	44%

Tablo 26. Kodlu belgelerin vurgu kapsamı

Görüşme verilerinin sayısallaştırılması ile ifade ettiğimiz çıktılar, örneklem alanlarına ilişkin değerli bilgiler sunmuştur. Sayılar ile ifade ettiğimiz bilgiler hakkında derin bir anlayış üretmek için ilgili başlıklar altında *(Sürdürülebilir Turizmin İnşası: Turizmin Yönetimi, Mekânın Dizaynı ve Mekânsal Değişim, Turizmin Demokratikleşmesi, Turizmin Demokratikleşmesi)* doğrudan aktarımlar yapılarak turizmin dağınık ve çok sesli yapısı ortaya konulmuştur. Bu, Bursa turizmi ve sürdürülebilir turizmi hakkında zengin açıklamalar üretmenin bir yolu olarak görülmüştür.

4.4. Sürdürülebilir Turizmin İnşası: Turizmin Yönetimi

Bursa özelinde sürdürülebilir turizm girişimleri ile politika uygulama süreçleri arasındaki ilişkinin ele alındığı bu başlık altında sürdürülebilir turizmin başarı ve başarısızlığı tartışılmıştır. Sürdürülebilir Turizm Uygulamalarına Yönelik Örnekler ve Bursa'da Turizmin Göstergeler Aracılığıyla İncelenmesi başlıkları altında da ifade edildiği üzere yerel yönetim, merkezi yönetim ve taşra yönetimi sürdürülebilir turizm faaliyetlerinin hayata geçirilmesi, sosyo-ekonomik sürdürülebilirliğin sağlanması gibi başlıklarda merkezi role sahiptir. Ek olarak kaynak yönetimi ve doğal alanların korunması hususunda denetleme ve düzenleme yetkisine sahiptir.

Şekil 28. Bursa'da turizm sektörünün kurumsal yapısı

Örneklem alanlarında karar vericilerin kararları ve bunun alıcıları olan ev sahibi toplum arasında diyalektik gerilimler olduğu gözlemlenmiştir. Söz konusu gerilim ve görüşmelerdeki olumsuz vurgunun çoğu zaman göz ardı edildiği aktarılmıştır. Bu karmaşıklıklar çoğu zaman göz ardı edildiği için birçok turizm planı ve düzenlemesi uygulanamamış veya yalnızca kısmen uygulanmıştır. Bunun nedenleri arasında planlama eksikliği, aktörlerin ilgisinin zaman içerisinde kaybolması, politika önceliklerinin

değişmesi, yalnızca ekonomik konulara odaklanma gibi başlıklar aktörler tarafından ifade edilmiştir.

4.4.1. Kaynak Yönetimi

Çalışma alanının temel problemleri arasında atık, su ve enerji problemi yer almaktadır (Erdoğan & Zaman, 2023). Atıkların çevre üzerindeki etkisini en aza indirmek, enerji verimliliği sağlamak, atıkların geri dönüştürülmesi, yeniden kullanılması ve bertaraf edilmesi uygulamaları hizmet sağlayıcılar ve karar vericiler arasında bölüşülmüştür. Bu doğrultuda geri dönüştürülebilir malzemelerin toplanması ve sınıflandırılması için konaklama tesislerine bilgilendirme materyalleri gönderilerek eğitimler verilmiştir. Ek olarak çevre kültürünün oluşturulmasına katkı sağlamak amacıyla doğal ve kültürel miras konusunda farkındalık oluşturmaya yönelik eğitimler verilmiştir. Çünkü konaklama tesisleri kaynakların önemli bir tüketicisi ve atık üreticisidir (Rodríguez vd., 2020). Bu nedenle karar vericiler konaklama tesislerinde sürdürülebilir turizm uygulamaların yaygınlaşması ve farkındalık oluşturulması için sertifikasyon çalışmaları yürütmektedir (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Sürdürülebilir turizm sertifikası almış bir konaklama tesisi - Mustafakemalpaşa

Çalışma alanında sürdürülebilir turizm kriterlerinden olan kaynak yönetimine ilişkin yönetimin uygulamaları ve denetimlerine direnç gözlemlenmektedir. Bu, tüm

örneklem alanlarında görülmektedir. Her ne kadar konaklama tesislerinde kaynak yönetimine ilişkin politika ve uygulamalar ile çevre üzerindeki baskı en aza indirilmeye çalışılsa da sürdürülebilir turizm sertifikası ile sertifikalandırılan konaklama alanları ile karar vericiler arasında bir anlaşmazlık mevcuttur.

> *Yani şu anda bize de sürdürülebilir turizm sertifikası almamız gerektiği söylenildi. Hatta aralık ayına kadar. Şu an biz de araştırma içindeyiz. Yani şu an tam net bir şudur budur böyle olur diye net bir bilgi beyan edemeyebilirim size. Yani bize zaten zorunlu tuttular şu an herkes almak zorunda. Turizm Bakanlığı'ndan gelen bir şey. Şu an almak zorundayız. O yüzden bu tercih meselesi olup da aa siz alın daha iyi olur değil de herkes almak zorunda o yüzden biz de onun araştırması içindeyiz. Sürdürülebilir turizm ile ilgili Turizm Bakanlığı bize mail attı. Maili inceledik. Bilgi sahibi bu şekilde olduk (Osmangazi/Hizmet Sağlayıcı/Kadın/29).*

> *Sürdürülebilir turizm belgesi aldık biz. Bize İl Kültür Turizmden iletilen her şeyi yaptığımız için belgemizi aldık. Mesela atıklar, tasarruf gibi. Yapıyoruz ama sürdürülebilirlik bana mantıklı gelmiyor. Zaten hiçbir işletmeci kaynağını ne bileyim elektriğini suyunu fazla harcamak istemez ki. Bunu biz karşılıyoruz niye faturayı fazla ödemek isteyelim. Yani burada bizim değil gelenin eğitilmesi lazım… O bilinci bizlere değil müşterilere vermesi lazım (İznik/Hizmet Sağlayıcı/Kadın/45).*

> *Turizm Bakanlığı'na bir tek biz bağlıyız köyde başka da yok. Sürdürülebilir sertifikamız da var bizim. Geçen mail geldi. Bana göre hiçbir şey ifade etmiyor… Evrak işi sadece. … Ben artık onların gönderdiği hiçbir şeye bakmıyorum. Bana kâğıt üzerinde mail atmış atmamış umurumda değil. Yazıyı attım ben sen bak. Yani benden çıktı sen ne yaparsan yap. Masadan oturduğu yerden ee biz attık mail. Eee ne bu mail? (Yıldırım/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/59)*

> *Sürdürülebilir turizm etiketimizi aldık. Çünkü bizi mecbur bıraktılar. Baya başlık vardı karşılamamızı istediler. Hepsini yapmamız mümkün değildi (Mustafakemalpaşa/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/28).*

Önemli bir kaynak kullanıcısı ve atık üreticisi durumunda olan hizmet sağlayıcılar ve karar vericiler arasındaki anlaşmazlığın nedeni sürdürülebilir turizm kavramının hizmet sağlayıcılar tarafından anlaşılamaması yani eğitim ve bilgilendirme eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Halbuki kaynak yönetimi turizm sektörü tarafından üretilen büyük miktardaki atık nedeniyle dikkate alınması gereken çok önemli bir husustur (Rodríguez vd., 2020). Sertifikasyon sürecine ilişkin tüm örneklem alanlarında direnç olsa da sürecin tamamlanmasının ardından direnç ortadan kalkmıştır.

> *Sürdürülebilir turizm ile ilgili de İl Kültür Turizm bize mail gönderdi. Sertifikamız da var. Eğitim de verdiler. Müdürlük ve firma bir araya geldiler. Birkaç sayfalık gerçi böyle dediğime bakmayın baya uzun bir bildiri gönderdiler. Şunlar şunlar yapılacak diye yazılı. Kaynak verimliliği ve atık yönetimi ile ilgili şeyler. Atık yönetimi için geri dönüşümü uyguluyoruz. Sürdürülebilir turizm... zaten bizim daha öncesinde de hemen hemen birçok*

şeyini uyguluyorduk. Sürdürülebilir turizm yani turizmde sürdürülebilirlik değil her sektörde olmazsa olmaz (Nilüfer/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/32).

Turizm sektöründe atık üretimini azaltmak için ortak kurallar uygulamaya konulmuştur (Fotoğraf 2). Bu uygulamaların bireysel, yerel ve bölgesel sonuçları bulunmaktadır.

Fotoğraf 2. Sıfır atık köyü Cumalıkızık etiketi -Yıldırım

Merkezi yönetim turizm planlama ve uygulamalarındaki en önemli paydaş grubu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla turizm sektörü üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Örneğin sürdürülebilir turizmin başarılı bir şekilde uygulanması büyük ölçüde merkezi yönetimin rolleri koordine ederek ve uygun stratejiler aracılığıyla kaynakları korumasıyla gerçekleşmektedir (Bowen vd., 2017). Bir diğer denetleme ve düzenleme yetkisine sahip aktör grup yerel yönetimdir. Yerel yönetimin kaynak yönetimi ile ilgili uygulamaları doğrudan turizm ile ilgili olmasa da ışık ve gürültü kirliliği, sürdürülebilir ulaşım, sera gazı emisyonlarının azaltılması, katı atık, atık ve emisyon yönetimi, su kalitesi, su yönetimi, enerji tasarrufu, hassas alanların korunması, ziyaretçi yönetimi, doğal mirasın korunması, etkileşim ve tür sömürüsü gibi başlıklara uygulamalarıyla katkı sunmaktadır. Bu başlıklar çevresel boyuttaki kriterlerdir. Örneklem alanında ısınmadan kaynaklı hava kirliliği ve çevresel gürültü kirliliği ile ilgili denetimlerin yapılması, hafriyat döküm sahalarının kurulması ve işletilmesinin sağlanması, stratejik gürültü haritalarının ve eylem planlarının güncellenmesi, mevcut katı atık depolama alanlarının işletiminin sağlanması, doğu bölgesi katı atık depolama alanı yeni vadi inşaatının ve denetlenmesinin yapılması, entegre katı atık geri kazanım ve bertaraf tesisi kurulmasının sağlanması, atık yönetimi ve çevre yönetimi konusunda kurum ve kuruluşlarla projelerin

geliştirilmesi, eğitim ve etkinlik düzenlenmesinin sağlanması, deniz, göl ve kıyılarda temizlik yapılması, sahillerin iyileştirilmesine yönelik farkındalık, plan, proje ve fizibilite çalışmalarının yapılması, hava, çevre, gürültü ve görüntü kirliliğine yönelik denetim ve kontroller yapılması, doğu bölgesi entegre katı atık bertaraf tesisinin işletilmesi, kurum ve kuruluşlar arası işbirliği ve koordinasyonun sağlanması, çevre sorunlarına yönelik çözüm önerilerinin geliştirilmesi, bisiklet ulaşımı geliştirme projelerinin yapılması ve uygulanması, muhtelif yerlerdeki bisiklet yollarının yapılması başlıklarına ilişkin planlamalar yapılmış, adımlar atılmıştır (Bursa Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı)

4.4.2. Yönetişime Geçiş

Bursa'da turizm sektörünün kurumsal yapısı (Şekil 28.) başlıklı şekilde de belirtildiği üzere sürdürülebilir turizm planlaması ve uygulaması politik bir süreçtir (Bowen vd., 2017). Kamu politikasının ele alınması destinasyon gelişimini anlamak açısından önemlidir. Doktora tez çalışmamızda sürdürülebilir yönetim boyutu sayesinde turizm gelişimine tanıklık ettik. Başlangıçta merkezi ve yerel yönetim, turizm hizmet sunumunda tekel konumunda idi (bkz. Üçüncü Bölüm). Bu büyük ölçüde sermayedar eksikliğinden kaynaklanmaktaydı (Erdoğan & Zaman, 2023). Ancak 1960'lar itibariyle artan örgütlenmeler ve özel sektörün katılımı ile yerel ve merkezi yönetim doğrudan hizmet sağlama rolünden kamu hizmetlerini sağlama, denetleme ve izleme rolüne geçmiştir (Erdoğan & Zaman, 2023). Yönetişime geçiş, sürdürülebilir turizmin kriterlerinden olan paydaş katılımı, iş birliği içinde çalışma gibi kavramlar ile tanışılmasına yol açmıştır. 1990'lar itibariyle sürdürülebilir turizm çatısı altında aktörler ile bir araya gelinerek planlamalar yapılmakta ve stratejiler oluşturulmaktadır. Karar vericiler herkesin katılımını teşvik etmekte böylelikle kurumlar ve temsilciler arasında sorumluluk ve güç paylaşılmaktadır. Örneklem alanları bazında da aktörler karar alma süreçlerine belli oranlarda katılmışlardır. Bu da yönetimden yönetişime doğru kaymanın somut bir göstergesidir.

> *Kültürel Miras Turizm Bürosu kurulduğundan bu yana biz kendimiz düşük bütçeli ama sürdürülebilir ve doğrudan vatandaşa hem de ziyaretçiye etki edebilecek işler yapmaya çalışıyoruz. Bir de korumaya çalışıyoruz. Üniversiteler ile iş birliği yapıyoruz. Kendi payımıza düşeni yapmaya çalışıyoruz (Nilüfer/Kültürel Miras Şube Müdürlüğü/Erkek/39).*
>
> *Büyükşehir belediyemiz olsun Nilüfer Belediyemiz olsun kooperatif olarak konuşayım bir ihtiyacımız var mı diye dönem dönem soruyorlar. İl Kültür*

Turizm Müdürü'yle 15-20 gün önce bir araya geldik. Görüş alışverişinde bulunduk (Nilüfer/STK/Erkek/55).

İlçemizdeki stklar, muhtarlıklar ve köy kooperatifleri dönem dönem toplantılarla birlikte görev ve hedef paylaşımı yapılmaktadır (Gürsu/Karar verici/Erkek/43).

Kooperatif ile iş birliği halinde oluşturuldu. Onun dışında kooperatif ile otopark düzenlemeleri, kanalizasyon, sulama suyu çalışmaları yapıyoruz. Onlar tamamen bize ait. Broşür olarak da bunları belediyeler, yerel yönetimler yapıyorlar. İl kültür turizmle diyalogumuz var. Çünkü Cumalıkızık merkez noktalarından bir tanesi (Yıldırım/Karar verici/Erkek/41)

Yönetişimin yaygınlığı sürdürülebilir turizm için gerekli bir ön koşuldur (Nunkoo, 2017). Ancak stratejiler oluşturulurken genellikle destinasyonlar idari sınırlara göre belirlenmektedir. Bu sınırların turizm hizmetlerinin yönetimini kolaylaştırıp kolaylaştırmadığı tartışmalıdır (Paulino vd., 2021). Bu nedenle idari sınırlara göre yapılan planlamalara ek olarak ortak çalışmalar yürütülmektedir. Ek olarak ulusal ve uluslararası alanda sahanın tanıtımını yapmak için Bursa Kültür Turizm ve Tanıtma Birliği kurulmuştur.

Projenin ismi Misia Yolları Doğa Tarih ve Kültür Rotaları. Toplam 5 ilçeye yayılmış bir proje bu. Bunun içinde hem arkeolojik alanlar var hem tabiat varlıkları var. Onun dışında gezip görülmesini önerdiğimiz noktalar var. Nilüfer, Mudanya, Karacabey ve Osmangazi sınırlarında bu proje. En güney noktası Korubaşı Kadriye. Burası en doğusu Misi. Misi'den başlayıp en kuzeyde Kapanca Korsan Limanı var. En batıda da Uluabat Mahallesi var. Yaptığımız şeylerin karşılık bulması için çekirdek bir proje oluşturuyoruz. Sonrasında da geliştiriyoruz. Aldığımız dönüşlere göre de şekillendiriyoruz. Bu hem Misia Yollarında böyle oldu hem de müzelerde böyle oldu (Nilüfer/Kültürel Miras Şube Müdürlüğü/Erkek/39).

Turizm Tanıtma Birliği var. Birlik Bursa turizmini nasıl olduğunu önümüzdeki yıl nasıl olacağını belirleyici bir pozisyondaki ortak bir birlik. Bu birliğe her belediye ne yapıyor aidat ödüyor yıllık. Birlik ilçelere bakmadan kendi broşürlerinde, ulusal ve uluslararası fuarlarda tanıtıyor. Bazen biz de onlarla fuara gidiyoruz. Bu şehre turist yönlendiriyorlar ve tanıtıyorlar (Nilüfer/Kültürel Miras Şube Müdürlüğü/Erkek/39).

Politika yapımında çoğulcu yaklaşım, sürdürülebilir turizmin gereklerindendir. Bu nedenle paydaşlar arası karşılıklı ilişkilere ve etkileşime atıfta bulunur. Ev sahibi toplumun ve sivil toplum kuruluşlarının süreç içindeki rolünü göz ardı etmez (Nunkoo, 2017). Örneklem alanları bazında değişimi yönetme, izleme-raporlama, yönetim yapısı ve çerçevesi başlıkları altında değerlendirdiğimiz sürdürülebilir yönetim boyutundan turizmde yönetimden yönetişime geçiş olduğu gözlemlenmektedir.

4.4.3. Karar Vericiler Arasındaki Bakış Farklılıkları

Bursa özelinde turizm yönetiminden yönetişime geçiş süreci tüm lokasyonlarda aynı şekilde gerçekleşmemiştir. Sektörel olarak farklı gelişme gösteren alanlarda karar vericilerin adımlarında da farklılaşmalar meydana gelmiştir. Sektörel anlamda yüksek, orta ve düşük ölçeklerde turizm gelişiminin gözlemlendiği örneklem alanlarında karar vericilerin adımları, sahanın ihtiyaçları doğrultusunda olmuştur. Örneklem alanları bazında turizm gelişimini kontrol altına almak, hassas ekosistemleri korumak, kirliliği azaltmak, enerji verimliliğini sağlamak gibi çevresel sürdürülebilirlik ile ilgili başlıklara ilişkin denetim araçları ve politikaların oluşturulması ortak noktadır. Sektörün tek başına sürdürülebilir turizm uygulamalarını gerçekleştirmeyeceği ve bazı müdahalelerin olması gerektiği kabul edilen bir görüştür (Bramwell, 1998). "Kaynak Yönetimi" başlığı altında incelediğimiz ve tüm örneklem alanlarında gözlemlediğimiz bu müdahaleler hizmet sağlayıcılar tarafından desteklenmemiştir.

Fotoğraf 3. Yeniden işlevselleştirilen yapı örnekleri –Gürsu Tarihi Değirmen Millet Kıraathanesi ve Osmangazi –Irgandı Köprüsü

Örneklem alanları bazında ortaklaşan bir diğer husus ise anıtların onarılması ve korunmasında toplumsal bir yarar sağlamak için yeniden işlevselleştirmesidir (Fotoğraf 3). Sürdürülebilirlik, kaynakları korurken aynı zamanda tarihi çevreyi ve yapıları koruyarak ve kültürel sürdürülebilirliği sağlayarak sürekliliği sağlamayı amaçlamaktadır. Sürdürülebilir koruma da tarihi çevre ve yapının orijinal değerini gelecek nesillere aktarmayı amaçlayan bir uygulamadır (Çelebi Karakök & Ertaş Beşir, 2023). Örneklem alanlarında sürdürülebilir koruma örneği olarak yeniden işlevselleştirilen yapılar örnek verilebilir. Kültürel sürdürülebilirliği sağlamak maksadıyla kaynaklar yeniden kullanılarak ve bugün için yeni deneyimler yaratan bir koruma stratejisi uygulanmıştır

(Çelebi Karakök & Ertaş Beşir, 2023). Bu sebeple anıtsal yapıların işlevsel dönüşümünde yapının mimari karakteri ve kamusal kullanımı da göz önüne alınarak planlamalar yapılmıştır.[121] Bu sayede karar vericiler korumanın kalıcılığı ve sürekliliğini sağlamayı amaçlamışlardır (Venedik Tüzüğü Madde 4). Bunlara örnek olarak Gürsu'da yer alan Tarihi Değirmen, Gümüştepe (Misi) ve Cumalıkızık evlerinin kafeterya/restoran, müze ve otele dönüştürülmesi, Osmangazi'de yer alan Bursa Mevlevihanesi, Karagöz Müzesi, Muradiye El Yazmaları Müzesi, Zindan Kapı, Merinos Tekstil ve Sanayi Müzesi, Türk İslam Eserleri Müzesi verilebilir. Osmangazi örnekleminde yer alan birçok hamam da kültür merkezi olarak işlevlendirilmiştir. Ayrıca ipekçilik ile ilgili mirası korumak için de yeniden işlevlendirme yapılmıştır. Aynı şekilde Cumhuriyet dönemi endüstri mirası olan Merinos Fabrikası müze haline getirilerek kent belleğine eklenmiştir. Eski çarşılar yeniden işlevlendirilerek el sanatlarının devam ettiği alanlar haline gelmiştir. Ek olarak eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü alanlar haline gelmiştir. Geçmişte farklı işlevlere sahip olan yapılar zaman içerisinde kullanım dışı kalmış, mekânsal ve yapısal özelliklerine göre yeni kullanım olanaklarının sağlanması ile bu yapılar yeni işlev kazanmıştır. Bu şekilde yapıların sürdürülebilirliği sağlanmıştır. Aynı zamanda işlevselleştirme ve düzenlemelerle çevrenin ve yapının değeri ve tanınırlığı artmıştır.

Saha çalışması esnasında tescilli yapıların işlevlendirilerek kütüphane, müze, kültür evi olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir. Katılımcılar da bu yeniden işlevlendirme süreçleri hakkındaki düşüncelerini iletmişlerdir. Ancak tescilli yapıların restorasyon işlemlerinin tamamlanmaması ev sahibi toplumda endişe yaratmıştır. Ev sahibi toplum endişelerini yerel yönetime iletmiş ancak yerel yönetimin yetkisi dışında yer aldığı bilgilendirme tabelaları ile belirtilmiştir (Fotoğraf 4). Bu, sürdürülebilir koruma ve kültürel sürdürülebilirlik ile ilgili karar verme sürecinin karmaşıklığını göstermektedir. Söz konusu durum ile ilgili aktarımlarına en fazla Gürsu ve Mustafakemalpaşa'da rastlanmıştır.

[121] Tarihi binaların yeniden kullanımında sosyal sürdürülebilirliği sağlamak için, bu yapıların sahip olduğu kültürel, sosyal ve sanatsal etkilerini korumak kritik öneme sahiptir. Sosyal sürdürülebilirliğini korumak için, bulundukları bölgeye uygun olmaları, ekonomik sürdürülebilirliğin hedeflerinden biri olan çevreye zarar vermeden kaynakların yeniden kullanılmaları gerekmektedir (Çelebi Karakök & Ertaş Beşir, 2023).

Fotoğraf 4. Mirasın korunmasına ilişkin aktör grupları arasında karmaşa –Gürsu ve Mustafakemalpaşa[122]

Örneklem alanlarında ortaklaşan noktalar olduğu kadar farklılaşan noktalar da bulunmaktadır. Karar vericiler arasında oluşan bakış farklılıklarının bir nedeni destinasyonların sunduğu imkânlardan kaynaklanmaktadır. Bir diğeri kamusal hizmet olarak turizm hizmetlerinin sağlanmasıdır. Bu hizmetlerin sağlanması, turizm sektörünün oluşmasında etkili olmuştur.

Fotoğraf 5. Büyükorhan –Kırsal turizm ve rekreasyonel faaliyetleri İpek Böceği termal park yatırımı Türkiye Cumhuriyeti ve AB Destekli Proje (Soldaki) Mustafakemalpaşa – Muradiyesarnıç etrafındaki bungalovlar (Sağdaki)

> *İşletmeler, konaklamalar belediyeye ait. Burası mesele şu anda görevde olan belediye başkanımız tarafından yapıldı. Aralık ayında hizmete açıldı. Daha sonra bizden görerek sırada özel işletme açıldı. Burası popülerleştikçe vatandaşlar şurada sağda solda inşaatlar var görüyorsunuz evler, yazlıklar yapılmaya başlandı. Dışarda yatırımcılar geliyor. Şu anki yönetimimiz çok güzel çalışmalar yaptı. Burasını açtı. Yatırımlar var. Tümbüldek kaplıcalarıyla ilgili çalışmalar da var. Bungalov evler yapılması planlanıyo*r.

[122] "Belediyemizin bu yapı üzerinde hiçbir yetkisi yoktur."
"Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün 16.09.2005 Tarih/ 908 Sayılı Kararı ile Taşınmaz Kültür Varlığı olarak tescil edilen yapı tehlike oluşturmaktadır."

Yani potansiyeli var. Daha da fazla insan ekmek kazanacak (Mustafakemalpaşa/Hizmet Sağlayıcı/49/Erkek).

Termali belediye işlettiği için burada çalışanlar normal işçi olarak çalışıyor. Ben de belediye çalışanıyım. Buradan gelir elde etmiyoruz. Burada pansiyonculuk yapanlar var. Onlar gelir elde ediyor. O da fazla değil zaten. Genelde turizmde çalışanlar belediye bünyesinde çalışan işçiler (Mustafakemalpaşa/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/48).

Lokantalar var yukarıda. Onları da belediye yaptı. Bu doğa değerlendirilmiyor. Çok fazla fırsat sunuyor hâlbuki. Özelleştirilirse belediye bakıyor şu anda daha farklı olur, olumlu olur özelleştirilmesi. Yani belediyenin yapacağı bir iş değil turizm. Mesela birkaç otel projesi var birkaç yıldır fakat hiçbir ilerleme yok (Mustafakemalpaşa/Ev Sahibi Toplum/Erkek/62)

Örneklem alanlarındaki bir diğer ortak husus paydaşlarla iletişim ve kamunun denetleyici ve düzenleyici rolü üzerinedir. Somut olmayan kültürel mirasın turistik ürün haline getirilmesinde yerel ve merkezi yönetimin düzenleyici rolünü görmekteyiz. El sanatlarının üretimi, tanıtımı ve somut olmayan mirasa ilişkin aktivite ve festivallerin düzenlenmesinde yerel yönetim etkin rol oynamaktadır. Ekoturizm faaliyetlerinin geliştirilmesinde de yerel yönetim etkin rol oynamaktadır.

Bizim Nilüfer Belediyesi'nin açmış olduğu müzeler var. Misi'de görüyorsunuz. Sonra Sur Yapı'nın altında da var bilmiyorum gittiniz mi Müzik Enstrümanları Müzesi açtık oraya. Orası da uluslararası alanda ses getiren bir çalışma oldu. Orada belli başlı faaliyetler yürüyoruz. Klasik müzik festivalleri gibi. Onun dışında bizim kültür evlerimiz var. Sonra turistlerin sık uğradığı yerler şimdi Misi yeni yeni o pozisyona geldi. Hala çok eksiği var. Şimdi altyapısı yetersiz. Eksiklerini gideriyoruz. 3. sınıf bir yer şu anki haliyle. Fakat gelişiyor gördüğünüz gibi. … Belediye çağdaş sanatlar ile ilgileniyor. İşte bizim sergilerimiz oluyor sürekli. Geçici kalıcı sergilerimiz var. Fotoğraf sergimiz var, edebiyat sergilerimiz oluyor. Bizim butik, niş müzelerimiz de var. Doğrudan kişiye hitap eden (Nilüfer/Kültürel Miras Şube Müdürlüğü/Erkek/39).

Turizm anlamında kuzey doğu tarafında ilçemizin inci köşelerinden olan adrenalin park olarak oluşturulmuş bi doğal alana sahiptir. Belediyemizin öz Sermayesi ile yapılan adrenalin parkta alternatif spor aktiviteleri mevcuttur (Gürsu/Karar Verici/Erkek/43).

Fotoğraf 6. Gürsu –Adrenalin Park, Nilüfer –Bursa Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesi

Turizm politika ve planlarının yapımı, iletişimi, müzakereyi ve iş birliğini içeren bir sosyal süreçtir. Katılımcılar destinasyon ile ilgili kararlarda yer aldıklarını belirtmişlerdir. Kamunun denetleyici ve düzenleyici rolü hakkında aktarımlarda bulunmuşlardır.

Özetle düzenleme açısından sürdürülebilir uygulamaları ve standartlarının geliştirilmesinde; koruma açısından izleme, düzenleme ve denetlemelerin yapılmasında; istihdam açısından ev sahibi toplumun yarar sağlayacağı faaliyetlerin hayata geçirilmesinde ana aktör konumunda olan karar vericilerin uygulamaları bu uygulamaların çıktılarını değişimi yönetme, izleme-raporlama, yönetim yapısı ve çerçevesi başlıkları altında incelediğimiz sürdürülebilir yönetim boyutu sayesinde sürdürülebilirliğe giden yol ve bu yolda karşılaşılan sorunları keşfettik. Sürdürülebilir yönetim boyutunun diğer tüm başlıklar (sosyo-ekonomik sürdürülebilirlik, çevresel sürdürülebilirlik, kültürel sürdürülebilirlik) ile doğrudan ilişkili olduğu ortaya konulmuştur.

4.5. Mekânın Dizaynı ve Mekânsal Değişim

Burada turizm gelişimi ve sürdürülebilir turizm uygulamalarının mekân üzerindeki yansımaları, sosyopolitik ve kültürel bağlamlarda incelenmiştir.

4.5.1. Dönüşüm Katalizörü Olarak Sürdürülebilir Turizm ve Turistikleşme/Turizmleşme Süreci

Turizmleşme veya turistikleşme diye ifade ettiğimiz dönüşüm süreci, turizm gelişiminin etkilerini inceleyen bilim insanları tarafından 1980'lerde kullanılmaya başlanmıştır. Kavram sürdürülebilir kalkınmayı temel hedef olarak almakta ve buna ulaşmak için sürdürülebilir turizm kriter, gösterge ve amaçlarından yararlanmaktadır (He & Zhang, 2021). Turizm faaliyetlerinin etkisi ile meydana gelen değişim sürecini anlamlandırmak için turistikleşme kavramından yararlanılmaktadır (He & Zhang, 2021). Kavram ile turizmin belirli bir lokasyona ve yaşam biçimine etkisi de açıklanmaktadır. Bu nedenle turizmleşme, mekânsal-zamansal bir bakış açısı gerektirmektedir. Hiçbir turizm faaliyeti mekân olmadan var olamaz (Ojeda & Kieffer, 2020). Bu nedenle, coğrafya perspektifinden turistikleşme, bir alanda turizmin getirdiği karmaşık dönüşüm sürecini ifade etmektedir. Kavram ile örneklem alanı olarak belirlediğimiz yedi lokasyona ilişkin değerli çıktılar üretilmiştir. Örneklem alanlarındaki turistikleşme sürecine ilişkin edindiğimiz bilgiler, paydaşlar arasındaki ilişkileri ve mekânsal bağlantıları anlamamız için kavramsal bir temel oluşturulmuştur.

Turizmleşme, turizm geliştirme sürecini tanımlamakla kalmaz, aynı zamanda sosyal ve ekonomik dönüşümü de yansıtmaktadır (He & Zhang, 2021). Örneklem alanlarında yaptığımız gözlem ve görüşmeler neticesinde turizm gelişiminin kapsamlı çevresel ve sosyal değişiklere sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sosyo-ekonomik etkiler, topluluğun dönüşüme verdiği tepkiler olarak tanımlanmıştır. Bu değişiklikler kurumsal, ekonomik, çevresel ve yaşam tarzındaki dönüşümlerdir. Bu süreç kaçınılmaz olarak paydaşlar ve mekânlar arasındaki ilişkileri içermektedir. Esas olarak destinasyondaki turistlerin ve ev sahibi toplumun etkileşimi ve hareketliliğin neden olduğu çeşitli değişiklikler ve ilişkileri yansıtmaktadır. Örneğin nüfus, istihdam ve yerleşimdeki değişiklikler buna örnektir.

> *Burada çini ile kimse ilgilenmiyordu önceden baktılar kazandırmaya başladı çini, ilgisi olmayanlar da yapmaya başladı. İnsanlar çoluğunu çocuğunu çiniye yönlendirilmeye başladı. Bizim kuşak döneminde oldu (İznik/Hizmet Sağlayıcı/Kadın/50).*

> *Turizm artık bir ticarete döküldü. Cumalıkızık için %20, %30'u bir tarımla uğraşıyor. Geri kalan %70'i yani turizme dönüyor. Daha öncesinde tarımla uğraşıyormuş halk çoğunlukla. Tarımı bu tamamen sekteye uğratmadı. Tarım*

devam ediyor ama o kadar arazimiz kalmadı. Daha çok turizm odaklı bir ekonomi var (Yıldırım/Muhtar/41/Erkek).

Tarım burada tamamen terk edilmedi. Ama azaldı. İki işi bir arada yürütenler var. Ama ektiğinin karşılığını alamıyor. Turizmden daha fazla gelir sağlanıyor. Misal veriyorum bir çuval un alıyor şu kadarcık hamur ile gözleme yapıyor. İyi para kazanıyor. Tarım öyle değil ki bakımını yapıyorsun gübresini atıyorsun emeğinin karşılığını alamıyorsun (Yıldırım/STK/69/Erkek).

Bir zamanlar yabancılar da geldi. Bir şeyler yapıldı. Sonra turistler gelmeye başladı. Konağını çevirenler oldu. Yeme-içme yeri açanlar oldu. Pansiyonculuk yapanlar oldu. Şu anda 2 pansiyonumuz var. Bir tanesi eski konaktı çevirdi. Bir tanesi de evinin üstünü açtı. Başka da yok pansiyon. Herkes bu evlerde yaşıyor çünkü. Tabi trafik oluyor. Özellikle cumartesi pazar. Ee olacak o kadar. Katlanacağız. Ama ne oldu otobüs saatlerimiz yarım saatte bir oldu. Önceden üç kereydi. Sabah öğle akşamdı. Şimdi yarım saatte bir. O yönden iyi oldu (Nilüfer/Ev Sahibi Toplum/48/Kadın).

Turizm ile meydana gelen ekonomik değişiklere verilen tepkiler doğrudan alıntılar ile aktarılmıştır. Turizmleşme süreci sonucunda ev sahibi toplumun ekonomik faaliyet kollarında turizm baskın bir konuma ulaşmıştır. Turistleri, katılımcılar dönüşümün özneleri olarak görmektedir.

En başında öyle tarımla ilgilenen halkı olarak onlar da traktörünü sokamıyor, insanlardan geçemiyor, bahçesine yetişecek yetişemiyor. İlkte memnuniyetsizlikler oldu. Sonra onların da ailelerinden onların içinden de organik ürün satışına evrilmeler oldu. Sonrasında o da geçti. Şu an hayatından herkes memnun (Yıldırım/Hizmet Sağlayıcı/Kadın/48).

Turistikleşme ile ilgili literatür, çoğunlukla sektörün olumsuz çıktılarına odaklansa da kavram mekan kullanımı ve verimliliğine vurgu yaparak sürdürülebilir turizm sürecinin pratiğe aktarılmasına yardımcı olmaktadır (Xie vd., 2021). Turistikleşme sürecinin bir çıktısı olarak olumlu ifadeler ile aktarılan bir değişiklik ise doğal mirasın korunması ve altyapı hizmetlerinin artmasıdır.

Diğer Kızık köylerine göre biz geçmişi iyi koruduk turizm sayesinde (Yıldırım/STK/Erkek/56).

Tabi trafik oluyor. Özellikle cumartesi pazar. Ee olacak o kadar. Katlanacağız. Ama ne oldu otobüs saatlerimiz yarım saatte bir oldu. Önceden üç kereydi. Sabah öğle akşamdı. Şimdi yarım saatte bir. O yönden iyi oldu (Nilüfer/Hizmet Sağlayıcı/Kadın/48).

Örneklem alanlarındaki turistikleşme serüveninde inşaat, yeniden inşa ve yıkım süreci ile tarihi alanlar dizayn edilmiştir (Wang vd., 2018). Bu doğrultuda burada kavram yeni bir düzenleyici olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tophanenin eski halini çok iyi biliyorum. O zafer plazanın arkasındaki tarihin çıkarılması çok iyi oldu. Valiliğin orası açıldı. Kozahan yapıldı. Hep ilk göze çarpan yerler yapıldı (Osmangazi/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/38).

UNESCO'ya girmesi, parlamasında etkili oldu düzenlemeler yapıldı (Osmangazi/Hizmet Sağlayıcı/Kadın/33/Kadın).

Aktör gruplarının ziyaretçilerin taleplerini öncelemesi ile kavram mekânsal olarak görünürlük kazanmıştır. Görünürlük kazanmasının ardından gerilim ve uzlaşılar başlığı altında da belirtildiği üzere sektöre yönelik tepkiler artmıştır. Kaynakların turistler tarafından tüketilebilecek bir turizm ürününe dönüştürülmesinin doğaya zarar vereceği düşüncesinden hareketle dönüşüme ilişkin eleştiriler sahadan aktarılmıştır.

Turizm, kırsal yerleşimlerin büyümesinde ve genişlemesinde önemli bir itici güç olarak ortaya çıkmaktadır. Kırsal turizm gelişimi bağlamında, tarımsal faaliyetler birçok lokasyonda terk edilmektedir. Bu emeğin tarımdan veya balıkçılıktan turizme aktarıldığı bir süreçtir (Xinge vd., 2016). Söz konusu süreç alanın ekonomisi, kültürü ve sosyolojisi üzerinde etkili olmuştur (Fotoğraf 7).

Fotoğraf 7. Gölyazı (Nilüfer) ve Cumalıkızık'ta (Yıldırım) turizmin yaygınlaşması ekonomik faaliyetlerin değişmesinde etkili olmuştur.

Ekonomik faaliyet kollarında da turizme bağlı değişikler, örneklem alanlarında farklılık göstermektedir. Örneğin turistikleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan pahalılık ve mekânsal dönüşüm süreci iki belirgin sosyal, mekânsal ve ekonomik etkiyi temsil etmektedir. En belirgin sosyal dönüşüm ev sahibi toplumun destinasyonlara erişimidir. En belirgin ekonomik dönüşüm ise ev sahibi toplumun öncesinde odunculuk, tarım,

balıkçılık gibi faaliyet kolları ile geçimini sağlarken turizm sektöründe hizmet sağlayıcı olarak geçimini sağlamasıdır.

> *Önceden balıkçıydık. Ama gülü seven dikenine katlanır. Bir değerlendirmeye koysak meslekten sayılmayan hiçbir değeri olmayan hiçbirimizin öyle tahmin ediyorum benim iki tane çocuğum var, daha önce balıkçılık yapmış kimse çocuğunun balıkçı olmasını istemez, yapmadık da. Turizmci olması daha iyi. Onun da tabi kendi için de sorunları var. Yoğun bir sektör bu da. Kıyaslamak gerekirse bana sorsanız balıkçılık mı yapmak istersin turizm mi diye ben turizm ile uğraşmak isterim, memnunum. He bu işten zengin olunmaz. Öyle getirisi yok. Balıkçılık çok meşakkatli. Tek kişi yapılamaz. Hava durumu var sıkıntılı durumları var. Ben şimdi turizmde bu işi yalnız başıma yapabiliyorum. Bundan 20 sene önce ben eşimle balıkçılık yapıyordum. O bir yere kadar yardım edebiliyordu. Göle çıkıyorduk. Vira bismillah. Her gün saat 11 sularında müzayede olurdu. Öyle ekmeğimizi kazanırdık. Kışı var soğuğu var. Ama ben şimdi eşimi dinlendiriyorum. Onun için velhasıl çok memnunum. Balıkçılıktan sonra turizme yöneldik. Tekne turları yapıyorum. Köylü olarak turizm olayına yabancı insanlardık. Açık konuşmak gerekirse buradan 2007'lere dönersek biz hiçbirimiz turizm ile ilgilenmiyorduk. Babalarımızdan kalan mesleğimiz balıkçılıktı. İnsanlar burayı yavaş yavaş tanımaya başladıkça arz talep dengesi oluştu. İnsanlar gezmek istediler gölde bizim balıkçı teknelerimizle. Görmedikleri yerleri görmek istediler. İlk başlarda bu hizmetlerden para talep etmeye bile çekiniyorduk. O denliydi. Daha sonra sektör haline geldi bu. Biz kooperatif olarak bu işi yapmaya başladık. 61 tane üyemiz var şu an. 50 teknemiz bir de gördüğünüz üzere saltanat teknemiz var. Bunlarla hizmet vermeye çalışıyoruz (Nilüfer Hizmet Sağlayıcı/Erkek/55).*

Turizm Osmangazi, Nilüfer, Yıldırım, Mustafakemalpaşa ve İznik için temel geçim kaynakları arasında yer almaktadır. Büyükorhan ve Gürsu örneklem alanları, turizm sektörünün az geliştiği lokasyonlardır. Önemli bir gelir kaynağı haline gelmediği için turizm sektörüne ilişkin aktarımlar diğer lokasyonlardan ayrışmaktadır. Nilüfer ilçesi büyük konaklama tesisleri, kongre merkezleri ve müzeleri ile Bursa'nın önemli turizm lokasyonlarından biridir. İlçe sınırları içerisinde yer alan Gölyazı, turizm ile ilişkili gelişmelerden kaynaklanan değişikliklerin yaşandığı bir mahalledir. Bu sahada turizm yerel ekonominin önemli bir parçası haline gelmişken bir diğer yandan da sayısız sorun ortaya çıkarmıştır.

> *Burası üçüncü dereceden sit alanı olduğu için çoğu şeyi yapmak yasak aslında. Yani inşaat olarak. Yeni bir yer inşa etmek falan zor olduğu için olanla devam etmek zorundasın. Tek sıkıntı o şu an. Ekstra şeyler yaparsak köyün o otantikliğini kaybederiz. Turizm ile devam etmek zorundayız. Bundan dolayı yaz, kış, ilkbahar, sonbahar turizm olmalı. Sonuç olarak etrafta surlar var. Onları korumalıyız. Fakat bazı işletmeler kale surlarının üstünde. Bunların olmaması lazım. Sonuç olarak insanlar bir şey görmek için geliyor, ama çoğu insanın da umduğunu bulamadığını söyleyebilirim. ... Kale surlarının üstünde evler var, işletmeler var. Günün sonunda köye gelen*

turistler için çoğunun umduğumuzu bulamadık bu kadar mıydı dediğini duyuyorum bize söylüyorlar (Nilüfer/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/28).

Turizm sayesinde ortaya çıkan bir diğer değişiklik kadınların sektörde kazanç elde etmeye başlaması yoluyla iş hayatına dahil olmalarıdır. Özellikle kırsal lokasyonlarda girişimciliğin teşvik edilmesi ile kadınlar turizmde istihdam edilmektedir. Kısa vadede, girişimcilerin yaşam koşullarını iyileştirmektedir (Fotoğraf 8).

Fotoğraf 8. Irgandı Köprüsü'nde hediyelik eşya satışı ve İznik'te somut olmayan mirası çinicilik ile kadın girişimciler desteklenmektedir.

Uzun vadede, kadın girişimciliğinin desteklenmesi kadın ve erkekler arasındaki göreceli yoksulluk farkını azaltmaktadır (Xu vd., 2018). Bu sebeple ekonomik ve sosyal kalkınmayı teşvik etmek için destek mekanizmaları oluşturulmuştur. Örneklem alanlarında yapılan görüşmelerden kamu desteği şu şekilde aktarılmaktadır:

Önceden burası belediyelikti. Dernekler kuruldu o zaman eğitimler verildi. Ama sonra... Tabi isteyen gitti. Baya bir eğitim alındı. Nasıl diyeyim sana İngilizce derslerine varana kadar hepsi verildi. Tabi gitmek isteyenlere. Hatta çoğu dernekte işte gözleme yapan kadınlar işte dernekle başladı. Öyle oldu (Nilüfer/Hizmet Sağlayıcı/Kadın48).

Turistikleşen sahalarda ziyaretçilere ev sahibi toplumun bakışı bir diğer değişim başlığıdır. Özellikle UNESCO miras alanlarındaki yoğun ziyaretçi akışı, ev sahibi toplumun turizme bakışında değişikliğe sebep olmuştur.

Normalde burası yaşayan bir Osmanlıysa düzenlemeler yapıldıktan sonra turisti sınırlı alacaksın içeri. Hem dokuyu koruyabilmek adına. Sen ne kadar

alırsan al. Sabah altı buçukta otobüs girer. En az üç bin kişi girer. Saat sekizde terk eder köyü. Köylü bundan rahatsız (Yıldırım/Muhtar/Erkek/41).

Netice itibariyle yapılan görüşme ve gözlemler, turizmi ve turizmin etkilerini ev sahibi toplumun nasıl kavramsallaştırdığını anlamamıza yardımcı olmuştur. Bu bilgiler, sürdürülebilir turizm planlama ve eylemleri için yararlıdır (Green, 2005).

4.5.2. Mirasın Sahnelenmesi ile Turistik Mekânın Oluşturulması

Miras unsurları[123] kültürel, estetik, tarihi, sosyal veya manevi değerler gibi ekonomik olmayan değerleri bünyesinde barındırmasının yanı sıra bulunduğu lokasyona ekonomik faydalar da sağlamaktadır. Mirasın korunması yalnızca fiziksel yapının korunmasını sağlamamakta ayrıca sosyal ve kültürel sürdürülebilirlik ile ilişkilendirilen etkiler de sağlamaktadır. Kolayca ölçülemese de miras bir alanın kültürel sürdürülebilirliğini çerçevelemede çok önemlidir. Ek olarak hem doğal hem de kültürel mirasın korunması, gelişmiş bir toplumun ayırt edici özelliği olarak kabul edilmektedir (Pollock-Ellwand, 2011). Bundan dolayı Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin bir parçası olarak, miras korumayı sürdürülebilir kalkınmanın gündemine almıştır.[124] Miras koruma ve sürdürülebilir kalkınma, esasen aynı sorunlar ve zorluklara, farklı başlıklar altında çözüm üretmeye çalışmaktadır. Aynı şekilde sürdürülebilir turizm de turizm ve miras ile bağlantılı

[123] Miras, toplulukların eserlerini ve/veya somut olmayan uygulamalarını, faaliyetlerini ve özelliklerini içermektedir. Doğal ve kültürel miras olarak kategorize edilmektedir. 2005 yılında Avrupa Konseyi tarafından imzalanan sözleşmedekültürel miras *"insanların mülkiyetinden bağımsız olarak, değerlerinin, inançlarının, bilgilerinin ve geleneklerinin bir yansıması ve ifadesi"* olarak tanımlanmıştır (Cerquetti & Ferrara, 2018). Doğal miras ise *"estetik veya bilimsel açıdan olağanüstü evrensel değere sahip, fiziksel ve biyolojik oluşumlardan veya bu tür oluşumların gruplarından oluşan doğal özellikler; bilim veya koruma açısından olağanüstü evrensel değere sahip jeolojik ve fizyografik oluşumlar ve tehdit altındaki hayvan ve bitki türlerinin yaşam alanını oluşturan kesin olarak belirlenmiş alanlar; bilim veya koruma açısından olağanüstü evrensel değere sahip doğal alanlar"* olarak tanımlanmaktadır.
Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Council of Europe Treaty Series No. 199, Faro https://rm.coe.int/1680083746
World Heritage Convention (2018). http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf

[124] Yaratıcı Çeşitliliğimiz: Dünya Kültür ve Kalkınma Komisyonu Raporu'nda da belirtildiği üzere *"insani veya kültürel bağlamından koparılmış kalkınma, ruhu olmayan bir kalkınmadır."* Ancak, kültür ve mirasın sürdürülebilir kalkınma söylemine entegre edilmesi sonraları olmuştur (Chong & Balasingam, 2018). Her ne kadar ekonomik, sosyal ve çevresel boyutta sürdürülebilirlik kavramı değerlendirilse de ilk etapta kültür, estetik, yönetim gibi kalkınmanın önemli başlıkları arasındaki ilişki kopuktur. 1990'larda Yaratıcı Çeşitliliğimiz: Dünya Kültür ve Kalkınma Komisyonu Raporu kültürü sürdürülebilirliğin merkezine yerleştirmeyi amaçlamıştır (Rosetti vd., 2022). UNESCO'nun 2010'dan bu yana çalışmalarının yoğunlaşması ile mirasın korunması ve sunumu sürdürülebilir turizm gündemine dâhil olmuştur. UNESCO ekonomik denge ve mirasın korunması başlıklarına dünya miras alanlarında yer vermeye başlayınca kalkınma ve korunma arasında iyi bir denge kurulmuştur (Labadi, 2018). Bu doğrultuda miras uygulamaları toplumların, kültürlerin ve çevrenin sürdürülebilirliğini etkileyen ve buna katkıda bulunan bir unsur haline gelmiştir (Rosetti vd., 2022).

hususlara ilişkin çözüm üretmeye çalışmaktadır. Yani *"geçmişi gelecek için kurtarma"*ya çalışmaktadır. Çünkü mirasın turizm nesnesi haline gelmesi korumayı, restore etmeyi, uyarlamayı ve tanıtmayı içeren bir gelişim süreci ortaya çıkarmaktadır. Bu da karar almayı ve ev sahibi toplumun ihtiyaçlarını göz önüne almayı gerektirmektedir. Doğal olarak süreç toplumun değer sisteminden, kültürel ve çevresel bağlamdan ayrı değildir (de la Torre, 2013).[125] Örneklem alanlarında tescil edilen ve koruma altına alınan unsurların sunumu ile alakalı bakış farklılıkları yer almaktadır. Bakış farklılıklarının nedeni miras unsurlarının kimi zaman ev sahibi topluma yarar sağlamadığının, kimi zaman da kaynağın yeterince korunmadığının düşünülmesidir. Ek olarak korumanın kamu kuruluşları tarafından yönetilmesi ve turizm aktörlerinin kişisel taleplerinin çakışmasıdır. Sürdürülebilir turizm, kaynağın kullanımından elde edilen insan yararı ile aynı kaynağın korunması arasındaki dengeyi sağlamayı amaçlamaktadır (Pollock-Ellwand, 2011). Fakat örneklem alanlarında sosyo-ekonomik boyutta bu denge sağlanamamıştır.

> *Ben yıllardır bu köyde olan birisi olarak yapılmadığını söyleyebilirim. (Bina göstererek) bakın mesela burası âtıl duruyor. Evi dökülmek üzere olan insanlar var. Buna destek olunmuyor. Burayı miras aldım burayı elleyemezsin diyorlar. Eee kardeşim madem bu köyün halkına yardımcı olun. Eksiklikler çevre düzenlemesi, yapıların tamir edilmemesi, restorasyona önem verilmemesi. Yani bir ara baya yapılmış sonrasında kalmış (Yıldırım/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/44/Üniversite).*
>
> *Şimdi sana tarif ettiğim yer var. Kilise Meydanı derler oraya. Tarihi eski evler var orada. Bakımsızlıktan mahvoldu göçtü gitti. Kalanlar da yıkılmayı bekliyor. Çivi çaktırmadılar o yüzden böyle. Şimdi ben sana başka bir yer tarif edeceğim. Hande Otel'in oraya git. Arkasındaki tarihi evleri gör. Göçtü gitti. Ona benzer burada 3-4 tane ev vardı, aynı göçtü gitti. Orada merdivenler var. Çıkarken merdivenin önüne geleceksin hiçbir tarihinin kalmadığını sen de göreceksin. Ben seni mahsus buradan gönderiyorum etrafı gör diye. İnşaat alanı her taraf ne var bir gör. Restorasyon falan yok. Bizim okuduğumuz Lalaşahin İlkokulu vardı. Bizim orası tarihti, kalmadı. Yarın öbür gün bir rüzgârda yıkılacak (Mustafakemalpaşa/Ev Sahibi Toplum/Kadın/67İlkokul).*
>
> *Başka eski yapı da kalmamış zaten. Mübadillerden kalanlara gereken özen gösterilmedi bence. Yani onlar korunsaydı... Hele bir sokak vardı bir korunsaydı... Bunlar yıkılmadı ama viranelik (Gürsu/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/64)*

[125] Mirasın korunması ve sunumu değerden bağımsız değildir. Mirasın tanımlanması ve değerlendirilmesi, nasıl kullanılacağı, nasıl yorumlanacağı, kim tarafından ve kimler için kullanılacağı sorularının yanıtları karmaşıktır ve sosyal bir süreç olarak değerlendirilmektedir

Fotoğraf 9. Katılımcı (Mustafakemalpaşa/Ev Sahibi Toplum/Kadın/67)'ın tarif ettiği lokasyona ilişkin görsel

Söz konusu durum örneklem alanlarının genelinde hâkim değildir. Yapılan faaliyetler ve planlanan uygulamaların yerel refaha ve destinasyon gelişimine katkıda bulunması, miras alanlarının korunması ve sunuma ilişkin aktarımların olumlu bir şekilde ifade edilmesi ile sonuçlanmıştır (Fotoğraf 10). Katılımcılar tarihi, kültürel ve doğal miras hakkında bilgi verdikten sonra ekonomik faydasına vurgu yapmıştır. Son olarak sertifikasyon çalışmaları ile ilgili aktarımlara rastlamaktayız.

> *İznik Belediyesi'nin Cittaslow'a üyeliği konusunda Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Bursa Kültür ve Turizm Tanıtma Birliği destek sunmuştur. Bursa Büyükşehir Belediyesi ise UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı ve Öğrenen Şehirler Ağlarına, Cumalıkızık ve Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu dosyasıyla UNESCO Dünya Miras Listesine girmiş ve İznik için başvurusunu tamamlamıştır. Ayrıca Karagöz- Hacivat, Gezek, Erguvan Bayramı, Danışık, Hamam (Termal), Mevlit ile Bursa UNESCO'nun somut olmayan kültürel miras listelerine girmiştir. Ayrıca Avrupa Ödülü Kazanmış Kentler Birliği, Avrupa Müze Örgütleri Ağı, Dünya Mirası Şehirleri Birliği, Uluslararası Tarım Şehirleri Birliği, Türk Dünyası Belediyeleri Birliği, Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Salıklı Şehirler Ağı, Dünya Tarihi Kentler Birliği, Hayvanat Bahçesi ve Akvaryumlar Avrupa Birliği, Avrupa Bilim Merkezleri ve Müzeleri Ağı, Asya Pasifik Bilim Merkezleri Birliği, Uluslarası Müze Konseyi üyelikleri mevcuttur. Bunlar dışında ulusal ve uluslararası 42 şehir kardeşliği ile*

dünyayla entegre bir Bursa için çalışmalar sürdürülmektedir (Bursa, Karar verici/Erkek/44/Üniversite).

Çininin turizme büyük katkısı var. İznik'te çini çarşısı var. Çift taraflı çini dükkânları var. Onun dışında sürekli eğitimler veriyorlar. Fuarlarda falan çiniyi çok iyi tanıtıyorlar. En önemlisi belediye başkanı olsun resmi kurumdakiler olsun çininin tanıtımını yapıyorlar. İznik Çinisi tanınıyor. Yurtdışında bile olsanız İnik çinisi tanınıyor (İznik/Hizmet Sağlayıcı/Kadın/37).

Kazı çalışmaları 2001'de biz askerden geldik başladı. Biz buranın yerlisiyiz. Çok gelenler vardı (Büyükorhan/Karar Verici/Erkek/45).

Cuma pazarının tarihi 500 yıllık bir mazi. Restorasyon işlemleri geçen yıl yapıldı. 1 yıl oldu evet aşağı yukarı. Halen de devam ediyor (Büyükorhan/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/35).

Değerli ve insanların gezmek isteyip buraya gelecekleri bir sebep oluşturacak yerlerimiz var. Arkeolog hanımefendiye sorduğumda ne zaman biter çalışmalar diye uzun süreceğini söyledi. Yavaş yavaş o yerler açıldıkça daha da artacağını düşünüyorum. Bu sebepten ötürü ziyaretçilerimiz artabilir. Biz de istiyoruz (Nilüfer/STK/Erkek/55).

Şöyle söyleyeyim çevre düzenlemeleri çok yararlı oldu. Ben Bursa'da yaşıyorum. Çevre düzenlemeleri yapılmadan önce benim bile görmediğim yerler vardı. Eski binaların arasına sıkışmış kalmış. Yanından geçiyorsun farkına bile varamıyorsun. Böyle olunca görülmeye fark edilmeye başlandı (Osmangazi/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/39).

Fotoğraf 10. Mirasın korunması ve yaşatılması adına atılan çeşitli adımlar

Katılımcılar yönetimsel adımları da değerlendirmiştir. Bu değerlendirmelerinde kültürel mirasın tespiti, korunması ve erişimi gibi başlıklara ilişkin detaylı bilgiler aktarılmıştır. Bilgiler resmi dokümanlar ile de teyit edilmiştir. Kültürel sürdürülebilirlik

başlığı altında değerlendirmeye aldığımız aktarımlar kültürel varlıkların korunması, kültürel eserler, somut olmayan miras, erişim, fikri mülkiyet, ziyaretçi yönetimi ve bilgilendirici materyal kodları altında değerlendirilmiştir. Söz konusu başlıklara ilişkin sahada gözlemler yapılmıştır. Doküman incelemelerimiz ve görüşmelerden çıkan örüntülerden Bursa'nın ulusal ve uluslararası alanda tanınırlığını arttıran bir başlık olarak miras unsurları karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda Tarihi Bursa surları, Zindan Kapı restorasyonu, Yeşil Cami çevre düzenlemesi, Tarihi İznik Surları, İstanbul Kapı restorasyonu, Tahtakale Çarşısı çevresinde bulunan sokak ve caddelerin cephe sağlıklaştırma uygulaması, Küçük Kumla Arap Hamamı, İshakpaşa Cami çevresi hizmet birimleri ve meydan düzenlemesi, Bursa Mevlevihanesi rekonstrüksiyonu yapımı, Akçalar Aktopraklık Höyüğü Arkeopark, Tarihi İznik Surları, Yenişehir Kapı restorasyonu, Bey Sarayı projesi, Karanlık Gökyüzü Parkı'nın oluşturulması, Yeşil-Emirsultan-Setbaşı tarihi yaya aksı kentsel tasarım projesi, Setbaşı Şehir Kütüphanesi restorasyonu yapımı, gastronomi festivalinin düzenlenmesi, Uludağ manastırlarının teknik incelemelerinin yapılması ve restorasyon için uygun manastırın seçilmesi, turizm rotalarının oluşturulması gibi faaliyetler yapılmıştır. Miras olarak tanımlanan alanların turizm talebine uygun hale getirilmesi için atılan bu faaliyetlerde kültür ve tarih vurgusu belirgindir.

> *Binlerce yıllık tarihiyle, farklı medeniyetlerin izlerini taşıyan, 623 yıllık sürede 60'a yakın ülkeye hükmeden Osmanlı'nın doğup büyüdüğü şehir olan ve kuruluş devrinin izlerinin canlılığıyla imparatorluğun yayıldığı tüm coğrafyalara bir kutup yıldızı gibi ilham veren Bursa, zengin bir kültüre ev sahipliği yapmaktadır (Bursa/Karar Verici/Erkek/54).*
>
> *Bursa'nın turizm merkezi İznik'tir. Sayı olarak değil ama tarih olarak merkez. Tarihi çok iyi koruyoruz bence. Korunmamış olsaydı tarih bu kadar bize sunulamazdı (İznik/Hizmet Sağlayıcı/Kadın/37).*
>
> *Burasının tarihi çok köklü. Roma yolu var şurada. Ayasofya'ya kadar devam ediyor. Burada çok arkeolojik çalışma var. Aşağıda Roma tiyatrosu var mesela. Tarihi de çok köklü senelerdir kazılar yapılıyor (İznik/Hizmet Sağlayıcı/Kadın/43).*

Fotoğraf 11. 2022 Bursa Türk Dünyası Kültür Başkenti –Osmangazi ve Bursa Somut Olmayan Miras Müzesi –Nilüfer

Kültürel unsurlar bir toplumun kültürünü ve tarihini yansıtan benzersiz özelliklere sahiptir. Bunların yok olması tarihin kaybı dolayısıyla yer duygusunun kaybı anlamına gelmektedir. Bunun için somut mirasa ek olarak somut olmayan kültürel miras envanteri çıkarmak için Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü tarafından, İl Kültür ve Turizm Müdürlüklerinin koordinasyonunda, illerde oluşturulan İl Tespit Komisyonları oluşturulmuştur (Göçmen, 2021). Yapılan çalışmalar ile tespit edilen envanterin[126] yerel yönetimin desteği ile sürdürülebilir kullanımının sağlanması ve korunması beklenmektedir. Somut ve somut olmayan mirasın tespit edilmesi, korunması ve bilgilendirme materyalinin oluşturulması başlıklarına yönelik ilgili aktörler çıktı üretmiştir. Ek olarak mirasın korunması ve yaşatılmasının yaşadığı yere etkisi aktarılmıştır. Kuşkusuz, birçok tarihi alan başlangıçta turizm amaçlı değil, konut, ticari veya ulaşım ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturulmuştur. Göç ve sosyoekonomik dönüşümün ardından işlevler değişmiştir (Wang vd., 2018). Bu dönüşüm süreci ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları ile değerlendirilmiştir.

> *Burada çivi çakamıyorsun. Eski kanalizasyonları kullanıyorsun. Eski elektrik sistemi kullanıyoruz. He ne oldu ben çivi çakamadım, penceremi kapımı*

[126] Çini Sanatı İznik Çinisi, Kündekari Sanatı,Yorgancılık, Kaşıkçılık, Bıçakçılık, Sepetçilik/Hasır Örücülüğü Köfüncülük, Süpürgecilik Süpürgecilik, Yöresel Kıyafet, İçlik, Önlük ve Süslenme (Kuşak, Kemer, Başlık, Toka), Keles Kıyafet Geleneği, Sıra Gecesi, Yaren vb., Gezek, Erfana Günü, Ahilik, Lokma Dökme, Düğün Danışık, Mevlid Geleneği, Yağmur Duası, Miraciyye, Erguvan Bayramı, Hıdırellez, Cezayir Oyunu, Kılıç Kalkan, Meddahlık, Karagöz, Kömrük Geleneği, Mehter, Geleneksel Türk Okçuluğu, Geleneksel Zeytin Yetiştiriciliği ve Ürünleri Yapımcılığı, İpek ve İpek Böcekçiliği Kültürü, Hamam Kültürü, Kahve Geleneği, Aşure Geleneği, Boza Yapımı.

değiştiremedim ne oldu tarihi kaldık. Tabi bunun iyi yanları da oldu kötü yanları da (Yıldırım/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/50)

İnsanların çoğu siti olumsuz karşılıyor olabilir anlayabiliyorum. Ama bence olması gereken bu. Buranın sit alanı olarak kalması ve ekstra bir şey inşa edilmemesi gerekiyor. Atıyorum mesela geçen sefer geçen yıllarda daha doğrusu öyle diyeyim bu adını unuttum tiyatronun oraya ev yapılacaktı daha doğrusu yaptılar. Hemen yıktılar. Sit alanında bulunduğu için hemen yıktılar...Tamam insanlar evlerinden olacak ama tarih de korunmuş olacak. O yüzden bence olması gereken sit alanı olarak kalması. Mübadeleden kalan evler de var mesela. Mübadeleden kalan evlerin büyük bir çoğunluğu ahşap. Yangınlar çıktığında büyük bir kısmı yok olmuş. Onların da korunması gerekli (Nilüfer/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/28).

Yani şöyle İznik'te mesela bir bazilikamız çıktı o tamamen koruma altında. Onu biliyoruz. Kazı çalışmaları genelde fırınlarda var. Roma tiyatrosu, su kalıntılarımız var o da koruma altında. Sürekli kazılıyor. Baktığınız zaman bazı şeyler korunabildiği kadar korunuyor (İznik/Hizmet Sağlayıcı/Kadın/37).

Mirasın korunması ve yaşatılmasının saha adına önemli pozitif etkileri olduğunu belirtebiliriz. Ancak Gürsu, İznik ve Mustafakemalpaşa gibi lokasyonlarda mirasın korunması ve sunumu önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf 12 ve Fotoğraf 13). Çünkü örneklem alanlarında ev sahibi toplum, kültürel miras ile birarada yaşamakta ve bu sahalarla termas halindedir. Koruma altına alınan fakat restore edilmeyen yapıların yarattığı güvensizlik problem olarak karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf 9).

Fotoğraf 12. Lalaşahin Paşa Türbesi–Mustafakemalpaşa, Gölkapı –İznik

Fotoğraf 13. İstiklal Mahallesi –Gürsu, Derecik Bazilikası –Büyükorhan

Kültürel ve doğal mirası korumanın ekonomik bir boyutu bulunmaktadır. Bu zorluğun üstesinden gelmek için çoğunlukla turizm sektöründen yararlanılmaktadır (Chong & Balasingam, 2018). Bu sebeple ziyaretçilerin ifadelerine de başvurulmuştur.

> *İzmir ile karşılaştırdığımla Bursa'da doğa var, yeşillik var. Beğendiğim kısım tarihin olması. Bakımlı bir şehir aslında Bursa. Denizi var ama çok tercih edilmiyor bildiğim kadarıyla farklılaşan kısmı o. Bir de Bursa yeşil. Bir de daha tarihi burası tarih kokuyor. Şirince ile Cumalıkızık benzeşiyor tarihiyle, yöresel ürünleriyle (Nilüfer/Ziyaretçi (İzmir)/Kadın/50).*
>
> *Bursa'nın tarihi olması yeşilliği bol olması, Uludağ gibi bir ayrıcalığının olması… (Osmangazi/Ziyaretçi (İstanbul)/Kadın/37)*
>
> *Valla ben size söyleyeyim ki Bursa'da o kadar çok gezilecek yer var ki. Hanlar, camiler, türbeler… Bir Panorama Müzesi var inanılmaz. Yani insan sanki patlamış içine dağılır gibi. Bir de müzeleri çok. Beş tane müze gezdik dün. Çok çeşitli müzeler var mesela Vakıf Kültürü Müzesi var. Bunun yanında yine Göç tarihi müzesi var. Yine biz Bursa Mevlevihanesi'ni falan restore ettiler oraya gittik. Dokusu aynen korunmuş ve yine Zindan Kapı Müze'sini gezdik. Orman Müzesi, Araba Müzesi Uçak Müzesi. Bu kadar müze yoğunluğunu bir Gaziantep'te gördüm. Bir de Bursa'da gördüm. Tabi İstanbul'u saymıyorum (Nilüfer/Ziyaretçi (Ankara)/Erkek/60).*

Miras alanları insanların seyahat nedenlerinden biridir. Bunun en belirgin örneği UNESCO tarafından tanınan dünya miras alanlarında ziyaretçi sayısının arttırmasıdır. Bursa'da UNESCO tarafından tanınan dünya miras alanları Osmangazi ve Yıldırım'da yer almaktadır. Bu sahalarda istihdam ve ekonomik kalkınma, fiziksel ve ekonomik büyüme, turizmin çeşitlendirilmesi ve kültürel anlayışın geliştirilmesi gibi pozitif etkileri gözlemledik.

> *Turizm burada 96'dan sonra başlıyor tabi Kınalı Kar'ın burada çok etkisi oluyor. Dizi çekildikten sonra turizm burada hızlanıyor. UNESCO da tetikledi. 10 sene falan oldu UNESCO'ya gireli. Nasıl etkisi oldu acenteler*

geliyor atık. Günübirlik gelenler oluyor, günübirlik gelenler, öğrenci gruplarından gelenler oluyor. 50 civanda kahvaltı salonu var burada. Kahvaltı olayı var burada (Yıldırım/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/59)

Tarihi ve kültürel unsurların dışında doğal mirasın korunmasına ilişkin değerli bilgilere ulaşılmıştır. Gözlem, görüşme ve doküman analizi sonucunda doğal mirasın korunması sürecinde ziyaretçi yönetiminin önemli bir başlık olarak yer aldığı gözlemlenmiştir. Turist sayısının her geçen yıl artması turizmin demokratikleşmesini sağlamasının yanında mekân/peyzajın görsel tüketimini arttırmakta, çoğu zaman doğal ve kültürel mirasa zarar vermektedir. Turist etkisinin yalnızca görsel tüketimle sınırlı kalmaması kültürel ve doğal miras alanlarının geri dönülemeyecek biçimde yeniden üretilmesine bunun da mekânların kitlesel anlamda yok edilmesine neden olmaktadır. Turizmin doğal miras üzerindeki olumsuz etkisini azaltmak için hassas ekosistemlerin korunması, ziyaretçi etkinliklerinin izlenmesi, planlama ve denetlemelerin gerçekleştirilmesi başlıklarına dikkat çekilmektedir.

Özetle örneklem alanları özelinde incelediğimiz üzere miras alanlarının korunması ve sunumu ekonomik, politik ve toplumsaldır. Ekonomiktir çünkü çalışma alanında miras alanlarının sunuma bağlı ortaya çıkan turizm hareketliliği çarpan etkisi yaratmaktadır. Ziyaretçilerin bu alanları ziyaretleri esnasında konaklama, rehberlik, ulaşım, eğlence ve perakende gibi hizmetlerden yararlanması ile turizmde çarpan etkisi ortaya çıkmaktadır. Politiktir çünkü neyin korunacağı ve sunulacağı sorusu güç ilişkilerini bünyesinde barındırmaktadır. Toplumsaldır çünkü ev sahibi toplum miras ile birarada yaşamaktadır. Ev sahibi toplum, mirasını tanıyarak sadece estetik ve sanatsal öneminine ilişkin anlayış kazanmakla kalmaz, aynı zamanda aidiyet duygusu da kazanır. Bu nedenle mirasının tüm bu başlıklar dikkate alınarak değerlendirilmesi sürdürülebilirliği de beraberinde getirir (Kee & Chau, 2020).

4.6. Turizmin Demokratikleşmesi

Refahın bileşeni olan turizme katılım ile sürdürülebilir kalkınma arasındaki bağlantı son araştırmalar ile kavramlaştırılmıştır (Diekmann vd., 2018). Bireylerin refahı (zihinsel ve fiziksel sağlık) üzerindeki faydalarını anlamak ve dahil olma/dışlanma ile mücadele etmek için sürdürülebilir turizm kriterleri kullanılmaktadır. Yaptığımız görüşmeler ile gelişen turizm sektörü ve yerel ekonomik kalkınma süreçleri arasındaki etkileşim

konusunda bir anlayış geliştirilmiştir. Sürdürülebilir turizm kriterleri süreçleri anlamamıza yardımcı olacak teorik çerçeveyi sunmuştur.

4.6.1. Ziyaretçi Olma/Olmama Durumu

Günümüzde turizmin lüks değil ihtiyaç olarak görülmesi (McCabe vd., 2011), tezin birinci bölümünde de ifade edildiği gibi uluslararası kuruluşlar tarafından da kabul edilmiştir. Turizm hakkı, ilk olarak 1980 Manila Turizm Zirvesi'nde ifade edilmiştir (UNWTO, 1980). Seyahat ve turizm özgürlüğü, çalışma hakkının doğal bir sonucu olarak, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve birçok devletin mevzuatında kabul edilmiştir. Bu da yönetimlerin etkili ve ayrımcılık içermeyen erişimi sağlamalarını gerektirmektedir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi Madde 24'te belirtildiği üzere *"Herkesin dinlenmeye, boş zamana, özellikle iş saatlerinin makul ölçüde sınırlandırılmasına ve belli dönemlerde ücretli tatillere hakkı vardır* (Aybay, 2016). Bu ifade turizmin erişilebilir olmasını sağlamanın somut bir ifadesidir.

Örneklem alanı özelinde de katılımcılar ile yapılan görüşmelerden aktör gruplarının belirli oranlarda turizm etkinliğine katılım sağladığı görülmektedir. Turizmin demokratikleşmesi adına kamu sektörünün adımlar attığı hem belgelerde hem de katılımcıların ifadelerinde yer almaktadır. Örneklem alanları arasında benzeşen noktalardan biri mesafenin etkisidir. Yani katılımcılar boş zamanlarını geçirmek, dinlenmek ve eğlenmek için en yakın mesafeye seyahat etmektedir.

> *Buradan Dursunbey'e çok yakınız. Oraya gidiyoruz. Ben Bursa'ya gitmedim. Gitmiyorum da uzak. Gezmeye gitmiyorum ne işim var yaşlandım artık. Biz köylü insanız ne gezmesi. Ben bir yere gitmiyorum (Büyükorhan Ev Sahibi Toplum/Kadın/75).*

> *Ben İstanbul'a gidiyorum genelde yakın olduğu için. Ünlü olan yerlerde bulunuyorum. Alışveriş merkezlerine gidiyorum. Yeme-içme yerleri genelde (Osmangazi/Ev Sahibi Toplum/Kadın/32).*

> *Ben daha çok İstanbul ve İzmir'e gidiyorum. Hem arkadaşlarım orada. Onun dışında Manisa'ya gittim en son. Gezilecek çok yer var, ulaşım çok rahat bir de onun için. Çünkü buradan gitmek oraya kolay (Nilüfer/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/28).*

> *Gezmek için Bursa'ya gitmektense Kütahya ya da Balıkesir'e gidiyorum daha çok. Oranın yolu daha rahat. Basabiliyorum. Bursa'ya giden yolda böyle bir şey yok. Geçen Tavşanlı'ya gittim hem arabamı tamir ettirdim hem de gezdim. Boş vaktimde en fazla Mudanya'ya gidersek gideriz ya da yemek yemeye gideriz. Başka da bir şey yok sosyal hayatımız yok. Valla biz çalışmaktan gezmeye vakit bulamıyoruz. Çalışmak bizim için hayati (Büyükorhan Ev Sahibi Toplum/Erkek/49).*

Yine benzeşen bir diğer husus ise sektörün emek yoğun olmasından dolayı katılımcıların seyahat etme imkânına sahip olmamalarıdır. Ek olarak finansal yetersizlik seyahatin gerçekleştirilememesi ya da kısa mesafelerde gerçekleştirilmesinde etkili olmuştur.

> *Maddiyata bağlı seyahat ediyorum. Şu an hiçbir yere gitmiyorum. En son Bursa dışına Balıkesir'e ve Kütahya'ya gidiyorum. Çevremizdeki illere gidiyoruz. Genelde normal gezmeye gidiyorum. Öyle planlı bir gezme yok. Bizim gibi küçük yerlerde yaşayan insanlar öyle planlar yapmıyor. Kafa nereye eserse. Balıkesir Merkez, Sarımsaklı, Erdek oralara gidiyoruz. Yani bir gün denize gidiyoruz diğer gün arkadaşımız oluyor oraya gidiyoruz (Büyükorhan/Ev Sahibi Toplum/Erkek/35).*
>
> *Uzun zamandır gezmiyorum. En uzak Bursa diyeyim. O da ihtiyaçlarımı gidermeye. Uludağ'a 3-5 defa gittim. En son 2018'de gittim. Biz orta gelirli insanlarız. Orası üst sınıfa hitap ediyor. Bir yemek yiyeyim desem benim için bir servet. Onun için pek tercih etmiyorum Uludağ'ı. (Nilüfer/ STK/Erkek/55).*
>
> *Biz valla artık hiçbir yere gidemiyoruz. 2 senedir de Bursa dışına çıkmadım. Sevmiyorum da ondan (Gürsu/Ev Sahibi Toplum/Kadın/48).*
>
> *Ben işten kafamı kaldıramıyorum yoğunluktan. Bursa merkezine bile gidemiyorum. Cumalıkızık'a gittim 2-3 sene önce kalabalık ya. Kalabalıktan bir şey göremiyorsun ki. Burada da bir yer parladığı zaman herkes oraya gidiyor (İznik/Hizmet Sağlayıcı/Kadın/50).*

Farklılaşan husus ise turizm sektörünün gelişme gösterdiği lokasyonlardaki hizmet sağlayıcı konumundaki grup daha uzak mesafelere seyahat etme eğiliminde olduklarını belirtmişlerdir. Diğer alanlardaki katılımcılar yakın lokasyonlara kısa süreli seyahat ettikleri ifade edilmiştir. Bunun nedeni kısmen ekonomik eşitsizliktir. Bir diğer nedeni ise seyahat etme talebinin bulunmamasıdır.

> *Genelde turistik yerleri tercih etmeyi çalışıyorum. Ama kültürel gezi yapıyor musun dersen evet zaman zaman kültür gezileri de yapıyorum. Yani görmediğim yerleri görmeyi istiyorum çok keyif alıyorum bundan yeni yerler tanımaktan. Onun için zaten arabamla Karadeniz'i gezdim merak ettiğim için. O bölgeyi dolaştım. Ama ne olursa olsun yurtdışı bambaşka. Genelde tercihim yurtdışından yana. Özellikle Avrupa'da gezmediğim metrekare yok gibi bir şeydir. Ama her şeyiyle adamlar bizden binlerce kat daha fazla sahip çıkıyor her şeye. Kaldırım taşına kadar (Osmangazi/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/56).*

Finansal imkânların yetersizliğinden dolayı turizme katılım sağlayamayan gruplar yerel yönetimin adımları ile erişim imkânına kavuşmuşlardır. İstanbul, Çanakkale ve Ankara gibi lokasyonlara yapılan turlar ile dezavantajlı grupların turizm faaliyetine katılımı sağlanmıştır.

> *Ben çok fazla gezmiyorum senelerdir. Bursa'ya bile gitmiyorum. Kemalpaşa'dan çıkmıyorum. En son 1 sene önce Ankara'ya gittim.*

Belediye gezi düzenlemişti. O şekilde görmüş oldum ben de. Köylerden gelenler vardı bizler de gittik. Anıtkabir'i gördüm. Çanakkale'ye de gittim. Yapıyoruz bir şeyler kırk yılda bir. Ailemizi bırakamıyoruz. Belediyemiz İstanbul'a da götürmüştü. Tekne turu yapmıştık Çanakkale de güzeldi. O müzeler beni çok etkiledi. Bursa'da da Ulu Cami etrafını gezdim. Birkaç yeri daha gördüm. Bursa çok güzel bir yer ama affedersin tuvaleti bile bana pahalı geliyor. O yüzden gezmiyorum da. Gölyazı diyorlar oraya falan da gitmedim. Küçükken Somuncu Baba'ya gittim. Türbeleri falan da gördüm. Adını hatırlamıyorum şimdi. Bir de Tophane'yi gördüm. Buradan çıkmayan biri olarak yine iyi yerler görmüşüm. (Mustafakemalpaşa/ Ev Sahibi Toplum/Kadın/30/İlkokul)

Turizm sektörünün Bursa özelinde önemli bir ekonomik sektör konumunda olduğuna şüphe yoktur ancak bunun sosyal bir faaliyet olarak tamamen olumlu çıktılarının olup olmadığı veya ev sahibi toplumun ekonomik düzeyine katkısına ilişkin net bilgiler bulunmamaktadır. Bu anlamda çalışma sahasında turizmin sosyal boyutu hem ekonomik hem de katılım düzeyi baz alınarak incelenmiş, katılımcıların sesine yer verilmiştir. Turizmin faydaları, bireyler, toplum ve uluslararası ilişkiler bağlamında, kültürlerarası etkileşimi, barış ve anlayışı teşvik etmek, destinasyonlar için ekonomik büyüme ve refahtan kaynaklanan sosyal ve kişisel faydalar, turistler için ise kişisel faydalar olarak ifade edilmektedir (European Economic and Social Committee (EESC), 2006). Çalışma alanındaki toplumsal faydalar kültürlerarası iletişim fırsatlarının sunulması, barış ve anlayışı teşvik etme, sosyal refahın artmasıdır. Bir diğer yandan ev sahibi toplumun seyahat alışkanlığı kazanması ve turist haline gelmesidir. Gözlem ve görüşmelerden sektörün gelişme gösterdiği lokasyonlarda ev sahibi toplumun seyahat etme davranışında değişiklik olduğu ve turizm faaliyetine daha etkin katıldığı aktarılmıştır. Sektörün orta ve zayıf olduğu lokasyonlarda hem ekonomik yetersizliklerden hem de çalışma dışındaki boş vakitlerinde nispeten daha az seyahat ettiklerinden dolayı turizme katılım yetersizdir. Netice itibariyle tezin bu başlığında turizm arzını oluşturan ev sahibi toplumun sektör içindeki yeri incelenmektedir. Turizmin tabana yayılıp yayılmadığı sorgulanmaktadır. Bu sayede turizmin insan yaşamına etkisi ortaya konulmuştur. Literatürde turizm gelişiminin göreceli avantaj ve dezavantajları uzun yıllardır tartışılmaktadır. Bu tartışmalar turizmin insan yaşamına etkisi, aktörlerin turizm gelişimindeki rolü, kültür ve topluma etkisi üzerinedir (McCabe & Diekmann, 2015). Sürdürülebilir turizm, turizmin mekânsal yayılımı ve mekânsal etkisi üzerinde dururken bir diğer yandan sosyal yayılımı ve ekonomik etkisi üzerinde de durmaktadır. Bu başlık altında doğrudan aktarımlar ile belirttiğimiz durum sosyo-ekonomik boyut

hakkında bilgi sunmaktadır. Aktarılan bilgiler yerel ekonomik faydaların sağlanması, sosyal refah ve etkilerin tespit edilerek topluluk desteğinin sağlanması için önemlidir.

4.7. Sektör Olarak ve Sorun Olarak Turizm

Sektörel gelişimi ele aldığımız ilgili kısımda, turizmin mikro düzeyde ekonomik katkısını ölçen ampirik verilerin eksik olmasından dolayı yerel ekonomik faydaların sağlanması kriterine ilişkin net bir bilgiye sahip değildik. Turizmin makroekonomik etkilerinin ölçülmesi ve diğer ekonomik sektörler ile karşılaştırmalı analizini yapan çalışmalarda ev sahibi toplumun doğrudan veya dolaylı olarak fayda sağlayacağı belirtilmektedir. Yerel ekonomik faydaların sağlanması, insana yakışır iş ve kariyer fırsatlarının sunulması ve topluluk desteğinin sağlanması turizmdeki karmaşık bağlantıların göz önüne alınması ile mümkündür (Holden vd., 2011; Rogerson, 2005). Bu sebeple öncelikle turizm sektöründen doğrudan gelir sağlayan katılımcılar ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İlgili başlıklar baz alınarak katılımcılara iletilen görüşme sorularından turizm sektörü hakkında bilgi edinilmiştir. Katılımcıların ifadelerinden turist profiline, profilin yıllar içerisindeki değişimine, bu değişikliğe bağlı olarak istihdam edilen grubun değişimine ve sektörün mevsimselliğine ilişkin bilgi edinilmiştir (Şekil 29 ve Tablo 27).

> *Yabancı olarak da Araplar geliyor. Arap yoğunluğu olduğu için Suriyeli çalıştırıyor iş yerleri. Onlar Arapçayı iyi bildiği için işletmeler alıyor (Yıldırım/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/59).*
>
> *Araplar çok. Suriyeli çalışanlarımız var. Onun sayesinde anlaşabiliyoruz. Diğerleriyle de anlaşılıyor bir şekilde. Suriyeliler bize yardımcı oluyor. Onlara iş fırsatı sundu. Ekmek kapısı oldu (Yıldırım/Hizmet Sağlayıcı/Kadın/55).*

Şekil 29. Örneklem alanlarında yapılan görüşmelerden ziyaretçi profiline ilişkin aktarımlar/bölümlerin frekansları

Profile İlişkin Bölümler	Frekans	Yüzde	Profile İlişkin Bölümler	Frekans	Yüzde
*Araplar[127]	70	22,29	Yalova	3	0,96
İstanbul	59	18,79	Katar	3	0,96
İzmir	26	8,28	Japonya	3	0,96
Balıkesir	19	6,05	Edirne	2	0,64
Antalya	15	4,78	Trabzon	2	0,64
Ankara	13	4,14	Artvin	2	0,64
Almanya	8	2,55	Hollanda	2	0,64
İngiltere	8	2,55	Sırbistan	2	0,64
Rusya	7	2,23	Macaristan	2	0,64
Çanakkale	7	2,23	Endonezya	2	0,64
Muğla	6	1,91	Aydın	2	0,64
İtalya	6	1,91	Afyonkarahisar	1	0,32
Nevşehir	6	1,91	Erzurum	1	0,32
İtalya	6	1,91	Kars	1	0,32
Sakarya	5	1,59	Çin	1	0,32
Mardin	5	1,59	Pamukkale	1	0,32
Fransa	5	1,59	Hindistan	1	0,32
Kuveyt	4	1,27	Ukrayna	1	0,32
Bulgaristan	3	0,96	Güney Kore	1	0,32
ABD	3	0,96	TOPLAM	314	100,00

Tablo 27. Örneklem alanlarında yapılan görüşmelerden ziyaretçi profiline ilişkin aktarımlar/bölümlerin frekans ve yüzdeleri

Ek olarak diğer ekonomik faaliyet kolları ile turizm sektörü arasındaki etkileşim ve ilişkiler hakkında da bilgi edinilmiştir. Örneklem alanları her ne kadar turizm sektörünün farklı geliştiği lokasyonlar olsa da benzer örüntülere sahiptir. Diğer ekonomik faaliyet kolları, turizm sektörünün gelişmesinde etkili olmuştur. Özellikle konaklama sektöründeki büyümede sanayi sektörünün gelişmesi etkili olmuştur (Okuyucu & Akgiş, 2016).

> *Bizim müşterilerimiz iş için gelenler. Pazarlamacılar işte. Bilirsiniz mermer sektörü çok var burada. Onun için gelenler de hem iş yapıyor hem geziyor, yiyor, içiyor, kalıyor. Turizme doğrudan olmasa da para kazandırıyor. Mermer için, tarımcılara tohum, gübre için gelenler var yani iş piyasası için geliyorlar bir de. Genellikle İtalya'dan Fransa'dan. Makine kurdukları için. Genellikle burada konaklıyorlar. Çünkü mesafe olarak burası yakın kalıyor. Birçok fabrika var burada. Salça fabrikaları, süt fabrikaları var. Bunların makineleri hep Fransa'dan, İtalya'dan geliyor. O yüzden bize hep yabancı geliyor. Şu an ziyaretçilerimiz İtalya, Fransa bir de Japonya'dan geliyor. Bazen Almanya'dan da geliyor. Yerlilerden de pazarlamacılar çok geliyor buraya. Yüzde 90 iş için geliyorlar buraya yani (Mustafakemalpaşa/Hizmet Sağlayıcı/28/Erkek).*

[127] Ortadoğu'dan gelen ziyaretçi kitlesi için kullanılmaktadır.

Benim karşılaştığım bu bölgeye göre söyleyeyim yoğunluk pazarlamacı. İş amaçlı geliyorlar. Turistten çok benim müşterilerim pazarlamacı. Turiste kalmış olsak biz zaten döndüremeyiz kapatırız. Buradaki otellerin hepsi pazarlamacılar ile ayakta (Osmangazi/Hizmet Sağlayıcı/39/Erkek).

Buraya gezmeye gelen çok nadir çıkıyor. Genelde dışarıdan çalışmaya gelenler, inşaat sektöründe oluyor, tarım işinde oluyor veya pazara geliyorlar mal almaya, memurlar ihtiyaç duyuyor. En çok tayin zamanında onlara yardımcı oluyoruz. Gezmeye de genelde kampçılar geliyor. Görecik Yaylası'na geliyorlar (Büyükorhan/Hizmet Sağlayıcı/35/Erkek).

Bizde meyvecilik var. Gürsu ismi sebze ve meyve ile anılır. Bursa'nın meyve sebze deposudur. Gezilecek yerler başka ilçe sınırında kalıyor. Bize çok yakın ama başka ilçede. Dediğim gibi Gürsu'nun güçlü yanı meyvecilik. Mesela bizim otelimiz yazın %90 doluluk oranında gezer. Bunun %60'ı meyvecilerdir. ... Fabrikalara makine kurmaya gelenler var. Onlar da kalıyor Hindistan'dan, Çin'den. Onlar uzun süreli kalırlar mesela. Tekstil fabrikası makina alır Çin'den bir firmadan. Ekibi geliyor, kurulumunu yapıyor, teslim edip gidiyor. Bu da bir iki aylık süreç alıyor. O Hintliler mesela tekstil fabrikası için makine kurmaya geldiler 9 ay kaldılar otelimizde (Gürsu/Hizmet Sağlayıcı/64/Erkek).

Sektöre ilişkin aktarımlarda sorunlardan da sıklıkla bahsedilmiştir. Bu sorunlar arasında istihdam, konaklama ve eğitim eksikliği yer almaktadır. Bu eksiklikler özellikle tarım, sanayi, balıkçılık gibi birincil ve ikincil ekonomik faaliyet kollarının baskın olduğu lokasyonlarda tekrarlanmıştır. Öte yandan turizm sayesinde elde edilen ekonomik kazanımlar sıklıkla belirtilmiştir.

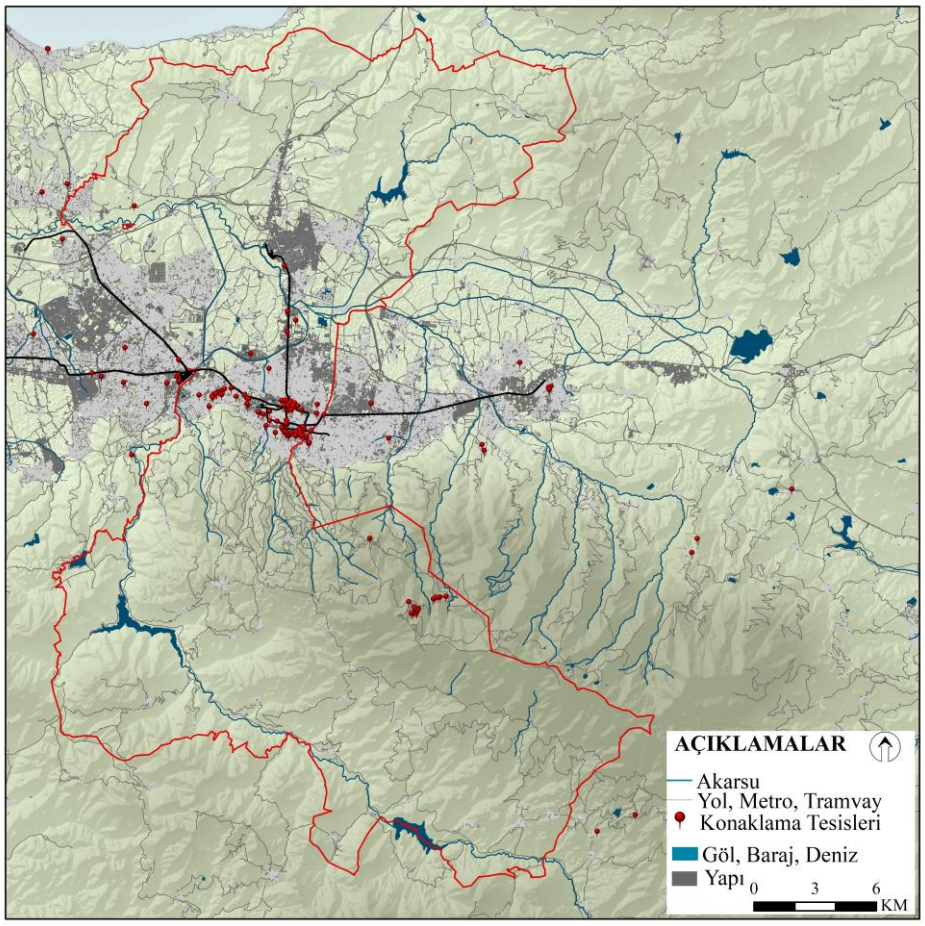
En büyük eksikliklerimizden biri konaklama. Konaklayacak alan yok. Aşağıdan Tümbüldek Kaplıcaları'ndan geldiyseniz yer yok. Orada küçük küçük bakımsız evler var. Kiralanıyor. Onlar da çok tercih edilmiyor zaten. Belediyeye ait küçük küçük pansiyonlar. Köy içinde halktan verenler de var. Ama kapasiteyi karşılamıyor. En az 4 günlük kiraya veriliyor. Yine 1-2 günlük kalacak olanlar kalamıyor (Mustafakemalpaşa/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/49).

Gençlerimiz turizm sayesinde iş sahibi oldu yalan yok. Genelde kendi işletmelerini kurdular. Kahvaltıcı falan o şekilde. Burada insanlar kendi imkânlarıyla pansiyon falan açtı. Geri kalan herkes gözleme evi falan açtı (Yıldırım/STK/Erkek/69).

Mustafakemalpaşa'da daha çok tarım var. Hee organize sanayi yapıldı şurada 15-20 senelik bir olay. Yani şurada yeni faaliyete geçmeye başladı. Turizm de öyle yeni. En önemli faaliyet kolu tarım daha sonra da sanayi sonrasında da turizm. Mustafakemalpaşa'ya turizm çok da kariyer ve iş sağlamıyor yani (Mustafakemalpaşa/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/49).

İstatistiklere de yansıdığı üzere turist hareketliliğinin önemli bir kısmı Osmangazi ilçesindedir. Gözlemlerimiz ve yapılan görüşmelerde de söz konusu durum aktarılmıştır (Harita 38). Önemli turistik mekânların (tarihi binalar ve parklar, müzeler) bulunduğu bu alanda konaklama tesisleri, yeme-içme mekânları, hediyelik eşya dükkânları gibi turizm

hizmeti sağlayan alanlar yoğunluktadır. Turizm için gerekli olan dört faktörün yer alması (varlıklar, olanaklar (tesisler) ve erişilebilirlik ve talep) merkezi turizm bölgesi haline gelmesinde etkili olmuştur (Lohmann & Beer, 2013).

Harita 38. Osmangazi ilçesi konaklama tesisi haritası

Görüşmelerde de turizm hizmetlerinin üretim ve tüketimi ile ilgili çoğu faaliyetin gerçekleştiği alan olarak Osmangazi, İznik, Nilüfer, Mustafakemalpaşa ve Yıldırım'a vurgu yapılmaktadır. Özellikle sektörel olarak Osmangazi ve Nilüfer ön plana çıkmaktadır (Şekil 30 ve Tablo 28). İznik, Yıldırım, Büyükorhan ve Mustafakemalpaşa'nın da turistik noktalarına vurgu yapılarak olanaklar (tesisler) ve erişilebilirliğin sağlanmamasının talep eksikliği yarattığı aktarılmıştır.

> *Bursa'nın en fazla turist çektiği dönem, kültür turlarının yoğunlukta olduğu Nisan – Mayıs ve Eylül – Ekim dönemleridir. Ayrıca Uludağ başlı başına bir turistik noktadır. Karın düştüğü andan itibaren şubat ayı daha yoğun olmakla birlikte mart ortalarına kadar devam eden yoğun bir kayak turizmi söz konusudur. Bursa'nın günübirlik ziyaretçi sayısının yüksek olduğu tahmin edilmektedir (Bursa/Karar verici/Erkek/54).*

Hem türbelerin olması hem Uludağ'ın olması etkili (Osmangazi/Hizmet Sağlayıcı/Kadın/33).

Şekil 30. Turizm destinasyonları ve sektöre ilişkin aktarımların frekansları

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Osmangazi	230	29,83	Orhaneli	9	1,17
İznik	128	16,60	Kestel	7	0,91
Nilüfer	121	15,69	Harmancık	5	0,65
Mustafakemalpaşa	100	12,97	Gemlik	5	0,65
Yıldırım	76	9,86	Keles	4	0,52
Mudanya	35	4,54	Orhangazi	3	0,39
Karacabey	16	2,08	Yenişehir	2	0,26
Büyükorhan	15	1,95	TOPLAM	771	100,00
İnegöl	15	1,95			

Tablo 28. Turizm destinasyonları ve sektöre ilişkin aktarımların frekans ve yüzdeleri

Özetle sektörel olarak turizm, farklı oranlarda da olsa istihdam yaratmakta ve yeni iş fırsatları yoluyla sermaye yatırımlarını teşvik ederek yerel ekonomik kalkınmayı desteklemektedir. Ek olarak mekânsal, sosyal ve ekonomik değişiklikler yaratmaktadır. Ekonomik faaliyet kollarında ve istihdamdaki dönüşüm sektörel anlamda meydana gelen değişikliklerden başlıcalarıdır. Bir diğer yandan turizm sektörü fiziksel mekân (bölge) ve soyut mekân ile (aktörler arasındaki etkileşimler) güçlü bir şekilde bağlantılıdır. Bu nedenle gerilim ve uzlaşıların göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Sosyo-kültürel ve ekonomik boyut turizmin sürdürülebilirliği açısından önem arz etmektedir. Çünkü UNWTO'ya göre turizmin olumlu ekonomik yansımalarının ardında sosyal ilişkiler yer almaktadır (Ojeda & Kieffer, 2020).

4.7.1. Gerilim ve Uzlaşılar: Turizmin Artı ve Eksileri

Tezin bu bölümünde sürdürülebilir turizmin sosyo-ekonomik ve kültürel boyutlarına vurgu yapılarak şu noktalara dikkat çekilmektedir: Turizm gelişiminin ev sahibi topluma ve destinasyona etkisi nedir? Turizm ekonomik fayda sağladığı müddetçe

desteklenmekte midir? Turizm gruplar arasında gerilim veya uzlaşı yaratmış mıdır? Hem literatüre hem de saha çalışmalarına dayanarak bu sorunun cevabı "duruma bağlı" (Woo vd., 2019). Turizmin kariyer fırsatı yaratması ve destinasyona ekonomik katkı sunması ev sahibi toplum tarafından desteklenmesine etki etmektedir. Bir diğer yandan kamu yatırımlarının artması, kültürel varlıkların korunması ve erişimin kolaylaşması gibi çıktılar da turizm gelişimin ev sahibi tarafından desteklenmesinde etkilidir (Woo vd., 2019). Ancak olumlu ekonomik ve kültürel çıktılar ev sahibi toplumun turizmi her zaman destekleyeceği anlamına gelmemektedir. Örneklem alanı özelinde bunun en belirgin örneğini Yıldırım'da gözlemlemekteyiz. Turizm Cumalıkızık'ta her ne kadar kültürel varlıkların korunmasına etki ederek destinasyon ekomomisine katkı sunsa da turizm dolayısıyla ortaya çıkan kalabalık ziyaretçi-ev sahibi toplum gerilimini yaratmıştır.

> *Burada bizim de yaşlımız var üst katta kalıyor. Altı ticarethane üstü ev. Sorarsanız rahatsızım der. Neden bizim bir gelirimiz var. Ama bu işi yapmayan komşuma sorarsanız o hep rahatsız. Ne var tabi ki burada çok erken saatte turizm başlıyor. Çok erken saatte turlar geliyor. Şimdi insanlar daha dinlenemeden uyurken ertesi güne kalkıyoruz. Yani aşırı bir ses oluyor. Gelen turlar uyarı yapmıyorlar. Bağırışlar... Rehberler anlatım yapmıyor. Bak kardeşim burası köy insanlar üst katlarda kalıyorlar, hastası var, yaşlısı var demiyorlar. Arkadaşlar bu köyü gezerken sessiz gezelim birbirimizi anlayacak seste konuşuyoruz sessizce fotoğraflılarımızı çekip gidiyoruz demiyor. Bunu yapmıyorlar. Buraya bir geliş var sabah, çıldırırsın. Bazen diyoruz ki keşke bu işler olmasaydı. Soğan ekmek yeseydim de bu işler olmasaydı dediğim çok oluyor. Rehberlere bu durumu defalarca kez söyledik. Burada bir yaşam alanı var. Burası botanik park, müze değil insanlar uyuyor. Burası düğün salonu değil (Yıldırım/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/50).*

> *Turizmde gelen çok. Fakat turizm böyle olmamalı. Niye biliyor musunuz? Şimdi Cumalıkızık da Safranbolu gibi yaşayan bir köy. Müze köyü değil. En büyük sıkıntı bu. Şimdi sabah 5'te turlar geliyor dışarıdan. Ne yaygara yapıyorlar. İnsanların yaşlısı mı var hastası mı var dikkat etmiyorlar. Bağrış çağrış mahalleye giriyorlar. Kaç kere müdahale etmişimdir ben. Özür dileriz falan, kıymet yok. Sen rahatsız ettin bir kere. Bu çok önemli bir sıkıntı. Biz Tophane'ye gittik, hanlar bölgesine gittik. Ne yapıyor tur rehberleri salıyorlar etrafa, bir bağrış çağrış. Onların bilhassa uyarması lazım. Bir faydası da yok bunların. Sabah aydınlanmadan geliyorlar yine sabah aydınlanmadan gidiyorlar. Ben bunu beğenmiyorum (Yıldırım/STK/Erkek/69).*

> *Ziyaretçi sayısının artmasını istemem. Fazla bile taşımıyor. Altyapı olarak da taşımıyor. Şu anda falan sokaklar dar. Cumartesi pazar olduğu zaman ben camiye kahveye gelmek istediğim zaman zor geçiyorum. İnsanlar var, tezgâhlar var. Duruyor bir şeye bakacak tezgâhtan şu bu. Burada aralarından yürünmüyor. Yolu engelliyor. Bundan fazla olsa artık bizim burayı terk etmemiz gerekir (Yıldırım/STK/Erkek/69).*

Aynı durum Nilüfer özelinde geçerli değildir. Turizmden sağlanan gelirin yatırımları mümkün kılması yerel ekonominin büyümesini sağlamıştır. Yani turizm

gelişimine bağlı olarak ev sahibi toplumun yaşam kalitesinin artması sektörün desteklenmesinde etkili olmuştur. Başka bir deyişle turizm gelişimi farklı lokasyonlarda benzer şekilde etkiye sahip olsa da ev sahibi toplumların bu gelişime tepkisi farklı olmuştur.

> *Gölyazı'nın turizmi için bir kere önce kış turizmi için bir şeyler yapılabilir. Burası üçüncü dereceden sit alanı olduğu için çoğu şeyi yapmak yasak aslında. Yani inşaat olarak. Yeni bir yer inşa etmek falan zor olduğu için olanla devam etmek zorundasın. Tek sıkıntı o şu an. Ekstra şeyler yaparsak köyün o otantikliğini kaybederiz. Turizm ile devam etmek zorundayız. Bundan dolayı yaz, kış, ilkbahar, sonbahar turizm olmalı (Nilüfer/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/28).*

> *(Gümüştepe/Misi) Daha fazla turist gelebilir. Ben memnunum. Buraya müze açıldı. Orayı geziyorlar. Önceden yabancılar yoktu. Mesela geliyorlar biz de görmüş oluruz. Belki ileride öteberi satarız. Önceden kimseler yoktu burada çok iyi oldu. Bak aşağıda çay bahçesi var komşularımız çalışıyor iyi oldu (Nilüfer/Ev Sahibi Toplum/Kadın/47).*

Turizm gelişiminin sürdürülebilirliği, ev sahibi toplumun turizm ürün ve hizmetlerini sunma konusundaki desteğine ve karar vericilerin denetim ve uygulamalarına bağlıdır (Sharpley, 2014). Gürsu özelinde turizm gelişimine yönelik henüz bir topluluk desteği oluşmadığı bu sebeple karar vericiler ve ev sahibi toplum arasında bir gerilim ortaya çıktığı aktarılmıştır.

> *Şimdi belediye buraya yatırım yaptığı zaman aşağıdaki halk isyan ediyor bizim sokaklarda şu olmadı, bu olmadı gidip oraya yatırım yapıyorsunuz diye. Öncelik turizm değil yani. Ya şimdi Gürsu'da tarım önde. Turizm daha fazla olmasına daha fazla ziyaretçiye gerek yok. Zaten doğayı yeterince bozduk. Şantiyeleri görmüşsünüzdür. 2 defa kavga ettik önüne geçemedik mesela. Mesela hemen altına mesire alanı yaptı belediye. Bunlar yapılıyor ama her yer inşaat alanı. Memnuniyetsizlik var (Gürsu/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/48)*

Yıldırım'da da aktör grupları arasında gerilim ve çatışma olduğunu anlaşılmaktadır. Benzer bir gerilim Osmangazi'de de mevcuttur.

> *Yani şu an Bursa popülerliğini kaybetti. Şu an daha popüler olan kısım Sapanca. Bursa kaybetti. Arap turist için konuşuyorum, çünkü biz Arap turiste bağlıyız. Bizim herhangi bir turist çeşitliliğimiz yok. Sadece Araplar geliyor. Araplar dışında Avrupa'dan turist bekliyoruz. Bursa denilince akla Arap turist geliyor. Biz bu Araplardan bıktık. Daha çok Avrupalı turist bekliyoruz (Osmangazi/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/32).*

> *Turist profiline gelince bize gelen müşteriler kaliteli müşteriler. Bize öyle lambur lumbur derler ya hani öyle tipleri veya Arapları almıyoruz. Genelde aile olanlar bize geliyor. Mesela bizim Avusturalya'dan gelen müşterilerimiz de var her sene geliyorlar falan güzel yani. Biz booking ile çalışıyoruz genelde. O yüzden yurtdışı ağırlıklı ziyaretçimiz var. Valla bu ara*

Hollanda'dan da çok var gelen. Ondan başka İtalyan geliyor (Düşünüyor) Rus geliyor. Yani değişiyor (Osmangazi/ Hizmet Sağlayıcı/ Kadın/ 29).

Ev sahibi toplumun turistlere bakışını sosyal farklılıklar belirlemektedir. Belirgin sosyal farklılıklar nedeniyle *"biz"* ve *"onlar"* kavramı altında ayrımcı ifadeler kullanılmaktadır. *"Avrupalı"* ya da *"Araplar"* etiketleri ile ziyaretçilerin ayrıştırılmasında ekonomik gerekçeler olmadığı tespit edilmiştir. Bir yandan *"Arap turistlerin"* başka destinasyonu tercih etmeleri olumsuz bir durum olarak belirtilirken bir yandan da *"Arap dışında ziyaretçi bekliyoruz"* ifadeleri kullanılmaktadır. Bu da ev sahibi-ziyaretçi dinamiklerinin karmaşıklığını ortaya koymaktadır. Gözlem ve görüşmeler neticesinde iki grubun davranış ve tutumlarındaki farklılığın bu gerilimi ortaya çıkardığını düşünmekteyiz. Gerilim kültürel farklılıkların yanlış iletişime neden olmasından kaynaklanmaktadır. Bıkkın ev sahibi toplum ve ziyaretçiler arasındaki ilişki turizm yoluyla sağlanacak olan barış üzerinde de olumsuz bir etkiye sahiptir.

Turizm gelişimi ayrıca ev sahibi toplumun alışkanlıkları, rutinleri, inançları ve değerleri gibi sosyo-kültürel yönlerini üzerinde de etkilidir. Ekonomik etkiye benzer şekilde, sosyo-kültürel etkinin de olumlu ve olumsuz olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Aktivitelerin, rekreasyonel ve kültürel alanların artması sosyo-kültürel etkinin olumlu boyutudur. Olumsuz etkiler ise suç oranlarının ve toplumsal çatışmanın artmasıdır (Brunt & Courtney, 1999). Örneklem alanlarında suç oranlarının artması ile ilgili herhangi bir aktarım yapılmamıştır. Sosyo-kültürel etkinin olumlu boyutu olarak aktivite, rekreasyonel ve kültürel alanların artması vurgusu yapılmıştır.

Bana göre Büyükorhan'ın marka değeri Görecik'tir. Görecik Yaylamız var bizim. Zaten gelenler de oraya geliyor. Festivallerimizi de orada yapıyoruz. Görecik'te festival şölen yapılacak dediler biz Görecik'i baştan yarattık. En son Vosvos grubu geldi. Daha öncesinde de motorcular geliyordu. Kamp yapıyorlardı (Büyükorhan/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/35).

Çini ile ilgili güzel çalışmalar var mesela. Çini ile ilgili vakıf dernek var, müze var. Çini Vakfı, Çini Müzesi. Çini eğitimi veren atölyeler var turistik bir ürün olduğu için destek var (İznik/Hizmet Sağlayıcı/Kadın/40).

Son olarak örneklem alanlarında ev sahibi toplum ve hizmet sağlayıcılar, karar vericilerin denetim ve uygulamalarına olumsuz dönüt vermektedir.

Sürdürülebilir turizm etiketimizi aldık. Çünkü bizi mecbur bıraktılar. Baya başlık vardı karşılamamızı istediler. Hepsini yapmamız mümkün değildi (Mustafakemalpaşa/Hizmet Sağlayıcı/Erkek/28).

7 seçim geçti hala tünel açılacak. Tünel açılmadığı için biz sapada kalıyoruz. Saat başı otobüs var ama uzağız işte tanınmıyoruz da. He tanınsak ne olur.

Harmancık buradan da kötü. Keles, Büyükorhan, Orhaneli hepsinin durum kötü (Büyükorhan/Ev Sahibi Toplum/Erkek/49).

Yerliler Bursa'dan çok az geliyor. İstanbul, Eskişehir, Adapazarı çok geliyor. İçlerinden en az Bursalılar geliyor. Bursalı'ya İznik'i tarif ediyoruz o derece yani. Daha Bursalı'ya İznik'i tanıtamadık ki başka yere nasıl tanıtalım? (İznik/Hizmet Sağlayıcı/Kadın/45)

Belediye başkanı turizm mezunu olduğu için ben çok ümitliydim. Fuar yapılıyor yine birçok insanın haberi olmuyor. Çini fuarı yapıldı geçen. İznik sadece çiniden ibaret değil. Biz daha tam bir tanıtım yapamıyoruz ki tanınalım (İznik/Hizmet Sağlayıcı/Kadın/45).

Karar vericiler ve hizmet sağlayıcılar arasındaki çatışmayı ortaya çıkaran hususlar iletişimsizlik, tanıtım ve bilgilendirme eksikliği olduğu görülmektedir. Uzlaşının sağlanabilmesi için ilgili grupların bir araya gelerek ifade ettikleri sorunlara yönelik çözüm önerileri geliştirmesi gerekmektedir. Bu da sürdürülebilir turizmin ana kriterlerinden biridir.

Özetle ev sahibi toplumun tutumlarını anlamak, yerel halkın bir destinasyondaki turizm gelişiminin ana paydaşı olması nedeniyle çok önemlidir (Hanafiah vd., 2013). Bu, turizmin yarattığı sorunlara sürdürülebilir çözümler bulmanın anahtarıdır (Fodness, 2017).

SONUÇ

Çalışma konusu olan sürdürülebilir turizm, kaynakları korurken sosyo-ekonomik dengeyi sağlamayı amaçladığı için giderek daha fazla dikkat çekmektedir. Bu nedenle pratiğe aktarmaya ve turizmin olumsuz etkilerini minimize etmeye yönelik adımlar atılmaktadır. Fakat pratiğe aktarma girişimlerinde zorluklarla karşılaşılmıştır. İlk olarak turizmin etkileri yerelden küresele kadar uzanmaktadır. Farklı ölçeklerde sürdürülebilirliği ölçmek, değerlendirmek ve anlamak uygulayıcılar için zorluk anlamına gelmektedir. İkincisi sürdürülebilirlik uzun vadeli bir süreçtir. Üçüncüsü ise değer yüklü bir kavramdır ve tek bir bakış açısı sürdürülebilir turizmi anlamak için yeterli değildir (Bramwell, 1998; Chong & Balasingam, 2018). Söz konusu zorlukların üstesinden gelmek için akademi, sektör ve karar vericiler önemli çıktılar üretmektedir. Ancak tüm bu çabalara rağmen süreç içerisinde başarısızlıklar ile karşılaşılmıştır. Bu, yapısal unsurlara dikkat edilmemesi, yorumsamacı ve eleştirel bakış açısı eksikliğinin bir çıktısıdır (Boluk vd., 2019). Ancak kavram 1972 Stockholm Konferansı ardından 1987 Brundtland Raporu ve devam eden konferans, toplantı ve akademik yayınlar ile gelişmiş ve gelişmeye devam etmektedir. Yeni metodoloji ve bakış açıları ile çok yönlü çıktılar üretilmektedir. Tezin birinci bölümü olan *"Sürdürülebilir Turizm Kavramına Yönelik Eleştiriler ve Araştırmanın Kuramsal Temelleri"* başlığı altında burada kısaca ifade edilen süreçler, akademik katkılar ve uygulama örneklerine yer verilmiş ve kavramsal çerçeve çizilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde *"Araştırma Stratejisi ve Araştırmanın Metodolojisi"* ifade edilmiştir. Çalışmamızda sürdürülebilir turizm, farklı paydaş gruplarından (ziyaretçiler, karar vericiler, hizmet sağlayıcılar, ev sahibi toplum, STK'lar) elde edilen veriler ile analiz edilmiş, yerel düzeyde süreçler yorumlanmıştır. Etki, motivasyon ve bakış açılarını keşfetmek için nitel yaklaşım benimsenmiş, sosyopolitik ve kültürel bağlamda derin bir anlayış üretilmiştir. Araştırmamız sürdürülebilir turizm gelişimi sağlamak için turizm aktörleri arasındaki güçlü ilişki ağlarının görmezden gelinmemesi gerektiğini ortaya koymuştur. Katılımcılar turizm aktivitesine dahil olan ve turizmden etkilenen gruplardır. Bu bakış açısıyla, sürdürülebilir turizm gelişimi farklı kaynaklara sahip olan ancak ortak hedeflere ulaşmak için birbirleriyle iş birliği yapan farklı aktörlerin, bireylerin ve kamu veya özel grupların katılımına dayanmaktadır. Gruplar arasındaki ilişki, destinasyonun sürdürülebilir gelişimi açısından kritik bir öneme sahiptir

(Tse & Tung, 2021). Belirlenen aktör gruplarına sürdürülebilir turizm gösterge ve kriterleri baz alınarak sorular iletilmiş ve yine göstergelerden kodlama aşamasında da yararlanılmıştır. Yani gösterge ve kriterler kontrol listesi olarak kullanılmıştır. Bu kontrol listesi, turizmden maksimum fayda elde edebilmek, izlemek ve anlamak için kılavuz olarak görülmektedir. (Lim & McAleer, 2005). Aktör grupları ile çalışmak kapsamlı bir bilgi kümesi bizlere sunsa da çalışmamıza belirli sınırlamalar getirmiştir. İlk olarak, çalışmamız benimsenen araştırma yaklaşımı gereği bir dereceye kadar görüşülen kişilerin hafızasına ve yorumlarına dayanmaktadır. Bu tür verilerin güvenilir olmadığı düşünülmektedir. Ancak görüşülen kişilerin anlatımlarındaki güçlü ayrıntıların titizlikle incelenmesi ve ikincil veriler ile doğrulanması neticesinde doygun bir bilgi kümesi oluşturulmuştur. Bu sayede araştırma sorularına yanıt verilmiştir. Çalışmamızda belirlenen gösterge ve kriterler; *kaynak yönetimi,* ışık ve gürültü kirliliği, sürdürülebilir ulaşım, sera gazı emisyonlarının azaltılması, katı atık, atık ve emisyon yönetimi, su kalitesi, su yönetimi ve enerji tasarrufu, *doğal miras* başlığı altında tür sömürüsü, etkileşim, ziyaretçi yönetimi, doğal mirasın korunması, *kültürel miras,* bilgilendirici materyal, ziyaretçi yönetimi kültürel eserler ve somut miras, *kültürel varlıkların korunması* fikri mülkiyet, etkileşim, *sosyal refah ve etkiler* başlığı altında herkes için erişim, emniyet ve güvenlik, mülkiyet ve kullanıcı hakları, topluluk desteği, sömürü ve ayrımcılığın önlenmesi, *yerel ekonomik faydaların sağlanması,* turizmin ekonomik katkısının ölçülmesi, insana yakışır iş ve kariyer fırsatları, *değişimi yönetme* risk ve kriz yönetimi, iklim değişikliğine uyum, planlama düzenlemeleri geliştirme kontrolü, ziyaretçi sayısı ve etkinliklerini yönetme, *İzleme ve raporlama,* sertifikasyon, ziyaretçi katılımı ve geri bildirimi, bilgilendirme ve tanıtım, *yönetim yapısı ve çerçevesi,* paydaş katılımı, ev sahibi toplumun katılımı ve geri bildirimidir. Belirlenen göstergeler değişiklikleri belirleme ve değerlendirme olanağı sağlayan bilgiler sağlamıştır. Dokümanların ve görüşme dökümlerinin ilgili kodlar (gösterge ve kriterler) ile incelenmesiyle sürdürülebilir turizm boyutları arasında bağlantı kurmamız kolaylaşmıştır. Bilindiği üzere sürdürülebilir turizm göstergeleri her zaman ölçülebilir değildir. Bu nedenle gösterge seçimi uyarlanmış ve yerelleştirilmiştir (bkz Göstergelerin Tanımlanması ve Tasarımı ile Göstergelerin Organize Edilmesi). Ardından sahadan veri toplanarak analiz aşamasına geçilmiştir. Analiz MAXQDA yazılımı ile yapılmış olup 3809 kodlama yapılmıştır.

Tezin üçüncü bölümü olan *"Bursa'da Turizmin Tarihsel Gelişimi ve Mevcut Durum"* başlığı altında "*Yıllar bazında turizme yaklaşım değişmiş midir? Herhangi bir değişiklik yaşanmış ise bunun altında yatan dinamikler nelerdir?"* sorusu yanıtlanmıştır. Çalışma sahası özelinde turizm anlayışının yıllar içerisinde değiştiği, yönetimlerin ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamak için stratejiler ürettiği söylenebilir. (Bkz. 3.Bölüm). 14.yy'dan günümüze değin turizm tarihini ele aldığımız bu bölümde öncelikle seyahatnamelerden yararlanarak ziyaretçilerin aktarımlarına yer verilmiş ve Bursa'nın o dönemki turizm yapısı hakkında bilgi edinilmiştir. Geleneksel turizm yapısının temellerinin atıldığı dönemden modern anlamda konaklama tesislerinin yapıldığı 19.yy'a kadar değişen şartlar incelenmiştir. Ayrıca Bursa'nın turizm kaynakları dikkate alınarak bu kaynaklardan yararlanma biçimi ve seyahat nedeni oluşturup oluşturmadığı üzerinde durulmuştur. Köklü bir tarih ve kültürü barındıran saha, ayrıca yoğun ticari faaliyetleri dolayısıyla yıllardır ziyaret edilmektedir. Tarihi ve kültürel kaynaklarına ek olarak doğal unsurları bünyesinde barındırması, sağlık turizmi bakımından köklü bir geçmişi bulunması dolayısıyla da yerli ve yabancı seyyahlar tarafından ziyaret edilmiştir. 19.yy'ın sonu itibariyle artan hareketlilik sahada modern konaklama endüstrisinin temellerinin atılmasında etkili olmuşsa da yaşanan afetler ve savaşlar turizmin sektörel gelişimini olumsuz etkilemiştir. Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından kamu kaynakları ile turizm faaliyet ve aktiviteleri gerçekleştirilmiş, termal ve kış turizm olanaklarının iyileştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır. 1990'lı yıllara değin turizmi çeşitlendirmeye, tesis nitelik ve niceliklerini arttırmaya yönelik adımlar atılmıştr. Bu yıllar ulusal ve uluslararası alanda Bursa tanıtımının yapıldığı, turizm altyapısının güçlendiği dönemlerdir. 1990'lı yıllardan itibaren Bursa'da turizm sektörü değişim yaşamıştır. Bu değişikliklerden biri de sürdürülebilir turizmdir. Destinasyona rekabet avantajı sağlaması ve bu avantajı sağlarken kaynak yönetimi ve sosyal boyuta vurgu yapması, turizm yönetiminde sürdürülebilirliğin önemli bir husus olarak görülmesinde etkili olmuştur. Günümüze kadar incelediğimiz süreçte Bursa'da turizm sektörü farklı dönemlerde farklı dinamikler ile şekillenmiştir. Savaşlar, salgın hastalıklar, ticari faaliyetler, göçler, karar vericilerin turizme bakışının değişmesi, ziyaretçi tutum ve algılarının değişmesi, uluslararası kuruluşlar ile yapılan iş birlikler, turizme yapılan yatırımların artması ve modernizasyon süreçleri Bursa turizmini etkileyen başlıklar arasında yer almaktadır. Özellikle yapılan yatırımlar ve modernizasyon süreçleri sektörel anlamda büyümesinde

etkili olmuştur. Bu büyüme ve sonuçları, turizmin etkileri ve çıktılarının sürdürülebilir turizm yaklaşımı ile ele alınmasının turizm sektöründen etkilenenler ve turizm sektörünü etkileyenler açısından önemli olacağı düşüncesindeyiz. Bu da her durumda turizm yönetiminin incelenmesi, aktör gruplarının tanımlanması, çıktıların iyi analiz edilmesi ve ilişkilerin değerlendirmesini gerektirmektedir. Tezin dördüncü bölümünde bu başlıklar dikkatlice değerlendirilmiştir.

Tezin dördüncü bölümünde *"Sürdürülebilir Turizm Perspektifinden Bursa'daki Turizm Uygulamaları"* başlığı altında sahanan toplanan çıktılar yorumlanmıştır. *Turizm gelişimi hangi mekânsal sonuçlar ortaya çıkarmıştır? Yönetimin sorumluluğu nedir? Mekânsal değişim nasıl yönetilmektedir? Çatışma yaratan ve iş birliği sağlanan konular nelerdir? Turizm gündelik hayatta nasıl bir değişime sebep oldu? Destinasyon imajının yaratımı ve korunmasında somut ve somut olmayan mirasların kullanım durumu nedir? Mekânsal olarak görünür mü? Turizmin ortaya çıkardığı mekânsal değişim destinasyonlar bazında karşılaştırıldığında nasıldır?* soruları bu bölüm altında yanıtlanmıştır. *Sürdürülebilir Turizmin İnşası ve Yönetimi, Mekanın Dizaynı ve Mekansal Dönüşüm, Turizmin Demokratikleşmesi, Sektör Olarak ve Sorun Olarak Turizm* bölümlerinde tutum, memnuniyet, deneyim ve algılara dikkat çekilmiştir. Öncelikle yapılan ve yapılması planlanan tüm uygulamalar incelenerek turizmin tüm faaliyetler içerisinde nerede konumlandığı tespit edilmiştir. Kodların birlikte oluşma modeli ve belge portresi ile görselleştirilmiştir. Diğer (çevre düzenlemesi, hizmet binası ve sosyal yaşam alanı oluşturma, ulaşım…) düzenlemeler ile karşılaştırdığımızda yerel yönetimin turizme doğrudan katkısının olduğu, turizmin de diğer düzenlemeler üzerinde etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Bu durum görüşmeler ile de doğrulanmıştır. Ulaşım hizmetlerinin iyileştirilmesi, kültürel varlıkların korunması, çevresel sürdürülebilirlik, sosyo-ekonomik faydaların sağlanması başlıklarına doğrudan olumlu katkılarının olduğu aktarılmıştır. Ek olarak yerel ve merkezi yönetim çalışma alanında turizmden; ulusal ve uluslararası kültürel ve sanatsal alanlarda Bursa'nın tanıtımını yapmak, tarihi, doğal ve kültürel değerleri gelecek nesillere aktarmak, kültürel ve sanatsal alanlarda yapılan etkinliklere erişebilirliği sağlamak amacıyla yararlanmaktadır (Bursa Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı). Ardından turizm uygulamaları sürdürülebilir turizm boyutları dikkate alınarak incelenmiştir. Bunun için *"Sürdürülebilir Turizm Uygulamalarına Yönelik Örnekler"* başlığı altında kurumların faaliyet raporları, turizm

stratejisi ve eylem planları; izleme, ölçme, sorunları ve riskleri belirlemeye ilişkin raporlar; turizm ile ilgili bilgilendirme ve tanıtım materyali değerlendirilmiştir. Tüm başlıkların (sürdürülebilir yönetim, sosyo-ekonomik sürdürülebilirlik, çevresel sürdürülebilirlik, kültürel sürdürülebilirlik) birbirleriyle bağlantılı olduğu, bu bağlantının sürdürülebilir yönetim ve sosyo-ekonomik sürdürülebilirlik arasında daha güçlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Alt başlıklar arasındaki ilişkinin incelendiği *"Bursa'da Turizmin Göstergeler Aracılığıyla İncelenmesi"* başlığı altında Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile bağlantısı ortaya konulmuştur. Etkili yönetişimin hedeflere ulaşmada ve sürdürülebilir turizmin diğer üç boyutunun uygulanmasında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İlçeler düzeyinde sürdürülebilir turizm boyutlarının analiz edilmesi ile oluşan Kod Satırı-Durumlar ve Lokasyon şekli ile durum görselleştirilmiştir. Turizm ve bağlantılı faaliyetlere ilişkin oranlar değişse de Bursa geneline yayıldığı ifade edilmiştir. Turizm gelişiminin coğrafi görünüm üzerindeki etkisini incelemek için de kavramdan yararlanılmıştır. Kültürel mirasın sunumu, işlevselleştirme, koruma, restorasyon, somut olmayan mirastan ekonomik kazanç sağlanması, doğal mirasın sunulması, doğal mirasın turizm amaçlı kullanılması, erişim gibi başlıklara ilişkin kodlamalara en fazla Mustafakemalpaşa, Osmangazi, Nilüfer ve İznik'te rastlanmaktadır. Dokümanlardan elde edilen bulguları analiz ettikten sonra örneklem alanları belirlenmiş ardından sahada görüşmeler gerçekleştirilmiştir. *"Örneklem Alanlarında Sürdürülebilir Turizm Uygulamaları"* başlığı altında görüşmelerden çıkan örüntülere yer verilmiştir. Örneklem alanları hem turizm faaliyetleri hakkında hem de tarihi, kentsel, doğal ve korunan alanlardaki uygulamaların sürdürülebilirliği üzerine düşünmemize, eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme yapmamıza imkân tanımıştır. Destinasyon alanı haline gelen sahalardaki aktör bakışının sürdürülebilir turizm yaklaşımı ile incelenmesi bakış açımızı genişletmiştir. *"Aktör Görüşmelerindeki Örüntüler"* başlığı altında nitel verilerin nicelleştirilmesi ile göstergelerin belgeler içindeki kapsamı ortaya konulmuştur. Bu sayede sahanın ihtiyaçları, problemleri, katılımcıların aktarmak istedikleri hususlar ve dikkat çektiği noktalar ortaya konulmuştur. Analiz sonucuna göre çevresel sürdürülebilirlik boyutunun frekansı 114, kültürel sürdürülebilirlik boyutunun frekansı 107, sosyo-ekonomik sürdürülebilirlik boyutunun frekansı 196, sürdürülebilir yönetim boyutunun frekansı 211'dir. Çevresel, kültürel, sosyo-ekonomik ve yönetsel sürdürülebilirlik başlıklarına ilişkin kod yüzdesi ve kod frekansı en yüksek olan sahalar

Nilüfer ve Osmangazi'dir. Her bir belge grubunda (örneklem alanları) sürdürülebilir yönetim ve sosyo-ekonomik sürdürülebilirlik başlıklarına ilişkin aktarımlar/frekanslar fazladır. Bu doğrultuda çalışma sahası özelinde turizmin sosyoekonomik kalkınma üzerindeki etkisi üç temel alanda görünürdür. Birincisi, önemli bir geliri kaynağı olarak turizm ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmaktadır. İkincisi, turizm faaliyetleri istihdam fırsatı yaratmıştır. Üçüncüsü, ev sahibi toplumun turizm faaliyetlerine ilişkin karar alma süreçlerine katılmaları ile daha iyi fırsatlar yaratılmıştır.

Ardından göstergelere ilişkin olumlu-olumsuz ve nötr aktarımlar görselleştirilmiştir. Çalışma alanlarında olumlu vurgu kapsamı %48,14 olumsuz vurgu kapsamı %44 nötr vurgu kapsamı ise %7,86'dır. Analiz çıktıları sayesinde aktörlerin tepkisi, yergisi ve memnuniyet durumu ortaya konulmuştur. Buraya kadar sayılar ile ifade ettiğimiz çıktılara "ses" verebilmek için doğrudan aktarımlar yapılarak değerlendirme yapılmıştır. *"Sürdürüebilir Turizmin İnşası: Turizmin Yönetimi"* başlığı altında karar vericilerin adımları, bu adımlara ilişkin anlaşmazlıklar, yönetişim ve karar vericiler arasındaki bakış farklılıkları incelenmiştir. Örneklem alanları bazında değişimi yönetme, izleme-raporlama, yönetim yapısı ve çerçevesi başlıkları altında değerlendirdiğimiz sürdürülebilir yönetim boyutundan turizmde yönetimden yönetişime geçiş olduğu gözlemlenmiştir. Bunun çıktıları olumlu vurgu ile aktarılmıştır. Olumsuz vurgu ise kaynak yönetimine ilişkindir. Hizmet sağlayıcılar ve karar vericiler arasında sertifikasyon süreci ve kaynak yönetimine ilişkin anlaşmazlıklar mevcuttur. Gözlem ve görüşme çıktılarımız neticesinde karar vericilerin ortaklaştığı ve farklılaştığı hususlar bulunmaktadır. Ortaklaşılan hususlardan biri anıtların onarılması ve korunmasında toplumsal bir yarar sağlamak için işlevselleştirme yapılmasıdır. Farklılaşan hususlardan biri ise turizmin sektörel anlamda gelişmediği Büyükorhan, Gürsu gibi lokasyonlarda kamusal faaliyet olarak turizm hizmetlerinin sunulmasıdır.

"Dönüşüm Katalizörü Olarak Sürdürülebilir Turizm ve Turistikleşme/Turizmleşme Süreci" başlığı altında turizme bağlı dönüşüm (ekonomik, sosyal, yönetsel, kültürel) incelenmiştir. Örneklem alanları özelinde istihdam edilen kitlenin değişimi, ekonomik faaliyet kolunun değişimi, mekân kullanımındaki değişim, altyapı ve üstyapı faaliyetlerindeki değişime ilişkin aktarımlara yer verilmiştir. *"Mirasın Sahnelenmesi ile Turistik Mekanın Oluşturulması"* başlığı altında sahanın koruma-kullanma dengesine ilişkin kapsamlı bilgilere ulaşılmıştır. *"Turizmin Demokratikleşmesi"* ve *"Ziyaretçi*

Olma/Olamama Durumu" herkes için erişim, yerel ekonomik faydaların sağlanması, topluluk desteği, ev sahibi toplumun katılımı ve geri bildirimi, ziyaretçi katılımı ve geri bildirimi kriterlerinin kodlanması ile dizayn edilmiştir. *"Sektör Olarak ve Sorun Olarak Turizm"* başlığı altında turizmin diğer sektörler ile güçlü bağlantısı ve ekonomik katkısı ortaya konulmuştur. Ek olarak karşılaşmalar neticesinde ortaya çıkan gerilim ve uzlaşı durumu incelenmiştir. Gerilim ve uzlaşının nedenleri hakkında aktarımlar yapan katılımcıların geri bildirimlerinin sürdürülebilir turizm gelişimi için değerli olduğunu düşünmekteyiz. Özellikle ziyaretçi-ev sahibi toplum, ev sahibi toplum-karar verici, karar verici-hizmet sağlayıcı arasındaki gerilimlerin büyük bir kısmı turizmin sektörel anlamda geliştiği lokasyonlardır. Kültürün metalaşması, doğal ve kültürel kaynakların kullanımı, kalabalıklaşma ve kültürel çatışmaların mevcudiyeti bu gerilimi ortaya çıkaran unsurlar olarak sıralanabilir. Çalışma alanı özelinde ekonomi, çatışma yaratan bir unsur olarak karşımıza çıkmamaktadır.

TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Buraya kadar ifade edildiği üzere yedi örneklem alanında yapılan doküman analizi, görüşme ve gözlemler ile araştırma sorularımız yanıtlanmıştır. Öncelikle turizm gelişimine bağlı olarak ortaya çıkan mekânsal değişiklikler ve değişikliğin nasıl yönetildiği üzerinde durulmuş, çatışma ve iş birliği sağlanan konular ortaya konulmuştur. Örneklem alanlarında turizmi geliştirme ve mekânsal değişimi yönetme çoğu zaman merkezi ve yerel yönetimin sorumluluğundadır. Karar vericiler potansiyeli ekonomik kalkınmanın gerçekleşebilmesi için kullanma, iyileştirmelerde bulunma ve şehir markası yaratmak için kullanmaktadır. Gümüş (2019)'ün şehir markalaşmasını Bursa'daki yerel yönetimlerin iletişim faaliyetleri bağlamında değerlendirdiği çalışmasında yerel yönetimlerin rolü vurgulanmaktadır. Çalışmamızda da sürdürülebilir yönetim boyutu benzer başlıklar altında aktör grupları tarafından değerlendirilmektedir. Bir diğer yandan yönetimin denetleyici ve düzenleyici rolünün de altı çizilmektedir. Bu doğrultuda oluşturulan teşvik mekanizmaları önemli araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanıtım yapılması, müzelerin oluşturulması, tarihi ve kültürel unsurların korunması, destinasyon planlamaları, arzın denetlenmesi ve düzenlenmesi gibi hususlar ile ilgili çıktılarımız, Özgen (2010)'in yapmış olduğu çalışmanın çıktılarıyla örtüşmektedir. Ardından bu adımlar kodlu belgelerin vurgu kapsamı ile değerlendirilmiştir. Aktörlerin kabulleri, tepki ve yergileri ortaya konularak iş birliği ve çatışma sağlanan noktalar aydınlatılmıştır.

Olumsuz kodlanan ifadelerde yönetim boyutuna sıkça vurgu yapıldığı görülmektedir. Bunun nedeni turizm gelişiminde yönetime büyük roller düşmesidir. Mirasın korunması, ziyaretçi yönetimi, yerel ekonomik faydaların sağlanması başlıklarına ilişkin gerilimlerin olduğu da ortaya konulmuştur. Dilek ve Boz (2017) da kooperatifler, belediye hizmetleri ve ulaşım olanaklarındaki yetersizliklerin memnuniyetsizlik yarattığını belirtmektedir. Çalışmamızda turizm yapılarının ve turist deneyimlerinin birbirini karşılıklı olarak şekillendirdiğini savunuyoruz. Bu da ihtiyaçları ve yetersizlikleri göz ardı etmemeyi gerektirmektedir. Ayrıca sürdürülebilir turizm uygulamalarının başarılı bir şekilde uygulanmasının da gerekli adımlarından biridir. Son olarak değişimi değerlendirmek, süreci anlamak ve izlemek için de gereklidir (Rasoolimanesh vd., 2023).

Tutum, deneyim ve algıların incelenmesinin ardından turizme bağlı meydana gelen değişim süreci incelenmiştir. Turizm sektörünün geliştiği alanlarda turistikleşme izlerine rastlanmıştır. Bu da ekonomik faaliyet kollarında, sosyal yapıda, mekansal dizayn sürecinde değişiklik anlamına gelmektedir. Literatürde de meydana gelen değişiklikler farklı araştırma temaları altında değerlendirilmiştir (Aktürk, 2021; Bağbancı vd., 2015; Çanga vd., 2019; Demir & Boz, 2017; Demir & Atanur, 2019; Göçmen, 2021). Bu değişiklikler doğal olarak turizmin gündelik hayata etki eden önemli bir başlık olduğunu bizlere göstermektedir. Aktörlerin doğrudan sesine yer vererek aktardığımız üzere mekânsal, ekonomik ve sosyo-kültürel boyutta bu değişimin izlerine rastlamaktayız. Aidiyet duygusunun kaybolması, ayrımcılığın artması, kalabalığın ortaya çıkardığı memnuniyetsizlikler turizmin gündelik hayata olumsuz yansımalarıdır. Geleneksel ekonomik faaliyet kollarının değişmesi ya da tamamen terk edilmesi, mimari dokunun sunumu, altyapı ve üstyapı hizmetlerinin iyileşmesi turizmin gündelik hayata olumlu yansımalarıdır. Özellikle destinasyon imajı yaratımı ve korunmasında somut ve somut olmayan miras unsurlarının korunduğunu ve buna yönelik düzenlemeler yapıldığını belirtebiliriz. Geçmişin unutulmaması ve gelecek nesillere aktarılması için atılan adımlar (dönüşüm, işlevselleştirme, restorasyon, etkinlikler) hem turizm geliri elde edilmesini hem de turizmden elde edilen gelirin bu alanlara aktarılmasını sağlamaktadır. Bu noktada yerel ekonomiye olumlu etki sağladığı söylenebilir. Uludağ, İznik, Cumalıkızık, Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi, Çekirge, Ulu Cami, Muradiye Külliyesi ve Tophane gibi turistik noktalarda tarih ve kültür belirgin başlıklardır. Tarihsel değeri bulunan bu sahalar turistik mekân haline gelmiş ve bu alanlar ilgili literatür de oldukça gelişmiştir (Bay, 2014;

Doğaner, 1991; Dostoğlu, 2014; Duman & Zaman, 2024; Torlak, 2015). Elbette mirasın korunması ve sunumu ile alakalı süreçler tüm örneklem alanlarında aynı şekilde devam etmemiştir. Koruma altına alınmayan veya tarihin/kültürün kaybolduğu alanlar mevcuttur. Mirasın korunması kültürel sürdürülebilirliğini çerçevelemede çok önemlidir. Ek olarak hem doğal hem de kültürel mirasın korunması, gelişmiş bir toplumun ayırt edici özelliği olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin bir parçası olarak, miras korumayı sürdürülebilir kalkınmanın gündemine almıştır. Fakat Bursa özelinde miras alanlarının korunması ve sunumu ekonomik, politik ve toplumsaldır. Ekonomiktir, miras alanlarının sunuma bağlı ortaya çıkan turizm hareketliliği çarpan etkisi yaratmaktadır. Politiktir çünkü neyin korunacağı ve sunulacağı sorusu güç ilişkilerini bünyesinde barındırmaktadır. Toplumsaldır çünkü ev sahibi toplum miras ile bir arada yaşamaktadır. Bu nedenle mirasının tüm bu başlıklar dikkate alınarak değerlendirilmesi sürdürülebilirliği de beraberinde getirir.

Özetle çalışma konusu olan sürdürülebilir turizm yaklaşımının çok yönlülüğü, turizm araştırmalarında güncel bir konu olarak yer alması ve sektörel bir karşılığının bulunması, teorik ve pratik önemini ortaya koymaktadır. Bu anlamda çalışma çıktılarının bilimsel, yönetsel ve sektörel uygulamalar için fayda sağlayacağı öngörülmektedir. İlk olarak araştırmada kullanılan sürdürülebilir turizm göstergelerinin yalnızca izleme ve değerlendirme amacıyla değil anlamak ve derinlemesine bilgi edinmek için de yararlı bir araç olduğu ortaya konulmuştur. Aynı zamanda turizm planlama ve yönetiminde karar verme süreçlerinde kullanılabilecek doğru ve kapsamlı bilgiler sağladığı görülmüştür. Bu doğrultuda araştırmamız sonucunda şunlar önerilmektedir: Turizmin olumlu etkilerini teşvik etmek ve sürdürülebilirliğini sağlamak için ev sahibi toplum ile daha fazla iş birliği kurulması gerekmektedir. Sahanın ihtiyaçlarına ilişkin detaylı bilgiler sunmaya istekli olan ev sahibi toplumun sürdürülebilir turizm faaliyetlerine aktif katılımı ile sosyo-ekonomik sürdürülebilirlik sağlanabilir. Özellikle Yıldırım ve İznik gibi yerlerde yerel kültür ve değerlerin sunumuna ilişkin ortak hareket edilmesi gerekmektedir. Bu, hem ev sahibi toplum-ziyaretçi gerilimini azaltmaya yardımcı olabilir hem de turizmin kültürel mirasa zarar vermesini önleyebilir. Çalışma sahasında çevresel etkileri minimize etmeye yönelik uygulamalar teşvik edilmektedir. Yeşil sertifikalar ve teşvikler ile işletmeler desteklenmektedir. Fakat hizmet sağlayıcılar ve karar vericiler arasında ilerleyen bu süreç

bir gerilim meydana getirmiştir. Bunun ortadan kaldırılması için hizmet sağlayıcılara süreç hakkında ve sürdürülebilirlik konusunda eğitimler verilmelidir. Osmangazi ve Yıldırım'da ziyaretçi yoğunluğundan dolayı olumsuz aktarımlar ile karşılaşılmıştır. Ev sahibi toplum ile bir araya gelerek söz konusu durum çözümlenmelidir. Sürdürülebilir yönetim başlığına ilişkin olumsuz aktarımların yer aldığı ulaşım hizmetleri, bilgilendirme ve tanıtım faaliyetlerine ağırlık verilmelidir. Karar vericilerin sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile uyumlu turizm politikaları geliştirdiği görülmektedir. Düzenleme ve denetleme ile ilgili yönetim çerçeve belirlemektedir. Ancak turizm faaliyetlerini izleme, çevresel, sosyal, kültürel ve ekonomik etkilerini düzenli olarak ölçmek için bir izleme sistemi kurulması gerekmektedir. Araştırma çıktıları ve önerilerimizin Bursa turizminin sürdürülebilirliğine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Abdülkadir, M. (2008). *Bursa Tarihi Kılavuzu*. Bursa İl Özel İdaresi.

Agyeiwaah, E., McKercher, B., & Suntikul, W. (2017). Identifying Core Indicators of Sustainable Tourism: A Path Forward? *Tourism Management Perspectives, 24*, 26-33.

Ahipaşaoğlu, H. S., Kaya, İ., & Arıkan, İ. (2005). *Turizm ve Coğrafi Bilgi Sistemleri*. Gazi Kitabevi.

Ahmad, F. (2019). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye* (6. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akan Yetişir, Z. (2021). Kaybolan ve Yaşayan Zanaatlar. İçinde M. Eriş (Ed.), *Bursa* (1., C. 1, s. 598). Bursa Valiliği.

Akat, A. (1977). 1975 Miletopolis Hafriyat Raporu. *Türk Arkeoloji Dergisi*, *41*, 5-15.

Akbana, A., & Bulut, Y. (2021). Uluabat Gölü Ramsar Alanının Ekoturizm Açısından Değerlendirilmesi. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, *8*(2), 286-294.

Akbaş, G., Erçetin, A., & Kutlu, R. (2020). İznik'te Erken Dönem Osmanlı Mimarisi Örnekleri: Zaviye, İmaret, Cami. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 10*(2), 116-126.

Akçura, G. (2017). *Turizm Yıl Sıfır*, Om Yayınevi.

Akdeniz Seyidoğlu, N., Batman Pirselimoğlu, Z., Çelik, A., Ender, E., & Zencirkıran, M. (2020). Bursa İli Mudanya İlçesi Kıyı Şeridinin Kullanıcı İstekleri Doğrultusunda Rekreasyonel Olanaklılığının Değerlendirilmesi. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, *22*(2), 307-318.

Akıncıtürk, N. (2002). *700 Yıllık Cumalıkızık Köyü Yapısal Sorunlarının Fiziksel Boyutu*. *7*(1), 197-210.

Akıncıtürk, N., & Kılıç, M. (2004). A Study On The Fire Protection Of Historic Cumalıkızık Village. *Journal of Cultural Heritage*, *5*(2), 213-219.

Akiş, S. (1999). Sürdürülebilir Turizm ve Türkiye. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, *10*(1), 36-46.

Akkılıç, Y. (1999). Osmanlıdan Cumhuriyete Dönüşüm Sürecinde Üç Bursa Sergisi. *Bursa Defteri, 180-181*.

Akkuş, T. (2008). *Mesrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler* [Doktora]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Akpur, A., & Zengin, B. (2019). İznik Gölü ile Çevresinin Kamp ve Karavan Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, *8*(2), 4-20.

Aktürk, İ. (2021). Kırsal Alanlarda Koruma Sorunları: Bursa Cumalıkızık Köyü Örneği. JENAS Journal of Environmental and Natural Studies, 3(2), 214-223.

Aktürk, S., Durak, S., & Arslan, T. V. (2019). Otantiklik ve Metalaşma Kavramlarının Turizmin Sürdürülebilirliği Çerçevesinde Taraklı ve Cumalıkızık Bölgeleri Üzerinden Okunması. *OPUS International Journal of Society Researches*, *13*(19), 2200-2225.

Akyıldız, A. (2004). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İletişim Yayınları.

Alaeddinoğlu, F., & Can, A. S. (2007). Türk Turizm Sektöründe Tur Operatörleri ve Seyahat Acentaları. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, *2*, 50-66.

Alkan, F. (2020). *Bursa'nın Şifalı Kaplıcaları ve Bursa Müzelerinde Sergilenmeleri*. 51-60.

Alpaslan Roodenberg, S. (2012). Aktopraklık İnsanları. *Bursa'da Zaman*, *2*, 46-50.

Altaş, N. T., Çavuş, A., & Zaman, N. (2015). Türkiye'nin Kış Turizmi Koridorunda Yeni Bir Kış Turizm Merkezi: Konaklı. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (31), 345-365.

Alvesson, M., & Sköldberg, K. (2009). *Reflexive Methodology: New Vistas for Qualitative Research*. SAGE Publications.

Anable, J. (2005). 'Complacent Car Addicts' or 'Aspiring Environmentalists'? Identifying Travel Behaviour Segments Using Attitude Theory. *Transport Policy, 12*(1), 65-78.

Arat, G., Türkeş, M., & Saner, E. (2002). *Vizyon 2023: Bilim ve Teknoloji Stratejileri Teknoloji Öngörü Projesi Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Panelil* (Uluslararası Sözleşmeler Ön Rapor). TÜSİAD.

Arı, Y. (2008). Eko Turizm mi Ego Turizmi mi Kazdağı Balıkesir Örneği, *TÜCAUM V. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara, 421-428.

Ashworth, G. J., & Tunbridge, J. E. (2000). *The Tourist-Historic City*. Routledge.

Aslan, S. E. (2020). *Cumalıkızık'ın Turistik Destinasyon Markalaşması Açısından İncelenmesi* [Yüksek Lisans]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.

Aslanoğlu, R. (2001). Bursa Kent Planlama Tarihi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *XX*(1-2), 1-10.

Atanur, G., Mirici, M. E., & Ersöz, N. D. (2024). Kaybolan Kent ve Doğa İlişkisini Kentsel Açık Yeşil Alanlar Üzerinden Tartışmak: Bursa Yıldırım İlçesi Örneği. *İDEALKENT*, *16*(43), 393-414.

Aybay, R. (2016). *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve Türkiye (1945-1948)*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bağbancı, M. B. (2013). Examination of the Failures and Determination of Intervention Methods for Historical Ottoman Traditional Timber Houses in the Cumalıkızık Village, Bursa–Turkey. *Engineering Failure Analysis*, *35*, 470-479.

Bağbancı, Ö. K., Aksoy, F., & Aksoy, H. (2015). Bursa Gümüştepe'de Misi Köyü Bulunan Geleneksel Kırsal Ahşap Yapının Korunması ve Yeniden İşlevlendirilmesi. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, *13*, 83-99.

Bahadır, M. (2016). Antikçağ'dan Günümüze Boş Zaman Üzerine Bir Değerlendirme. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *1*(2), 103-116.

Bahaire, T., & Elliott-White, M. (1999). The Application of Geographical Information Systems (GIS) in Sustainable Tourism Planning: A Review. *Journal of Sustainable Tourism*, *7*(2), 159-174.

Bakar, B. (2008). Turizm Tarihimizde İdealist ve Öncü Bir Organizasyon, Müstakbilin Cemiyeti. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 34(3), 288-300.

Baltacı, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *7*(1), 231-274.

Baretje, R., & Defert, P. (1973). Aspects Economiques du Tourisme. *Revue de Géographie Alpine*, *61*(2), 319-320.

Barutçugil, İ. S. (1986). *Turizm Ekonomisi ve Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri*. Beta Basım Yayım Dağıtım.

Başar, B., Pelit, E., & Katırcıoğlu, E. (2021). *Turizm Bilimi: Tanımlar - Araştırmalar - Tartışmalar ve Uzlaşıcılar* (1. Baskı). Detay Yayıncılık.

Başoğlan, Ö. (2010). *Mimari Miras Yönetimi ve Sürdürülebilir Turizm: Batı Anadolu Tarihi Kaplıcaları Örneği* [Doktora]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Bauder, M. (2015). Refining the Central Tourist District of Paris with GPS Tracking Data and GIS Analysis. *Via . Tourism Review*, *8*.

Baum, T. (2014). *International Perspectives on Women and Work in Hotels, Catering and Tourism*. ILO.

Bay, A. (2014). *Uludağ Yöresinde (Bursa) Alternatif Turizm Türü Olarak Yayla Turizmi* [Yüksek Lisans]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

Bayındır Goularas, G. (2012). 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması. *Alternatif Politika*, *4*(2), 129-146.

Bianchi, R. V. (2004). Tourism Restructuring and the Politics of Sustainability: A Critical View From the European Periphery (The Canary Islands). *Journal of Sustainable Tourism*, *12*(6), 495-529.

Blackstock, K. L., White, V., McCrum, G., Scott, A., & Hunter, C. (2008). Measuring Responsibility: An Appraisal of a Scottish National Park's Sustainable Tourism Indicators. *Journal of Sustainable Tourism*, *16*(3), 276-297.

Blake, A. (2009). The Dynamics of Tourism's Economic Impact. *Tourism Economics*, *15*(3), 615-628.

Blancas, F. J., González, M., Lozano-Oyola, M., & Pérez, F. (2010). The Assessment of Sustainable Tourism: Application to Spanish Coastal Destinations. *Ecological Indicators*, *10*(2), 484-492.

Boddy, C. R. (2016). Sample Size for Qualitative Research. *Qualitative Market Research: An International Journal*, *19*(4), 426-432.

Boers, B., & Cottrell, S. (2007). Sustainable Tourism Infrastructure Planning: A GIS-Supported Approach. *Tourism Geographies*, *9*(1), 1-21.

Boluk, K. A., Cavaliere, C. T., & Higgins-Desbiolles, F. (2019). A Critical Framework for Interrogating the United Nations Sustainable Development Goals 2030 Agenda in Tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, *27*(7), 847-864.

Bora, A. (2017). *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bithynia Krallığı'nın Sınrları ve Gelişimi*. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları.

Bowen, D., Zubair, S., & Altinay, L. (2017). Politics and Tourism Destination Development: The Evolution of Power. *Journal of Travel Research*, *56*(6), 725-743.

Boykoy, S. (2013). 1908-1923 sürecinde Bursa'da Koza Üreticiliği ve İpekli Dokumacılık Sektörü. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *24*, 19-44.

Böhler, S., Grischkat, S., Haustein, S., & Hunecke, M. (2006). Encouraging environmentally sustainable holiday travel. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, *40*(8), 652-670.

Bramwell, B. (1998). Selecting policy instruments for sustainable tourism. İçinde *Global Tourism* (2. Baskı). Routledge.

Bramwell, B. (2007). Opening Up New Spaces in the Sustainable Tourism Debate. *Tourism Recreation Research*, *32*(1), 1-9.

Bramwell, B., & Lane, B. (2008). Priorities in Sustainable Tourism Research. *Journal of Sustainable Tourism*, *16*(1), 1-4.

Bramwell, B., & Lane, B. (2014). The "Critical Turn" and Its Implications for Sustainable Tourism Research. *Journal of Sustainable Tourism*, *22*(1), 1-8.

Bramwell, B., & Lane, B. (2015). What Drives Research On Sustainable Tourism? *Journal of Sustainable Tourism*, *23*(1), 1-3.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, *3*(2), 77-101.
Britton, S. G. (1982). The Political Economy of Tourism in the Third World. *Annals of Tourism Research*, *9*(3), 331-358.
Brohman, J. (1996). New Directions in Tourism for Third World Development. *Annals of Tourism Research*, *23*(1), 48-70.
Bromley, D. B. (1986). *The Case-study Method in Psychology and Related Disciplines*. Wiley.
Broquiere, B. D. L. (2000). *Bertrandon De La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati* (S. Eyice, Ed.; İ. Arda, Çev.). Eren Yayıncılık.
Brown, J., Sorrell, J. H., McClaren, J., & Creswell, J. W. (2006). Waiting for a Liver Transplant. *Qualitative Health Research*, *16*(1), 119-136.
Brunt, P., & Courtney, P. (1999). Host Perceptions of Sociocultural Impacts. *Annals of Tourism Research*, *26*(3), 493-515.
Bulut, M., Çınar, H., & Yiğit, İ. (2018). *Tarihi İpek Yolu'nun Kuzey Anadolu Güzergâhı*. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
Bunruamkaew, K., & Murayam, Y. (2011). Site Suitability Evaluation for Ecotourism Using GIS & AHP: A Case Study of Surat Thani Province, Thailand. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, *21*, 269-278.
Burns, P. M. (2012). *Controversies in Tourism*. CABI.
Bursa Alan Başkanlığı. (2013). *Bursa Hanlar Bölgesi, Sultan Külliyeleri ve Cumalıkızık Yönetim Planı (2013-2018)*. Bursa Büyükşehir Belediyesi.
Bursa Büyükşehir Belediyesi. (2021). *Bursa Alan Başkanlığı*.
Bursa Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı. Bursa Büyükşehir Belediyesi.
Bursa Yıllığı. (1935). *Bursa İl Yıllığı 1934* (1.). BURSA Belediyesi Neşriyatı.
Bursa Yıllığı. (1967). *1967 Bursa İl Yıllığı*. BURSA Belediyesi Neşriyatı.
Bursa Yıllığı. (1973). *1973 Bursa İl Yıllığı*. BURSA Belediyesi Neşriyatı.
Butler, R. (1992). Alternative Tourism: The Thin Edge off the Wedge. Içinde *Tourism Alternatives: Potential and Problems in the Development of Tourism* (ss. 31-46). University of Pennsylvania Press.
Butler, R. W. (1999). Sustainable Tourism: A State-of-the-art Review. *Tourism Geographies*, *1*(1), 7-25.
Campbell, A. (1975). *The Quality of American Life: July-August, 1971*. ISR Social Science Archive.
Çanga, A. Ç., Küçük, G., & Akman, T. (2019). Köylerde Rekreasyonel Faaliyet Olanaklarının Belirlenmesi Üzerine Bir Çalışma: Bursa İli Mustafakemalpaşa İlçesi Örneği. Uluslararası Turizm Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi, 2(2), 194-201.
Carson, R. (2011). *Sessiz Bahar* (Ç. Güler, Çev.). Palme Yayıncılık.
Cenubi Marmara Havzası: Bursa Vilayeti Cografyası. (1927). Devlet Matbaası.
Cerquetti, M., & Ferrara, C. (2018). Marketing Research for Cultural Heritage Conservation and Sustainability: Lessons from the Field. *Sustainability*, *10*(3), 1-16.
Ceylan, S., & Bulut, İ. (2019). Salda Gölü Özel Çevre Koruma Bölgesinde Turizm Baskısı, Koruma ve Sürdürülebilirlik. *Türk Coğrafya Dergisi*, *73*, 79-89.
Chambers, D. (2021). Are We All in This Together? Gender Intersectionality and Sustainable Tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, *0*(0), 1-16.

Choi, H. C., & Sırakaya, E. (2006). Sustainability Indicators for Managing Community Tourism. *Tourism Management*, *27*(6), 1274-1289.

Chong, K. Y., & Balasingam, A. S. (2018). Tourism Sustainability: Economic Benefits and Strategies for Preservation and Conservation of Heritage Sitesin Southeast Asia. *Tourism Review*, *74*(2), 268-279.

Cingöz, M. (1993). Hamam Gelenekleri. İçinde *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (C. 3).

Cittaslow Nedir? (2021, Ekim 30). https://cittaslowturkiye.org/.

Clarke, J. (1997). A Framework of Approaches to Sustainable Tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, *5*(3), 224-233.

Cohen, J. (2002). The Contemporary Tourist: Is Everything Old New Again? *ACR North American Advances*, *NA-29*.

Collins, M. F., & Patmore, J. A. (1982). Recreation and Leisure. *Progress in Human Geography*.

Conca, K., & Dabelko, G. D. (2004). *Green Planet Blues: Environmental Politics From Stockholm To Johannesburg*. Avalon Publishing.

Coppock, J. T. (1982). Geographical Contributions to the Study of Leisure. *Leisure Studies*, *1*(1), 1-27.

Cornwall, A., & Whitehead, A. (2007). Introduction: Feminisms in Development: Contradictions, Contestations and Challenges. İçinde *Feminisms in Development: Contradictions, Contestations and Challenges*. Zed Books.

Cox, K. R. (2014). *Making Human Geography*. Guilford Publications.

Creswell, J. W. (2016). *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. Eğiten Kitap.

Creswell, J. W. (2021). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.; 6. Baskı). Siyasal Kitabevi.

Crisman, T. L., & Winters, Z. S. (2023). Caribbean Small Island Developing States Must Incorporate Water Quality and Quantity in Adaptive Management of the Water-Energy-Food Nexus. *Frontiers in Environmental Science*, *11*.

Çağlak, U., & Satir, M. E. (2020). Eğlence Mekânları ve Yeni Medya: Mekânın Görünümleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *44*, 317-326.

Çahantimur, A. I., & Öztürk, R. B. (2021). A Participatory Approach to the Sustainable Development of an Historic Landscape; Management Plan Proposal for Hisar District, Bursa/Turkey. *The Historic Environment: Policy & Practice*, *12*(1), 19-52.

Çakıcı Alp, S. (2017). Bursa'daki Öncü Koruma Faaliyetlerinde Paydaş ve Aktörler. *KORUMA: Geçmiş - Bugün – Gelecek Arasındaki Diyalog*, 147-152.

Çakici Alp, S., & Şahin Güçhan, N. (2017). Challenges in Use of Geographical Information Systems (GIS) in a Research for Understanding Conservation of Cultural Heritage in Bursa. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, *7*(3), 328-344.

Çalık, İ., & Zurnacı, J. (2019). Sürdürülebilir Turizm Göstergeleri Bağlamında Ev Pansiyonculuğunun Değerlendirilmesi: Yusufeli Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*.

Çalışkan, E. (2019). *Ekolojik Hassas Alanlarda Sürdürülebilir Turizm Yaklaşımları, Gölyazı Örneği* [Yüksek Lisans]. Gazi Üniversitesi.

Çanga, A. Ç., Küçük, G., & Akman, T. (2019). Köylerde Rekreasyonel Faaliyet Olanaklarının Belirlenmesi Üzerine Bir Çalışma: Bursa İli Mustafakemalpaşa İlçesi Örneği. *Uluslararası Turizm Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, *2*(2), 194-201.

Çavuş, A., & Baki, A. (2020). Yerel Halk Üzerindeki Sosyal Etkileri Bakımından Akçaabat Müzik ve Halk Oyunları Festivali. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *24*(1), 279-289.

Çavuş, Ş., Ege, Z., & Çolakoğlu, O. E. (2013). *Türk Turizm Tarihi Yapısal ve Sektörel Gelişim* (2. Baskı). Detay Yayıncılık.

Çelebi Karakök, M. E., & Ertaş Beşir, Ş. (2023). Usage Strategies to Increase the Socioeconomic Sustainability of Monumental Structures: The Example of the Hacı Ali Ağa Bath. *Sustainability*, *15*(9), 1-25.

Çelik, A., & Üzümcü, T. P. (2020). Sürdürülebilir Eko-Turizm Destinasyonları Olarak Sulak Alanlar: Uluabat Gölü. *ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, *8*(2), 335-346.

Çelik, A., Üzümcü, T. P., & Çetin, İ. (2016). Bursa İli Gölyazı Köyü'nün Açık Hava Rekreasyon Potansiyeli. *International Journal of Social and Economic Sciences*, *6*(2), 32-40.

Çelik, H., Baykal, N. B., & Memur, H. N. K. (2020). Nitel Veri Analizi ve Temel İlkeleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, *8*(1), 379-406.

Çelik, S. A. (2019). Chalcolithic Pottery from Aktopraklık Höyük in Northwestern Anatolia. *Bulgarian E-Journal of Archaeology Supplements | Българско е-Списание За Археология Supplementa*, *7*, 1-20.

Çevre Dostu Kuruluş Belgesi (Çam Simgesi). (2021, Ekim 30). https://yigm.ktb.gov.tr/.

Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED). (2021, Ekim 30). https://yigm.ktb.gov.tr/.

Çiftçi, C. (2021). Geçmişten Günümüze Bursa Tarihi. İçinde M. Eriş (Ed.), *Bursa* (1., C. 1, s. 598). Bursa Valiliği.

Çimat, A., & Bahar, O. (2003). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme. *Akdeniz İİBF Dergisi*, *3*(6), 1-18.

Çinici, D. (2015). *Türkiye Cumhuriyeti Mimarlığının Modernleşme Sürecinde Mimar Gıulıo Mongerı: Bursa Çelik Palas Oteli ve Kaplıcası* [Yüksek Lisans]. Hacettepe Üniversitesi.

de la Torre, M. (2013). Values and Heritage Conservation. *Heritage & Society*, *6*(2), 155-166.

Dei, B. (2001). *Venice: A Documentary History, 1450-1630*. University of Toronto Press.

Dennis. (1990). *Ekonomik Büyümenin Sınırları*. İstanbul Üniversitesi.

Demir, B., & Boz, İ. (2017). Bursa İli Yıldırım İlçesi Cumalıkızık Köyünde Kırsal Turizm Çalışmalarının Kırsal Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, *10*(1), 1-50.

Demir, S., & Atanur, G. (2019). The prioritization of natural-historical based ecotourism strategies with multiple-criteria decision analysis in ancient UNESCO city: Iznik-Bursa case. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, *26*(4), 329-343.

Desai, M. (2007). The Messy Relationship Between Feminisms and Globalizations. *Gender & Society*, *21*(6), 797-803.

Dickinson, J. E., & Dickinson, J. A. (2006). Local Transport and Social Representations: Challenging the Assumptions for Sustainable Tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, *14*(2), 192-208.

Diekmann, A., McCabe, S., & Ferreira, C. C. (2018). Social Tourism: Research Advances, but Stasis in Policy. Bridging the Divide. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events, 10*(3), 181-188.

Doğanay, H., & Zaman, S. (2024). *Türkiye Turizm Coğrafyası* (Güncellenmiş 8. Baskı). Pegem Akademi.

Doğaner, S. (1991). Dağ Turizmine Coğrafi Bir Yaklaşım: Uludağ'da Turizm. *Coğrafya Araştırmaları, 3*, 137-159.

Dolnicar, S., Crouch, G., & Long, P. (2008). Environment-friendly Tourists: What Do We Really Know About Them? *Faculty of Commerce - Papers (Archive)*.

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to Conduct a Bibliometric Analysis: An Overview and Guidelines. *Journal of Business Research, 133*, 285-296.

Dostoğlu, N., & Vural, T. (2004). Lörcher, Prost ve Piccinato'nun Bursa'daki Kentsel Gelişime Katkıları. *Bursa'da Yaşam Dergisi*, 122-126.

Dostoğlu, N. (2014). UNESCO Yolculuğunda Bursa"nın Başarısı: Bursa UNESCO Dünya Miras Listesi"nde. *Bursa'da Zaman*.

Doxey, G. V. (1975). *A Causation Theory of Visitor-Resident Irrıtation: Methodology and Research Inference*. The Impact of Tourism: Sixth Annual Conference Proceedings.

Dörtok Abacı, Z. (2005). *Modernleşme Sürecinde Bursa Kentinin Mekansal ve Sosyal Değişimi (1860-1910)* [Doktora]. Uludağ Üniversitesi.

DPT. (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967*.

DPT. (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994*.

Dryzek, J. S., Downes, D., Hunold, C., Schlosberg, D., & Hernes, H.-K. (2003). *Green States and Social Movements: Environmentalism in the United States, United Kingdom, Germany, and Norway*. OUP Oxford.

Durak, S., Erbil, Y., & Akıncıtürk, N. (2011). Sustainability of an Architectural Heritage Site in Turkey: Fire Risk Assessment in Misi Village. *International Journal of Architectural Heritage, 5*(3), 334-348.

Duman, S., & Zaman, S. (2024). Kültürel Miras Alanlarında Kentsel Dönüşümün Mekânsal Etkileri Üzerine Coğrafi Bir Değerlendirme: Bursa Tarihî Çarşı ve Hanlar Bölgesi Örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25*(47), 649- 673.

Ebu Abdullah Muhammed İbn Batuta Tancı. (2000). *İbn-i Batuta Seyahatnamesi 1: C. 1. Cilt* (A. S. Aykut, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

Echtner, C. M., & Jamal, T. B. (1997). The Disciplinary Dilemma of Tourism Studies. *Annals of Tourism Research, 24*(4), 868-883.

Ekonomik Büyümenin Sınırları. (1990). İstanbul Üniversitesi.

Emekli, G. (2014). İkinci Konut Kavramı Açısından Turizm Coğrafyasının Önemi ve Türkiye'de İkinci Konutların Gelişimi. *Ege Coğrafya Dergisi*, *23*(1), 25-42.

Erdal, G. (2016). Bıçak ve Bıçakta Bursa Markası. *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, *1*(1), 27-34.

Erdoğan, E., & Göker, P. (2019). Mekan, Zaman ve Tarih: Bursa, İznik Örneği. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR), 6*(33), 666-681.

Erdoğan, H. (2019). *Turizm Coğrafyası Açısından İnegöl'de (Bursa) Turizm* [Yüksek Lisans]. Uludağ Üniversitesi.

Erdoğan, H., & Zaman, S. (2023). Haber İçeriklerine Yansıyan Turizm Problemleri Üzerine Bir Sorgulama: Bursa İli Örneği. *International Journal of Social Inquiry, 16*(2), 655-680.

Erer, S. (2010). Osmanlılar Döneminde Bursa'da Yaptırılan Hastaneler. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11*(19), 241-252.

Erer, S., & Erdemir, A. D. (2004). Bursa Karamustafa Kaplıcasının Türk Tıp Tarihindeki Yeri ve Geleneksel Tedaviler Açısından Önemi. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi, 12*(1), 44-50.

Ergin, O., N. (2013). *Türkiye'de Hanlar, Kervansaraylar, Oteller ve Çeşitli Barınma Yerleri*. Marmara Belediyeler Birliği Yayınları.

Erkara, A. (2019). *Kentsel Korumada Sürdürülebilir Turizm İlkelerinin Belirlenmesi: Tokat Kentsel Sit Alanı Örneği* [Yüksek Lisans]. Gazi Üniversitesi.

Erken, K., Atanur, G., & Tanrıöver, A. A. (2019). Bursa Florasının Doğa Turizmi Potansiyeli. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 20*(1), 92-101.

Erol, S. (2019). Kısa Bir Yolun Uzun İnşaatı: Gemlik—Bursa Şose Yolunun Yapımı. *Bursa Günlüğü, 6*, 48-51.

Ersevinç, M. (2021). Mondros Mütarekesi'nin Bursa'da Uygulanması ve İşgalin Bursa Yereline Sosyoekonomik Etkileri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(41), 1309-1334.

Ertürk, H., & Tosun, E. K. (2009). Küreselleşme Sürecinde Kentlerde Mekânsal, Sosyal ve Kültürel Değişim: Bursa Örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10*(16), 37-53.

Ertürk, S. (2011). Zeytinbağı (Trilye)'nda Turizm İmkânları. *Coğrafya Dergisi, 19*, 1-27.

Euromonitor International. (2021). *Top Countries for Sustainable Tourism Embracing a Green Transformation for Travel Recovery*.

European Economic and Social Committee (EESC). (2006). *Opinion of the economic and social committee on social tourism in Europe*.

Eyice, S. (1973). Bertrandon de La Broquiere ve Seyahatnamesi. *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, VI*(1-2), 85-126.

Falatoonitoosi, E., Schaffer, V., & Kerr, D. (2022). Does Sustainable Tourism Development Enhance Destination Prosperity? *Journal of Hospitality & Tourism Research, 46*(5), 1056-1082.

Ferguson, L., & Alarcón, D. M. (2015). Gender and Sustainable Tourism: Reflections on Theory and Practice. *Journal of Sustainable Tourism, 23*(3), 401-416.

Fodness, D. (2017). The Problematic Nature of Sustainable Tourism: Some Implications for Planners and Managers. *Current Issues in Tourism, 20*(16), 1671-1683.

Folke, C., Carpenter, S., Elmqvist, T., Gunderson, L., Holling, C. S., & Walker, B. (2002). Resilience and Sustainable Development: Building Adaptive Capacity in a World of Transformations. *AMBIO: A Journal of the Human Environment, 31*(5), 437-440.

Font, X., Torres-Delgado, A., Crabolu, G., Palomo Martinez, J., Kantenbacher, J., & Miller, G. (2023). The Impact of Sustainable Tourism Indicators on Destination Competitiveness: The European Tourism Indicator System. *Journal of Sustainable Tourism, 31*(7), 1608-1630.

Forlar Yazıcı, Ö. (2022). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Turizm (1850-1923)* [Yüksek Lisans]. Hacettepe Üniversitesi.

Frank, M. A., & Withey, S. B. (2012). *Social Indicators of Well-Being*. Springer US.

Freytag, T. (2010). Déjà-vu: Tourist Practices of Repeat Visitors in The City of Paris. *Social Geography*, *5*(1), 49-58.
Freytag, T., & Bauder, M. (2018). Bottom-up Touristification and Urban Transformations in Paris. *Tourism Geographies*, *20*(3), 443-460.
Garrod, B., & Fyall, A. (1998). Beyond the Rhetoric of Sustainable Tourism? *Tourism Management*, *19*(3), 199-212.
Gasparini, M. L., & Mariotti, A. (2023). Sustainable Tourism Indicators as Policy Making Tools: Lessons from ETIS Implementation at Destination Level. *Journal of Sustainable Tourism*, *31*(7), 1719-1737.
Geçmişten Günümüze Türkiye'de Turizm (Ses Reklam Matbaası). (2015). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
Gelecek Turizmde. (2021, Kasım 1). https://www.gelecekturizmde.com/.
Genç Plinius'un Anadolu Mektupları (Ç. Dürüşken & E. Özbayoğlu, Çev.). (2001). Yapı Kredi Yayınları.
Gerring, J., & McDermott, R. (2007). An Experimental Template for Case Study Research. *American Journal of Political Science*, *51*(3), 688-701.
Getz, D., & Timur, S. (2004). Stakeholder Involvement in Sustainable Tourism: Balancing the Voices. İçinde W. F. Theobald (Ed.), *Global Tourism* (3. Baskı). Routledge.
Gezgin, E. (2016). Anthony Giddens ve Yapılaşma Teorisi Üzerine Bir Tartışma. *Border Crossing*, *6*(1), 79-93.
Ghimire, K. B. (2013). The Growth of National and Regional Tourism in Developing Countries: An Overview. İçinde *The Native Tourist*. Routledge.
Gibbs, G. R. (2018). *Analyzing Qualitative Data* (2. Baskı). SAGE Publications Ltd.
Gladstone, D. L. (2005). *From Pilgrimage to Package Tour: Travel and Tourism in the Third World* (1st edition). Routledge.
Glesne, C. (2000). *Nitel Araştırmaya Giriş* (A. Ersoy & P. Yalçınoğlu, Çev.; 4. Baskı). Anı Yayıncılık.
Global Report on Women in Tourism – Second Edition. (2019). UNWTO.
Gotham, K. F. (2005). Tourism Gentrification: The case of New Orleans' Vieux Carre. *Tourism Gentrification : The case of New Orleans' Vieux Carre (French Quarter)*, *42*(7), 1099-1121.
Göçmen, Ö. (2021). 2022 Türk Dünyası Kültür Başkenti Bursa İli Osmangazi İlçesinin Önemi. *Academic Knowledge*, *4*(2), 267-283.
Göközkut, B. (2023). *Bursa'da Yer Duygusu İnşasında Hafıza Mekânı Olarak Kentsel Kültürel Miras Alanları* [Doktora]. Ankara Üniversitesi.
Gössling, S., Garrod, B., Aall, C., Hille, J., & Peeters, P. (2011). Food Management in Tourism: Reducing Tourism's Carbon 'Foodprint'. *Tourism Management*, *32*(3), 534-543.
Gössling, S., Hansson, C. B., Hörstmeier, O., & Saggel, S. (2002). Ecological Footprint Analysis as a Tool to Assess Tourism Sustainability. *Ecological Economics*, *43*(2), 199-211.
Gössling, S., & Peeters, P. (2015). Assessing Tourism's Global Environmental Impact 1900–2050. *Journal of Sustainable Tourism*, *23*(5), 639-659.
Gössling, S., Peeters, P., Hall, C. M., Ceron, J.-P., Dubois, G., Lehmann, L. V., & Scott, D. (2012). Tourism and Water Use: Supply, Demand, and Security. An International Review. *Tourism Management*, *33*(1), 1-15.

Gössling, S., Scott, D., Hall, C. M., Ceron, J.-P., & Dubois, G. (2012). Consumer Behaviour and Demand Response of Tourists to Climate Change. *Annals of Tourism Research, 39*(1), 36-58.

Green, R. (2005). Community Perceptions of Environmental and Social Change and Tourism Development on the Island of Koh Samui, Thailand. *Journal of Environmental Psychology, 25*(1), 37-56.

Gunn, C. A. (1994). The Emergence of Effective Tourism Planning and Development. Içinde A. V. Seaton (Ed.), *Tourism: The State of the Art*. John Wiley & Sons.

Gülenç, S. (2023). Sağlık Turizminin Tarihsel Gelişim Süreci (1923-2023). *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 34*(3), 176-188.

Güler Bilgi, S. (2006). *Erken Cumhuriyet Döneminde Bursa'da Gündelik Yaşam (1923-1950)* [Yüksek Lisans]. Uludağ Üniversitesi.

Gültekin, N., & Onsekiz, D. (2005). Ankara Kentinde Eğlence Mekanlarının Oluşumu ve Yer Seçimi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, 20*(1), 137-144.

Gümüş, S. (2019). *Küreselleşme Sürecinde Şehirlerin Markalaşması: Bursa`daki Yerel Yönetimlerin İletişim Faaliyetlerinin Bu Bağlamda Değerlendirilmesi* [Yüksek Lisans]. İstanbul Üniversitesi.

Gündüz, S., & Erten, S. (2011). Peyzaj Planlama ve Kentsel Tasarımda Koruma-Kullanma İçin Yeni Bir Sistem Yaklaşımı Önerisi: Uludağ Milli Parkı ve "Rejenerasyon". *Megaron, 6*(2), 109-122.

Günel, İ. (2022). Bursa'nın Eski Çağları: Prusa'dan Bursa'ya. İçinde B. K. Yeşilbursa (Ed.), *Bursa'da Zaman Mekan ve İnsan* (ss. 117-129). Sentez Yayıncılık.

Gürbüz, K. (2023). Birinci Dünya Savaşı Sürecinde ve Sonrasında Bursa ve Çevresinde Ermeni Faaliyetleri. *Current Perspectives in Social Sciences, 27*(3), 236-241.

Haddad, E. A., Porsse, A. A., & Rabahy, W. (2013). Domestic Tourism and Regional Inequality in Brazil. *Tourism Economics, 19*(1), 173-186.

Hak, T., Kovanda, J., & Weinzettel, J. (2012). A Method to Assess the Relevance of Sustainability Indicators: Application to the Indicator Set of the Czech Republic's Sustainable Development Strategy. *Ecological Indicators, 17*, 46-57.

Hall, C., & Lew, A. (1998). Historical Antecedents of Sustainable Development and Ecotourism-New Labels on Old Bottles? İçinde *Sustainable Tourism: A Geographical Perspective*.

Hall, C. M., Scott, D., & Gössling, S. (2020). Pandemics, Transformations and Tourism: Be Careful What You Wish for. *Tourism Geographies, 22*(3), 577-598.

Han, H. (2015). Travelers' Pro-Environmental Behavior in a Green Lodging Context: Converging Value-Belief-Norm Theory and the Theory of Planned Behavior. *Tourism Management, 47*, 164-177.

Han, H., & Yoon, H. J. (2015). Hotel Customers' Environmentally Responsible Behavioral Intention: Impact of Key Constructs on Decision in Green Consumerism. *International Journal of Hospitality Management, 45*, 22-33.

Hanafiah, M. H., Jamaluddin, M. R., & Zulkifly, M. I. (2013). Local Community Attitude and Support towards Tourism Development in Tioman Island, Malaysia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences, 105*, 792-800.

Hardin, G. (1968). The Tragedy of the Commons. *Science, 162*(3859), 1243-1248.

Hardy, A., Beeton, R. J. S., & Pearson, L. (2002). Sustainable Tourism: An Overview of the Concept and its Position in Relation to Conceptualisations of Tourism. *Journal of Sustainable Tourism, 10*(6), 475-496.

Harmandar, S. (2020). 19.Yüzyılda İstanbul'da Değişen Eğlence Anlayışı ve Yeni Eğlence Mekânları. *ETÜT Dergisi*, *1*(1), 114-117.
Harris, C. C., McLaughlin, W. J., & Ham, S. H. (1987). Integration of Recreation and Tourism in Idaho. *Annals of Tourism Research, 14*(3), 405-419.
Harvey, D. (2019). *Postmodernliğin Durumu* (S. Savran, Çev.; 8. Baskı). Metis Yayınları.
Harvey, M. J., Hunt, J., & Harris, C. C. (1995). Gender and Community Tourism Dependence Level. *Annals of Tourism Research*, *22*(2), 349-366.
Hashemkhani Zolfani, S., Sedaghat, M., Maknoon, R., & Zavadskas, E. K. (2015). Sustainable Tourism: A Comprehensive Literature Review on Frameworks and Applications. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, *28*(1), 1-30.
Hayllar, B., Griffin, T., & Edwards, D. (2010). *City Spaces—Tourist Places*. Routledge.
He, Y., & Zhang, H. (2021). Comprehensive Evaluation of the Provincial Sustainable Tourismization Level in China and Its Temporal and Spatial Differences. *Sustainability*, *13*(18), 1-31.
Herbert, D. T. (1988). Work and Leisure: Exploring a Relationship. *Area*, *20*(3), 241-252.
Herodotus. (2006). *Tarih*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Hjørland, B. (2013). Facet Analysis: The Logical Approach to Knowledge Organization. *Information Processing & Management*, *49*(2), 545-557.
Holden, A. (2003). In Need of New Environmental Ethics for Tourism? *Annals of Tourism Research, 30*(1), 94-108.
Holden, A., Sonne, J., & Novelli, M. (2011). Tourism and Poverty Reduction: An Interpretation by the Poor of Elmina, Ghana. *Tourism Planning & Development*, *8*(3), 317-334.
Holliday, A. (2002). *Doing and Writing Qualitative Research*. SAGE Publications.
Hollinshead, K. (2009). The "Worldmaking" Prodigy of Tourism: The Reach and Power of Tourism in the Dynamics of Change and Transformation. İçinde *Tourism Analysis* (C. 14, ss. 139-152).
Holt-Jensen, A. (2019). *Coğrafya Tarihi, Felsefesi ve Temel Kavramlar* (E. Bekaroğlu, F. Ö. Anlı, H. Turut, & S. Tuysuz, Çev.; 2. Baskı). İdil Yayıncılık.
https://bursa.ktb.gov.tr/ Kültür ve Turizm Varlıkları. (2022, Nisan 27).
https://bursaobm.ogm.gov.tr/. (2022, Nisan 26).
https://ehtta.eu. (2022, Haziran 1).
https://oylat.com/. (2022, Haziran 1).
https://www.bursa.com.tr/ -Bursa Yerel Lezzetler. (2022, Mayıs 13).
https://www.bursa.com.tr/ -Somut Olmayan Miras Listesi. (2022, Mayıs 13).
https://www.gstcouncil.org/. (2021, Ekim 11).
https://www.iucn.org/ -Sustainable Tourism. (2021, Kasım 11).
https://www.nilufer.bel.tr/ Tarih ve doğa ile iç içe yürüdüler. (2022, Nisan 28).
http://www.mustafakemalpasa.bel.tr/—Tümbüldek'e Marka Proje. (2022, Haziran 1).
Hughes, G. (1995). The cultural construction of sustainable tourism. *Tourism Management*, *16*(1), 49-59.
Hughes, G. (2002). Environmental Indicators. *Annals of Tourism Research*, *29*(2), 457-477.
Hughes, G. (2004). Tourism, Sustainability, and Social Theory. Içinde A. L. Alan, C. M. Hall, & M. W. Allan (Ed.), *A Companion to Tourism* (ss. 498-509). John Wiley & Sons, Ltd.

Hunter, C. (1997). Sustainable Tourism as an Adaptive Paradigm. *Annals of Tourism Research*, *24*(4), 850-867.

Ida, P. (2016). *A Visit to the Holy Land, Egypt, and Italy*. HardPress.

Ivars-Baidal, J. A., Vera-Rebollo, J. F., Perles-Ribes, J., Femenia-Serra, F., & Celdrán-Bernabeu, M. A. (2023). Sustainable Tourism Indicators: What's New within the Smart City/Destination Approach? *Journal of Sustainable Tourism*, *31*(7), 1556-1582.

İçigen, E., & Yılmaz, G. (2019). Osmanlı Döneminde 1840-1923 Yılları Arasında Modern Anlamda Otel İşletmelerinin Gelişimi Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, *30*(3), 257-258.

İlhan, C. (2019). Kent Dokusu Morfolojik Değişiminin Fraktal Geometri Aracılığıyla Hesaplanması: Bursa Örneği. *Mimarlık ve Yaşam*, *4*(1), 117-140.

İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı Şehir Planlama Şube Müdürlüğü. (2018). *Bursa 1 / 100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı Turizm Sektörü Raporu*. İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı Şehir Planlama Şube Müdürlüğü.

İnalcık, H., & Quataert, D. (1997). *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*. Cambridge University Press.

Jenkins, J., & Pigram, J. (1999). *Outdoor Recreation Management*. Routledge.

Jensen, P. (2022). *Türkiye'nin Döngüsel Ekonomiye Geçiş Potansiyelinin Değerlendirilmesi için Teknik Destek Projesi*. AB Projesi.

Jesinghaus, J. (2014). Bellagio Principles for Assessing Sustainable Development. Içinde A. C. Michalos (Ed.), *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research* (ss. 360-361). Springer Netherlands.

Kaba, B., & Emekli, G. (2018). Turizmde Yükselen Bir Eğilim: Yalnız Seyahat Eden Kadın Gezginler (Türkiye Örneği). *Ege Coğrafya Dergisi*, *27*(2), 111-126.

Kaczmarek, G. (2017). Touristified Everyday Life – Mundane Tourism: Current Perspectives on Urban Tourism. *Zeitschrift für Tourismuswissenschaft*, *9*(2), 369-375.

Kadt, E. D., Bank, W., & Unesco. (1979). *Tourism passport to Development?: Perspectives on the Social and Cultural Effects of Tourism in Developing Countries*. World Bank and UNESCO.

Kamil, E. (1937). Hicri Onuncu-Miladi On Altıncı Asırda Yurdumuzu Dolaşan Arab Seyyahlarından Gazzi-Mekki Seyahatnamesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Dergisi*, *1-2*, 5-90.

Kaplanoğlu, R. (2004). Bursa'nın Beyoğlu'su Setbaşı. *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültür Dergisi*, *0*(5), 38-45.

Kaplanoğlu, R. (2006). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e: Bursa (1876-1926)*. Avrasya Etnografya Vakfı.

Kaplanoğlu, R. (2008). Bursa'nın Kentsel Gelişmesi. *Bursa Defteri Dergisi*.

Kaplanoğlu, R., & Kaplanoğlu, O. (2014). *Bursa'nın Göç Tarihi*. Nilüfer Belediyesi.

Kapuci, U., & Cengiz, C. (2023). Arkeolojik Peyzaj-Turizm Etkileşimi Açısından Kentsel Kültürel Mirasın Sürdürülebilirliği: İznik Kenti Örneği. *GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism Recreation and Sports Sciences*, *6*(1), 186-204.

Karaca, C. (2007). Çevre, İnsan ve Etik Çerçevesinde Çevre Sorunlarına ve Çözümlerine Yönelik Yaklaşımlar. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *11*(1), 1-19.

Karaer, F., & Salihoglu, G. (2005). Ulubat Gölü için Ekolojik Risk Değerlendirmesi. *İTÜ Dergisi Seri E: Su Kirlenmesi Kontrolü*, *15*(1-3), 17-28.

Karakurt Tosun, E., & Fırat, Z. (2012). Kentsel Mekandaki Değişimler ve Kişilerin Konut Tercihleri Bursa Örneği. *Business and Economics Research Journal*, *3*(1), 173-195.

Karakuzulu, Z. (2010). Sürdürülebilir Kentler ve Kasabalar, Yerel Gündem 21 ve Bursa Örneği, *TÜCAUM VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiri Kitab*ı, 397-406.

Karnauskaitė, D., Schernewski, G., Støttrup, J. G., & Kataržytė, M. (2019). Indicator-Based Sustainability Assessment Tool to Support Coastal and Marine Management. *Sustainability*, *11*(11), 1-23.

Karul, N., Avci, M. B., Deveci, A., & Karkiner, N. (2010). Bursa Aktopraklık Höyük'te Kültür Sektörünün Oluşturulması: Çok Yönlü Bir Proje. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, *8*, 241-262.

Kaş-Kekova'da Sürdürülebilir Turizm için İmzalar Atıldı. (2021, Ekim 30). https://www.wwf.org.tr/.

Kazancı, N., Emre, Ö., Erkal, T., Ileri, Ö., Engin, M., & Görür, N. (1999). Kocasu ve Gönen Çayı Deltalarının (Marmara Denizi Güney Kıyıları) Güncel Morfolojileri ve Tortul Fasiyesleri. *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, *121*, 1-181.

Kee, T., & Chau, K. w. (2020). Economic Sustainability of Heritage Conservation in Hong Kong: The Impact of Heritage Buildings on Adjacent Property Prices. *Sustainable Development*, *28*(1), 308-319.

Keleş Eriçok, A. (2015). *Bursa'nın Kentleşme Sürecinde Yapılan Planlama Çalışmaları ve Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Tarihî Kent Merkezinin Gelişimine Etkileri*. 1. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi.

Kendirci, M. (2022). *Eğlencesiz Eğlence Erken Cumhuriyet Türkiyesi'nde Eğlence ve Siyasal İktidar*. Babil Anka Sahaf.

Kervankıran, İ. (2011). *Afyonkarahisar İlinin Başlıca Doğal, Tarihi ve Kültürel Kaynaklarının Sürdürülebilir Turizm Açısından Değerlendirilmesi* [Doktora]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.

Kervankıran, İ., & Aktürk, M. (2017). Türkiye'deki Konaklama İstatistiklerinin İllere Göre Mekânsal Analizi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, *36*, 83-96.

Kervankıran, İ., & Bağmancı, M. F. (2021). COVID-19 Sürecinde Türkiye Turizminin Mekansal Görünümü: Hangi İl Nasıl Etkilendi? *Coğrafi Bilimler Dergisi*, *19*(1), 263-287.

Kervankıran, İ., Çuhadar, M., & Aksoy, S. I. (2022). Turizm Planlarına Politik Ekolojinin Penceresinden Bakmak. *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel (JOGHAT)*. *5*(1), 366-380.

Keskin, Y., & Zeren, M. T. (2018). Arkeolojik Alanlarda Bir Sunum Yöntemi Olarak "Arkeoparklar". *Journal of Architectural Sciences and Applications*, *3*(2), 110-124.

Kırayoğlu, M. (2012). Dünyada, Türkiye'de ve Bursa'da Koruma Tarihi. *Bursa'da Zaman*, *3*, 2-7.

Kiatkawsin, K., & Han, H. (2017). Young Travelers' Intention to Behave Pro-Environmentally: Merging the Value-Belief-Norm Theory and the Expectancy Theory. *Tourism Management*, *59*, 76-88.

Kinnaird, V., & Hall, D. (1996). Understanding Tourism Processes: A Gender-Aware Framework. *Tourism Management*, *17*(2), 95-102.

Knutsen, T. L., & Moses, J. W. (2020). *Bilmenin Yolları: Toplumsal ve Siyasal Araştırmalarda Rakip Metodolojiler* (E. B. Ersöz, Çev.). Küre Yayıncılık.
Kondakçı, Z. (2021). Bursa Mutfak Kültürü. İçinde M. Eriş (Ed.), *Bursa* (1., C. 1, s. 598). Bursa Valiliği.
Koyuncu, M., Çetin, İ., Sargin, H. G., & Çetin, E. (2021). Bursa İli Mustafakemalpaşa İlçesi Manda Yetiştiriciliği "Karaoğlan Mahallesi Örneği". *Hayvansal Üretim*, *62*(1), 25-34.
Köksalanlar, A. A. (2024). Turist Rehberleri Gözünden İznik Turizminin SWOT Analizi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *34*(1), 187-200.
Köşklük Kaya, N. (2016). Kırsal Mimarlık Mirasının Korunmasında Turizmin Rolü Cumalıkızık Köyü Örneği. *Ege Mimarlık*, *1*(92), 214-223.
Krippendorf, J. (1982). Towards New Tourism Policies: The Importance of Environmental and Sociocultural Factors. *Tourism Management*, *3*(3), 135-148.
Kuleli, A. E. (2023). Nikaia (İznik) Surlarının Mimarisi; Anıtsal Kapılar, Duvarlar ve Burçlar. *Amisos*, *8*(14), 44-69.
Kurt, S. (2015). Bursa Kıyılarında İkinci Konut Yapılaşmasının Kıyı Jeomorfolojisine Etkisi. *Turkish Studies (Elektronik)*, *10*(2), 641-662.
Kültür Öncelikli Bölgesel Yol Haritaları. (2021, Ekim 30). https://www.tarihikentlerbirligi.org/.
Labadi, S. (2018). Historical, Theoretical and International Considerations on Culture, Heritage and (Sustainable) Development. İçinde *World Heritage and Sustainable Development*. Routledge.
Lash, P. S. M., Urry, S. L. J., & Urry, P. J. (1993). *Economies of Signs and Space*. SAGE.
Lefebvre, H. (2013). *Gündelik Hayatın Eleştirisi*. Sel Yayıncılık.
Levinge, G. (1839). *The Traveller in The East; A Guide*.
Lew, A. A., Hall, C. M., & Williams, A. M. (2008). *A Companion to Tourism*. John Wiley & Sons.
Lim, C., & McAleer, M. (2005). Ecologically Sustainable Tourism Management. *Environmental Modelling & Software*, *20*(11), 1431-1438.
Liman, A. S., & Çalıkuşu, N. (2021). Bursa'da Sinema. İçinde M. Eriş (Ed.), *Bursa* (1., C. 1, s. 598). Bursa Valiliği.
Lohmann, M., & Beer, H. (2013). Fundamentals of Tourism: What Makes a Person a Potential Tourist and a Region a Potential Tourism Destination? *Economics and Business Review*, *13*(4), 83-97.
Long, T., & Johnson, M. (2000). Rigour, Reliability and Validity in Qualitative Research. *Clinical Effectiveness in Nursing*, *4*(1), 30-37.
Longley, P. A., Goodchild, M. F., Maguire, D. J., & Rhind, D. W. (1999). *Geographical Information Systems, 2 Volume Set*. Wiley.
Lozano-Oyola, M., Blancas, F. J., González, M., & Caballero, R. (2012). Sustainable Tourism Indicators as Planning Tools in Cultural Destinations. *Ecological Indicators*, *18*, 659-675.
Lu, A. C. C., & Gursoy, D. (2016). Impact of Job Burnout on Satisfaction and Turnover Intention: Do Generational Differences Matter? *Journal of Hospitality & Tourism Research*, *40*(2), 210-235.
Lu, J., & Nepal, S. K. (2009). Sustainable Tourism Research: An Analysis of Papers Published in The Journal of Sustainable Tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, *17*(1), 5-16.

Lu, L., Lu, A., Gursoy, D., & Neale, N. (2016). Work Engagement, Job Satisfaction, and Turnover Intentions: A Comparison Between Supervisors and Line-Level Employees. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, *28*(4), 737-761.

Lubenau, R. (2016). *Reinhold Lubenau Seyehatnamesi Osmanlı Ülkesinde 1587-1589: C. 2 Cilt* (T. Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi.

Lyotard, J. F. (1997). *Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor*. Vadi Yayınları.

MacFarlane, C. (1850). *Turkey and Its Destiny: The Result of Journeys Made in 1847 and 1848 to Examine Into the State of that Country*. Lea and Blanchard.

Macnaghten, P., & Urry, J. (1998). *Contested Natures*. SAGE.

Mango, C. (1979). The Monastery of St. Constantine on Lake Apolyont. *Dumbarton Oaks Papers*, *33*, 329-333.

Mason, J. (1994). Linking Qualitative and Quantitative Data Analysis. İçinde *Analyzing Qualitative Data*. Routledge.

Mathieson, A., & Wall, G. (1982). Tourism, Economic, Physical and Social Impacts. Longman, New York.

Maydaer, S. (2017). *16. Yüzyılda Bursa'da Asayiş*. Emin Yayınları.

Mazimhaka, J. (2007). Diversifying Rwanda's Tourism Industry: A Role for Domestic Tourism. *Development Southern Africa*, *24*(3), 491-504.

McCabe, S., & Diekmann, A. (2015). The Rights to Tourism: Reflections on Social Tourism and Human Rights. *Tourism Recreation Research*, *40*(2), 194-204.

McCabe, S., Diekmann, A., & Minnaert, L. (2011). *Social Tourism in Europe: Theory and Practice*. Channel View Publications.

McDowell, L. (1989). Women, Gender and the Organisation of Space. Içinde D. Gregory & R. Walford (Ed.), *Horizons in Human Geography* (ss. 136-151). Macmillan Education UK.

McDowell, L. (1993). Space, Place and Gender Relations: Part I. Feminist Empiricism and the Geography of Social Relations. *Progress in Human Geography*, *17*(2), 157-179.

McMurry, K. C. (1930). The Use of Land for Recreation. *Annals of the Association of American Geographers*, *20*(1), 7-20.

Meriç, A. E. (2019). İznik Tarihini Simgeleyen Bir Anıt: Antik Roma Tiyatrosu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *21*(2), 339-355.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. SAGE.

Miller, G. (2009). *The Development Of Indicators For Sustainable Tourism: Results Of A Delphi Survey Of Tourism Researchers* [Doktora]. University of Westminster.

Miller, G., & Twining-Ward, L. (2005). *Monitoring for a Sustainable Tourism Transition: The Challenge of Developing and Using Indicators*. CABI Pub.

Mirioğlu, G. (2018). Kentlere Feminist Coğrafya Perspektifinden Bakmak. *Ege Coğrafya Dergisi*, *27*(2), 183-194.

Mitchell, L. S. (1969). Recreational Geography: Evolution and Research Needs. *The Professional Geographer*, *21*(2), 117-119.

Mitchell, L. S., & Murphy, P. E. (1991). Geography and Tourism. *Annals of Tourism Research*, *18*(1), 57-70.

Monk, C. J. (1851). *The Golden Horn: And Sketches in Asia Minor, Egypt, Syria, and the Hauraan*. R. Bentley.

Morse, J. M., Barrett, M., Mayan, M., Olson, K., & Spiers, J. (2002). Verification Strategies for Establishing Reliability and Validity in Qualitative Research. *International Journal of Qualitative Methods*, *1*(2), 13-22.

Mowforth, M., Martin, M., & Munt, I. (1998). *Tourism and Sustainability: New Tourism in the Third World*. Psychology Press.

Mudanya Belediyesi Turizm Master Planı 2016/2023. Mudanya Belediyesi.

Munt, I. (1994). Eco-tourism or Ego-tourism? *Race & Class*, *36*(1), 49-60.

Mustafakemalpaşa Belediyesi. (2020). *Mustafakemalpaşa Belediye Başkanlığı Faaliyet Raporu*.

Namey, E., Guest, G., Thairu, L., & Johnson, L. (2007). Data Reduction Techniques for Large Qualitative Data Sets. İçinde *Handbook for Team-Based Qualitative Research*. Rowman Altamira.

National Research Council, U. (1999). Our Common Journey: A Transition Toward Sustainability. *Ekistics*, *66*(394/395/396), 82-101.

Neto, F. (1990). *Sustainable Tourism, Environmental Protection and Natural Resource Management: Paradise on Earth?* Paper submitted to the International Colloquium on Regional Governance and Sustainable Development in Tourism-driven Economies, Cancun Mexico.

Nguyen, T. Q. T., Johnson, P., & Young, T. (2022). Networking, Coopetition and Sustainability of Tourism Destinations. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, *50*, 400-411.

Nilüfer Belediyesi. (2022). *Faaliyet Raporu*. Nilüfer Belediyesi.

Nohutçu, A. (2002). Development of Tourism Policies in Turkey Throughout the Republican Period in Socio-Political, Economic and Administrative Perspective: From State-Sponsored Development to Various Forms of Cooperation. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *9*, 1-25.

Nunkoo, R. (2017). Governance and Sustainable Tourism: What is the Role Of Trust, Power and Social Capital? *Journal of Destination Marketing & Management*, *6*(4), 277-285.

Nunkoo, R., Smith, S. L. J., & Ramkissoon, H. (2013). Residents' Attitudes to Tourism: a Longitudinal Study of 140 Articles From 1984 to 2010. *Journal of Sustainable Tourism*, *21*(1), 5-25.

Oakes, T., & Minca, C. (2008). Tourism, Modernity, and Postmodernity. Içinde *A Companion to Tourism* (ss. 280-290). John Wiley & Sons, Ltd.

Ojeda, A. B., & Kieffer, M. (2020). Touristification. Empty Concept or Element of Analysis in Tourism Geography? *Geoforum*, *115*, 143-145.

Okumuş, G., & Altınöz, G. B. (2018). Sürdürülebilir Koruma İçin Değişimi Anlamak ve Yönetmek: Karmaşık Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı Olarak Gölyazı (Apolyont) / Bursa Örneği. *Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul*, 517-536.

Okumuş, G., & Bilgin Altınöz, A. G. (2018). Sürdürülebilir Koruma için Değişimi Anlamak ve Yönetmek: Karmaşık Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı Olarak Gölyazı (Apolyont) / Bursa Örneği. *Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu (31 Ekim- 02 Kasım 2018)*.

Okumuş, R. R. (2020). II. Abdülhamid Devrinde Yıldızı Parlayan Bir Devlet Adamı: Reşid Mümtaz Paşa (1856-1928). *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, *2*(2), 113-140.

Okuyucu, A., & Akgiş, Ö. (2016). Türkiye'de Konaklama Sektörünün Yapısal ve Mekânsal Değişimi: 1990-2013. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 0*(1), 249-269.

Orbay, K. (2007). 16. ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmaret'inin Mali Tarihi (1553-1650). *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, *22*(22), 125-158.

Orhan, K. (2019). Barriers to Environmental Movements in Turkey. *Südosteuropa Mitteilungen, 05-06,* 98-111.

Öcalan, H. B. (2009). Tanzimattan Cumhuriyete Bursa Şehir Kitapları. İçinde C. Çiftçi (Ed.), *Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa* (1., ss. 120-133). Bronz Grup.

Özcan, B. (1999). Bursa Depremleri (2 Mart-12 Nisan 1855). *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 5,* 73-118.

Özer, İ. (2009). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, Truva Yayınları, İstanbul.

Özgeriş, M., & Karahan, F. (2021). Turizm Alanlarındaki Rekreasyonel Su Kaynaklarının Sürdürülebilirliği ve Sakin Şehir Politikaları: Uzundere (Erzurum) Örneğinde Bir Değerlendirme. *Journal of Humanities and Tourism Research, 11*(1), 103-117.

Özgüç, N. (1998). *Kadınların Coğrafyası*. Çantay Kitabevi, İstanbul.

Özgen, D. (2010). *Turizmde Bölgesel Tanıtma ve Bursa İli Açısından Önemi* [Yüksek Lisans]. Balıkesir Üniversitesi.

Özgüç, N. (2017). *Turizm Coğrafyası Özellikler Bölgeler,* (9. Baskı). Çantay Kitabevi, İstanbul.

Özgüç, N., & Tümertekin, E. (2014). *Coğrafya: Geçmiş Kavramlar Coğrafyacılar*, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Özgür, H., & Azaklı, S. (2001). Osmanlı'da Yangınlar ve İtfaiye Hizmetleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3*(1), 153-172.

Özler, Ş. İ., & Obach, B. (2018). Polarization and the Environmental Movement in Turkey. *Journal of Civil Society*, *14*(4), 311-327.

Özşahin, E., & Kaymaz, Ç. (2015). Investigation of Tourism Potential of Waterfalls of Turkey With Geographical Perspective. *Route Educational and Social Science Journal, 2,* 12-29.

Palmer, A. L., Sesé, A., & Montaño, J. J. (2005). Tourism and Statistics: Bibliometric Study 1998–2002. *Annals of Tourism Research, 32*(1), 167-178.

Patton, M. Q. (2018). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.). Pegem Akademi.

Paulino, I., Lozano, S., & Prats, L. (2021). Identifying Tourism Destinations from Tourists' Travel Patterns. *Journal of Destination Marketing & Management*, *19,* 1-13.

Pearce, D. G. (1987). *Tourism Today: A Geographical Analysis*. Longman Scientific & Technical.

Pelit, E., Baytok, A., & Soybalı, H. H. (2015). Sürdürülebilir Turizm mi? Turizmde Sürdürülebilirlik Mi? Kavramsal Bir Tartışma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Sürdürülebilir Turizm Kongresi Özel Sayısı, 6*(14), 39–58.

Perker, Z. S., & Akıncıtürk, N. (2006). Cumalıkızık'da Ahşap Yapı Elemanı Bozulmaları. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, *11*(2), 43-51.

Plog, S. C. (1974). Why Destination Areas Rise and Fall in Popularity. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, *14*(4), 55-58.

Pollock-Ellwand, N. (2011). Common Ground and Shared Frontiers in Heritage Conservation and Sustainable Development: Partnerships, Policies and Perspectives. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, *18*(3), 236-242.

Poon, A. (1993). *Tourism, Technology and Competitive Strategies* (New York). CAB International.

Prentice, R. (2004). Tourist Motivation and Typologies. *A Companion to Tourism*, 261-279.

Qiao, G., & Chen, Q. (2021). Tourism and Inequality: Problems and Prospects. *Journal of Tourism and Cultural Change*, *19*(5), 732-738.

Rasoolimanesh, S. M., Ramakrishna, S., Hall, C. M., Esfandiar, K., & Seyfi, S. (2023). A Systematic Scoping Review of Sustainable Tourism Indicators in Relation to the Sustainable Development Goals. *Journal of Sustainable Tourism*, *31*(7), 1497-1517.

Rodríguez, C., Florido, C., & Jacob, M. (2020). Circular Economy Contributions to the Tourism Sector: A Critical Literature Review. *Sustainability*, *12*(11), 1-27.

Rodwell, D. (2008). *Conservation and Sustainability in Historic Cities*. John Wiley & Sons.

Rogerson, C. M. (2005). Tourism-Led Local Economic Development: The South African Experience. İçinde *Local Economic Development in the Changing World*. Routledge.

Rolfe, G. (2006). Validity, Trustworthiness and Rigour: Quality and the Idea of Qualitative Research. *Journal of Advanced Nursing*, *53*(3), 304-310.

Rome, A. (2003). "Give Earth a Chance": The Environmental Movement and the Sixties. *Journal of American History*, *90*(2), 525-554.

Roodenberg, J. (2011). Ilipinar: A Neolithic Settlement in the Eastern Marmara Region. İçinde G. McMahon & S. Steadman (Ed.), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: (10,000-323 BCE)*. Oxford University Press.

Rosetti, I., Bertrand Cabral, C., Pereira Roders, A., Jacobs, M., & Albuquerque, R. (2022). Heritage and Sustainability: Regulating Participation. *Sustainability*, *14*(3), 1-27.

Ruhanen, L., Weiler, B., Moyle, B. D., & McLennan, C. J. (2015). Trends and Patterns in Sustainable Tourism Research: A 25-Year Bibliometric Analysis. *Journal of Sustainable Tourism*, *23*(4), 517-535.

Ryan, C. (2002). Equity, Management, Power Sharing and Sustainability—Issues of the 'new tourism'. *Tourism Management*, *23*(1), 17-26.

Ryan, C., Chaozhi, Z., & Zeng, D. (2011). The Impacts of Tourism at a UNESCO Heritage Site in China – A Need for a Meta-narrative? The Case of the Kaiping Diaolou. *Journal of Sustainable Tourism*, *19*(6), 747-765.

Saarinen, J. (2006). Traditions of Sustainability in Tourism Studies. *Annals of Tourism Research*, *33*(4), 1121-1140.

Sachs, I. (1974). Environment and Styles of Development. *Economic and Political Weekly*, *9*(21), 828-837.

Saldana, J. (2019). *Nitel Araştırmacılar İçin Kodlama El Kitabı* (A. Akcan Tüfekçi & S. N. Şad, Çev.; 3. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.

Sami, K. (2017). Halk Kültürü Bağlamında Hamam(lar)ın Toplumsal Ve Mekânsal Dönüşümleri, Diyarbakır Tarihi "Suriçi" Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *16*(64-Ek Sayı), 1531-1546.

Sandelowski, M. (1993). Rigor or Rigor Mortis: The Problem of Rigor in Qualitative Research Revisited. *Advances in Nursing Science*, *16*(2), 1-8.

Sarıçoban, G. (2018). Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Vefik Paşa. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *40*, 279-289.

Schernewski, G., Schönwald, S., & Kataržytė, M. (2014). Application and Evaluation of an Indicator Set to Measure and Promote Sustainable Development in Coastal Areas. *Ocean & Coastal Management*, *101*, 2-13.

Scheyvens, R. (2002). *Tourism for Development: Empowering Communities*. Prentice Hall.

Scheyvens, R. (2011). The Challenge of Sustainable Tourism Development in the Maldives: Understanding the Social and Political Dimensions of Sustainability. *Asia Pacific Viewpoint*, *52*(2), 148-164.

Schiltberger, J. (1997). *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)* (T. Akpınar, Çev.; 3. Baskı). İletişim Yayınları.

Schlosberg, D. (2013). Theorising Environmental Justice: The Expanding Sphere of a Discourse. *Environmental Politics*, *22*(1), 37-55.

Schumacher, E. F. (2019). *Küçük Güzeldir*. Varlık Yayınları.

Scott, D., Peeters, P., & Gössling, S. (2010). Can Tourism Deliver its "Aspirational" Greenhouse Gas Emission Reduction Targets? *Journal of Sustainable Tourism*, *18*(3), 393-408.

Seçkin, E. (2016). *An Analysis of Selected Cases of Environmental Movements in Turkey Through an Ecofeminist Approach* [Yüksek Lisans], Middle East Technical University.

Sezer, H., & Harrison, A. (1994). Tourism in Greece and Turkey: An Economic View for Planners. Içinde A. V. Seaton (Ed.), *Tourism: The State of the Art* (ss. 74-84).

Sharpley, R. (2000). Tourism and Sustainable Development: Exploring the Theoretical Divide. *Journal of Sustainable Tourism*, *8*(1), 1-19.

Sharpley, R. (2014). Host Perceptions of Tourism: A Review of the Research. *Tourism Management*, *42*, 37-49.

Sharpley, R. (2020). Tourism, Sustainable Development and the Theoretical Divide: 20 years on. *Journal of Sustainable Tourism*, *28*(11), 1932-1946.

Singh, R. K., Murty, H. R., Gupta, S. K., & Dikshit, A. K. (2012). An Overview of Sustainability Assessment Methodologies. *Ecological Indicators*, *15*(1), 281-299.

Smith, V. L. (2012). *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism*. University of Pennsylvania Press.

Sofield, T. H. B. (2003). *Empowerment for Sustainable Tourism Development*. Emerald Group Publishing.

Sonat, A. (1997). Konut Kullanımının GSMH ve Gelir Dağılımına Etkisi. *Ekonomik Yaklaşım*, *8*(26), 5-19.

Song, H., Wang, J., & Han, H. (2019). Effect of Image, Satisfaction, Trust, Love, and Respect on Loyalty Formation for Name-brand Coffee Shops. *International Journal of Hospitality Management*, *79*, 50-59.

Songur, F. (2017). Urban History and Tourism: The Case of Bursa. *International Journal of Social Inquiry*, *10*(1), 99-124.

Sönmez, A., & Söğütlü, C. (2006). Kündekâri: Türk Ahşap Sanatındaki Yeri, Önemi ve Yapım Tekniği Bakımından İncelenmesi. *International Symposium of Traditional Arts*.

Stake, R. R. (2005). Case Studies. Içinde D. & Lincoln (Ed.), *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. SAGE.

Stankey, G. H. (1982). Recreational Carrying Capacity Research Review. *Ontario Geography*, *19*, 57-72.

Stewig, R. (1968). *Batı Anadolu Bölgesinin Kültürel Gelişmesini Gösteren Kartografik Bilgiler* (Ruhi Turfan, Çev.). İnegöl Matbaa Sanat Enstitüsü.

Stonich, S. C. (1998). Political Ecology of Tourism. *Annals of Tourism Research*, *25*(1), 25-54.

Suddick, K. M., Cross, V., Vuoskoski, P., Galvin, K. T., & Stew, G. (2020). The Work of Hermeneutic Phenomenology. *International Journal of Qualitative Methods*, *19*, 1-14.

SUSTAIN. (2012). *Measuring Coastal Sustainability. A Guide for the Self-assessment of Sustainability Using Indicators and a Means of Scoring Them Available Online*. Partnership.

Sürdürülebilir Kalkınma. (2021, Ekim 29). https://www.mfa.gov.tr/.

Sürdürülebilir Turizm İşbirliği. (2021, Ekim 30). https://www.tursab.org.tr/.

Sürdürülebilir turizmde Türkiye'nin karnesi kötü. (2021, Mart 29). *Turizm Gazetesi*.

Süzgün, G. (2015). *Atatürk'ün Bursa Gezileri ve Türk Devriminin Bursa'ya Yansımaları* [Yüksek Lisans]. Bursa Uludağ Üniversitesi.

Swain, M. B., & Swain, M. T. B. (2004). An Ecofeminist Approach to Ecotourism Development. *Tourism Recreation Research*, *29*(3), 1-6.

Swanborn, P. (2010). *Case Study Research: What, Why and How?* SAGE.

Şahin, G. (2021). Cumhuriyet Dönemi Çanakkale'sinde Gündelik Yaşamın Belirleyicisi Olarak Eğlence Mekanları (1923-1973). *Kültür Araştırmaları Dergisi*, *11*, 29-48.

Şahin, M. (2014). *Bursa'nın Dağ İlçelerinin Tarihi ve Kültürel Mirası Envanteri Projesi*. BEBKA.

Şahin, M. (2021). Eski Çağlardan Günümüze Ören Yerleriyle Bursa. İçinde M. Eriş (Ed.), *Bursa* (1., C. 1, s. 598). Bursa Valiliği.

Şahin, T. (2017). *Celali Kuşatması Altında Bursa* [Yüksek Lisans]. Bursa Uludağ Üniversitesi.

Şerbeci, M. (2016). Mustafakemalpaşa'da Genel Olarak Bitkisel ve Hayvansal Üretimin Değerlendirilmesi. *Uluslararası III. Mustafakemalpaşa Sempozyumu,* Bursa.

Şerbetçi, Z. (2018). City Imagery Through Films Shot In Bursa: Between 1900-2012. *Lnternational Journal of Geography and Geography Education*, *38*, 266-278.

Taillon, J., & Jamal, T. (2009). Understanding Tourism as an Academic Community, Study, and/or Discipline. İçinde D. Papineau (Ed.), *Philosophy* (ss. 4-20). Oxford University Press.

Tansel, F. A. (1964). Ahmet Vefik Paşa'nın Eserleri. *BELLETEN*, *28*(110), 117-140.

Taşçı, H. (2014). *Bir Hayat Tarzı Olarak Şehir, Mekan, Meydan: Şehir, Bir Terbiyenin ve Zevkin Etrafında Teşekkül Eden Müşterek Bir Hayattır*. Kaknüs.

Taylor, J. P. (2001). Authenticity and Sincerity in Tourism. *Annals of Tourism Research*, *28*(1), 7-26.

Tekeli, İ. (1999). *Modernite Aşılırken Siyaset*. İmge Kitabevi.

Tekeli, İ. (2010). *Gündelik Yaşam, Yaşam Kalitesi ve Yerellik Yazıları*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Terkenli, T. (2000). Landscapes of Tourism: A Cultural Geographic Perspective. Içinde H. Briassoulis & J. van der Straaten (Ed.), *Tourism and the Environment: Regional, Economic, Cultural and Policy Issues* (ss. 179-202).

Texier, C. (2002). *Küçük Asya Tarihi, Coğrafyası ve Arkeolojisi: C. 1.* (A. Suat, Çev.). Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı.
Theerapappisit, P. (2008). *Planning Mekong Tourism: A Study of Ethnic Communities in Thailand*. VDM Verlag Dr. Müller.
Torlak, M. (2015). Marka Şehir Oluşturma ve Bursa Şehrinin Markalaşması İçin Yol Haritası. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, *7*(2), 47-93.
Torres-Delgado, A., & López Palomeque, F. (2018). The ISOST index: A Tool for Studying Sustainable Tourism. *Journal of Destination Marketing & Management*, *8*, 281-289.
Torres-Delgado, A., & Palomeque, F. L. (2014). Measuring Sustainable Tourism at the Municipal Level. *Annals of Tourism Research*, *49*(C), 122-137.
Tosun, C. (2000). Limits to Community Participation in the Tourism Development Process in Developing Countries. *Tourism Management*, *21*(6), 613-633.
Tosun, C. (2001). Challenges of Sustainable Tourism Development in The Developing World: The Case of Turkey. *Tourism Management*, *22*(3), 289-303.
Tosun, C., & Jenkins, C. L. (1998). The Evolution of Tourism Planning in Third-World Countries: A Critique. *Progress in Tourism and Hospitality Research*, *4*(2), 101-114.
Tournefort, J. de. (2013). *Tournefort Seyahatnamesi* (S. Yerasimos, Ed.; T. Tunçdoğan & A. Berktay, Çev.). Kitap Yayınevi.
Towner, J. (1996). *An Historical Geography of Recreation and Tourism in the Western World 1540-1940* (1. Baskı). Wiley.
Tribe, J. (2010). Tribes, Territories And Networks In The Tourism Academy. *Annals of Tourism Research*, *37*(1), 7-33.
Tsaur, S.-H., & Wang, C.-H. (2007). The Evaluation of Sustainable Tourism Development by Analytic Hierarchy Process and Fuzzy Set Theory: An Empirical Study on the Green Island in Taiwan. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, *12*(2), 127-145.
Tse, S., & Tung, V. W. S. (2021). Residents' Discrimination Against Tourists. *Annals of Tourism Research*, *88*, 1-4.
Tuncer, S. (2012). Beşerî Coğrafyaya Feminist İtirazlar. *Fe Dergi*, *4*(1), 78-90.
Turan, S. B. M. S. (2013). *Nitel Arastırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. Nobel Akademik Yayıncılık.
Turizm Sektörü Bağlamında Kayıt Dışı İstihdam ve Daha Genelde Bölgesel İstihdam Değerlendirme Raporu. (2017). Ekonomistler Derneği.
Turizmde Dönüşüm Senaryoları Raporu. (2019). TÜSİAD.
Türkay, O., & Atasoy, B. (2021). Global Crises and Their Effects on Tourism Economy. İçinde D. Gursoy, E. Boğan, M. Sarıışık, & R. Nunkoo (Eds.), COVID-19 and the Hospitality and Tourism Industry (pp. 7–29). Edward Elgar Publishing Limited.
Uğurlar, A., & Çelikbilek, A., (2018). Turizm Politikalarının Gelişimi İçin Sürdürülebilir Turizm Göstergeleri. *II. Uluslararası Batı Avrasya Turizm Araştırmaları Kongresi*. Van.
UNESCO. (2014). *Bursa and Cumalıkızık: The Birth of the Ottoman Empire*. https://whc.unesco.org
UNWTO. (1980). *Manila Declaration on World Tourism*.
UNWTO. (1993). *Indicators for the Sustainable Management of Tourism*. International Institute for Sustainable Development.

UNWTO. (1996). *What Tourism Managers Need to Know: A Practical Guide to the Development and Use of Indicators of Sustainable Tourism.*

Urry, J. (2009). *Turist Bakışı*. Bilgesu Yayıncılık.

Uyar, M. E. (2019). *Mustafakemalpaşa İlçesi Arkeolojik Kültür Envanteri* [Yüksek Lisans]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Vaismoradi, M., Turunen, H., & Bondas, T. (2013). Content Analysis and Thematic Analysis: Implications for Conducting a Qualitative Descriptive Study. *Nursing & Health Sciences*, *15*(3), 398-405.

VanWynsberghe, R., & Khan, S. (2007). Redefining Case Study. *International Journal of Qualitative Methods*, *6*(2), 80-94.

Veenhoven, R. (2002). Why Social Policy Needs Subjective Indicators. *Social Indicators Research*, *58*(1), 33-46.

Venedik Tüzüğü Madde 4.

Verbeek, D., & Mommaas, H. (2008). Transitions to Sustainable Tourism Mobility: The Social Practices Approach. *Journal of Sustainable Tourism*, *16*(6), 629-644.

Victorovna, S. S., & Ivanovich, S. V. (2019). Way to Assess the Development of Municipal Tourism Infrastructure. *Journal of Applied Engineering Science*, *17*(1), 87-92.

Walker, M. A. (1886). *Eastern Life and Scenery: With Excursions in Asia Minor, Mytilene, Crete, and Roumania*. Chapman & Hall.

Wall, G. (1996). One Name, Two Destinations. İçinde L. Harrison & W. Husbands (Ed.), *Practicing Responsible Tourism: International Case Studies in Tourism Planning, Policy, and Development*. Wiley.

Wall, G. (1997). Is Ecotourism Sustainable? *Environmental Management*, *21*(4), 483-491.

Wang, F., Li, J., Yu, F., He, H., & Zhen, F. (2018). Space, Function, and Vitality in Historic Areas: The Tourismification Process And Spatial Order of Shichahai in Beijing. *International Journal of Tourism Research*, *20*(3), 335-344.

WCED. (1987). *Our Common Future*.

Weaver, D. (2007). *Sustainable Tourism*. Routledge.

Weaver, D. B. (1998). *Ecotourism in the Less Developed World*. CAB International.

Weaver, D. B. (2006). *Sustainable Tourism: Theory and Practice*. Routledge.

Weaver, D. B. (2010). Geopolitical Dimensions of Sustainable Tourism. *Tourism Recreation Research*, *35*(1), 47-53.

Weaver, D., & Lawton, L. (2012). *Tourism Management*. John Wiley & Sons.

Wilkinson, P. F., & Pratiwi, W. (1995). Gender And Tourism In An Indonesian Village. *Annals of Tourism Research*, *22*(2), 283-299.

Williams, A. M., Hall, C. M., & Lew, A. A. (2004). Contemporary Themes And Challenges In Tourism Research. İçinde *A Companion to Tourism* (eds A.A. Lew, C.M. Hall and A.M. Williams).

Woo, E., Uysal, M., & Joseph Sirgy, M. (2019). What Is the Nature of the Relationship Between Tourism Development and the Quality of Life of Host Communities? Içinde A. M. Campón-Cerro, J. M. Hernández-Mogollón, & J. A. Folgado-Fernández (Ed.), *Best Practices in Hospitality and Tourism Marketing and Management: A Quality of Life Perspective* (ss. 43-62). Springer International Publishing.

World Economic Forum. (2015). *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2015. Reducing Barriers To Economic Growth And Job Creation*. WEF.

WTO. (2005). *Making Tourism More Sustainable—A Guide for Policy Makers*.
Xiao, H., & Smith, S. L. J. (2006). The Making of Tourism Research: Insights from a Social Sciences Journal. *Annals of Tourism Research*, *33*(2), 490-507.
Xie, L., & Van Der Heijden, H.-A. (2010). Environmental Movements and Political Opportunities: The Case of China. *Social Movement Studies*, *9*(1), 51-68.
Xie, X., Sun, H., Gao, J., Chen, F., & Zhou, C. (2021). Spatiotemporal Differentiation of Coupling and Coordination Relationship of Tourism–Urbanization–Ecological Environment System in China's Major Tourist Cities. *Sustainability*, *13*(11), 1-17.
Xinge, W., Jianchao, X., Dongyang, Y., & Tian, C. (2016). Spatial Differentiation of Rural Touristization and Its Determinants in China: A Geo-Detector-Based Case Study of Yesanpo Scenic Area. *Journal of Resources and Ecology*, *7*(6), 464-471.
Xu, H., Wang, C., Wu, J., Liang, Y., Jiao, Y., & Nazneen, S. (2018). Human Poverty Alleviation through Rural Women's Tourism Entrepreneurship. *Journal of China Tourism Research*, *14*(4), 445-460.
Yalçın, H., & Metin, O. (2024). Sosyo Mekânsal Bir Alan Olarak Meydanlar. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *11*(1), 264-284.
Yan, J., & Zschiegner, A.-K. (2006, Haziran 11). A Long March Ahead? Consumer Attitudes and Economic Preferences for Sustainable Tourism in the Domestic Chinese Tourism Market. *Tourism and Climate Change Mitigation*. E-CLAT Climate Change and Tourism Conference, Hollanda.
Yaşayanlar, İ. (2013). *Osmanlı Dönemi Bursa Otelleri*. Nilüfer Belediyesi.
Yetişen, Y. K. (2019). Bursa Festivali Tarihi. *Bursa Günlüğü*, *6*, 75-81.
Yıldırım, F. (2013). *14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler* [Doktora]. Gazi Üniversitesi.
Yıldız, Z. (2016). Turizmin Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, *3*(5), 54-71.
Yılmazyaşar, H. (2018). Bursa Eski Kaplıca: Mimar ve Yapının Orijini Meselesi. *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, *1*(2), 3-43.
Yiğit, A. (2021). Bursa'nın Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası. İçinde M. Eriş (Ed.), *Bursa* (1., C. 1, s. 598). Bursa Valiliği.
Yin, R. (2009). How to do Better Case Studies: (With Illustrations from 20 Exemplary Case Studies). İçinde L. Bickman & D. Rog, *The SAGE Handbook of Applied Social Research Methods* (ss. 254-282). SAGE Publications Inc.
Yin, R. K. (2017). *Durum Çalışması Araştırması Uygulamaları* (İ. Günbayı, Çev.; 3. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.
Yoopetch, C., & Nimsai, S. (2019). Science Mapping the Knowledge Base on Sustainable Tourism Development, 1990–2018. *Sustainability*, *11*(13), 1-17.
Young, G. (1973). *Tourism: Blessing Or Blight ?* Penguin.
Yurtkuran Tok, S. (2010). *Mimari Doku Okumalarında Sosyal Ağ Modeli (DOSAM): Gölyazı Örneği* [Doktora]. Uludağ Üniversitesi.
Zaman, S. (2021). Bursa İli'nin Doğal Coğrafi Yapısı "Doğal Çevre Özellikleri". İçinde M. Eriş (Ed.), *Bursa* (1., C. 1, s. 598). Bursa Valiliği.
Zuelow, E. (2015). *A History of Modern Tourism*. Bloomsbury Publishing.

EKLER

EK 1. Bilgilendirilmiş Onam Formu ve Görüşme Soruları

BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ ONAM FORMU

Sizi Prof. Dr. Serhat ZAMAN danışmanlığında Arş. Gör. Hatice ERDOĞAN tarafından yürütülen "*"Sürdürülebilir Turizm Yaklaşımı ile Bursa Turizminin Değerlendirilmesi"*" başlıklı doktora tez çalışmasına davet ediyoruz. Bu araştırmanın amacı sürdürülebilir turizm göstergelerini baz alarak Bursa'da turizmin şekillenmesinde etkili olan unsurları ifade etmek, aktör algıları ile sürdürülebilir turizm yaklaşımını tartışmaktır. Araştırmada sizden tahminen 60 dakikanızı ayırmanız istenmektedir. Bu çalışmaya katılmak tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Çalışmanın amacına ulaşması için sizden beklenen, bütün soruları eksiksiz, kimsenin baskısı veya telkini altında olmadan, size en uygun gelen cevapları içtenlikle verecek şekilde cevaplamanızdır. Bu formu okuyup onaylamanız, araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz anlamına gelecektir. Ancak, çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmayı bırakma hakkına da sahipsiniz. Bu çalışmadan elde edilecek bilgiler tamamen bilimsel amaçlar için kullanılacak olup kişisel bilgileriniz gizli tutulacaktır. Eğer araştırmanın amacı ile ilgili verilen bu bilgiler dışında şimdi veya sonra daha fazla bilgiye ihtiyaç duyarsanız araştırmacıya şimdi sorabilir veya ..... e-posta adresi ve ..... numaralı telefondan ulaşabilirsiniz. Araştırma tamamlandığında sonuçların sizinle paylaşılmasını istiyorsanız lütfen araştırmacıya iletiniz.

Araştırmacının

Adı
Soyadı:.....

İmzası:

Görüşme Formu –Ev Sahibi Toplum

Demografik Bilgiler

Yaş: ……. Cinsiyet: ……

Eğitim Durumu: …… Meslek:……..

Yerel Ekonomik Faydaların Sağlanması

1. Turizm sizin için ne ifade etmektedir? Sürdürülebilir turizm ile ilgili fikirlerinizi benimle paylaşır mısınız?
2. Diğer destinasyonlar ile karşılaştırdığınızda Bursa turizmi hakkında ne söylersiniz?
3. Ziyaretçi sayısı, istihdam ve turizm yatırımlarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizin gündelik yaşantınızda bir değişime sebep oldu mu? (mekânsal, ekonomik, sosyo-kültürel)
4. Sizce Bursa'nın turizm merkezi neresidir? Siz ziyaret ettiniz mi?
5. Yerel yönetimin turizme dair adımlarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Sosyal Refah ve Etkiler

1. Turizmin yaşadığınız destinasyonda iş ve kariyer fırsatı sunuyor mu? Bu iş ve kariyer fırsatlarına yönelik tavsiye, finans veya diğer destekler ile desteklenmekte midir?
2. Turizmin ekonomik faaliyet olarak yaşadığınız lokasyona etkisi nedir? Siz turizmden ekonomik fayda elde ediyor musunuz?
3. Yaşadığınız yerde ziyaretçi (günübirlikçi-turist) sayısının artmasını ister misiniz? Neden?
4. Bursa'da ulaşım güvenlik ve sağlık hizmetleri hem sizler için hem de turistler için yeterli mi? Eksikler varsa bunları detaylandırır mısınız?

Doğal ve Kültürel Mirasın Korunması

1. Sizce Bursa'nın somut ve soyut miras unsurları değerlendirilmekte midir? Doğal ve beşeri turizm kaynaklarının korunması ve kullanılması ile alakalı atılan adımları nasıl değerlendiriyorsunuz? Düzenlenen etkinlikler ve aktiviteler, restorasyon çalışmaları, sertifikasyon uygulamaları hakkında ne düşünüyorsunuz?

Ev Sahibi Toplumun Doğal ve Kültürel Alanlara Erişimi

1. Siz ne sıklıkla seyahat edersiniz? Ziyaret ettiğiniz yerleri belirlerken nelere dikkat edersiniz? Tercihinizi belirleyen unsurlar nelerdir?
2. Siz Bursa'nın turizm kaynaklarını ziyaret ediyor musunuz? Ziyaret ettiğiniz yerler hakkında beğendiğiniz veya beğenmediğiniz noktalar neler?
3. Son olarak eklemek istediğiniz bir husus var mı?

Vakit ayırdığınız için teşekkür ederim

Görüşme Formu –Hizmet Sağlayıcı

Demografik Bilgiler

Yaş: ……. Cinsiyet: ……

Eğitim Durumu: …… Meslek:……..

Paydaş Katılımı

1. Bir hizmet sağlayıcı olarak Bursa turizmini nasıl değerlendirirsiniz?
2. İstatistikler incelendiğinde Bursa'da turizm sektörünün gün geçtikçe büyüdüğü görülmektedir. Sizce Bursa turizmi için en önemli başlık nedir? Siz karar alma aşaması ve sonrasında nasıl bir rol oynuyorsunuz?

Yerel Ekonomik Faydanın Sağlanması

1. Sürdürülebilir turizm ile ilgili fikirlerinizi benimle paylaşır mısınız? Kurumlar tarafından sunulan program ve kursların turizm kariyeri ve eğitimini teşvik ettiğini düşünüyor musunuz?
2. Çalışma koşullarını nasıl değerlendirmektesiniz? Çalışma koşullarının kontrol edildiği veya şikâyetlerin alındığı bir kanal mevcut mu?

Yerel Girişimcinin Desteklenmesi

1. Bir hizmet sağlayıcı olarak Bursa turizminde çiftçilerin zanaatkârların ve üreticilerin katkısını nasıl değerlendirmektesiniz? Sektöre dâhil olmaları yönünde atılan adımlar yeterli mi? Siz çiftçilerin, zanaatkârların ve gıda üreticilerinin turizm değer zincirine dâhil olmalarına yardımcı olacak girişimlerde bulunuyor musunuz?
2. Sürdürülebilir turizm uygulamaları hakkında neler düşünüyor musunuz? Tavsiye, finans ve diğer destek mekanizmaları ile teşvik ediliyor musunuz?

Sosyal Refah ve Etkiler

1. Turizmi, ekonomik faaliyet olarak siz nasıl değerlendirmektesiniz? Ziyaretçi (günübirlikçi-turist) sayısının artmasını ister misiniz? Neden? Ziyaretçi sayısında artış veya azalışın nasıl çevresel ve sosyo-kültürel etkileri olacağını düşünüyorsunuz?
2. Bursa'da ulaşım güvenlik ve sağlık hizmetleri hem sizler için hem de turistler için yeterli mi? Eksikler varsa bunları detaylandırır mısınız?

Kaynak Yönetimi

1. Doğal ve kültürel mirası korumaya yönelik atılan adımları nasıl değerlendirmektesiniz? Yeterli veya yetersiz gördüğünüz noktaları anlatır mısınız? Bir hizmet sağlayıcı olarak siz rollerinizi biliyor musunuz?
2. Hizmet verdiğiniz bu alanda kaynak verimliliğini (enerji, su vb.) arttırmak için herhangi bir girişimde bulundunuz mu? Kaynak tüketimini (enerji, su vb.) azaltmaya yönelik neler yapmaktasınız?
3. Kurumsal kapasitenizi arttırmak, ürün ve hizmet çeşitliliğini sağlamak, işletmenin tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin yürütmesi gibi amaçlarla desteklenmekte misiniz? Eğer destekleniyorsanız bunu sürdürülebilir turizm hedefleri doğrultusunda değerlendirir misiniz?
4. Son olarak eklemek istediğiniz bir husus var mı?

Vakit ayırdığınız için teşekkür ederim.

Görüşme Formu –Karar Vericiler

Demografik Bilgiler

Yaş: ……. Cinsiyet: ……

Eğitim Durumu: …… Meslek:……..

Yönetimin Sorumluluğu, Yönetim Stratejisi ve Eylem Planı ile ilgili Göstergeler

1. Bir yönetici olarak …….. turizmini nasıl değerlendirirsiniz?
2. Bursa turizmine dair yapılanlar/yapılması planlanan başlıklar nelerdir?
3. Sizce ….. turizm açısından güçlü yönü nedir? En önemli başlık nedir? Siz karar alma aşaması ve sonrasında nasıl bir rol oynuyorsunuz?
4. Turizmde hedef ve stratejileriniz nelerdir? Strateji ve eylem planınızda sürdürülebilirlik ilkelerini göz önüne almakta mısınız?
5. Destinasyon tanıtım ve bilgilendirme materyali oluşturmaya yönelik neler yapılmaktadır? (web sitesi oluşturma, kiokslar, broşür oluşturma, envanter çalışmaları gibi.) Bu materyaller tanıtım için yeterli oluyor mu? Peki sizce …… turizminde marka değer nedir?

Paydaş Katılımı İzleme ve Raporlama ile İlgili Göstergeler

1. Bir hizmet sağlayıcı ve politika yapıcı olarak ……. turizminin yönetimi, gözetimi ve uygulama süreçlerinde paydaş rolleri nasıldır? Grupların (özel sektör, kamu sektörü, sivil toplum kuruluşları) görevleri nelerdir?
2. ……turizm planlamasında hizmet sağlayıcıların ve yerel halkın turizme katılım düzeyi nedir? Bu aktörlerin şikayet ve talepleri nelerdir? Bunları izlemeye yönelik herhangi bir mekanizmanız var mı?

Ev Sahibi Toplumun Katılımı, Ziyaretçi Katılımı ve Geri Bildirim ile İlgili Göstergeler

1. …. yılında …. turist sayısı ve geliri bakımından …. sırada yer almaktadır. Turizm istatistiklerine göre …. turizmini nasıl değerlendiriyorsunuz? Bursa ölçeğinde turist sayının arttırılması hedefi her zaman ifade edilmektedir. Ziyaretçi sayısındaki artış sizce nasıl sonuçlar doğuracaktır? Bu sonuçları olumlu-olumsuz nasıl değerlendirmektesiniz?
2. Ev sahibi toplumun endişe ve memnuniyetleri planlama safhasında etkili mi?
3. Ziyaretçi memnuniyetini izlemeye yönelik herhangi bir mekanizma var mı? Varsa bunlardan bahseder misiniz?

Değişimi Yönetme, İzleme ve Raporlama

1. Sürdürülebilirlik standartlarına göre sertifikalandırılmış işletme sayısı ....'un verilerine göre ….'dur. Bu işletmeler toplam turizm işletmelerinin %... oluşturmaktadır. Yeşil yıldız, çevre dostu işletme, cittaslow, mavi bayrak gibi eko-etiket ve sertifika sistemleri destinasyonların kendilerini geliştirebilmeleri için önemlidir. Sertifikasyon ile ilgili çalışmalarınız nelerdir? Destinasyon bazında çeşitli adımların atıldığını görmekteyiz. Sürdürülebilirlikle ilgili konularda işletmeler destekleniyor mu?
2. Turizm istatistiklerine göre ziyaretlerin dağılışı Bursa genelinde aynı ölçüde dağılış göstermemektedir. Bu doğrultuda turizm altyapısı oluşturmak amacıyla ilçe idari birimleri olarak neler yapmaktasınız?
3. Turizmin gelişimine bağlı olarak mekansal görünümde değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler ile hangi problemlerin çözülmesine katkı sağlamıştır?
4. Kaynak yönetimi, atık yönetimi, ziyaretçi yönetimi ve hassas alanların yönetimi/denetimi hakkında bilgi verebilir misiniz? Hizmet sağlayıcılar, ev sahibi toplum ve ziyaretçiler ile bu konuda bir iletişim kuruluyor mu? Çevresel sürdürülebilirlik konusu hakkında herhangi bir program veya eğitim verildi mi?
5. Son olarak eklemek istediğiniz bir husus var mı?

Vakit ayırdığınız için teşekkür ederim.

Görüşme Formu –Sivil Toplum Kuruluşları

Demografik Bilgiler

Yaş: ……. Cinsiyet: ……

Eğitim Durumu: …… Meslek:……..

Paydaş Katılımı ve Yerel Ekonomik Faydaların Sağlanması

1. STK'ların Bursa turizm planlaması ve politikasındaki konumu nedir?
2. Bursa'da faaliyet gösteren kültür, sanat, turizm dernekleri ve toplum kültürünü yaşatma-sanat-turizm dernekleri olarak faaliyetlerinizi anlatır mısınız? Bu faaliyetlerin Bursa turizmini etkisini nedir?
3. Merkezi ve yerel yönetimin iletişim kurmakta mısınız?
4. Dernek/STK olarak …turizmini nasıl değerlendirmektesiniz? Olumlu/olumsuz başlıklar nelerdir?
5. Sürdürülebilir turizm kavramı sizin için ne ifade etmektedir?

Kültürel Mirasın Korunması

1. Tarihi Eserlerin Korunması (Tarihi Değerde Olan Binaların Onarım ve Korunmasını Hedefler) Toplum Kültürünü Yaşatma-Sanat-Turizm Dernekleri olarak Bursa'daki kültür varlıklarının koruma-kullanma dengesi hakkında neler söylemek istersiniz?

Somut Olmayan Miras

1. Yaşayan kültür ve geleneklerin turizmde sunumuna yönelik neler yapılmaktadır? …'da ….. somut olmayan miras ve geleneklerin turizme kazandırılması için neler yapılmaktadır? Somut olmayan miras ve geleneklerin istihdam yaratacağını düşünüyor musunuz?
2. Turizmin sosyal bozulma ve istismara yol açmadan kültür, gelenek ve tarihi mirası güçlendirdiği ifadesine katılıyor musunuz? Katılıp katılmama durumunu açıklayınız.

Doğal-Kültürel Alanları Ziyaret Sosyal Refah ve Etkiler

1. …..ziyaretçi (günübirlikçi-turist) sayısının artmasını ister misiniz? Neden? Sizce ziyaretçi sayısının artmasının destinasyona ne gibi etkileri olacaktır?

Bilgilendirici Materyal

1. Bilgilendirici materyal (broşür, kitapçık, web sayfası) oluşturulurken sizinle temasa geçildi mi? Geçildi ise desteğinizi açıklar mısınız?
2. Son olarak eklemek istediğiniz bir husus var mı?

Vakit ayırdığınız için teşekkür ederim

Görüşme Formu –Ziyaretçiler

Demografik Bilgiler

Yaş: ……. Cinsiyet: ……

Eğitim Durumu: …… Meslek:……..

Bilgilendirme ve Tanıtım

1. Bursa'da ziyaret ettiğiniz ya da edeceğiniz destinasyonlar nelerdir? Ziyaret edeceğiniz yere ilişkin bilgiyi nereden elde ettiniz?

Ziyaretçi Katılımı ve Geri Bildirim

1. Sizce Bursa'nın marka değeri nedir?
2. Ziyaretiniz esnasında karşılaştığınız sorunlar var mı? Varsa nelerdir? Sorunlara yönelik çözüm önerileriniz nelerdir?
3. Bursa'da ulaşım güvenlik ve sağlık hizmetlerini yeterli buldunuz mu? Eksikler varsa bunları detaylandırır mısınız?

Yerel Girişimciyi Desteklemek

1. Bursa'ya özgü yerel ürünleri satın alıyor musunuz ya da aldınız mı? Yerel ürün ve el sanatlarını satın alırken yerel girişimciyi mi tercih etmektesiniz yoksa zincir yeme-içme yerleri, alışveriş mekânlarını mı? Tercihinizi etkileyen sebepler nelerdir?

Herkes için Erişim

1. Ziyaret edeceğiniz yere hangi ulaşım türü ile geldiniz? Ziyaret alanı ve hizmetlere erişimi nasıl değerlendirmektesiniz?

Somut ve Somut Olmayan Miras

1. Doğal, tarihi, kültürel ve arkeolojik alanları korumaya yönelik atılan adımları nasıl buldunuz? Karşılaştığınız mekânsal görünüm hakkında ne düşünüyorsunuz?
2. …. … somut olmayan mirasıdır. Bunları deneyimlediniz mi? Sizlere sunulan bu deneyim hakkında neler düşünüyorsunuz?

Bilgilendirici Materyal, Doğal ve Kültürel Mirasın Korunması

1. Turizm danışma noktalarından yararlandınız mı?
2. Danışma ve bilgilendirici materyallerine ulaştınız mı? Bu hizmetleri yeterli buldunuz mu?

Çevresel Sürdürülebilirlik

1. Nerede konaklıyorsunuz? Konakladığınız tesisin sürdürülebilirlik sertifikasyonu alıp almadığını dikkat ediyor musunuz? Sürdürülebilir turizm sertifikasına sahip bir tesiste konaklayacak olsanız bunun için daha fazla ödeme yapmayı düşünür müsünüz?
2. Bursa'nın alternatif turizm türleri hakkında bilgi sahibi misiniz? Şimdi veya daha sonrasında Bursa'da başka nereleri ziyaret etmek istiyorsunuz? Neden?
3. Son olarak eklemek istediğiniz bir husus var mı?

Vakit ayırdığınız için teşekkür ederim

EK 2. Lisansüstü Tez Projesi Beyan Formu

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ TEZ PROJESİ (LTP) BEYAN FORMU **FR 2.1.2_16**

YÜRÜTÜCÜ (DANIŞMAN) BİLGİLERİ	
Unvanı, Adı Soyadı	Prof. Dr. Serhat ZAMAN
Fakülte/Enstitü/Yüksek Okul/MYO/Merkez	Fen Edebiyat Fakültesi
Bölüm, Anabilim Dalı	Coğrafya Bölümü
İş Telefonu, E-posta	

İKİNCİ DANIŞMAN BİLGİLERİ	
Unvanı, Adı Soyadı	-
Fakülte/Enstitü/Yüksek Okul/MYO/Merkez	-
Bölüm, Anabilim Dalı	-
İş Telefonu, E-posta	-

ÖĞRENCİ VE TEZ BİLGİLERİ		
Öğrencinin Adı Soyadı ve Numarası	Hatice ERDOĞAN 711940001	
Öğrencinin Kayıt Tarihi	04.09.2019	
Öğrencilik Durumu	☒ Normal Öğrenim Süresi İçinde	☐ Normal Öğrenim Süresini Aşmış
Tezin Başlığı	Sürdürülebilir Turizm Yaklaşımı ile Bursa Turizminin Değerlendirilmesi	
Tezin Yürütüldüğü Enstitü/Fakülte	Sosyal Bilimler Enstitüsü / Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü	
Tez Önerisinin Kabul Tarihi	29.07.2021	
Tezin Türü	☐ Tezli Yüksek Lisans ☐ Tıpta Uzmanlık ☐ Veteriner Hekimlikte Uzmanlık	☒ Doktora ☐ Diş Hekimliğinde Uzmanlık ☐ Sanatta Yeterlik

YÜRÜTÜCÜ (DANIŞMAN) BEYANI	LİSANSÜSTÜ TEZ ÖĞRENCİSİ BEYANI
Proje başvurumu Bursa Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Uygulama Yönergesi ve Bursa Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Uygulama Esasları Kılavuzu'na uygun olarak gerçekleştirdiğimi, aksi takdirde ortaya çıkabilecek yasal sorumlulukları üstlendiğimi beyan ederim. Prof. Dr. Serhat ZAMAN 07.09.2022 Unvan, Ad Soyad Tarih İmza	Projedeki tüm bilimsel çalışmaları **"Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi"nde belirtilen usul ve esaslara göre yürüteceğimi,** projede belirtilen iş-zaman çizelgesine uygun olarak tüm görev ve sorumluluklarımı eksiksiz bir şekilde yerine getireceğimi, aksi takdirde ortaya çıkabilecek yasal sorumlulukları üstlendiğimi beyan ederim. Arş. Gör. Hatice ERDOĞAN 07.09.2022 Ad Soyad Tarih İmza

LİSANSÜSTÜ TEZ ÇALIŞMASININ YÜRÜTÜLDÜĞÜ ENSTİTÜ/FAKÜLTE ONAYI

Yukarıda belirtilen bilgilerin doğru olduğunu onaylarım.

Birim Yetkilisi Unvan, Ad Soyad Tarih

İlk Yayın Tarihi: 26.10.2020 Revizyon No/Tarih: Sayfa 1 / 1
Web sitemizde yayınlanan son versiyonu kontrollü dokümandır.

EK 3. Etik Kurul Kararı

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİK KURULLARI
(Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu)
TOPLANTI TUTANAĞI

OTURUM TARİHİ	OTURUM SAYISI
25 KASIM 2022	2022-10

KARAR NO 24: Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'nden alınan Coğrafya Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Serhat ZAMAN'ın danışmanlığında doktora öğrencisi 711940001 numaralı Hatice ERDOĞAN'ın "Sürdürülebilir Turizm Yaklaşımı ile Bursa Turizminin Değerlendirmesi" adlı tez çalışması kapsamında uygulanacak görüşme sorularının değerlendirilmesine geçildi.

Yapılan görüşmeler sonunda; Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Serhat ZAMAN'ın danışmanlığında doktora öğrencisi 711940001 numaralı Hatice ERDOĞAN'ın "Sürdürülebilir Turizm Yaklaşımı ile Bursa Turizminin Değerlendirmesi" adlı tez çalışması kapsamında uygulanacak görüşme sorularının fikri, hukuki ve telif hakları bakımından metot ve ölçeğine ilişkin sorumluluğu başvurucuya ait olmak üzere uygun olduğuna oybirliği ile karar verildi.

EK 4. Bursa Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi Tarafından Kabul Edilen Lisansüstü Tez Projesi Onayı

TC

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ

(Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi)

Konu: Yürürlüğe Giren Proje Öneriniz

Tarih
03.01.2023

Sayın : Prof.Dr. SERHAT ZAMAN

Aşağıda bilgileri özetlenen proje önerinize yönelik değerlendirme süreci tamamlanmış ve BAP Komisyonu tarafından desteklenmesi uygun görülen projeniz, proje sözleşmesinin Rektörlük Makamı tarafından onaylanmasıyla yürürlüğe girmiş bulunmaktadır.

Tebrik eder, çalışmalarınızda başarılar dilerim.

Saygılarımla,

Prof.Dr. MEHMET CANSEV
Koordinatör

Proje Başlığı: Sürdürülebilir Turizm Yaklaşımı ile Bursa Turizminin Değerlendirilmesi

Proje No: SDK-2023-1232

Proje Türü: Doktora

Süresi: 24 ay

Başlama Tarihi: 03.01.2023

Onaylanan Bütçesi: 79726,44 TL

Proje Yürütücüsü: Prof.Dr. SERHAT ZAMAN

Araştırmacı(lar): ÖĞRENCİ HATİCE ERDOĞAN

EK 5. Gözlem Protokolü

GÖZLEM PROTOKOLÜ[128]		
Süresi :…….		
	Açıklayıcı Notlar	**Yansıtıcı Notlar**
Saha Görünümü		
Eylemler		
Süreç		
Belgeler		

[128] (Holliday, 2002)

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Hatice ERDOĞAN
E-Mail	
Adres	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü
Eğitim Bilgileri	Doktora: Bursa Uludağ Üniversitesi (2019-2024) Yüksek Lisans: Bursa Uludağ Üniversitesi (2017-2019) Lisans: Sakarya Üniversitesi (2013-2017)
Mesleki Deneyim	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Beşerî ve İktisadi Coğrafya Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi -2018
Yayınlar	Erhan, K., Sarıusta, F., & Erdoğan, H. (2024). Bursa Seyyahından Cihan Seyyahına Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Kültür Coğrafyası Bakımından Değerlendirmesi: Bursa Örneği. HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 12(24), 109-133. Zaman, S., Erdoğan, H., & Eşim, İ. (2024). İç Turizmdeki Pandemi Etkisinin Kümelenme Analizi Kullanılarak İncelenmesi: Türkiye Örneği. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 35(1), 60-73. Erdoğan, H., & Zaman, S., (2024). Sürdürülebilir Turizm Kavramsallaştırması Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz. Güncel turizm araştırmaları dergisi (Online), 8(1), 66-86. Erdoğan, H., & Zaman, S. (2023). Haber İçeriklerine Yansıyan Turizm Problemleri Üzerine Bir Sorgulama: Bursa İli Örneği. International Journal of Social Inquiry, 16(2), 655-680. Erdoğan, H., (2019). İnegöl'ün Coğrafi İşaretli Ürünlerinin Gastro-Turizm Kaynağı Olarak Değerlendirilmesine Yönelik Bir İnceleme. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, 2, 111-130 Erdoğan, H., (2019). George RİTZER, Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, 2, 363-369 **Kitap ve Kitap Bölümleri** Zaman Serhat, Erdoğan Hatice, Toplumsal Araştırmalar Kitabı II, Yayın Yeri: Atatürk Üniversitesi Yayınevi, Editör: Şıhmehmet Yiğit, Ökkeş Narinç, Uğur Özgür, Vahdet Alaeddinoğlu, 2022. Özşahin Emre, Erdoğan Hatice, Toplumsal Araştırmalar-2, Yayın Yeri: Atatürk Üniversitesi Yayın No: 1335, Editör: Yiğit Şıhmehmet, Narinç Ökkeş, Özgür Uğur, Alaeddinoğlu Vahdet, 2022. Zaman Serhat, Erdoğan Hatice, Toplumsal Araştırmalar Kitabı, Yayın Yeri: Yüzde İki Yayınları, Editör: Dr. Ökkeş Narinç, 2021. Türkiye Turizm Ansiklopedisi Madde Yazarlığı- Tekirdağ İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Türkiye Turizm Ansiklopedisi Madde Yazarlığı –Rekreasyon Merkezi **Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan ve Bildiri Kitaplarında (Proceedings) Basılan Bildiriler** Erdoğan Hatice, Erhan Kübra, BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına Akademik Katkı: Bursa Uludağ Üniversitesi (BUÜ) Örneği, Al Farabi Kongresi, 17.10.2024.

	Erhan Kübra, Erdoğan Hatice, Trakya'nın Tarımsal Ürünlerinin Agroturizm Perspektifinde Değerlendirilmesi, Uluslararası Toplumsal Araştırmalar Erzurum Kongresi, 04.03.2022. Özşahin Emre, Erdoğan Hatice, Tekirdağ İlinin Biyoklimatik Konfor Şartlarının Haritalandırılması ve Turizm Perspektifinden Analizi, Uluslararası Toplumsal Araştırmalar Kongresi, 04.03.2022. Zaman Serhat, Erdoğan Hatice, Turizm Coğrafyası Literatürünün Tarihsel ve Mekansal Olarak İncelenmesi, Uluslararası Ankara Kongresi, 28.05.2021- 30.05.2021. **Çalıştay** TR2013/0327.05.01-02/042 Trakya Bölgesinde İklim Değişikliği ile Mücadele ve Adaptasyon için Kapasite Artırımı- (CBCCMA)" Projesi Çalıştayı 15.11.2018 **Proje** Sürdürülebilir Turizm Yaklaşımı ile Bursa Turizminin Değerlendirilmesi, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Araştırmacı. 03.01.2023 – 03.01.2025.